

ТЕТЯНА БЕВЗ

Політичні ІДЕНТИЧНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ:

міська громада Одеси

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса

Тетяна Бевз

ПОЛІТИЧНІ ІДЕНТИЧНОСТІ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ:
міська громада Одеси

КИЇВ – 2016

УДК 32.22/28(477.74) «312»
ББК 66.03 (2 Укр - 4 Оде)
Б 35

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту політичних
і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України
(протокол № 3 від 30 червня 2016 р.)*

Рецензенти:

О. М. Майборода, доктор історичних наук, професор

В. Ф. Смолянюк, доктор політичних наук, професор

Бевз Т. А.

Б 35 Політичні ідентичності в сучасній Україні: міська громада
Одеси. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 312 с.
ISBN 978-966-02-8101-1

*Дослідження присвячене політичним ідентичностям міської громади
Одеси. На основі теоретичних напрацювань та емпіричної бази у роботі
досліджено політичні ідентичності міської громади Одеси через параметри
простору і часу, географічні і демографічні чинники, організацію і функціо-
нування місцевої економіки, зовнішньополітичні орієнтири, структуру релі-
гійного середовища, форми/способи політики пам'яті, ресурсний потенціал
громади, мовну і культурну політику, специфіку комунікативних мереж та
завдяки аналізу участі громадян у органах місцевого самоуправління, діяль-
ності політичних партій, громадських організацій, у виборчих кампаніях до
центральної та місцевих органів влади.*

**УДК 32.22/28(477.74) «312»
ББК 66.03 (2 Укр - 4 Оде)**

ISBN 978-966-02-8101-1

© Бевз Т. А., 2016
© Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016

ЗМІСТ

<i>Вступ</i>	4
<i>Розділ 1. Теоретико-методологічні засади та джерельна база дослідження</i>	
1.1. Методологія дослідження.....	7
1.2. Джерельна база	25
<i>Розділ 2. Чинники формування політичної ідентичності членів міської громади Одеси (1991–2015 рр.)</i>	
2.1. Історичні, соціокультурні та інформаційні засади політичної ідентичності міста Одеси.....	37
2.2. Місця пам'яті як маркери у конструюванні політичної ідентичності міської громади	88
2.3. Релігійна ідентичність одеської міської громади	115
2.4. Вплив економіки та місцевого самоврядування на політичну ідентичності городян.....	152
<i>Розділ 3. Партийна і політична ідентичність міської громади Одеси (1990 – 2015 рр.)</i>	
3.1. Еволюція партійних преференцій одеситів наприкінці ХХ ст.	180
3.2. Партийний спектр політичних ідентичностей місцевої громади Одеси на початку ХХ ст.	189
3.3. Вплив політичної еліти на формування політичних ідентичностей	197
Розділ 4. Маркери політичної ідентичності у виборчих кампаніях	
4.1. Політична палітра виборчих кампаній як чинник трансформації політичних ідентичностей	208
4.2. Вплив місцевих виборчих кампаній на політичну ідентичності міської громади.....	243
<i>Розділ 5. Політичні альтернативи як чинники формування ідентичностей громади</i>	
5.1. Альтернативні політичні проекти в Одесі (ХХ– початку ХХІ ст.)	257
5.2. Феномен «Майдану» як маркер формування політичної ідентичності міської громади Одеси	263
<i>Висновки</i>	306

ВСТУП

*Ідентичність міста завжди автентична
А. Согомонов*

*У таких містах ідентичність потрібно
збирати, як шматочки смальти – на відміну
від інших міст, де ідентичність є цілісною, як каміння
Борис Херсонський про особливу
ситуацію ідентичності Чернівців і Одеси*

Місто – це спільнота громадян, складний, системний, багаторівневий об'єкт, політичне та соціокультурне утворення, в якому інтерес становлять ідентичності громадян, а також колективна ідентичність міської громади. Місто охоплює різні форми життєдіяльності людей, має історично сформований культурний, економічний, соціальний і політичний потенціал, а також свою ідентичність, яка є автентичною.

Одеса лежить на північно-західному узбережжі Чорного моря, на перетині шляхів з Північної та Центральної Європи до Близького Сходу та Азії.

Місто Одеса – адміністративний центр Одеської області, місто обласного значення, яке розвивається як центр Одеської міської агломерації і є одним з найбільших обласних центрів України, що належить до міст-мільйонників, «морські ворота» України, найбільший портовий комплекс, один із провідних промислових і ділових центрів країни, центр зовнішньоекономічної діяльності, в якому функціонує вільна економічна зона (ВЕЗ) «порто-франко» (єдине місто України, яке має досвід функціонування ВЕЗ); місто, в якому протистоять міська та обласна влади; єдине місто України, де було запроваджено пряме президентське правління (1998–2002 рр.); місто, де вибори голови та органів міської влади супроводжувалися вбивствами, криміналом та корупцією (1998 р.); місто, в якому міське самоуправління було підмінене самоуправлінням міського голови (2002–2004 рр.); Одеса–2002 стала першим випробувальним майданчиком для майбутніх виборів Президента; місто, в якому міський голова був противником усього українського, ратував за

російську мову як другу державну, був апологетом «русского мира» і діяльність якого ледь не призвела до прямого президентського правління. А ще Одеса – місто-курорт, визнаний центр освіти і науки, центр міжнародного туризму, центр культури, в якому упродовж двох століть синтезувалися культури багатьох народів і національностей. Одеса – місце народження багатьох видатних особистостей України та світу, які так чи інакше впливали і надалі впливають на політичну ідентичність мешканців міста. Зокрема, Ю. Липа, з його безсмертною «всеукраїнською трилогією» – «Призначення України» та ідеєю чорноморського простору України*.

Основна місія міста: «Одеса – місто, у якому хочеться жити». П'ять базових цілей: Одеса – місто, комфортне для життя; Одеса – чисте та зелене місто; Одеса – самобутнє місто з багатою історією та культурою; Одеса – місто, зручне для бізнесу та привабливе для інвесторів; Одеса – місто, у якому мешканці довіряють міській владі¹. Згідно зі «Стратегією економічного та соціального розвитку міста Одеси до 2022 року» пріоритетними напрямками розвитку міста визнані: конкурентоспроможне місто (економіка, бізнес, інвестиції); транспортний та діловий центр Чорноморського регіону; місто з якісною та ефективною інфраструктурою; гостинне місто (розвиток усіх видів туризму); перлина біля моря (історія міста, культурна самобутність, архітектурний вигляд); екологічно благополучне місто; місто здорових людей; «розумне місто» (сучасні технології управління містом); місто інтенсивного капітального будівництва; місто щасливого дитинства; місто, сильне своєю громадою, яка піклується про кожного одесита.

Ідентичність Одеси, її образ (може бути символом, персонажем, процесом): єдність у різноманітті; Одеса-мама; вічно молода; місто-сім'я; перлина біля моря; європейське місто; Одеса – це ми (Одеса – це я); столиця гумору². Цінності (чим керуються одесити,

* Ключові ідеї Ю. Липи: «Призначення України є тільки в ній самій, її доля є в її людях та в їх моральних і матеріальних засобах. Підложжям української раси, підложжям її культури й світогляду від самого початку і до останніх часів був Південь».

¹ Стратегія економічного та соціального розвитку міста Одеси до 2022 року. – Одеса, 2013. – С.43.

² Открытое письмо одесситам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wikicitynomica.org/gorod/otkryitoe-pismo-odessitam.html>

приймаючи рішення, що важливо для одесита?): гостинність; сім'я; патріотизм + космополітизм; віра в краще; емоційна щедрість; унікальність / винятковість; самоіронія; прагнення до внутрішньої свободи; добробут, особистий інтерес; гумор¹. Як діють одесити? (стиль): культ їжі; претензія на геніальність; вираз свого «єго» (мати свою думку з будь-якого питання); самобутність / нестандартність мислення, креативність; природна підприємливість / гешефт; оптимізм / здоровий «пофігізм»; толерантність; висока самооцінка поряд з самоіронією; талант будувати і підтримувати велику кількість зв'язків, створювати співтовариства; артистичність (+ понти, манси); здоровий авантюризм; глибокий контекст (тонкі нюанси)².

Поділяючи думку Бернара-Анрі Леві, що Одеса – космополітичне, багатокультурне, відкрите і, водночас, українське місто³, акцентуємо увагу, що його міська громада є поєднанням різноманітних ідентичностей – локальної, одеської, європейської, української, політичної, і політичний простір Одеси є підґрунтям для вивчення політичних ідентичностей у сучасній Україні.

¹ Открытое письмо одесситам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wikicitynomica.org/gorod/otkryitoe-pismo-odessitam.html>

² Там само.

³ Петро Порошенко зустрівся з французьким філософом та публіцистом Бернаром-Анрі Леві. 06.08.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/petro-poroshenko-zustrivsyaz-francuzkim-filosofom-ta-public-33402>

Розділ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

*Міста – це «системи комунікації,
які свідчать про те, хто є носієм влади,
і те, на чому ця влада тримається»
Short J.*

1.1 Методологія дослідження

Політична ідентичність визначається завдяки процесам та механізмам ідентифікації. «Ідентифікація – (від лат. *identificare* – ототожнювати, встановлювати збіг) – процес ототожнення однієї людини (суб'єкта) із іншим (об'єктом)»¹. З іншого боку, «ідентифікація є одним із елементів захисту свого внутрішнього Я»². Таким чином, визначення поняття «ідентифікація» допомагає нам зрозуміти, чому ще з давніх часів люди розмежовували спільноти на «своїх» і «ворогів», «чужих» або на «ми» та «вони». У соціальних науках під ідентифікацією, перш за все, розуміють механізм соціалізації особистості, завдяки якому індивід набуває або засвоює норми, ідеали, цінності, ролі та моральні якості представників тих соціальних груп, до яких належить ця особа³. У процесі успішної ідентифікації особистості важливу роль відіграють процеси соціалізації, які, в свою чергу, передбачають процеси інтерналізації, тобто процеси засвоєння особистістю або групою людей соціальних цінностей, норм, установок, стереотипів, що належать тим, з ким ця особистість або група людей взаємодіють⁴. Отже, можна вважати,

¹ Лейбин В. Словарь-справочник по психоанализу / В. Лейбин. – М.: АСТ, 2010. – С. 342.

² Там само.

³ Попова О. В. Политическая идентификация в условиях трансформации общества / О. В. Попова. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2002. – С. 8.

⁴ Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: «Медиум», 1995. – 323 с.

що успішна ідентифікація особистості формує її «соціальний характер», який поділяють усі члени тієї чи іншої групи¹.

З усвідомлення належності себе до певної соціальної спільноти чи групи у особистості виникає відчуття тотожності з цією соціальною спільнотою. Саме це відчуття і визначається поняттям – ідентичність – «відчуття тотожності людини самій собі, відчуття цілісності, прийнятний їй образ себе у всіх своїх властивостях, якостях і ставленнях до навколишнього світу»². Для того, щоб створити цілісний образ своєї особистості, людина ідентифікує себе з певними категоріями, які є частинами її соціального простору. Під політичною ідентичністю розуміють не просто усталену позицію особистості «за» або «проти» певного політичного інституту або феномену, що присутній у соціальному оточенні особистості, але і одну зі складових цілісної ідентичності особистості, адже «під ідентифікацією розуміють процес становлення уявлень індивіда про себе, своє місце в світі, відносини зі статусною та референтними групами»³. Тому феномен політичної ідентичності сучасні дослідники визначають не просто як індивідуальну прихильність або ворожість до тієї чи іншої партії або політичного руху. Політична ідентичність індивіда пов'язана з державою, суспільством, в яких він функціонує, з соціально-економічними, культурними їх характеристиками, які так чи інакше впливають на формування та структурування уподобань та ціннісних орієнтирів індивіда. Оскільки особистість постійно перебуває у певній «соціальній реальності», дуже важко встановити місце перебування та сутність феномену (ідентичності – Т. Б.), який водночас є і соціальним і психічним⁴. Тому у формуванні політичної ідентичності важливу роль відіграє те, як держава структурована економічно і соціально, які має культурні розбіж-

¹ Фромм Э. Человеческий характер и социальный процесс / Э. Фромм // Бегство от свободы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://avtonom.org/old/lib/theory/fromm/begstvo/pril.html>. – Назва з екрану.

² Лейбин В. Словарь-справочник по психоанализу. – М.: АСТ, 2010 – С. 344.

³ Попова О. В. Политическая идентификация в условиях трансформации общества / О. В. Попова. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2002. – С.7.

⁴ Эриксон Э. Кризис идентичности в автобиографической перспективе (Фрагмент из книги «История жизни и исторический момент», 1975) / Э. Эриксон // Личность. Культура. Общество. – 2008 – Вып.1(40) – С.56.

ності всередині, ключові історичні процеси, які допомагали та допомагають формувати соціальні інститути. Так, політичну ідентичність визначають як «комплекс ідейно-політичних орієнтацій та уподобань, які суб'єкти політичного процесу надають собі і один одному в процесі комунікації»¹.

Політична ідентичність особистості формується внаслідок усвідомлення суспільного блага, цінностей суспільства; залученості у політичний процес і, як наслідок, ототожнення себе із суб'єктами політичного процесу і їхніми ідейно-змістовними позиціями; відмежування себе та своєї групи від носіїв іншої політичної ідентичності; емоційної залученості у політичну сферу; співвіднесення себе із політичними інститутами та усвідомлення себе як суб'єкта політичного процесу².

Політична ідентичність є однією зі складових соціальної ідентичності, вона є виявом колективної ідентичності, в якій поєднуються поняття політичного та особистісного. Колективна ідентичність – «комплекс свідомих і несвідомих уявлень, установок і практичних дій, який, будучи вагомою особистісною характеристикою, визначає віднесення людини самої себе до якоїсь спільноти»³. Саме існування колективної ідентичності передбачає існування образу «Ми» – образу, спільноти або групи, з якою себе ідентифікує індивід, встановлює свою тотожність, та образу «Вони», який змушує консолідувати образ «Ми» і відчувати свою спорідненість. Таким чином, і у встановленні колективної ідентичності важливу роль відіграє образ «значущого Іншого».

¹ Семененко И.С. Политическая идентичность / И. С. Семененко // Политическая идентичность и политика идентичности в 2 т.: Т.1 Идентичность как категория политической науки: словарь терминов и понятий / [отв. ред. И. С. Семененко]. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – С. 72.

² Малинова О. Ю. Макрополитическая идентичность / О. Ю. Малинова // Политическая идентичность и политика идентичности в 2 т.: Т.1 Идентичность как категория политической науки: словарь терминов и понятий / [отв. ред. И.С. Семененко]. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – С.73.

³ Пантин В. И. Коллективная идентичность / В. И. Пантин // Политическая идентичность и политика идентичности в 2 т.: Т.1 Идентичность как категория политической науки: словарь терминов и понятий / [отв. ред. И.С. Семененко]. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – С.29.

Результатом успішної ідентифікації особистості є укладання внутрішньої ідентифікації із «значущим Іншим», тобто об'єктом, спільнотою, групою, в яких ця особа функціонує. Колективна ідентичність базується на усвідомленні спільних переконань, наявності спільних інтересів, символів, стереотипів, поведінкових норм та спільних уявлень щодо тієї спільноти, до якої відносять себе індивіди¹. Отже, колективна ідентичність інтерсуб'єктивна, усвідомлюється всіма членами певної групи, колективу, спільноти.

Політична ідентичність виявляється у національній, громадянській, макрополітичній, ідейно-політичній (партійній) ідентичностях і посідає місце в одному ряду з іншими ідентичностями особистості, такими як соціально-рольова ідентичність (расова, гендерна, професійна), соціокультурна ідентичність (мовна, релігійна, національно-цивілізаційна, етнічна), просторово-територіальна ідентичність (регіональна, локальна, наднаціональна) тощо. Окрім того, всі ідентичності особистості так чи інакше пов'язані між собою, тому одна ідентичність особистості може підкріплювати або послаблювати іншу, допомагаючи індивіду прилаштуватися до його соціального світу та існувати в ньому гармонійно, відчувати свою «цілісність».

Важливо зазначити, що дослідники виділили два прояви політичної ідентичності, а саме: 1) політичну ідентичність як «набір характеристик цінностей та мотивацій учасників та емоційну залученість індивіда в політику»; 2) політичну ідентичність як «проекцію національно-цивілізаційних, етнонаціональних, расових, релігійних, конфесійних, територіальних, вікових, гендерних, культурних та інших складових соціальної ідентичності у політичну сферу»². Таким чином, існує політична ідентичність на особистісному рівні, як ототожнення індивіда з тими чи іншими ідейно-змістовними цінностями, які виявляються у політичному житті, та більш широке значення політичної ідентичності, яке стосується існування великих спільнот, таких як нація, етнос, тощо.

¹ Пантин В. И. Коллективная идентичность. – С.30.

² Семененко И. С. Политическая идентичность / И. С. Семененко // Политическая идентичность и политика идентичности в 2 т.: Т.1 Идентичность как категория политической науки: словарь терминов и понятий / [отв. ред. И. С. Семененко]. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – С. 72.

Одним із традиційних і найбільш очевидних (але аж ніяк не безперечних) способів пояснення політичної ідентичності є вказівка на соціальне оточення і походження індивіда, тобто на соціальні контакти індивіда. Наприклад, у дослідженні К. Ленгтона і Р. Раппопорта голосування у 1964 р. за С. Альєнде в Чилі пояснювалося тим, що «робітники, які жили в робітничому середовищі, стали ідентифікувати себе як робітників»¹. Подібний підхід середини 1960-х рр. сучасною зарубіжною політичною наукою відкидається. Політична ідентифікація людей не є простим, прямим, безпосереднім породженням соціального середовища. Відповідно до теоретичної моделі 1990-х рр. домінуючим серед дослідників є «типовий обиватель», який, серйозно ставлячись до своїх громадянських обов'язків, успішно уникає зайвого поглинання політикою. Громадяни самі виступають збирачами і тлумачами політичної інформації².

Згідно з концепцією диспозицій В. Ядова ідентифікаційні стратегії індивіда, в тому числі й політичні, базуються на цілому комплексі соціально-демографічних, статусних факторів. Рід занять, характер і рівень освіти, посадовий статус (керівник або підлеглий), умови та характер праці, вік і стать індивіда – все це вносить свою лепту у формування політичної ідентичності людини³. Л. Козер вказував, що модель множинної належності до груп з конфліктуючими інтересами і цінностями необхідно аналізувати з погляду її функціонального значення для структури суспільства⁴.

Серед механізмів формування політичної ідентичності виокремлюють такі: 1) механізми політичної соціалізації, які допомагають знайти місце індивіда у політичному просторі, ототожнити себе з певними політичними групами; 2) механізми політичної інсти-

¹ Политическая наука: новые направления. – М.: Вече, 1999. – С.242.

² Попова О. В. Социально-демографические факторы политической идентичности / О. В. Попова // *Miscellanea humanitaria philosophiae: Очерки по философии и культуре. Серия «Мыслители», Выпуск 5. / К 60-летию профессора Юрия Никифоровича Солонина Санкт-Петербург : Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – С.170 –184.*

³ См.: Дилигенский Г. Г. Социально-политическая психология / Г. Г. Дилигенский – М., Новая школа, 1996. – С.166.

⁴ Козер Л. Функции социального конфликта / Л. Козер. – М.: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 2000. – С.103.

туціоналізації, що вироблюють моделі поведінки, що є звичними для індивідів, які посідають одне і те саме місце у політичному просторі; 3) механізми політичної комунікації, які допомагають формувати загальну картину світу, виправляти уявлення про групи, що існують та з'являються у політичному просторі¹. За допомогою цих механізмів у особистості виробляється ідейно-політична самоідентифікація – «прийняття індивідом або групою комплексу уявлень, цінностей, установок і переконань»².

Політичної ідентичності особистість набуває саме через «політичну соціалізацію», яка визначається як «процес засвоєння конкретним індивідом політичних цінностей, установок, правил політичної поведінки конкретного суспільства»³. У. Ліппман стверджував, що «коли мова заходить про подібність політичних уподобань, то пояснення цієї спільності, перш за все, слід шукати в принципах виховання у дитячому садочку і в школі, у впливі церкви, а не у захмарному просторі, де перебувають Групова Свідомість та Національний Дух»⁴. У процесі первинної соціалізації у індивіда з'являються стандартні нормативно-ціннісні орієнтири, притаманні його соціальній групі, яка вписана у великий «соціальний універсум», на які у процесі вторинної соціалізації накладаються ідейно-політичні переконання, які співвідносяться із базовими ціннісними переконаннями особистості. «На підставі самовіднесення з політично значущим актором відбувається

¹ Пущкарева Г. В. Механизмы формирования политических идентичностей в политическом пространстве современного общества / Г. В. Пущкарева // Политическая идентичность и политика идентичности в 2 т.: Т.2 Идентичность и социально-политические изменения в XXI веке / [отв. ред. И. С. Семенов]. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – С. 113.

² Холодковский К. Г. Идейно-политическая, партийная самоидентификация / К. Г. Холодковский // Политическая идентичность и политика идентичности в 2 т.: Т.1 Идентичность как категория политической науки: словарь терминов и понятий / [отв. ред. И. С. Семенов]. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – С. 100.

³ Поцелуев С. П. Символические средства политической идентичности. К анализу постсоветских случаев / С. П. Поцелуев // Трансформация идентификационных структур в современной России. – М.: Московский общественный научный фонд, 2001. – С.115.

⁴ Липпман У. Общественное мнение / У. Липпман. – М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. – С. 74.

трансформація індивідуальних ідейно-політичних уподобань у політичну ідентичність, яку уособлює референтна група або її лідер (лідери)»¹. Ототожнення із референтними групами відбувається завдяки певним механізмам ідентифікації. Політична ідентичність індивіда формується за допомогою певних механізмів творення цієї ідентичності, які «складаються як єдність об'єктивних факторів і умов, за допомогою яких може існувати групова різноманітність у політиці, а також суб'єктивних зусиль людини, які націлені на когнітивне засвоєння цього різноманіття»². Тобто, для формування політичної ідентичності важливим є не тільки соціально-культурне оточення індивіда, але і його особистісні характеристики, мисленнєві здібності. Політичну ідентичність варто розглядати як «ансамбль політичних цінностей і принципів, які ми визнаємо як базис нашої політичної групи»³. Таким чином, важливою складовою політичної ідентичності індивіда є його політичні цінності, соціальні норми, ролі, очікування, адже «ідентифікаційні стратегії людей орієнтовані на вибір «системи координат», груп, категорій, що є відомими в суспільстві»⁴.

Підсумовуючи, варто зазначити, що на формування політичної ідентичності індивіда істотно впливає той соціокультурний простір, в якому він мешкає, ті свідомі і несвідомі уявлення та установки, які є прийнятними у певному соціальному колективі. Тому, на нашу думку, у процесі становлення політичної ідентичності важливий вплив на її формування справляють історичний, етнічний, економічний, регіонально-культурний та мовний чинники.

¹ Семененко И.С. Политическая идентичность / И. С. Семененко // Политическая идентичность и политика идентичности в 2 т.: Т.1 Идентичность как категория политической науки: словарь терминов и понятий / [отв. ред. И. С. Семененко]. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – С. 73.

² Пушкарева Г. В. Механизмы формирования политических идентичностей в политическом пространстве современного общества / Г. В. Пушкарева // Политическая идентичность и политика идентичности в 2 т.: Т.2 Идентичность и социально-политические изменения в XXI веке / [отв. ред. И. С. Семененко]. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – С. 112.

³ Furio Cerutti Political identity of the Europeans? // SAGE Publications Thesis Eleven, Number 72, London, February 2003.

⁴ Попова О. В. Политическая идентификация в условиях трансформации общества / О. В. Попова. – СПб.: Изд-во С. - Петербургского ун-та, 2002. – С.51.

Історичний чинник зумовлює той контекст, який у подальшому впливає на соціалізацію індивіда. Історичний фактор передбачає існування певних сформованих моделей поведінки, традицій, ментальності, стереотипів, яких дотримується населення.

Варто зазначити, що історичний чинник зумовлює виникнення регіонально-культурного фактора, що має визначальний вплив на формування переконань, цінностей індивідів, через які визначають політичну ідентичність особистості та певних соціальних груп. Регіонально-культурний чинник є одним із вагомих факторів політичної соціалізації, який відіграє важливу роль у формуванні політичних поглядів та орієнтацій особистості, адже «суттєвий вплив на характер політичної ідентифікації має місце проживання індивіда (тип поселення та регіон)»¹. У цьому контексті цінним для дослідження є місто як спільнота громадян, як складний, системний багаторівневий об'єкт, який розкривається в соціокультурній перспективі, і як складне політичне та соціокультурне утворення, в якому інтерес представляють ідентичності громадян, а також колективна ідентичність міської громади. Місто охоплює різні форми життєдіяльності людей, має історично сформований культурний, економічний, соціальний і політичний потенціал, а також відзначається своєю ідентичністю, яка є аутентичною.

Місто – це соціальний простір і об'єднання співтовариств. Місто виникає як спільнота індивідів, однак з часом починає впливати на своїх членів як зовнішня сила, формуючи їх відповідно до своїх цілей і інтересів. Характеризуючи місто як соціальну систему, маємо усі підстави стверджувати, що воно впливає на особливості міської спільноти. Історичні умови, суспільний поділ праці, соціальні структури, що сформувалися, становлять відносно цілісну соціальну спільноту. Важливо враховувати специфічні характеристики міста як домінант, що визначають особливості світогляду, установок і поведінки, соціальної ідентичності його жителів. Свідомість людини будується як «ідентифікаційна матриця» (С. Московічі), в основі якої – різні групові ідентичності. Щоб

¹ Стегній О. Геополітичні пріоритети України: моніторинг громадської думки / О. Стегній // Українське суспільство 1992–2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / за ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2012. – С. 15.

створити загальну картину міста, її ідентичність, потрібно зібрати всі елементи міста: географічне положення, історичне минуле, соціальну структуру, локальні особливості, будівлі, пам'ятники, вулиці, людей, дворики, запахи, говірки, повсякденні і святкові події, свята, колорит, традиції, видатних одеситів, ресурсний потенціал громади, етнонаціональний склад мешканців, структуру релігійного середовища, особливості інформаційного простору, економічну ситуація, специфіку функціонування локальних влад та їхню політику, політику центральної влади, орієнтири й позиції місцевих лідерів та інші.

Міський простір забезпечує рівні можливості для всіх членів міської громади, незалежно від їх віку, статі, сімейного, майнового стану. У соціальному просторі міста «виробляється» людський досвід, місто стає місцем мобільності і повсякденних практик. Спосіб розміщення городян у соціальному просторі міста пов'язаний з ідентичністю і соціальною активністю: визначенням соціальної ролі «городянина» і здатністю до прояву ініціативи та реалізації колективної соціальної дії, спрямованої на підвищення добробуту міського середовища.

Перебування людини в соціальному просторі безпосередньо пов'язане з його соціальним самовизначенням, його ідентичністю, а також з «ідентичністю, яка пов'язана з містом» (*urban-related identity*)¹. Міська (локальна) ідентичність, пов'язана з причетністю людини до місця її проживання, являє собою одну з найбільш значущих соціальних ідентичностей поряд з професійною, етнічною, релігійною та ін.

Вибір для дослідження політичної ідентичності міста Одеси зумовлено такими чинниками: 1) «становище, клімат, дистанція від центральної влади, меркантильний шлюб Чорного моря з чорноземом, попит і пропозиція, етнічно строкате населення, розумні адміністратори»²; 2) історія Одеси більше схожа на історію окремої держави, ніж на історію міста; 3) має історичну

¹ Lalli M. *Urban-related Identity: Theory, Measurement and Empirical Findings*. URL / M. Lalli [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scribd.com/doc/78116044/Place-Identity>

² Губарь О. 100 вопросов «за Одессу» / О. Губарь. – Одесса: Киноцентр, 1994. – С.4.

дату заснування міста; свій імідж, тобто «бренд міста»; 4) Одеса володіє «неповторним символічним капіталом, автентичним «Я» (О. Согомонов); 5) Одеса розвивалася як один з найбільших в Європі центрів торгівлі та транспорту, чому сприяв отриманий містом у 1817 р. режим «порто-франко»; 6) є пограничним регіоном (місто Одеса, яке є головним містом суб'єкта єврорегіону, співпрацює з прикордонними територіями суміжних держав); 7) у символічному просторі міста співіснують між собою локальна, регіональна, етнічна, національна, радянська, сучасна і європейська моделі минулого; 8) Одеса історично посідала провідні місця за темпами розвитку міста, а з 1974 р. є містом з мільйонним населенням; 9) одесити підтримують та розвивають давні традиції міського самоврядування, які були започатковані з отриманням містом самоврядних прав згідно з «Городовим положенням для Одеси» у XIX ст.; 10) «Одеса – місто майже всіх народів, особливо європейців: тут ви зустрінете комерсантів усіх націй і міст, які мають відносини з великими містами Європи...»¹; 11) поліетнічність Одеси (Одеса – грецьке місто (греки першими освоїли територію), Одеса – єврейське місто (субкультура міста неможлива без євреїв і їхньої культури), Одеса – українське місто, Одеса – російське місто (участь Російської імперії у розбудові міста).

Ми виходимо з того, що місто як система соціокультурних інститутів і як простір соціокультурної взаємодії базується, з одного боку, на спілкуванні, на усвідомленні належності всіх до єдиної спільноти – міської громади, а з іншого – на впорядкованості цього спілкування, на розподілі ролей і функцій – на ієрархії. Тому, на нашу думку, у процесі становлення політичної ідентичності міста важливий вплив на її формування справляють: 1) географічне положення міста; 2) історичне минуле; 3) особливості функціонування локальних влад та їхня політика; 4) етнонаціональний склад мешканців міста; 5) соціальна структура; 6) економічна ситуація; 7) ресурсний потенціал громади; 8) релігійне середовище; 9) специфіка інформаційного простору; 10) якість громадянського суспільства.

¹ Цит. за: Губарь О. 100 вопросов «за Одессу» / О. Губарь. – Одесса: Киноцентр, 1994. – С.89.

Теоретичні розробки, вивчення емпіричного матеріалу з діяльності міської громади дозволили нам виділити рівні політичної ідентичності, які спостерігаються у міському просторі: а) фрагментарна; б) пристосовницька; в) конфронтаційна; г) самодостатня політична ідентичність.

На нашу думку, важливим для дослідження політичних ідентичностей є культурний вік міста, а також детермінанти його утворення – географічні, економічні, демографічні, технологічні і фіксація історично сформованого культурно-господарського образу міста, яке заповнене різними формами життєдіяльності людей, що визначає його культурний, економічний, соціальний потенціал. Адже «форма, призначення, розмір, внутрішнє планування чи зовнішній дизайн – усе це є свідченням природи, особливостей розподілу та боротьби за владу, властивих даному суспільству. Боротьба за владу в своїй основі спирається на значення, які репрезентував чи міг би репрезентувати міський простір»¹.

Водночас, політична ідентичність в умовах великого поліетнічного міста виявляється на різних рівнях інституціоналізації і у взаємодії з різними сферами діяльності стикається з іншими видами ідентичності: громадянською, етнічною, релігійною, соціальною, мовною, гендерною. Крім того, вважаємо за необхідне у процесі дослідження звертати увагу та такі ключові характеристики політичної ідентичності, як: 1) мінливість і змінність; 2) поєднання різних контекстів, ролей, досвіду, смислів, концептів; 3) невіддільність від процесу комунікації та взаємодії акторів; 4) конструювання за допомогою текстів, дискурсивних практик, мовних засобів.

Вихідними умовами регіонального розвитку міста Одеси вважаємо її геополітичну систему, яка характеризується як пограниччя, демографічний і комунікаційний ресурси, етнополітична та економічна структури, соціально-культурна сегментація. Саме вони зумовили логіку політичної, економічної соціальної та культурної системи міста. Пограниччя – це місце, де стикаються різні ідеї, різні культури, різні погляди, вони взаємозапліднюються, взаємозбагачуються. Переплетіння пограниччя відіграють значну

¹ Short J. *Citi as Text* / J. Short // Short John Rennie. *The Urban Order: An Sntroduction to Cities, Culture, and Power.* – Cambridge: Blackwell, 1996. – P. 390.

роль в артикуляції ідентичностей. Зовнішньополітичні орієнтації громадян міста є складовою політичної ідентичності.

У структурі ідентифікації населення Одеси важливим був етнічний маркер*. Утверджувався принцип групової колективної адаптації етнічних общин у соціально-економічному розвитку Одеси, формувалася своєрідна етноспеціалізація у галузях економіки, міському самоуправлінні та культурі.

У реальності місто – це система знаків, які демонструють владу і престиж, статус і вплив, перемоги і поразки¹. Створення впізнаваності тієї чи іншої соціальної, етнічної або релігійної групи пов'язана з символізацією, тобто способом конструювання реальності, встановлення і означення діючих ієрархій у структурі політичної влади, соціальних відносинах, культурних і конфесійних просторах². Іменний простір міста Одеси закріпили за собою етнічні групи**. У цьому контексті важливим є дослідження міської політики пам'яті через вивчення символічної структури дискурсів про минуле, втілених у різноманітних маркерах і місцях пам'яті. Символічне маркування міста, а також міської громади відбувається і через різноманітні ідеології та ідентичності, які щоденно проєктуються на міський простір.

Виходячи з того, що міста – це «системи комунікацій, які свідчать про те, хто є носієм влади, і те, на чому ця влада тримається»³, ми будемо досліджувати політику центральної влади

* В Одесу приїздили болгари і греки, албанці й італійці, вірмени і французи, росіяни і українці, поляки і євреї ... Може, саме тоді і виник знаменитий вираз «Одеса-мама», адже вона давала всім охочим свій притулок.

¹ Short J. *Citi as Text* / J. Short // Short John Rennie. *The Urban Order: An Sntroduction to Cities, Culture, and Power*. – Cambridge: Blackwell, 1996. – P. 390.

² Бурдьє П'єр. Социальное пространство и символическая власть / П'єр Бурдьє [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bourdieu.name/content/socialnoe-prostranstvo-i-simvolicheskaja-vlast>

** Практика відновлення первинних назв елементів міського середовища не є поширеною в сучасній топоніміці. Одним з небагатьох винятків може бути приклад м. Одеси, де рішенням міської влади більшості вулиць центральної частини міста було повернено історичні назви. В Одесі є такі топоси: Італійська, Грецька, Болгарська, Єврейська, Польська, Велика і Мала Арнаутські вулиці, Французький бульвар, Польський спуск.

³ Short J. *Citi as Text* / J. Short // Short John Rennie. *The Urban Order: An Sntroduction to Cities, Culture, and Power*. – Cambridge: Blackwell, 1996. – P. 390 – 413.

щодо міста Одеси, специфіку функціонування локальних влад та їхню політику, а також політичні орієнтири й позиції місцевих лідерів, діяльність політичних партій, їхню участь у виборчих кампаніях крізь призму функціонування міської громади.

У процесі формування політичної ідентичності громадян важливу роль відіграють політичні інститути, зокрема партії, які посідають певне місце у політичному просторі. Крім того, «у повсякденному житті (в пострадянських країнах), коли особистості доводиться, так чи інакше, долати небезпечну самотність, відчуття байдужості суспільства і відокремленість держави, для такої атомізованої людини практичну роль відіграє саме групова ідентифікація»¹. Тому партійна самоідентифікація не є винятком, а є особливим різновидом колективної ідентичності. Партійна самоідентифікація є важливим елементом для вивчення електоральної поведінки населення. Вона набуває мобілізаційних характеристик, залучаючи прихильників, членів партії до певних дій, водночас, впливає на стабільність існуючого режиму, виконує функцію його легітимації². Проте варто зазначити, що «вербальна самоідентифікація з партією не завжди збігається із моделлю поведінки» населення³. Підтримкою політичної ідентичності є членство у політичній партії, яке виявляє партійну самоідентифікацію індивіда, а саме – «самовіднесення індивіда або групи до прихильників існуючих у даному суспільстві партій або інших значущих політичних груп»⁴. Проте, членство в партії або в іншій політично

¹ Рапшковский Е. Б. Многозначный феномен идентичности: архаика, модерн, постмодерн / Е. Б. Рапшковский // Политическая идентичность и политика идентичности в 2 т.: Т.2 Идентичность и социально-политические изменения в XXI веке / [отв. ред. И. С. Семенов]. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – С. 358.

² Циганенко Г. Партійна ідентифікація та електоральна поведінка / Г. Циганенко // Соціальна психологія. – 2004. – №2(4). – С. 68.

³ Попова О. В. Развитие теории политической идентичности в отечественной и зарубежной политической науке / О.В. Попова // Идентичность как предмет анализа: сборник статей по итогам Всероссийской научно-теоретической конференции ИМЭМО РАН, 2010. – С. 20.

⁴ Холодковский К. Г. Идеино-политическая, партийная самоидентификация / К. Г. Холодковский // Политическая идентичность и политика идентичности в 2 т.: Т.1 Идентичность как категория политической науки: словарь терминов и понятий / [отв. ред. И. С. Семенов]. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – С. 100.

значущій групі не обов'язково завжди конститує та виражає політичну ідентичність особистості, швидше, членство у політичній партії передбачає політичну поведінку та електоральний вибір населення¹.

Важливим ресурсом політичного розвитку міста є електоральна ідентичність. Для конструювання політичної ідентичності міської громади вагомою була мотивація електорального вибору городян, інтерес до політики і електоральна поведінка, мотивація протестного голосування, а також вплив історичних традицій на електоральну поведінку й інші питання електорального вибору.

Дієвими каналами комунікації виступають засоби масової інформації (включаючи Інтернет та соціальні мережі), які є ключовими у висвітленні певних політичних подій, діяльності органів місцевої влади, її очільників, політичних партій, позицій лідерів, громадських організацій у житті міської громади. Водночас варто наголосити, що засоби масової інформації не можна зводити лише до комунікаційно-технічного впливу, адже вони є не тільки технічними засобами поширення інформації, але і здійснюють потужний соціальний вплив². У поєднанні з чинниками політичної соціалізації та ідентифікації засоби масової інформації впливають на партійну, ідеологічну самоідентифікацію, і саме вони формують політичні цінності, установки, стереотипи, ідеологічні переконання. Механізмами конструювання політичної ідентичності міста виступають засоби масової інформації, оскільки вони є безпосереднім відображенням розвитку самосвідомості міської громади, а з іншого боку, виступають важливим механізмом формування та впливу на розвиток політичної ідентичності городян.

Церква також є агентом впливу в сучасному суспільстві, оскільки претендує на роль важливого політичного актора у сфері констру-

¹ Фадеєва Л.А. Политика идентичности: акторы, стратегии, дискурсы / Л. А. Фадеєва // Политическая идентичность и политика идентичности в 2 т.: Т.2 Идентичность и социально-политические изменения в XXI веке / [отв. ред. И. С. Семененко]. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – С.73.

² Штрамайер Г. Політика і мас-медіа / Г. Штрамайер; пер. з нім. А. Оран. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С.23.

ювання політичної ідентичності. З одного боку, церква – це той інститут, якому найбільше довіряють громадяни, з іншого – наявність значної кількості конфесій сприяє формуванню різних ідентичностей.

На нашу думку, для дослідження політичних ідентичностей міської громади необхідно здійснити аналіз взаємовідносин реальних інститутів міського управління та представників громадянського суспільства, насамперед міської громади, дослідити механізм їх практичної взаємодії з рівнем соціально-економічного розвитку конкретної муніципальної організації, показати її вплив на окрему особистість, її поведінку в міському середовищі в контексті громадянської участі та спільної діяльності на основі громадянських цінностей та інтересів. Доречним буде також визначити набір функцій міського середовища, його інституційну структуру ціннісних орієнтирів і установок, складових політичної ідентичності, їх вплив на різні види соціальної діяльності.

У Хартії Європейського Союзу дається різнобічна характеристика європейської ідентичності. Серед найважливіших рис варто виділити спільність долі, залежність народів Європи один від одного у спільному будівництві мирного європейського порядку; спільність цінностей, які беруть початок у класичній старовині, християнстві, Ренесансі та Просвітництві й засновані на толерантності, гуманізмі і братерстві, визнанні фундаментальних прав людини і норм права, впровадженні в загальних принципах, що підтверджують волю індивідуальної і соціальної відповідальності; спільність життєвого простору, в якому розвивається європейське громадянство, згідно з яким усі громадяни у всіх державах-членах мають ті самі права й обов'язки. Європейська ідентичність означає створення політичної, економічної та соціальної спільнот. Відповідно до Хартії європейська ідентичність виявляється у специфічній відповідальності: тільки через співробітництво, згуртованість і єдність може Європа ефективно допомагати розв'язувати власні та світові проблеми, розбіжність у європейській політиці – безвідповідальність, яка може призвести до хаосу¹.

¹ Тихомирова С. Б. Формування європейської ідентичності як чинник європейської інтеграції / С. Б. Тихомирова // Наукові записки. Політичні науки. – 2005. – № 45. – С. 5–60.

Однією з важливих спроб концептуалізувати європейську ідентичність виступає прагнення прив'язати її до обраного та обмеженого культурно-політичного «спадку» – доробку античної Греції, Риму, християнської традиції, які впродовж своєї історії європейці не припиняли культивувати, ідентифікувати, підтримувати та розвивати. Другий домінуючий спосіб осмислення європейської ідентичності – це пов'язування її з винятковим призначенням Європи, яке безпосередньо близьке усім європейцям, але відділяє та відрізняє їх від усіх інших. Це призначення – нести у світ раціональність, модерність, демократію та права людини. У статті «Зауваги щодо центральноєвропейської ідентичності» А. Лієм наголошував, що «існують європейці від народження, і є такі, котрі мусять собі на це заслужити. Це тривалий шлях, якщо не мати за собою традиції «громадянського суспільства громадян» і прагнути його здобути, добитися до такого суспільства і такої історичної перспективи. Тут потрібні велике терпіння і мужність»¹.

На думку іспанської дослідниці М. Гібернау, європейська ідентичність, як і національна ідентичність, коли її прищеплює держава, – це спрямована згори вниз інституційно створена ідентичність, призначена сприяти зв'язкам солідарності серед розмаїтого населення, але, разом з тим, це більшою мірою проект на майбутнє, ніж реальність².

Поділяємо позицію Е. Моріна стосовно того, що комплексна європейська ідентичність може бути сформульована, тільки беручи до уваги «всю сукупність невизначеностей, двозначностей і протиріч». Формування європейської ідентичності на рівні свідомості можна простежити завдяки дослідженням (осінь, 1996 р.) Євробарометра, який продемонстрував, що громадяни Європейського Союзу все ще мають труднощі з усвідомленням себе як європейців. Згідно з даними, тільки 3 % почуваються європейцями безвідносно до національного громадянства. Натомість, 24 % пишаються європейським прапором, а 19 % – європейськими збірними на спортивних змаганнях. Крім того, 51 % почувалися

¹ Лієм А. Зауваги щодо центральноєвропейської ідентичності / А. Лієм // *І*. – 1997. – Ч. 9.

² Гібернау М. Ідентичність нації / М. Гібернау. – К.: Темпора, 2012. – С.151.

певною мірою європейцями, а 46 % відчували прив'язаність тільки до національної ідентичності¹. Таким чином, можна стверджувати, що в середині 1990-х рр. ХХ ст. у повсякденній практиці ідентифікація європейським проектом була слабкою, а національна ідентичність все ще важила багато.

Водночас, традиційний розподіл між «своїми» і «чужими» йшов за належністю до західної культури. Європейці не розглядали один одного як справжніх іноземців. Наприклад, у Бельгії, Данії, Німеччині іноземцями вважають, швидше, турків, арабів та азіатів. Ідентифікація з європейським проектом і є другою, але кордони між «своїми» і «чужими» – це кордони між автохтонним населенням, емігрантами з інших європейських країн, з одного боку, та емігрантами з-поза Європи, особливо небілими, з іншого боку².

Упродовж останніх десятиліть активно відбувається процес євроінтеграції. За вдалим визначенням Й. Крейга та Д. Лайта, «відбувається європеїзація (або реєвропеїзація) національних суспільств – їх повернення до Європи»³. Важливо наголосити, що учасником цього процесу стала й Україна. Незважаючи на декларацію євроінтеграції, «більшість громадян України не відчують себе європейцями, не усвідомлюють свою належність до культури й історії європейського співтовариства. Лише третина (32,4%) опитаних тією чи іншою мірою ідентифікує себе як європейці; а понад половина (60,5 %) – не вважають себе причетними до європейської спільноти»⁴. Ці дані стосуються 2008 р. Від того часу пройшло достатньо часу. Змінювалися вподобання українців. Восени 2013 р. Україна готувалася до підписання Асоціації з Європейським Союзом. Підписання не відбулося з ініціативи української влади. Народ виступив проти. Протистояння переросло в Майдан. У цьому контексті варто звернутися

¹ Дірк Я. Європейська ідентичність: факти і вимисли. 11 вересня 2003 р. / Дірк Якобс, Мейер Роберт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/cross/page205.html>

² Там само.

³ Craig Y. Place, National Identity and Posts-socialist transformations: an Introduction / Y. Craig, D. Light // Political Geography. – Volume 20. – Issue 8, November 2001. – С. 945.

⁴ Українці хочуть у ЄС // Дзеркало тижня. – 2008. – 26 квітня – 16 травня.

до досвіду європейських традицій України. Важливим маркером європейської ідентичності для України є місто Одеса, яке в усі періоди його історії називали «європейським містом», містом, яке пов'язувало завжди Україну з Європою.

Методологічною основою роботи є концепція соціального конструктивізму як спосіб аналізу політичної ідентичності. Ми виходили із принципу конструювання реальності, який передбачає аналіз дискурсивної активності політичних акторів, які самовизначаються у політичному, економічному, етнічному та культурному просторі міста. «В конструюванні ідентичності використовується будівельний матеріал історії, географії, біології, продуктивних і репродуктивних інститутів, колективної пам'яті та індивідуальних фантазій, апарату влади та релігійних одкровень. Однак індивіди, соціальні групи та суспільства використовують усі ці матеріали та переосмислюють їх значення відповідно до соціальних детермінант і культурних проектів, що вкорінені в їх соціальній структурі та просторово-часовому вимірі»¹.

Аналіз документальних джерел допоміг у вивченні нормативних правових документів, що регламентують різні аспекти життя міста, в яких закріплювалися норми міського життя. Вивчення документів і матеріалів ЗМІ дало можливість визначити характер представленості проблематики, пов'язаної з інституціоналізацією політичної ідентичності міської громади у міському просторі.

У роботі застосовано принцип цілісності, який дав можливість показати місто як цілісне утворення, яке складається з частин, пов'язаних між собою просторовими відносинами. За допомогою принципу системності досліджено загальний зв'язок явищ, співвідношення частин і цілого у міському поліетнічному соціумі. Розглянуто громадянську участь і громадянську дію міської общини, які ризнують ефективністю і методами впливу на владу.

Таким чином, на основі теоретичних напрацювань та емпіричної бази дослідження маємо на меті дослідити політичні ідентичності міської громади Одеси через параметри простору і часу, географічні і демографічні чинники, організацію і функцію-

¹ Castells M. The power of identity: The information age (Economy, society, and culture) / M. Castells. Vol. 2. – Malden, Oxford, Carlton: Wiley-Blackwell, 2004.

нування місцевої економіки, зовнішньополітичні орієнтири, структуру релігійного середовища, становище церков, форми/ способи політики пам'яті, ресурсний потенціал громади, мовну і культурну політику, специфіку комунікативних мереж завдяки участі громадян у органах місцевого самоуправління, діяльності політичних партій, громадських організацій, у виборчих кампаніях до центральних та місцевих органів влади.

1.2 Джерельна база

Одеса як предмет дослідження упродовж століть перебуває у центрі уваги зарубіжних і вітчизняних дослідників. Про Одесу написано багато. Зазначимо, що уже у перше десятиліття міста склався його інтернаціональний, космополітичний, еkleктичний вигляд. Свідчення тому – книги про Одесу Антуана де Сен-Жозефа (1605 р.), Леклерка (1611 р.), Шарля Сикарії (1808 р.), Мері Холдернесс (1816 р.), Р. Стевенса (1819 р.), Р. Лайелла (1825 р.), Е. Хендерсона (1826 р.), Дж. Вебстера (1830 р.), Е. Мортонна (1830 р.), Д. Атлас (1911р.) і т. ін. Цей перелік можна продовжувати.

Важливу роль у підтвердженні гіпотез щодо політичних ідентичностей минулого Одеси відіграють статистичні описи. Варто зауважити, що їх робили представники різних професій. Перший такий опис Одеси здійснив ще у 1828 р. О. Левшин (майбутній одеський градоначальник). У 1831 р. в «Одесском альманахе» були опубліковані статистичні матеріали літератора П. Морозова. З 1843 р. (з 1845 р. під керівництвом О. Скальковського) почав діяти головний статистичний комітет Новоросійського краю. На початку 1850-х рр. була опублікована ґрунтовна праця О. Скальковського «Опыт статистического описания Новороссийского края» (тт. I –II (1850–1853 рр.)). Надзвичайно цінними є праці Д. Атлас, А. Маркевича.

Ідея українськості Одеси простежується у багатьох авторів минулого і сьогодення. Лідер українських есерів М. Ковалевський акцентував увагу на ліберальних, західноєвропейських традиціях та економічному потенціалі Одеси, надаючи місту роль столиці українського руху. «Містом-павою, мільйонною таверною» називав Одесу Ю. Липа. На важливості Одеси для України,

її належності до західноєвропейської цивілізації наголошував Д. Донцов, вказуючи на засадничу протилежність російським авторитарним традиціям й закономірне тяжіння до українських традицій вольниці.

Одеса була джерелом літературної ідентичності у ХХ ст. для Е. Багрицького, С. Юшкевича, В. Інбер, С. Кірсанова, Л. Нікуліна, А. Штейнберга, С. Ліпкіна, які, у свою чергу, були творцями образу Одеси ХХ ст.

Інтерес до історії Одеси підтвердив і перший навчальний посібник з краєзнавства рідного міста «Ми – Одесити» (1997 р.) в Україні. Другий випуск посібника мав наклад шість тисяч примірників. Метою авторів було формування патріотизму, а отже, й ідентичності, оскільки «людина здатна стати патріотом держави лише тоді, коли вона знає історію власної держави, міста, вулиці, власного народу. Саме за цієї умови поступово прийде і любов до Батьківщини, яку якраз і слід прищеплювати зі школи. Цей курс дозволить виховати одеситів, які люблять власне місто і країну»¹.

Політичні процеси, які відбувалися в Одесі упродовж останніх десятиліть, знайшли своє втілення у низці праць. Окремим напрямом досліджень Г. Гончарука стали монографії-персоналії: «Президент і Одеса (1994–2001 рр.)», «Атакований за покликання», «Выбор одесских политехников», «Одеське протистояння», «Одеська стратегія». У 2001 р. була надрукована книга Г. Гончарука «Президент і Одеса (1994–2001)». У книзі була зроблена спроба дослідити вплив Президента України на життя міста Одеси. На основі численних документів, на матеріалах періодичної преси показаний інтерес глави держави до цього міста, всього причорноморського краю. Детально досліджено політичне протистояння між міською і обласною гілками влади у 1998 р.

Для дослідження партійної ідентичності міської громади послуговувалися виданням «Хто є Хто. Політичні організації міста Одеси», опубліковане на підставі рішення Політичної консультативної ради при міському голові напередодні парламентської виборчої кампанії 2006 р. Довідник містить інформацію про

¹ Посібник «Ми – Одесити» презентовано в Одесі [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://omr.gov.ua/ua/news/12439/>

50 політичних партій Одеси. У Передмові зазначалося, що це зріз того, хто ми (партії – Т. Б.) є, які уподобання маємо, до чого прагнемо, яким чином маємо домагатися наміченого»¹.

Цілком свідомо ми лише поверхово торкнулися історіографічного зрізу, оскільки наше дослідження буде базуватися на джерелах.

Джерельною базою дослідження були дані Центральної виборчої комісії України щодо перебігу виборчих кампаній (президентських і парламентських, місцевих); дані Державної реєстраційної служби України щодо кількості партій, громадських організацій; матеріали щодо пам'яток культурної спадщини національного чи місцевого значення, розміщені на сайті Міністерства культури України; різноманітні дані сайтів Одеської обласної державної адміністрації, Одеської обласної ради, Одеської міської ради; дані Державного архіву Одеської області, результати соціологічних досліджень всеукраїнських та місцевих, зокрема, дослідницької кампанії «Моніторинг».

Важливим джерелом була періодична преса, яка представляла інтереси міської громади Одеси. Зокрема, газети «Вечерняя Одесса» (громадсько-політична регіональна газета, яка виходила з 1 липня 1973 р.), «Одесский вестник» (газета міської ради народних депутатів, заснована в січні 1827 р., відновлена у 1991 р.), «Одесские деловые новости» (щонедільна газета), «Всемирные Одесские новости», «Слово» (громадсько-політична газета), «Чорноморські новини» (громадсько-політична газета).

Цінними для дослідження були матеріали газети «Думська площа», яка є не лише україномовною газетою, а й справді українською і за формою, і за своїм духом та змістом. За ініціативи міської ради влітку 1997 р. в Одесі почала виходити газета «Думська площа». Митрополит Української православної церкви Київського патріархату владика Нестор радо вітав цю подію, назвавши її важливою та необхідною «саме сьогодні, коли триває становлення української національної преси»: «Преса – це велика зброя в руках людини. Тому прошу тих, хто має цю зброю, – присвятити її боротьбі за правду, висвітлюйте правду, а правда – це Бог»².

¹ Хто є Хто. Політичні організації м. Одеси. – Одеса, 2005. – С.1.

² До ювілею друкованих органів Одеського міськвиконкому [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://omr.gov.ua/ua/news/5371/>

«Думська площа» всебічно і цілеспрямовано висвітлювала питання роботи виконкому міської ради, її відділів та управлінь з виконання власних ухвалених рішень. Газета об'єктивно оцінювала події та факти, принципово ставилася до критичних зауважень читачів, не обходила гострих питань, які хвилювали одеситів. У багатонаціональній Одесі «Думська площа» сіяла ідеї правди, гуманізму, духовного єднання, обстоювала основи державотворення на демократичних засадах. «Думська площа» дала можливість дослідити еволюцію свідомості одеситів в умовах утвердження незалежності України, зародження в суспільстві нової ідеологічної атмосфери – атмосфери відвертого висловлювання своїх думок, поглядів, позицій, свободи осмислення драматичних сторінок вітчизняної історії, непоправних трагічних втрат, яких зазнала і українська національна культура¹.

Найбільш ґрунтовні статті різних авторів про Одесу та політичні вподобання членів міської громади з'являються в Інтернет-газеті «Одесская общая газета». Серед них варто назвати: І. Розов «Одесский вариант (Люди и события времен 1994–2000 годов)»; І. Столяров «Вбивства, вибухи, викрадення людей – це реальність сучасної Одеси...»; І. Столяров «Одеса за колючим дротом...»; М. Якупов «Кто заказал Боделана?»; В. Киселев «В Одесских выборах будет разбираться парламент» та інші. А форум газети став справжньою трибуною різноманітних думок людей на актуальні проблеми причорноморського міста.

Сучасні інформаційні технології значно розширили можливості передачі та зберігання інформації і документів, а також відкрили нові джерела для доступу й інформування громадян, територіальної громади міста про діяльність місцевих органів влади. Значна роль у цьому належить офіційним сайтам міських рад. Офіційний сайт міської ради Одеси було відкрито 16 березня 2006 р. Важливою особливістю нового сайту стала наявність російської, української та англійської версій. Станом на квітень 2007 р. він розміщувався на першій сторінці пошуку у першій десятці найпопулярніших порталів «Яндекс». Щодня реєстрували до десяти тисяч відвідувань з різних куточків світу. 700 користувачів Інтернету підписалися на

¹ «Думська площа» – справжня українська газета [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://omr.gov.ua/ua/news/5372/>

новини офіційного сайту Одеси і щодня одержують інформацію на власну електронну пошту. Лише за рік роботи сайту було створено понад 8000 сторінок, які містили інформацію про роботу Одеської міської ради, її виконавчих органів, напрями їх діяльності, структуру, повноваження, години прийому; були розміщені переліки та зразки документів, необхідних для отримання дозволів та послуг, порядок надання соціальної допомоги, субсидій і т.д. З моменту відкриття і до кінця 2013 р. було створено понад 56 тисяч текстових Інтернет-сторінок. Одна сторінка сайту може містити до трьохсот сторінок друкованого тексту і тисячу фотографій. Щоденно на сайті, крім новин, з'являються близько п'ятдесяти документів на різноманітні теми (нормативні акти, розпорядження, ухвали, аукціони, розвиток туризму та інші).

Забезпечення відкритості діяльності органів місцевого самоврядування, прозорості прийняття та виконання рішень, взаємодія громадян і органів влади за принципом зворотного зв'язку визнані найважливішими цілями функціонування сайту (www.odessa.ua). Вміле використання сайту розкриває значні ресурси для дослідження діяльності міської ради, її голів упродовж тривалого періоду, міської громади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, політичних партій, історії міста, місць історичної пам'яті, культури.

На сайті можна почерпнути інформацію про керівництво міста, Одеську міську раду, депутатів, депутатські фракції, виконавчий комітет, організаційну структуру районних адміністрацій, департаментів, управлінь, служб та комунальних підприємств Одеської міської ради, їх функції та повноваження.

Цінними для дослідження є локальні офіційні документи: «Статут територіальної громади міста Одеси», Рішення Одеської міської ради №130-XXIII від 29.06.1999 р. «Про затвердження змісту та опису герба і прапора територіальної громади міста Одеси», Рішення Одеської міської ради №197-XXIV від 26.07.02 р. «Про адміністративно-територіальний поділ міста Одеси», Рішення Одеської міської ради № 3374-XXIII від 14.01.02 р. «Про органи самоорганізації населення в місті Одесі», «Положення про органи самоорганізації населення міста Одеси», Рішення Одеської міської ради №4831-IV від 09.11.2005 р. «Про затвердження Концепції

розвитку участі молоді та неповнолітніх дітей у вирішенні проблем територіальної громади міста на 2005–2015 рр. «Молода громада», «Концепція розвитку участі молоді та неповнолітніх дітей у вирішенні проблем територіальної громади на 2005–2015 рр. «Молода громада» та інші.

База нормативних документів є найбільш повним електронним архівом документів міської влади у відкритому доступі, яка містить рішення Одеської міської ради, її виконавчого комітету, розпорядження Одеського міського голови та проекти рішень, нормативно-правові акти, форми та зразки документів для отримання послуг, що надаються відповідними органами; порядок денний відкритих засідань; звіти про діяльність; відомості про регуляторну діяльність; міські програми у відповідній сфері; відомості про проведення закупівлі товарів (робіт, послуг); порядок опрацювання запитів на інформацію; розклад роботи та графік прийому громадян; роз'яснення з питань отримання послуг та пільг тощо. З метою детального вивчення громадської думки одеситів з актуальних питань соціально-економічного та суспільно-політичного життя міста проводяться моніторингові соціологічні дослідження, результати яких розміщуються на офіційному сайті міста. Увійшли у практику прямі трансляції на сайті засідань Одеської міської ради та її виконавчого комітету, а також значущих подій, які відбуваються у великій залі Одеської міської ради.

З новин офіційного сайту можна дізнатися про найважливіші події міста та роботу місцевих органів влади, муніципальні програми та проекти розвитку міста, про заходи, які відбулися за участю міського голови, керівників міськради та її виконавчого комітету, отримати роз'яснення з актуальних питань та дізнатися про обговорення нових проектів та рішень місцевої влади. Якщо раніше на офіційному сайті міста публікувалися тільки проекти рішень міської влади, які є регуляторними актами, то тепер розміщуються всі проекти рішень як виконавчого комітету, так і проекти рішень міської ради. Наповнення онлайн-бази розпорядчих документів забезпечувало відкритість прийнятих управлінських рішень. Для експорту новин Офіційного сайту Одеси в новинні стрічки різних інформаційних агентств та пошукових систем Інтернету було розроблено програмне забезпечення.

Нові спеціальні розділи офіційного сайту Одеської міської ради створюються з урахуванням потреб громадян, що постійно вивчаються. Насамперед, це «Оплата комунальних послуг», де можна перевірити стан своїх рахунків з комунальних платежів, а також сплатити в Інтернеті будь-які послуги, навіть такі, як: оплата за телефон, штрафи ДАІ, грошові перекази. Офіційний сайт є єдиним серед сайтів міських адміністрацій України, що надає можливість оплати комунальних та інших послуг безпосередньо на сайті¹.

Коаліція громадських організацій міст України «Гідна Україна», яка вивчала стан інформування громадян органами місцевого самоврядування про свою діяльність за допомогою мережі Інтернет, визнала революційним на ринку Інтернет-послуг та електронного самоврядування України ще у 2009 р. оплату комунальних послуг у режимі «On-line» на офіційному сайті Одеської міської ради. У підсумкових матеріалах дослідження, в якому було проаналізовано роботу офіційних веб-сайтів 176 міст обласного і республіканського значення, 24 областей України та Автономної Республіки Крим, інноваційний підхід офіційного сайту міста Одеси до процесу оплати комунальних послуг було відзначено як кращу практику².

До офіційного сайту Одеси підключено різні структури міста. Зокрема, ще у 2007 р. було підключено КП «Теплопостачання міста Одеси» www.teplo.od.ua, що дало змогу абонентам перевіряти стан своїх рахунків. Розміщення на сайті повідомлень та попереджень стосовно погіршення погодних умов, проведення аварійно-ремонтних робіт, зміни руху транспорту дозволяє оперативно інформувати громадян, надаючи можливість одеситам завчасно скоригувати свої плани та маршрути руху дорогами міста.

З метою оперативного реагування на звернення одеситів на одне з пріоритетних місць сайту винесений розділ «Звернення

¹ Звіт про результати виконання Міської програми підтримки інформаційної сфери м. Одеси на 2011 рік, затвердженої рішенням Одеської міської ради від 08.07.2011 р. № 805-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: omr.gov.ua/images/File/DODATKI2012/ProektISPOLK12/030544_1.rtf

² Звіт про результати виконання Міської програми підтримки інформаційної сфери м. Одеси на 2011 рік, затвердженої рішенням Одеської міської ради від 08.07.2011 р. № 805-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: omr.gov.ua/images/File/DODATKI2012/ProektISPOLK12/030544_1.rtf

громадян». Важливою складовою щорічних програм підтримки інформаційної сфери міста Одеси упродовж останніх років стало створення та функціонування «Єдиного центру звернень громадян («ЄЦЗГ»), який діє з 2011 р. В основу роботи «ЄЦЗГ» покладено механізм, який об'єднав різні канали надходження інформації з подальшим контролем виконання звернень. Це звернення громадян, які надходять на: «Телефон довіри міського голови»; офіційний сайт Одеської міської ради; електронну пошту; звернення, які приймаються безпосередньо операторами Центру, а також ті, що надходять на «Гарячу телефонну лінію мера з протидії корупції». Таким чином, завдяки безпосередньому спілкуванню з одеситами та за допомогою відповідного програмного забезпечення в Одесі почала формуватися база даних, яка дозволяла оперативно реагувати на актуальні та проблемні питання, які турбують громадян та стосуються життєдіяльності міста і міської громади.

Інтерес становляють і картографічні ресурси офіційного сайту Одеси. Карти-схеми включають не лише традиційну інформацію про вулиці, але й відомості про міський транспорт, готелі, пам'ятки, підприємства. Карти характеризуються великою кількістю тематичних шарів і їх інформативністю: «Пам'ятники та об'єкти культурної спадщини», які містять «Пам'ятки національного значення» (42 об'єкти) і «Пам'ятки місцевого значення» (1312 об'єктів); «Фотоальбом фасадів будинків»; «Історична картографічна спадщина Одеси» (1794–1917 рр.), «Генеральний план Одеси» та багатьох інших розділів. Оновлено розділ адресного реєстру до 90000 номерів будинків і 1705 вулиць на 4300 кварталах із загальною кількістю будівель більше 164000. До топографічної основи карти додано 14 приміських населених пунктів. Деталізовано картографічну інформацію інфраструктури прибережної міської зони, низки торгових об'єктів. Оновлено розділ новобудов. Розширилася географія користувачів картографічного розділу сайту. Статистика відвідувань картографічного ресурсу налічує до 55 тис. переглядів на тиждень. Географія відвідувачів – Україна – 83%, РФ – 8%, США – 5%, Молдова – 1%, Німеччина – 0,5 %¹. Середній час, проведений на

¹ Звіт про роботу департаменту інформації та зв'язків з громадськістю Одеської міської ради за 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: omr.gov.ua/images/File/DODATKI_2014/Upravlenia/inform2013.doc

картографічному розділі сайта, – 27 хв. Динаміка залучення нових користувачів близько 7 %¹.

Увесь час здійснюється робота з модернізації та оновлення сайта. Черговою родзинкою стала сторінка «Віртуальна Одеса» Odessa360.net, завдяки якій Одеса стала першим містом в Україні, яке увійшло у світову систему віртуальних міст у пошуковій інтернет-системі Google. З урахуванням новітніх світових розробок була створена принципово нова технологія виготовлення віртуальних турів Одесою (об'ємних панорамних зображень) з можливістю спостерігати об'єкти і події, повертаючи зображення на 360 градусів. На сайті викладені цілі віртуальні екскурсії. На сьогодні проект налічує близько 1000 віртуальних панорам та екскурсій.

З 2008 р. діє розділ «Веб-камери», які встановлені на Думській площі, Приморському бульварі біля пам'ятника Дюку, з видом на Одеський морський порт – Морський вокзал, на пам'ятник засновникам Одеси по вул. Катерининській, видом на Оперний театр, а також у районі стадіону «Спартак» та видом на Куликове поле. За допомогою «Веб-камер» відвідувачі з різних куточків світу мають можливість побачити, що відбувається на багатьох центральних вулицях міста.

Враховуючи значущість проведення в Одесі матчів Чемпіонату Європи з баскетболу у 2015 р., на головній сторінці офіційного сайта м. Одеси було створено спеціальний тематичний розділ «ЄвроБаскет–2015». Цей розділ містив інформацію про підготовку міста до проведення великого спортивного свята: розпорядчі документи Одеської міської ради щодо організаційних заходів з підготовки та проведення чемпіонату; посилання на інтернет-сторінки організаторів чемпіонату та департаменту «ЄвроБаскет–2015» Одеської міської ради².

На головній сторінці сайта у рубриці «Актуально» представлено дві надзвичайно важливі для сьогодення рубрики «Допомога армії» і «Як поводитися у надзвичайних ситуаціях», презентовано інтерактивну карту захисних споруд Одеси. На порталі розміщена

¹ Звіт про роботу департаменту інформації та зв'язків з громадськістю Одеської міської ради за 2013 рік [Електронний ресурс] – Режим доступу: omr.gov.ua/images/File/DODATKI_2014/Upravlenia/inform2013.doc

² Там само.

інформація з питань цивільного захисту, наочна агітація з правилами поведінки в надзвичайних ситуаціях, аудіо та відео. Зокрема, на порталі можна знайти і мультфільми для дітей з нагадуваннями правил безпечної поведінки, які були розроблені службою з надзвичайних ситуацій спільно з ОБСЄ¹.

Кількість відвідувань офіційного сайту Одеської міської ради постійно зростає. За 2013 р. кількість переглядів сторінок офіційного сайту міста Одеси становила більше 17 104 780; у середньому за один місяць 2013 р. переглядів сторінок – 1 425 398, кількість унікальних відвідувачів у 2013 р. становила 1 349 423². Інтернет-рейтинг (PageRank – PR) сайту Одеси складає 6 одиниць (Києва, Львова, Харкова, Донецька та Вінниці – 5, а Дніпропетровська – 4)³. Цей показник дорівнював показнику найпопулярніших сайтів України. Тематичний індекс цитування (тІЦ) www.odessa.ua становить 4 200 одиниць (індекс цитування агенції Інтерфакс – 3 900 одиниць, агенції УНІАН – 4 900 одиниць)⁴. За ініціативи управління інформації Одеської міської ради було проведено всеукраїнський семінар «Офіційний сайт міста як атрибут інформаційного суспільства».

27 лютого 2015 р. в мерії Одеси відбулася презентація системи електронного управління містом, мета якої – полегшити взаємодію між органами міської влади та громадянами міста, бізнесом, співробітниками структурних підрозділів Одеської міської ради, депутатами і різними державними структурами⁵. Пріоритетні напрями системи управління містом – ЖКГ, соціальне спрямування, медицина, освіта, туризм, транспорт, адміністративний напрям і містобудування. Планується впровадження більше 30 ІТ-проектів, серед яких: оновлений веб-портал міста, портал адміністративних

¹ Як поводитися у надзвичайних ситуаціях [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://omr.gov.ua/ua/essential/44749/>

² Там само.

³ Там само.

⁴ Звіт про результати виконання Міської програми підтримки інформаційної сфери м. Одеси на 2011 рік, затвердженої рішенням Одеської міської ради від 08.07.2011 р. № 805-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: omr.gov.ua/images/File/DODATKI2012/ProektI%20SPOLK12/030544_1.rtf

⁵ В Одесі презентована система електронного управління містом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://1535.odessa.ua/news/v-odesse-prezentovana-sistema-elektronного-upravleniya-136>

послуг, транспортний портал, інвестиційний портал, система електронної черги, міський електронний архів, депутатський портал, автоматизована система ЖКГ, геоінформаційні системи служби міського кадастру, єдина система документообігу та низка мобільних додатків. З усіх напрямів взаємодії міської влади першим обраний вектор взаємодії з громадянами міста. На сьогодні запущений у роботу перший зовнішній портал системи – «Єдина система звернення громадян» та створена внутрішня система – «Єдиний реєстр», з якими працюють оператори колцентру та співробітники структурних підрозділів Одеської міської ради¹.

Отже, зазначимо, що офіційний сайт міської громади Одеси є повноцінним джерелом інформації і документованою інформацією, яка охоплює широке коло питань щодо діяльності міста, територіальної міської громади, органів місцевого самоуправління, місць колективної пам'яті, найактуальніших питань сьогодення і майбутнього, демонструє включеність одеситів у міський простір.

Спосіб розміщення городян у соціальному просторі міста пов'язаний з ідентичністю і соціальною активністю: визначенням соціальної ролі «городянина» і здатністю до вияву ініціативи та реалізації колективної соціальної дії, спрямованої на підвищення добробуту міського середовища. За допомогою сайту можна охарактеризувати місто як соціальну систему, яка впливає на особливості міської спільноти. Нове комунікативне середовище дає не лише нові засоби самовираження, а й нові виклики ідентичності, насамперед політичній.

¹ В Одесі презентована система електронного управління городом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://1535.odessa.ua/news/v-odesse-prezentovana-sistema-elektronnogo-upravleniya-136>

Розділ 2.
ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ
ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
ЧЛЕНІВ МІСЬКОЇ ГРОМАДИ
ОДЕСИ (1991–2015 РР.)

*Ніде, у жодній країні світу не скупчувалася
на такому малому просторі така велика кількість
народностей, притому таких різних у норовах,
мові й одязі, релігії і звичаях.
Із донесення градоначальника м. Одеси
у 1803–1814 рр. герцога Рішельє
// Многонациональный одесский край.
Документы. Очерки. Материалы. – Т.1. – М., 1997. – С. 38*

*Зі скоєного мною в цьому житті інших діянь
вважаю важливим – заснування порту і міста, якому
волею мудрої государині дано чудне ім'я – Одеса ...
Хосе де-Рибас.*

*Відвойоване українськими козаками й російськими
солдатами, збудоване за планами й кресленням француза
Де-Рибаса, російського графа Воронцова,
місто дало світу децю незвичайне –
суспільство одеситів.
Л. Кучма*

*Що таке мистецтво жити в Одесі:
жити самим і не заважати жити іншим.
Каминская И. Искусство жить в Одессе //
Фаворит удачи. – 2006. – Октябрь (№2).*

2.1 Історичні, соціокультурні та інформаційні засади політичної ідентичності міста Одеси

Одеса дійсно й по цей день лишається справжньою перлиною, це місто, що має свою особливу, відому на увесь світ чарівність, особливий спосіб життя та мислення його жителів, особливий одеський патріотизм, я уже не кажу про мову.
Л. Кучма

Міська громада для конструювання своєї ідентичності використовує маркери простору і часу. У символічному просторі міста Одеси співіснують локальна, регіональна, етнічна, національна, радянська, сучасна і європейська моделі минулого. Назва «Одеса» викликає надзвичайно багато різноманітних асоціацій – це, насамперед, гуморина, сонце, море, портове місто, вільний дух, знаменита «одеська мова», що не має аналогів у світі, а також «одеський канон», «одеський міф», це й специфічна «одеська ментальність», а також національність – «одесит». Одеса – це і «морські ворота» України, найбільший портовий комплекс, один із провідних промислових і ділових центрів країни, центр зовнішньоекономічної діяльності, в якому функціонує вільна економічна зона (ВЕЗ) «порто-франко» (єдине місто України, яке має досвід функціонування ВЕЗ), місто-курорт, визнаний центр освіти і науки, центр міжнародного туризму, центр культури, в якому упродовж двох століть синтезувалися культури багатьох народів і національностей.

Одеса розташована на північно-західному узбережжі Чорного моря, на перетині шляхів з Північної та Центральної Європи до Близького Сходу та Азії*. Не випадково в світі названо на честь Одеси аж 52 міста. Греки і болгари вважають Одесу колицкою своєї незалежності, бо саме тут здійснювали підготовку до звіль-

* Через місто проходять три міжнародні транспортні коридори: 1) Пан-Європейський №9, що пов'язує Фінляндію, Росію, Литву, Білорусь, Україну, Молдову, Румунію, Болгарію та Грецію; 2) Гданськ – Одеса (Балтійське море – Чорне море). Країни-учасники: Італія, Словенія, Угорщина, Словачія, Україна; 3) Європа – Кавказ – Азія (ТРАСЕКА). Країни-учасники: Україна, Молдова, Болгарія, Румунія, Туреччина, Грузія, Вірменія, Азербайджан, Туркменістан, Узбекистан, Казахстан, Киргизстан і Таджикистан. (Стратегія економічного та соціального розвитку міста Одеси до 2022 року. – Одеса, 2013. – С.3).

нення своїх країн від османського ярма волелюбні елліни і слов'яни. Народи Індії називають своїм національним героєм одесита – мікробіолога В. Хавкіна, який розробив вакцини від чуми і холери і випробував їх на собі, врятувавши мільйони індійців від смертоносних епідемій. Американці пишуться одеситом астрофізиком Г. Гаммовим, який створив теорію «великого вибуху».

Пошук слова «Одеса» в Інтернеті дасть змогу ще більше розширити свої знання і підкріпити певні асоціації. Адже Одеса – це 8 міст з однаковою назвою «Одеса», розташовані у 8 штатах: Вашингтон, Делавер, Флорида, Міссурі, Небраска, Нью-Йорк, Техас і Міннесота (США), називаються вони по-різному, одні – «City», інші – «Town». Одеса – це і студійний альбом «Odessa» (1969) групи «Vee Gees», і бестселер «The Odessa File», а також столовий сервіз, шкіряне пальто, весільний альбом, торшер, самовар та інші. Крім того, є усі підстави стверджувати, що Одеса ще й міф. Ключовими елементами «одеського міфу» В. Свирська і К. Хемфрі називають – свободу, торгівлю, гумор, «одеську мову», гармонійне і космополітичне співіснування¹.

Одесу можна вважати й символом кочового існування людини, «від ностальгії за іншим, заможнішим, теплішим, щасливішим і неспішним життям»². Різні культури, традиції, віросповідання – все це невід'ємні складові Одеси. Все це повинно співіснувати у мирі, дружбі, взаєморозумінні й взаємній повазі. Саме завдяки розмаїттю національностей, переплетінню культур і традицій утворилася та незвичайна, неповторна, незрівнянна атмосфера, відома всьому світу³. А ще – «в Одесі вже не народжується місцеве населення. Народжуються емігранти»⁴. Територія Одеси має давню історію. Адже «греки, скіфи і сармати, слов'яни, хозари і генуезці, татари і турки – усі народи, які обжили цей регіон, намагалися, кожний на свій лад, облагородити її»⁵. Колискою Одеси, місцем, де вона виникла, було поселення Качибей. Точна дата появи

¹ Сквирская В. Одесса: «скользкий» город и ускользящий космополитизм / В. Сквирская, К. Хемфри // Вестник Евразии. – 2007. – №1. – С. 87.

² Гінріхс Ян Пауль. Міф Одеси / Ян Пауль Гінріхс / З нідерландської мови переклав Ярослав Довгополий. – К.: Дух і Літера, 2011. – С. 26.

³ Одесса многонациональная. – 2010. – № 4. – вересень.

⁴ Жванецкий М. Собрание произведений в пяти томах / М. Жванецкий. – М.: Время, 2006. – Т. 5. – С. 126.

⁵ Одесса и одесситы в III тысячелетии. Выпуск 1 / Автор-составитель В. В. Болгов. – К., 2005. – С. 3.

поселення невідома. Назва у різних джерелах дещо відрізняється, і це можна пов'язати з особливостями різних мов: Качибей, Катцубеев, Коцюбей, Коцюбеев, Котцубієво, Хаджибей, Гаджибей, Аджибей. Перша письмова згадка про Хаджибей зафіксована у 1415 р.^{*} Дата заснування міста Одеси – 2 вересня 1794 р. Перша згадка у офіційному документі 27 січня 1795 р. зазначала: «Наказуємо заснувати Вознесенську губернію з губернським містом Вознесенськ на річці Буг, а з новостворених міст – татарське селище Хаджибей перетворити в приписне до татарського округу м. Одеси»¹. Назва «Одеса» походить від жіночої форми давньогрецької колонії Одесос. Власне, архетип жінки тісно вплетений у ідентичність міста. Неофіційні назви міста – Перлина Чорного моря; Одеса-мама; Південна Пальміра; Південна столиця України, Перлина біля моря, Маленький Париж, Маленький Петербург, Маленька Венеція, Королева Чорного моря, Російське Чикаго, Адес або Одес, столиця гумору. Якщо стосовно до зовнішньої краси Одесу називали «Південною Пальмірою», а за внутрішнім

^{*} Верховна Рада України затвердила список ювілейних дат, що відзначатимуться в Україні в 2015 році, де визначено святкування «600 років першої писемної згадки про місто Одесу» (Постанова про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2015 році. №1752 від 14.01.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1752&skl=9); Ухвалення ВРУ постанови про відзначення 600-річчя Одеси викликало неоднозначну реакцію серед міської громадськості: Наперекір владі Одеса відзначає справдішній ювілей – своє 600-річчя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://figaro.lviv.ua/article/naperekir-vladi-odesa-vidznachae-spravdishnij-yu/>; Одеська міська рада чекає програму святкування 600 років Одеси. 26.02.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odessa.klichko.org/news/show/6022>; Кудряч В. «Одесі – 600» Триває судовий розгляд справи щодо дати заснування міста. 11.02.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/den-ukrayiny/odesi-600>; Шанувальники Коцюбієва тіпаються: Рада постановила святкувати 600-річчя Одеси. 11.02.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naspravdi.com.ua/news/shanuvalniki-kocjubieva-tishatsja-rada-postanovila-svjatkuvati-600richchja-odesi>; В Одесі побили історика, який доводив, що місту Одеса 600 років. 11.02.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naspravdi.com.ua/news/v-odesi-pobili-istorika-jakij-dovodiv-scho-mistu-odesa-600-rokiv>; 600-летие Одессы – бред и фейк. 08.03.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gentlemanstory.net/2015/03/600-letie-odessy-bred-i-fejk/>; Ведущий украинский краевед удивлен «празднованием 600-летия Одессы». 01.03.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://on.od.ua/2015/03/01/vedushhij-ukrainskij-kraeved-udivlyon-prazdnovaniam-600-letiya-odessy/>

¹ Одесса – улицы, улицы... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odesskiy.com/ulitsi-v-istorii-odessi/odesa-ulici-ulici.html>

складом» – «Маленьким Парижем», то завдяки своєму швидкому зростанню вона, по справедливості, мала бути названа Російським Чикаго»¹. Власне, «Одеса – місто романтизму, романтики, вона – фразер, позер, вся шовкова, – хіба тут можна мислити, невиліковно страждати, трагічно ридати?»². Одеса ніколи не була містом-республікою, тут не діяло Магдебурзьке право, хоча громадська активність була високою і влада йшла на компроміси, як у випадку із запровадженням «порто-франко», заснуванням ліцею або публічної бібліотеки, встановленням пам'ятника О. Пушкіну і т.д. Одеса позиціонується як автономне космополітичне місто, що існує поза загальнодержавним контекстом.

Історія Одеси більше схожа на історію окремої держави, ніж на історію міста. Будучи містом Російської імперії – феодальної держави, Одеса ніколи не знала феодального укладу економіки. Таких економічних свобод, як в Одесі, не знало жодне російське місто. Навіть коли Одеса перестала бути «вільною гаванню» («порто-франко») вона залишалася вільним містом³. Територіальна ідентичність була «перехідною сходинкою» до формування нової національної самоідентифікації міської людності⁴. У 1796 р. Одеса стала повітовим містом Новоросійської губернії.

Вдало розташована географічно, Одеса швидко перетворилася з невеликого поселення у торговельний, промисловий і науковий центр європейського значення. Одеса закладалася як порт – так зване «вікно» до Європи, вона формувалася і розвивалася за безпосередньої участі європейських будівельників і архітекторів, фінансистів і комерсантів. Місто, засноване в 1794 р., з самого початку будувалося за європейським зразком. Його «батьки-засновники», адмірал Х. де Рибас (ісп. Jose de Ribas у Boyons), видатний військовий інженер Франц де Воллан (фр. François Sainte de Wollant), градоначальник герцог Арман Емманюель Софія

¹ Иллюстрированная история Одессы. – Одесса, 2010. – С.37–38.

² Пильский П. Лики городов / П. Пильский // Есть город у моря. Краеведческий сборник. – Одесса: «Маяк», 1990. – С.333.

³ Бунтарский город – Одесса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tudo-y-sudo-y.od.ua/pro-istoriy-i-odessu/history-odessa.html>

⁴ Турченко Г.Ф. Національні ідентичності та територіальний патріотизм (на матеріалах Півдня України початку ХХ ст.) / Г.Ф. Турченко // Південний архів: історичні науки. Збірник наукових праць. – Вип. XXVIII–XXIX. – Херсон: ХДУ, 2008. – С.161–170.

Септімания де Вінєро дю Плессі, герцог д'Егільон, герцог де Фронсак, герцог де Рішельє (фр. Armand Emmanuel Sophie Septemanie de Vignerot du Plessis, duc d'Aiguillon, duc de Fronsac, duc de Richelieu, русифіковане ім'я – Еммануїл Йосипович Рішельє) та інші, задумали його не тільки як великий центр міжнародної торгівлі, найбільший порт на Чорному морі, але і як осередок науки, освіти і культури на півдні величезної Російської імперії.

Територію нового міста освоювали іноземці, насамперед, німці, італійці, греки, поляки, болгари, албанці. Навіть управління містом упродовж перших трьох десятиліть перебувало у руках іноземців – першим був Х. де Рибас (іспанець). За наказом Катерини II. Х. де Рибас 27 травня 1794 р. був призначений головним упорядником порту і міста, а у червні згідно з імператорським розпорядженням він став ще й армійським начальником – керівником розквартированого в Хаджибеї Чорноморського гренадерського корпусу, тобто став одночасно флотським, армійським і громадським начальником у Хаджибеї. Його по праву вважають засновником міста.

Становлення станових міських органів зайняло досить тривалий проміжок часу і пройшло декілька етапів. Упродовж 1789–1794 рр. влада у Хаджибеї перебувала у руках військових. Однак уже наприкінці 1795 р. – на початку 1796 р. в Одесі завершилося формування міського суспільства і владних міських структур. 30 травня 1795 р. на Хаджебей розповсюдилися статті «міського положення», тобто «Грамоти на права і переваги містам Російської імперії» (1785 р.). Згідно з документом визначалася структура органів міського «самоврядування». Доречним буде зазначити, що все населення міста, так звані «городові обивателі», складала «міську громаду», яка виступала в ролі юридичної особи, могла мати власність, прибуток з майна, збирати з населення спеціальний збір. «Городові обивателі» поділялися на шість станових розрядів: так званих справжніх «городових обивателів» – власників земель і будинків у межах міста; купців, об'єднаних у гільдії; цехових ремісників; іногородніх та іноземних гостей – російських і іноземних купців і інших осіб, що не проживали у місті, але були приписані до нього; «різничинці» – достатньо строкату за соціальним складом групу осіб, що включала представників інтелігенції, виборних посадових осіб, деякі категорії буржуазії;

«посадських» – осіб, які «промислом, рукоділлям чи роботою кормляться», тобто дрібних торговців, позацехових ремісників, чорноробочих і міської бідноти¹. Первинним органом станового управління були міські збори, які склалися зі всіх «городових обивателів». Адміністрація Одеси мала більшу самостійність в управлінні, ніж інших містах Російської імперії.

До початку 1860-х рр. робота органів самоуправління в Одесі була мало помітною. Від заснування Одеси і до 1860 р. вибори відбувалися лише 23 рази. Міське самоуправління в особі міської думи Одеси не користувалося самостійністю. Міське Положення, яке базувалося на становому принципі в самоуправлінні, гальмувало розвиток торгової і промислової буржуазії, яка зростала швидкими темпами. Градоначальники, які підпорядковувалися Міністерству внутрішніх справ, змінювалися у другій половині XIX ст. кожні 2–4 роки. Ситуація вимагала швидких і кардинальних змін. Спеціальний комітет, який складався з гласних думи, великих підприємців, учених розробив нове «Положення про громадське управління міста Одеси». Воно не розв'язувало проблему безстанового самоуправління, однак певні позитиви у цьому плані містило. Зокрема, згідно з Положенням виборним правом користувалися чоловіки старші 21 року, які володіли в місті нерухомістю або мали не менше 100 рублів сріблом щорічного грошового прибутку, а також члени купецької гільдії та міщани. Становий принцип поєднувався з майновим. І право вибору надавалося лише 848 виборцям (2,3% від загальної кількості мешканців міста)². Крім того, місцеві чиновники канцелярії, які раніше призначалися місцевою адміністрацією, почали обиратися на засіданні думи. Загалом Положення 1863 р. сприяло поживленню діяльності громадського управління. Міська дума значну увагу почала приділяти благоустрою міста, розвитку промисловості, торгівлі, іншим господарським питанням. Позитивом стало і видання міською думою «Известий Одесского городского общественного управления», а

¹ Історія Одеси / Колектив авторів. Голов. ред. В. Н. Станко. – Одеса: Друк, 2002. – С.70.

² Історія Одеси / Колектив авторів. Голов. ред. В. Н. Станко. – Одеса: Друк, 2002. – С.154–155.

розпорядчою думою – «Ведомостей Одесского городского общественного управления». У 1870 р. було ліквідовано принцип становості у міському управлінні. Головним критерієм надання виборного права була наявність власності, а не належність до певного стану. Проте кількість виборців збільшилася не набагато і становила майже 3%. Однак виборчим правом уже користувалися чоловіки, які досягли 25-літнього віку, осіло мешкали в місті, сплачували податки з певного капіталу і не мали заборгованості. Виборче право закріплювалося незалежно від національного, релігійного або соціального походження. Інтереси населення міста представляли 72 члени Одеської думи. Термін їх повноважень становив 4 роки.

Негативно вплинуло на міське самоврядування Міське Положення 1892 р., яке було частиною контрреформ і спрямовувалося на ліквідацію поступок громадськості, здійснених у 1860–1870 рр.

Помітну роль у перші десятиліття ХІХ ст. в економіці, культурі та інших сферах міського життя Одеси відігравали іноземці. Керівництво містом здійснювали освічені і талановиті люди, які добре знали західноєвропейську економіку, спосіб життя. Одесу будували кращі вихідці з Європи. Разом з російським дворянством сюди прийшло багато авантюристів у хорошому сенсі, які створювали європейський дух міста з часу його заснування. Першими поселенцями міста були греки, албанці, євреї, італійці, французи, українці і росіяни. І привнесений іноземцями європейський стиль зберігається у архітектурі міста донині. Адже, Одеса створювалася такою кількістю талановитих і розумних людей різних національностей, що це справді європейське місто з красивими будинками і вулицями¹. Одеса зводилася кращими архітекторами за «образами» Генуї, Ліворно, Неаполя.

Упродовж перших п'яти-семи років у місті було побудовано більше тисячі будівель і споруд, зведених кращими іноземними інженерами того часу і професійними архітекторами. Особливу роль монументальній класичній архітектурі у перші роки ство-

¹Актор Леонід Барац: Я відчуваю себе одеситом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://postup.brama.com/usual.php?what=74339>

рення Одеси приділяли такі зодчі, як С. Вентурі і Фр. Фраполлі. До проектування великих споруд громадського призначення (театру і госпіталю) на початку ХІХ в. залучався такий видатний архітектор, як Тома де Томон. Проект Рішельєвського ліцею для міста творив архітектор А. А. Монферран. Місто будували Франциск і Джованні Фраполлі, Олександр Дігбі, Франц Боффо, Джорджо Торічеллі, Луї Цезар Оттон, Кастан Даллакка, Франциск Моранді та інші архітектори, які прибули з Італії, Іспанії, Франції і змогли тільки тут реалізувати свої творчі здібності. Одеса для них стала новою батьківщиною.

Важливим для формування ідентичності Одеси був політичний простір, у якому відбувалося становлення влади в міському співтоваристві. Суттєву роль у цьому процесі відіграли керівники-засновники міста. Першими градоначальниками (посадова особа з правами губернатора, який керував містом з прилеглими до нього землями) Одеси були французи – А. Е. де Рішельє (1803–1814 рр.), Граф О. де Ланжерон (1815–1820 рр.). Завдяки вмілому керівництву містом за одинадцять років градоначальства А. Е. де Рішельє Одеса перетворилася з малого селища у впливове торгове місто. У період правління А. Е. де Рішельє в Одесі жили представники різних національностей і віросповідань. Крім росіян, тут були греки, італійці, французи, арнаути (албанці), болгари. Різними були вірування – православні, католики, лютерани, іудеї. Для герцога вони всі були рівні, на кожного обивателя він дивився як на людину і повадився з ними по-людськи. Це надзвичайно змістовний, державницький, посправжньому європейський підхід. Одного лише вимагав А. Е. де Рішельє від обивателів: «щоб вони були добрі громадяни і чесні люди... справно відбували державі й місту свої повинності»¹. Високу оцінку діяльності А. Е. де Рішельє давали його сучасники і вчені через століття. Американський професор, історик Одеси П. Герлігі стверджувала, що «ця приязна, спокійна і скромна людина була близькою до іноземних жителів, так само як і до самих росіян. Подєйкували, що ногайські татари любили його і вважали своїм батьком. Він розв'язував проблему їхнього роз-

¹ Прошлое и настоящее Одессы (Ко дню столетнего юбилея г. Одессы 1794 – 1894). – Одесса: Тип. Л. Кирхнера, 1894. – С.44.

селення в постійних общинах. Для цього в кожному з їхніх таборів він збудував мечеть і будинок для мулли та його родини. Євреї також шанували Дюка, як і його пам'ять... Один з французьких істориків характеризував його правління в Одесі як «просвітницький деспотизм» або «диктатуру честі». Згодом перший градоначальник Одеси очолив уряд Франції.

О. де Ланжерон поєднував декілька важливих посад у Російській імперії, зокрема, Херсонського військового губернатора, градоначальника Одеси і керівника громадської частини Катеринославської, Херсонської і Таврійської губерній, на які був призначений 16 листопада 1815 р. Під час керівництва Одесою графа О. де Ланжерона почала виходити перша міська газета «Мессаже де ля Русі мерідіональ». Завдяки його зусиллям було відкрито заклад мінеральних вод у міському саду, розбито ботанічний сад, який відіграв значну роль в озелененні як Одеси, так і всього краю. Вже в 1809 р. в Одесі відкрився перший міський театр, а в середині двадцятих років XIX ст. – Рішельєвський ліцей, на базі якого було створено Новоросійський університет¹.

Одеса не лише будувалася – вона упорядковувалася, прикрашалася і поступово набувала вигляду європейського міста. У 1812 р. в місті мешкало вже понад 20 тисяч жителів. Упродовж перших десятиліть XIX століття місто набуло вигляду типологічного середземноморського порту з усією його традиційною атрибутикою: довгими багатоколонними торговельними рядами, які імітували громадські центри античних міст, невеличкими двоповерховими житловими будинками з неодмінними внутрішніми двориками, розкішним театром, розташованим на узвишші і стилізованим під античний храм, турецькими кав'ярнями, грецькими ресторанчиками, французькими кондитерськими, італійськими винними підвалами і т.п. Отже, Одеса виникла як європейське, ренесансного типу місто, про що яскраво свідчить архітектура і принцип планування історичної частини.

У публіцистиці та наукових дослідженнях першої половини XIX ст. домінувала думка, що жодне місто Європи в XIX ст. за темпами свого розвитку не могло зрівнятися з Одесою. З'явився

¹ История Одессы. Культурный аспект [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.odessa.ua/departments/6334>

навіть термін «феномен Одеси», який асоціювався з швидким розвитком торгівлі Одеського порту, зростанням кількості населення міста і його активного будівництва, динамікою інших сторін міського життя. Важливо зазначити, що швидке зростання торгівлі з портами багатьох держав, тривале проживання у місті іноземців, а також наявність переселенців із-за кордону заклали підвалини активних міжнародних зв'язків Одеси. У 1801 р. в Одеську гавань регулярно заходили судна з усього Середземномор'я та придунайських країн – Марселя і Галаца, Неаполя і Стамбула, Пірею і Генуї, які наповнювали одеський базар дивовижними фруктами, кавою, тютюном, халвою та завантажували додому пшеницю, рибу, ікру, м'ясо, вовну, а також чавун і прядиво. Влітку того ж року в Одесі відкрилися два перші банкірські торговельні будинки: Рено і Фурньє. Уже за часів правління містом А. Е. де Рішельє налічувалося сім консульств, зокрема Неаполя, Рагузи, Франції, Іспанії, Австрії, Англії, Іонічних островів. У 1836 р. в Одесі було 13 консульств, а через 25 років було 9 генеральних консулів, 17 консулів і 17 віце-консулів.

Як стверджував Е. Еріксон, «ідентичність людини або групи може бути співвіднесена з ідентичністю «Іншого» або «Інших». Процес встановлення ідентичності – це процес постійної диференціації, «образ значущого Іншого». Тому важливою для нас була оцінка міста іноземцями, приїжджими. Це був погляд «Іншого», «Чужого». Важливо пам'ятати, що тексти про місто допомагають конструювати образ міста. І у час, коли ЗМІ не були настільки поширеними, конструювати образ міста допомагали мемуари, щоденники, художня література. Уже у 1812 р. Огюст де Лагард так охарактеризував образ Одеси: «Це чудове місто, дивовижна швидкість, з якою воно росте; всі житлові будинки здебільшого двоповерхові, побудовані з каменю, вулиці широкі і рівні. Будівництво мостових затримується через те, що важко дістати для цієї мети міцний камінь, однак тротуари прикрашені двома рядами дерев»¹. За допомогою записів іноземців можна довідатися і про релігійні вподобання, освіту і культуру місцевих жителів: «У місті діють православна церква і католицькі храми,

¹ Губарь О. 100 вопросов «за Одессу» / О. Губарь. – Одесса: Киноцентр, 1994. – С.52.

гімназія, публічні курси, інститут благородних дівчат, лікарня, театр, у якому ставлять вистави російською, польською, італійською і німецькою мовами, ботанічний сад...»¹. Досить важливим є той факт, що з погляду Огюста де Лагарда, який був в Одесі у грізному, враженому чумою, 1812 році він побачив місто з уже сформованим громадянським суспільством і традиціями. Вражаюче, але у Місті «чуми» люди міцно трималися один за одного, подібно членам єдиного сімейства. У неймовірних випробуваннях, із загальним горем і значними втратами формувався неповторний, істинно одеський гуманізм.

Характерною рисою Одеси було стрімке зростання мешканців міста. Перший перепис населення відбувся у 1795 р. Тоді Одеса налічувала 2 тис. 349 осіб². Згідно з даними засновника міста Х. де Рибаса в тодішній Одесі серед жителів-міщан було 240 євреїв, 224 греки, 213 українців і 106 росіян³.

Таблиця 2.1

Населення Одеси згідно з ревізією 1795 р.*

№п/п		Чоловіки	Жінки
1.	Купці російські	84	65
2.	Міщани	1218	457
3.	Євреї	150	96
4.	Греки	129	100
5.	Болгари	33	28
	Всього	1614	746

* Таблицю складено за даними з: Надлер В. К. К истории изучения Одессы / В. К. Надлер. – Одесса, 1893. – С.47.

Дещо інші дані містяться на одеському сайті. Цікаво, що загальна кількість жителів Одеси наводиться однакова, незважаючи на те, що одне джерело стверджувало, що перший перепис

¹ Губарь О. 100 вопросов «за Одессу». – С.52.

² Кто есть кто. 1794–1994. – Одесса, Окфа, 1999. – С. 533.

³ Еврейская тема в истории Одессы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odesskiy.com/chisto-fakti-iz-zhizni-i-istorii/evrejskaja-tema-v-istorii-odessy.html>

населення був проведений у 1795 р.¹, а інше, що у 1797 р.². За переписом 1797 р.: з 2349 жителів, що офіційно вважалися «обивателями», – 566 були втікачами, поміщицькими селянами, 500 – біглими казенними селянами, 295 – з чорноморських козаків, 240 євреїв, 60 болгар, 224 греків³. Натомість інше джерело доводить, що перший перепис відбувся у 1797 р. і нараховував 3455 осіб⁴.

Українці та росіяни, греки і євреї, поляки і болгары, німці і французи, голландці і англійці утворили унікальне багатонаціональне співтовариство. Нове місто на березі моря обіцяло багаті «економічні можливості та зміну моделей релігійної поведінки» (С. Ціпперштейн). Суттєвий вплив на формування політичних ідентичностей міської громади Одеси справила «смуга осілости»^{*} єврейського населення. З перших днів існування міста одеські євреї брали активну участь і у міському самоврядуванні, і у виборах до міського магістрату. В Одесі народилася єврейська преса – у травні 1860 р. вийшов перший єврейський журнал російською мовою – «Рассвет»⁵.

Якщо у 1861 р. в Одесі проживало 115,5 тис. чол., то у 1873 р. уже було 193,5 тис. жителів, а на початку 1892 р. їх кількість зросла

¹ Надлер В. К. К истории изучения Одессы / В. К. Надлер. – Одесса, 1893. – С.47.

² Одесса – улицы, улицы... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odesskiy.com/ulitsi-v-istorii-odessi/odesa-ulici-ulici.html>

³ Одесса – улицы, улицы... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odesskiy.com/ulitsi-v-istorii-odessi/odesa-ulici-ulici.html>

⁴ Короткие сведения и факты из жизни и истории Одессы. Хронология жизни города [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://odesskiy.com/chistofakti-iz-zhizni-i-istorii/kortokie-svedeniya-i-fakty-iz-zhizni-i-istorii-odessy-hronologija-zhizni-goroda.html>

^{*} «Смуга осілости» – територія компактного проживання євреїв у Російській імперії, визначена урядом з метою запобігання проникнення у великоруські губернії і захисту російського підприємництва від єврейської конкуренції. Була одним із порушень прав людини на вільний вибір місця проживання. Вперше «смуга осілости» була визначена відповідно до указу 1791 р. Існувала упродовж 1791 – 1917 рр. (Малый словник історії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.history.vn.ua/book/dict/1319.html>)

⁵ История еврейской общины Одессы. Краткая историческая справка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.chabad.odessa.ua/templates/articlecco_cdo/aid/940148

майже вдвічі (340,5 тис. чол.), а у 1900 р. було уже 450 тис. чол.¹. Редактор одеської газети «День» писав у 1879 р., що Одеса являє собою «нервовий центр усього російського єврейства, справляючи свій вплив на всю країну»². Згідно з переписом 1892 р. із загальної кількості жителів Одеси тільки близько 45 % були її уродженцями³. Згідно з переписом населення 1897 р. в Одесі мешкало 124 тис. (30,5%) євреїв⁴. У місті налічувалося 7 синагог і 45 молитовних будинків, 2 великі загальноміські єврейські благодійні установи, 89 навчальних закладів та 200 хедерів (початкових навчальних закладів), 5 великих єврейських професійних товариств взаємодопомоги⁵. Єврейська спільнота становила суттєву частину населення міста (40%)* і мала значний вплив на його становлення і розвиток та на формування політичної ідентичності городян. Населення Одеси з 1823 по 1849 р. зросло вдвічі і досягло 87 000 чоловік. І це незважаючи на війну 1828–1829 рр., чуму 1829 р., холеру 1830 р., неврожай 1833 р., чуму 1837 р., холеру 1848–1849 рр.⁶.

¹ Історія Одеси / Колектив авторів. Голов. ред. В. Н. Станко. – Одеса: Друк, 2002. – С.147.

² Светлиця М. Еврейская тема в истории Одессы / М. Светлиця [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odesskiy.com/chisto-fakti-iz-zhizni-i-istorii/evrejskaja-tema-v-istorii-odessa.html>

³ Історія Одеси / Колектив авторів. Голов. ред. В. Н. Станко. – Одеса: Друк, 2002. – С.147.

⁴ Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Распределение населения по родному языку и уездам 50 губерний Европейской России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_lan_97_uezd.php?reg=1665

⁵ История еврейской общины Одессы. Краткая историческая справка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.chabad.odessa.ua/templates/articlecco_cdo/aid/940148

* Якщо на початку XIX ст. євреїв у місті було 20%, то на початку XX ст. вони становили уже 32% населення Одеси, а у 1920-х роках – понад 40 % (Історія єврейської общини Одессы. Краткая историческая справка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.chabad.odessa.ua/templates/articlecco_cdo/aid/940148); До початку Другої Світової війни в Одесі проживало 180000 євреїв. У січня 1942 р. залишилося – 19582 євреїв. Їх депортували в Березівський район Одеської обл. У 1970 р. розпочалася широка еміграція в Ізраїль, кількість євреїв у місті значно зменшилася. (Історія євреїв в Одессе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://chibur-odessa.blogspot.com/p/blog-page_20.html)

⁶ Порто-франко [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.tudoy-sudoy.od.ua/pro-istorii-i-odessu/history-odessa/101-odessaporto-franko.html>

Перепис 1897 р. засвідчив, що основну групу населення Одеси (понад 59%) становили ті, хто розмовляв російською, українською і білоруською мовами. Для 51% мешканців міста рідною була російська. Українську визнавали рідною понад 5%, а з передмістям 10%¹. Це офіційні статистичні дані. Однак є підтвердження тому, що кількість людей, які визнавали українську мову рідною і нею розмовляли, була значно більшою. Зокрема, лікар І. Пантюхов, аналізуючи дані Одеської військової присутності про призовників за 25 років, акцентував увагу на тому, що у 1885 р. третина населення міста мала українські прізвища². Ще більш переконливим був Л. Смоленський: «Щоб переконатися в тому, що Одеса – місто українське, слід піти до її передмість, на її базари»³. Пояснюючи ситуацію, автори книги «Історія Одеси» констатували: «Очевидно, значна кількість українців називала під час перепису рідною мовою російську, щоб зарахувати себе до нації, домінуючої у країні політично»⁴. Значну за кількістю групу становили євреї (34%).

Одеса на початку XIX ст. стала прихистком для багатьох греків, яких на батьківщині переслідувала османська влада. У 1814 р. вони створили в Одесі таємну організацію «Філікі Етерія», яка фактично підготувала Грецьку національно-визвольну війну.

Багатонаціональність Одеси виявлялася в усьому. Уже з першої половини XIX ст. періодичні видання виходили французькою, німецькою і грецькою мовами. Перша в Одесі газета друкувалася (з 1820 р.) французькою мовою – «Jornal de Odessa». Її редагували чиновники канцелярії генерал-губернатора. З 1846 р. за ініціативи Міністерства державного майна почала виходити під контролем місцевої адміністрації щомісячна газета для німецьких колоністів «Unterhaltungsblatt für deutsche Ansiedler im Südlichen

¹ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – Одесса, 1904. – Т.47. – С. VI – VII.

² Пантюхов И. И. Население города Одессы (по сведениям, сообщенным в воинском присутствии) / И. И. Пантюхов. – Одесса, 1885. – С.6.

³ Цит. за: Єгунова-Щербина С. Одеська громада кінця 1870-х років: Спомини / С. Єгунова-Щербина // За сто літ. Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і поч. – XX ст. – К., 1928. – Кн.2. – С.192–193.

⁴ Історія Одеси / Колектив авторів. Голов. ред. В. Н. Станко. – Одеса: Друк, 2002. – С.149.

Russland» («Співбесідник для німецьких поселенців Південної Росії»). Видання журналу грецькою мовою ініціював український композитор П. Ніщинський. Журнал виходив упродовж 1861 р.¹

Популярності молодій Одесі у Російській імперії і за кордоном надавав людський поголос. В Одесу приїздили болгари і греки, албанці й італійці, вірмени і французи, росіяни і українці, поляки і євреї. Може, саме тоді і виник знаменитий вислів «Одеса-мама», адже вона давала всім охочим свій притулок. Власне, є підстави стверджувати, що тоді й виник знаменитий одеський міф про етнічну різноманітність міста і її гармонійне співіснування, толерантність і космополітичність.

Для розбудови Одеси і надалі робили значний внесок іноземці. 7 квітня 1864 р. між Одеською міською розпорядчою думою та підлеглим Баварії А. Рідінгером було підписано контракт про будівництво в Одесі газового заводу. Він отримав монопольне право на освітлення міста газовими світильниками на 39 років. Перший газовий ліхтар засвітився у 1866 р., а всього їх за час співпраці з'явилося 1500. Дуже швидко почали з'являтися і інші технічні досягнення. Поява телеграфу в 1855 р. в Одесі дала змогу зв'язуватися не лише з іншими містами Російської імперії, а з важливими економічними центрами Європи. Телефонізацію Одеси у 1882 р. здійснило Міжнародне товариство Белла. У 1880 р. Бельгійська акціонерна компанія збудувала в Одесі першу лінію кінно-залізничної дороги (конка)².

Одеса XIX століття вражала своєю космополітичністю. Театр ставив вистави польською, водевілі французькою, опера звучала італійською мовами. Росіяни потрапляли на очі рідше, ніж чужоземці³. Підтвердження цьому знаходимо у листі О. Пушкіна від 4 листопада 1823 р., який у той час перебував в Одесі, до П. Вяземського: «Одеса місто європейське – ось чому російських книг тут немає»⁴.

¹ Історія Одеси / Колектив авторів. Голов. ред. В. Н. Станко. – Одеса: Друк, 2002. – С. 130–131.

² Історія Одеси / Колектив авторів. Голов. ред. В. Н. Станко. – Одеса: Друк, 2002. – С. 158–159.

³ Гінріхс Ян Пауль. Міф Одеси / Гінріхс Ян Пауль. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. – С.14.

⁴ Пушкін А. С. Письма / А. Пушкін. – М.: Захаров, 2006. – С. 183.

Зазначимо, що у липні 1823 р. О. Пушкіна перевели до Одеси, де він перейшов у підпорядкування до нового намісника Новоросійського краю, графа М. Воронцова. О. Пушкін сам виявив бажання переїхати до Одеси. Він писав братові: «Я насилу уламав Інзова, щоб він відпустив мене в Одесу – я залишив мою Молдавію і з'явився в Європу. Ресторация й італійська опера нагадали мені старовину і, їй богу, оновили мені душу»¹. Для великого російського поета Одеса ідентифікувалася виключно з Європою.

Високу оцінку Одесі давали і європейці. Для нас це надзвичайно цінно, оскільки це була оцінка «Іншого». Що цікаво, вона була явно перебільшена. Французький мандрівник Ш. де Сен-Жюльєн у 1853 р. писав: «Одеса годує Європу в часи скрути, ба навіть цієї зими, що було б з Європою без Одеси». Ймовірно, це явне перебільшення, однак наскільки істотна оцінка вагомості Одеси в Європі з боку «Іншого», «Чужого».

До середини ХІХ ст. Одеса набула рис великого європейського міста, з центральною площею, навколо якої формувалася регулярна міська забудова, кафедральним собором і головною міською домікантою – дзвіницею. Будівництво «престижних» будівель певною мірою пов'язане зі значним припливом до Одеси іноземного капіталу, перш за все, бельгійського, французького та англійського. В Одесі в 1899 р. налічувалося вісім бельгійських акціонерних компаній, по одній французькій і англійській. Загальний капітал становив 12181000 крб, майже стільки ж, скільки вклали російські акціонери – 15282928 крб. На додаток до акціонерних компаній було більше п'ятсот промислових підприємств, які повністю належали іноземцям. В Одесі функціонував єдиний у Російській імперії іноземний філіал французького банку «Ліонський кредит».

За свідченням очевидців: «...населення [Одеси] розмовляє 50 мовами... Розмаїття складу населення за рідною мовою зумовлюється тим, що уряд сприяв поселенню в Одесі іноземців, як-то: греків, німців, румунів і т.і., почасти стимулював це переселення наданням переселенцям значних пільг... На строкатість племінного складу населення значно впливало також і приморське розташування Одеси, яка є великим портом і між-

¹ Одесса – Европа для А.С. Пушкина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.odessa.ua/ru/history/>

народним ринком»¹. Разом з тим відзначалося, що «Одеса не була місцем для виняткового панування будь-якої національності – усі були однаково рівні, однаково вільні, і результатом цієї свободи і цієї рівності та вільної конкуренції сил, що з цього випливало, було нечувано швидке зростання міста, процвітання і збагачення усього Новоросійського краю»².

У першій половині XIX ст. німецький мандрівник дав таку характеристику мовної ситуації в Одесі: «Російська є мовою простих людей, слуг, ринку і порту, а також офіційною мовою влади. Італійською розмовляють італійці та греки, це мова комерції і біржі. Французькою розмовляють у вишуканих колах ... Змішання мов, яке спостерігається майже скрізь у Росії, досягає воістину вавилонського рівня в Одесі»³. Недаремно журналісти того часу називали Одесу сучасним Вавилоном.

Натомість Х. де Рибас аргументував «за» російську ідентичність Одеси: основне населення було російським* ; внутрішня торгівля була дуже обширна, «російська», і абсолютно не залежала від іноземного впливу; іноземці (і інородці) становили «поверхове» населення, тобто зазвичай були більше в тіні, хоча і тримали у своїх руках діяльність одеського порту⁴. Цікаво зазначити, що моральним кредом одеського градоначальника М. Воронцова було: люди з владою і багатством повинні так жити, щоб інші прощали їм цю владу і багатство.

Характеризуючи ситуацію в Одесі у 1850–1860 рр., «... за винятком чиновництва, російське населення, тобто великоросіяни та українці, займають тут досить незначні місця відіграють останню роль працівників-трудівників». Якби довелося Одесі виставити прапор національності, яка, відповідно, переважає у ній, то, ймовірно, він виявився б єврейським чи греко-єврейським»⁵.

¹ Коментар до перепису населення Російської імперії 1897 р. // Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. XLVII. – Одесса, 1904. – С. 46.

² Надлер В. К. К истории изучения Одессы / В. К. Надлер. – Одесса, 1893. – С. 6.

³ Kohl J.G. Russia: St. Petersburg, Moscow, Kharkoff, Riga, Odessa, the German provinces on the Baltic, the steppes, the Crimea, and the interior of the Empire (abridged from the German) / J.G. Kohl. – London, 1842. – P. 420.

⁴ Росіянами вважали й українців.

⁵ Сквирская В. Одесса: «скользкий» город и ускользающий космополитизм / В. Сквирская, К. Хемфри // Вестник Евразии. – 2007. – №1. – С. 90.

⁵ Атлас Д. Старая Одесса. Ее друзья и недруги / Д. Атлас. – Одесса, 1992 (репринт. изд. 1991 года). – С. 138, 141.

Цілком закономірно, що населення Одеси наприкінці XIX ст. і надалі, як і в попередні періоди, відзначалося строкатістю в етнічному, мовному та релігійному відношенні. Інтенсивний розвиток міста вимагав великої кількості фахівців. Грамотними було лише 50,1% одеситів. Рівень писемності мешканців Одеси був досить різним. Зокрема, серед французів, як чоловіків, так і жінок, він становив 92,2%, німців – 77,1 %, греків – 70,1%, поляків – 62, 9%, вірмен – 55, 8%, білорусів – 54,4 %, росіян – 50,9%, євреїв – 47,4%, татар – 45,9%, українців – 35,1%¹. Таким чином, є підстави стверджувати, що високий рівень освіти в Одесі забезпечували іноземні жителі міста, для яких воно стало «своїм», «нашим».

У міському театрі виступали кращі співаки, музиканти і театральні трупі Європи: «зірки» європейської опери Аделаїда Рінальді і Анжеліка Каталани, Джузеппе Маріні й Катерина Патті. У 1847 р. в Одесі шість концертів дав великий Ференц Ліст. Це було насичення європейською культурою європейського міста.

На початку XX ст. Одеса була не тільки третім за розмірами та вагомістю в Російській імперії, але єдиним по-справжньому європейським (на відміну від Москви) і вільним (на відмінну від Санкт-Петербурга) містом. Згідно з матеріалами офіційного видання «Внешняя торговля по европейской границе в 1901 г.» Одеса залишалася першим експортним центром Російської імперії. Її частка становила 10% усього вивозу з країни. Одеса була лідером щодо вивозу спирту, цукру, олії, макухи. Цукор вивозився у Італію і Велику Британію, а макуха – в Бельгію, Велику Британію, Голландію, Німеччину та інші країни. Перше місце щодо вивозу лісу займала Одеса, переправляючи його в Францію, Голландію, Бельгію, Німеччину, Італію, Велику Британію. Важливо зазначити, що Одеса мала прямі, регулярні й термінові сполучення зі всіма великими ринками світу. Зокрема, з європейськими країнами: Одеса – Генуя, Одеса – Марсель, Одеса – Барселона та ін. Регулярний пасажирський рух здійснювався лініями: Одеса – Гамбург, Одеса – Лондон, Одеса – Роттердам – Амстердам, Одеса – Бремен – Дувр².

¹ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – Одеса, 1904. – Т.47. – С.134.

² Історія Одеси / Колектив авторів. Голов. ред. В. Н. Станко. – Одеса: Друк, 2002. – С. 199, 201.

Одеса жила своїм яскравим, неповторним життям, в якому поєдналися, переплелися європейський лоск одних і злиденність інших, колорит, темперамент, менталітет строкатого у соціальному та різнобарвного у національному відношенні місцевого населення¹. Крім того, Одесу називали «Південною Пальмірою», захоплювалися красою її архітектурних форм, вважали її містом європейської цивілізації, яке випадково потрапило у «чорну діру» революцій ХХ ст.² Більшовики прагнули стерти пам'ять про вільне європейське місто. Однак їм це не вдалося. Одеса і у радянський час залишалася вільним містом. В. Жаботинський зазначав: «Навіть незважаючи на те, що вона перебувала в Росії і за мого часу була русифікована мовно, Одеса насправді не була російським містом. Вона не була і єврейським містом, хоч євреї й були, очевидно, найбільшою етнічною спільнотою, особливо, якщо зважити на те, що половина так званих росіян насправді були українцями, тобто людьми, що відрізнялися від росіян як американці від англійців або англійці від ірландців»³. Особливості одеської багатоетнічності можна простежити за переписом населення 1926 р.

Таблиця 2.2

Національності м. Одеси за переписом 1926 р.

Національності	Чоловіки	Жінки	Обидві статі
Росіяни	73214	89575	162789
Українці	38025	35428	73453
Білоруси	1500	1001	2501
Поляки	4456	5565	10021
Чехи і словаки	146	115	261
Серби	94	41	135
Болгари	664	522	1186
Латиші	378	219	597
Литовці	497	460	957
Латгальці	1	0	1
Німці	2448	3074	5522
Англічани	10	15	25

¹ Історія Одеси. – Одеса: Друк, 2002. – С.195.

² Там само.

³ Спогади Володимира Жаботинського, відомого єврейського громадсько-політичного діяча, про Одесу початку ХХ ст. // Патриція Герлігі. Одеса. Історія міста, 1794–1914. – К.: Критика, 1999. – С. 241.

Продовж. табл. 2.2

Шведи	9	14	23
Голландці	1	2	3
Італійці	72	87	159
Французи	15	63	78
Румуни	85	68	153
Молдовани	702	346	1048
Греки	683	694	1377
Албанці	7	3	10
Євреї	69515	83728	153243
Караїми	264	338	602
Фіни	15	5	20
Карели	6	0	6
Ести	116	89	205
Зиряни	3	0	3
Вотяки	7	0	7
Марійці	13	0	13
Мордва	66	2	68
Мадяри	32	20	52
Гагаузи	1	0	1
Чуваші	17	0	17
Татари	318	178	496
Башкири	4	0	4
Нагайбаки	1	0	1
Цигани	26	31	57
Самоїди	1	0	1
Китайці	15	6	21
Корейці	2	0	2
Грузини	153	55	208
Абхазці	2	0	2
Чечени	3	0	3
Інгуші	1	0	1
Лезги	3	0	3
Вірмени	1071	772	1843
Айсори	3	2	5
Кайтаки	4	0	4
Осетини	9	1	10
Перси	42	16	58
Тюрки османські	28	7	35

Продовж. табл. 2.2

Киргизи	1	1	2
Узбеки	2	0	2
Інші народності	10	15	25
Інші	201	168	369
Всього громадян СРСР	194962	222728	417690
Іноземці	1935	1237	3172

Джерело: Всесоюзная перепись населения 1926 года. – М.: Издание ЦСУ Союза ССР, 1928–1929. Том 10–16. Таблица VI. Население по полу, народности.

Питання домінуючої етнічності в Одесі завжди було і залишається приводом не лише для дискусій, а й певних фальсифікацій, зокрема, позиціонування «Одеса – російське місто». Дані Таблиці 2.3. показують кількість домінуючих етносів – українського, російського та єврейського в Одесі відповідно до переписів та статистичних даних.

Таблиця 2.3

Національний склад населення Одеси

	Українці	Росіяни	Євреї	Всього населення міста
1799 р.	3749	-	-	4933
1830-х р.	44589	4938	11976	72 505
1858 р.	64 083	7294	17 193	104200
1989 р.	545415	434995	65 807	1115371
2001 р.	622935	291908	12380	1010300

Джерело: Численность и состав населения Одесской области по итогам Всеукраинской переписи населения 2001 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/nationality/odesa/4>

Характерною особливістю 1990-х років було скорочення чисельності населення Одеси, як складової «демографічної кризи 1990–2000-х років». Серед вагомих причин – від’ємний природний приріст і міграційний відтік. Відчутними були зміни і у етнічному складі населення Одеси. Відбувся приплив населення з провінції і

сільської місцевості, українське населення збільшилося, порівняно з 1989 р., на 16%; на його частку припадало близько 62% населення міста, тоді як росіян стало на 10% менше і вони становили близько 29%. Зменшення кількості росіян відбувалося не стільки за рахунок масового відтоку на «історичну батьківщину», скільки зміною етнічної ідентичності¹. Кількість інших основних нацменшин (болгар, євреїв, молдаван, білорусів, поляків) скоротилася у діапазоні від 80% (євреї) до 20% (болгари)² (див. Таблицю 2.4). З 1994 р. сальдо механічного руху населення було від'ємним, це пояснюється, насамперед, економічною кризою. На постійне проживання до Німеччини, США, Ізраїлю, Канади та Австралії щорічно виїздило близько 14–15 тис осіб³.

Таблиця 2.4

**Національний склад м. Одеси згідно
зі Всеукраїнським переписом 2001 р.**

	Кількість (тис. людей)	У %		2001 р. у % до 1989 р.
		2001 р.	1989 р.	
м. Одеса	1010,3	100,0	100,0	92,1
Українці	622,9	61,6	48,9	116,1
Росіяни	292,0	29,0	39,4	67,6
Болгари	13,3	1,3	1,5	80,6
Євреї	12,4	1,2	5,9	19,1
Молдавани	7,6	0,7	1,0	69,1
Білоруси	6,4	0,6	1,1	54,2
Вірмени	4,4	0,4	0,4	110,0
Поляки	2,1	0,2	0,5	56,8

Джерело: Численность и состав населения Одесской области по итогам Всеукраинской переписи населения 2001 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/nationality/odesa/4>

¹ Колесник Л. Демографический кризис в Украине как посттравматический синдром (региональный разрез) / Л. Колесник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/project/page3819.html>

² Численность и состав населения Одесской области по итогам Всеукраинской переписи населения 2001 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/nationality/odesa/>

³ Історія Одеси. – Одеса: Друк, 2002. – С. 496.

Вихідці з Одеси проживають у всіх без винятку країнах Європейського Союзу (особливо в Німеччині), США, Ізраїлі, Канаді¹. Більшість з них зберегли особисті, родинні та духовні зв'язки з Одесою і в той же час стали носіями західних правових демократичних традицій і підприємницької культури. Представники одеської діаспори виступають інвесторами в економіку Одеси, вкладаючи разом з інвестиціями європейські традиції. Одеса була першим містом серед країн СНД, яке отримало «Прапор честі Ради Європи» (1998 р.)^{*}.

Таким чином, фактом є те, що для Одеси характерна етнічна толерантність. Саме в Одесі вона набуває, як стверджують В. Сквирська і К. Хемфрі, «особливої вагомості: проектує позитивний образ самої себе в середовищі, не вільному від напруженості і недовіри. Однак вона не сприяє створенню нових соціальних інститутів і відносин, що не припускає емпатії стосовно «Іншого», тому її буде правильно назвати «негативною» толерантністю»².

Наявність у Одесі представників багатьох національностей, ймовірно, сприяла тому, що з'явилася навіть особлива «одеська мова», аналогів якій немає у світі. За межами Одеси її називають по-різному: одеський говір, одеський сленг, одеський жаргон, одеський мовний колорит, типово одеські вислови, російська мова одеситів, одеські слівця, одесько-блатний жаргон, одеське міське койне, характерні одеські фрази, одеське наріччя, одеський діалект. «Ми не знаємо, як була створена одеська мова, але в ній ви знайдете по шматочку з будь-якої мови. Це навіть не мова, це вінегрет з мови. Сіверяни, приїжджаючи до Одеси, стверджують, ніби одесити розмовляють якоюсь «китайською мовою». Це не зовсім точно. Одесити розмовляють швидше «китайсько-японською мовою». Тут чого хочеш, те й запитаєш»³.

¹ Мучник А. Концепция проекта «Свободная экономическая зона в Одессе» (2001 г.) / А. Мучник // Порто-Франко. – 2001. – 3 августа (№ 31 (569)).

^{*} Ця нагорода вручається тим містам, які «поширюють європейську ідеологію».

² Сквирская В. Одесса: «скользкий» город и ускользящий космополитизм / В. Сквирская, К. Хемфри // Вестник Евразии. – 2007. – №1. – С.87.

³ Дорошевич В. Одеський язык / В. Дорошевич // Есть город у моря. Краеведческий сборник / В. Дорошевич. – Одесса: Маяк, 1990. – С.320.

Важливо зазначити, що «Одеська мова не визнає ані відмінків, ані дієвідмінків, ані узгоджень – нічого! Це мова справжніх базик. Мова вільна, як вітер»¹. Крім того, «одеська «мова» не була зібранням випадкових неправильностей російської мови, вона мала глибокі коріння й міцні традиції, свої «норми» і «правила»... Російська мова міщан найбільше відчула на собі вплив української і єврейської мовних стихій»².

Колорит одеської мови не зникає. У книзі «Одесский язык» В. Смирнов написав: «29 квітня 2008 року. Увечері вмикаю телевізор, на одному з одеських телеканалів транслюється політико-аналітична передача, під час якої звучить: «маргінальний ідіОт», «пonti коло-тять», «йде на цирлочках». І що ви мені на це маєте сказати? Одесу і її специфіку ховали ще за моїх прапрадєдушків, а також при їх дітях, онуках і правнуках, а вона собі живе далі і в антон не дме»³.

В. Дорошевич стверджував – «така одеська мова, начинена мовами усього світу, приготовлена по-грецьки, з польським соусом»⁴. Натомість, «одесити, попри все це, запевняють, ніби вони розмовляють «по-російськи»⁵. В. Жаботинський у 1930 р. писав: «У Одеси і загальна *lingva franka* ... я з обуренням заперечую широко поширене непорозуміння, ніби це зіпсована російська. Перше, не зіпсована, по-друге, не російська. Не можна за зовнішньою подібністю словника говорити про тотожність двох мов. Справа в зворотах і у фонетиці, тобто в тій невловимій суті всього путнього, що є на світі, яка називається національністю. Особливий мовний зворот свідчить про те, що у даної народності (одеситів – *Т. Б.*) хід думки інший, ніж у сусіда ... Словник, якщо підслухати його біля самих витоків масової говірки, зовсім не той, що у сусідніх дружніх націй, російської та навіть української»⁶.

¹ Дорошевич В. Одесский язык. – Одесса: Маяк. – С.320–321.

² Шипов В. Как рождаются одессизмы / В. Шипов // Вся Одесса. 1794–1994. Антология. Словарь. – М., 1998. – С. 876.

³ Смирнов В. Одесский язык / В. Смирнов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odesskiy.com/valerij-smirnov-odesskij-jazyk/page-13.html>

⁴ Дорошевич В. Одесский язык / В. Дорошевич // Есть город у моря. Краеведческий сборник. – Одесса: Маяк, 1990. – С.321.

⁵ Там само.

⁶ Спогади Володимира Жаботинського, відомого єврейського громадсько-політичного діяча, про Одесу початку ХХ ст. // Патриція Герлігі. Одеса. Історія міста, 1794–1914. – К.: Критика, 1999. – С. 241.

Л. Утьосов у книзі «Спасибо, сердце» пригадував, як москвичі потішалися над його одесизмами. А у написаній набагато пізніше «Московській сазі» В. Аксьонов розповідав, як ці самі одесизми стали модними московськими слівцями¹. Цікаво, що багато слів, які росіяни зараховували виключно до блатного жаргону одеської мови, типу «ша», вже красуються на сторінках «Толкового словаря современного русского языка» у 3 томах, опублікованого у Москві у 2006 р. Вийшов друком і фразеологічний словник одеської мови В. Смирнова за назвою «Умер-шмумер, лишь бы был здоров!», а також його «Русско-одесский разговорник», «Полутолковый словарь одесского языка», «Таки да большой полутолковый словарь одесского языка» у 4 томах.

Доречно зауважити, що в Одесі «основна мова – російська, хоча державна мова в Україні одна, українська. Однак це не означає, що в Одесі переважає російське населення. За даними перепису населення 2001 р. українську назвали рідною лише 30% (тобто менш як половина етнічних українців міста, яких на той час налічувалося 62%). Але зібрані дані дають підстави вважати, що в низці мікрорайонів таких близько половини, а може, й більше. Адже навіть наявні на той час адміністративні райони морської столиці мали очевидні відмінності за концентрацією містян, рідна мова яких українська. Наприклад, якщо в Жовтневому районі їх було менше ніж 21%, то в Суворовському – майже 34%, а в Іллічівському та Ленінському – близько 42% у кожному. Частка україномовних зростала через значну міграцію до міста вихідців із північних і центральних районів самої Одещини та сусідніх українських областей². За даними соціолінгвістичного опитування дорослого населення міста 2002 р. в сімейному спілкуванні українською мовою користувалися 12% одеситів, у побутовому (здебільшого поряд з російською) – 23%, у трудових колективах – 10,6%, в офіційно-діловій сфері – 10%. Водночас з українським етносом себе ідентифікували 45,5 % одеситів, з російським – 44 %,

¹ Смирнов В. Одесский язык / В. Смирнов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odesskiy.com/valerij-smirnov-odesskij-jazyk/page-13.html>

² Дані за.: Крамар О. Одещина: Нема життя без України. 16.10.2014 / О. Крамар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/120938>

з єврейським – 4%. Російську мову назвали рідною 77,5 % опитаних одеситів, українську – 16%, інші мови – 6,5%¹.

Змінити ціннісно-сміслові матриці одеситів неодноразово намагалися одіозні політики. Будучи кандидатом у мери Одеси в 2010 р., у процесі виборчої кампанії О. Костусев наголошував: «Російська мова в Одесі була, є і буде»². Після обрання він і далі демонстрував рішучу налаштованість на подальше розширення використання російської мови в місті. Крім того, пообіцяв особисто вести в школах уроки історії: «Ми введемо спеціальний курс з історії Одеси. Особисто буду вести ці уроки. Приїжджати в школи, проводити ці уроки з дітьми. Розповідати, яке чудове наше місто, як воно народилося, як воно стало третім містом у великій Російській імперії»³. Міська рада Одеси ухвалила програму збереження і розвитку російської мови, всі школи отримали статус двомовних. Крім того, для виконання Програми «Сохранение и развитие русского языка в г. Одессе на период 2011–2015 гг.» у бюджет міста на 2012 р. було закладено 150 тис. гривень, а на «Муніципальну програму патріотичного виховання дітей та молоді м. Одеси «Я – одесит» на 2012–2015 роки» – 10 тис. гривень⁴. У серпні 2012 р. після ухвалення сумнозвісного закону Ківалова–Колісниченка Закон «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI і надання російській мові статусу регіональної в Одесі 52% батьків першокласників міста написали заяви, щоб їхні діти навчалися в школі українською⁵. Навряд чи усі заходи про-

¹ Розова І. Мовна толерантність півдня України / І. Розова, В. Барков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php?m=1&n=17&c=148>.

² В Одессе вывесили рождественские плакаты с грамматическими ошибками 06.01.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/7640-v-odesse-vyvesili-rozhdestvenskie-plakaty-s-grammaticheskimi-oshibkami-foto.html

³ В Одессе вывесили рождественские плакаты с грамматическими ошибками 06.01.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/7640-v-odesse-vyvesili-rozhdestvenskie-plakaty-s-grammaticheskimi-oshibkami-foto.html

⁴ Програма соціально-економічного розвитку м. Одеси на 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Бюджет міста omr.gov.ua

⁵ Крамар О. Океанія: Нема життя без України 16.10.2014 / О. Крамар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/120938>

російських представників влади могли вплинути на мовну ідентичність одеситів.

Варто зазначити, що більшість одеситів не вважають себе «ані росіянами, ані українцями, ані будь-ким ще, а одеситами»¹. П. Пильський, характеризуючи одеситів, був досить категоричним: «Одесит – тип. Це – російський марсеlecь. Легковажний хвалько, ледар, весь зовнішній, неперевершений брехун, завзятий дотепник»². І з цього він робить такий висновок: «Перше враження: Одеса місто ледарів. Ніби ніхто нічого не робить. Усі навкруг – якісь щасливі ледарі. Сидять на лавах під деревами, дивляться на небо і позіхають, нудячись від спеки і бездіяльності»³. Натомість А. Аверченко дав таке самовизначення одеситам: «Одесити не схожі ані на москвичів, ані на харківчан»⁴. П. Пильський стверджував, що «Одеса – гордість натовпу, місто вулиці. Харків – тиша і спокій. Одеса – шум і гамір»⁵. А ще «одесит – це не мешканець міста, це не національність. Одесит – це професія». Так самі про себе кажуть жителі всесвітньої столиці гумору, великого чорноморського порту, представники міста сотень націй⁶.

Досить вдало характеристику одеситам дають у своїй статті В. Сквирська і К. Хемфрі: «Справжній одесит – це корінний городянин, людина, яка народилася або виросла в Одесі (принаймні провела у місті більшу частину свого працездатного віку). Вона розмовляє по-російськи, володіє одеськими мовними зворотами і звикла «варитися» у етнічно змішаному середовищі»⁷. М. Познер стверджував, що «одеситом залишаються назавжди,

¹ Общие сведения по Одессе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.igorkalinin.com/odessa/general.ru.html>

² Пильский П. Лики городов / П. Пильский // Есть город у моря. Краеведческий сборник. – Одесса: Маяк, 1990. – С.331.

³ Аверченко А. Одесса / А. Аверченко // Есть город у моря. Краеведческий сборник. – Одесса: Маяк, 1990. – С.325.

⁴ Познер М. С Одессой надо лично говорить / М. Познер. – Одесса, 2005. – С. 11.

⁵ Пильский П. Лики городов / П. Пильский // Есть город у моря. Краеведческий сборник. – Одесса: «Маяк», 1990. – С.331.

⁶ Ар'єв В. Як в Одесі обирали Боделана / В. Ар'єв [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2005/04/11/4387295/view_print/

⁷ Сквирская В. Одесса: «скользкий» город и ускользающий космополитизм / В. Сквирская, К. Хемфри // Вестник Евразии. – 2007. – №1. – С.97.

незалежно від місця проживання», і відбувається ідентифікація справжньої Одеси з «колишніми»¹.

Не менш оригінальне визначення містить ґрунтовне видання «Історія Одеси»: «Одесити – особлива спільність людей зі своєрідним станом душі»². Наявність особливої спільноти одеситів сприяла формуванню і «одеської національності». «Одеська національність» – не тільки декоративний образ, але значною мірою живий факт³. Адже, «на ґрунті, удобреному працею і добротою, Одеса... народила із сотні і однієї національності єдину – національність одесит, представники якої яскраво відрізняються почуттям гумору, працелюбством, дотепністю, красою, так щедро дарованою їм природою»⁴. У контексті любові до Одеси з'явилося і визначення «одеський націоналізм», який має дещо особливий зміст: «Мій націоналізм – єдиний з усіх, угодних Богу. Бо стоїть у Писанні, що всі люди – брати. Мій націоналізм переданий мені у спадок і був основою основ Одеси. Якби не було б його, не було б Мамаї. Місто б було, Одеси б не було»⁵. З таким же глибоким патріотичним почуттям писав про Одесу П. Пильський: «І я вражений, полонений, заворожений нею, цією легковажною, життєрадісною, пристрасною, веселою Южанкою. Жодне місто не має стільки вірних патріотів»⁶. Емігранти про себе пишуть: «Ми всі – ці самі особи одеської національності, просто росіяни, російські євреї, росіяни-греки, італійці, німці, українці ... от тепер і американці теж»⁷.

¹ Познер М. С Одессой надо лично говорить / М. Познер. – Одесса, 2005. – С. 11.

² Історія Одеси / Колектив авторів. Голов. ред. В.Н. Станко. – Одеса: Друк, 2002. – С.466.

³ Губарь Олег: Одесит – это национальность? / Олег Губарь // Вечерняя Одесса. – 2008. – 19 августа.

⁴ Одесса и одеситы в III тысячелетии. Выпуск 1 / Автор-составитель Болгов В.В. – К., 2005. – С. 3.

⁵ Я – одесский националист [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://profe-12.livejournal.com/134370.html>

⁶ Пильський П. Лици городов / П. Пильський // Есть город у моря. Краеведческий сборник. – Одесса: Маяк, 1990. – С.331.

⁷ Кордонский М. Лицо одесской национальности / М. Кордонский [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.russ.ru/culture/vystavka/20041119.html>

Не кожне місто має свою ментальність. Натомість «одеська ментальність» – явище чітко сформоване. З погляду Е. Гансової, «одеська» ментальність формувалася під впливом трьох соціальних обставин: особливостей господарської структури, підпорядкованої транспортно-торговельній діяльності; особливостей соціальної структури, яка відрізнялася багатоманіттям етнічних груп; особливостей культурної структури, що ввібрала в себе як культурні досягнення національних груп, які мешкали на цій території, так і взірці європейської культури, науки, освіти¹.

Змістовна характеристика Одеси засвідчила: «виникнувши з великих руїн безумних битв і кривавих міжусобиць численних народів, які населяли ці благодатні землі, Одеса для них стала рідною мамою, приголубила, заспокоїла, нагодувала дітей своїх нерозумних. І вони полюбили її всією душею, поріднившись між собою навіки. Ось чому в Одесі не розділяють людей за національностями і расовими ознаками»². Разом з тим, «ніде у світі так вдало не переплелися звичаї і культурні традиції різних народів. Одеса з моменту її заснування увібрала в себе краще, чим славилися такі міста-космополіти древності і середньовіччя, як Александрія, Карфаген, Тір, Константинополь і ін.»³. Ймовірно, завдяки цьому у місті діяло «порто-франко».

«Порто-франко» – історична назва вільних митних зон у портах. У перекладі з італійської означає «вільний порт», «вільна гавань». Товари, доставлені в такі порти, звільнялися від мита. Саме «порто-франку» місто зобов'язане своєму стрімкому злету. На цілих 40 років в XIX в. Одеса була виокремлена із загальної митної території Російської держави, і в її зоні товари дозволялося не лише вивантажувати, зберігати, але й переупаковувати і переробляти без усяких мит і обмежень, поки вони не вивозилися з цієї зони всередину Росії.

Біля витоків «порто-франко» в Одесі був А. Е. де Рішельє, який у доповідній записці на двадцяти п'яти сторінках ще у 1814 р.

¹ Гансова Э. Социальная функция традиционных обществ в современном украинском обществе: одесское измерение / Э. Гансова // Многонациональный одесский край. Документы. Очерки. Материалы. – Т. 3. – М., 1997. – С. 9.

² Одесса и одесситы в III тысячелетии. Выпуск 1 / Автор-составительк Болгов В.В. – К., 2005. – С. 3.

³ Там само.

виклав Олександрю І плани, які варто реалізувати для процвітання Чорномор'я. Він нагадав про величезну протяжність морських узбереж, які привернуть торгових людей. «Порто-франко», за задумом А. Е. де Рішельє, незважаючи на військові та політичні негаразди, мало залучити на південь Росії капітали з інших держав. До того ж іноземні комерсанти повинні були стати для вітчизняних промисловців хорошими вчителями і прикладом того, як слід вести справи. А. Е. де Рішельє попереджав про встановлення карантинів, які при «порто-франко» перешкоджатимуть виникненню інфекційних захворювань, епідемій чуми. Торговці при «порто-франко» не будуть схильні приховувати товари, шукати обхідні шляхи. Введення «порто-франко» в Одесі забезпечить багатство імперії, в торгівлю з Близьким Сходом буде залучена і середня смуга Росії, торговий оборот сприятиме розширенню виробництва. А. Е. де Рішельє патетично запитував імператора: «... настає нова ера слави і благоденства – як ми можемо втратити можливість домогтися їх доступними шляхами?»¹.

Вдячні одесити з шаною ставилися до свого керівника міста. Газета «Одесский вестник» в номері від 25 квітня 1828 р. детально висвітлила відкриття пам'ятника А. Е. де Рішельє: «Давно з нетерпінням очікуване відкриття статуї герцога А. Е. де Рішельє сталося минулої неділі, 22 квітня. Там спостерігався вже численний збіг народу, перед пам'ятником був збудований батальйон Уфимського полку, по кутах решітки, навколо п'єдесталу майоріли чотири прапори: Російський, Англійський, Французький та Австрійський ... За поданим знаком спав покрив, в який вдягнули статую, і в цю мить пролунали гарматні постріли з кораблів, що стоять у гавані. Слідом за ним комерційний радник Сікар, професор Одеського Рішельєвського ліцею гр. Архангельський і Піллар виголосили промови: перший французькою, другий – російською, а останній – італійською. На закінчення батальйон пройшов навколо пам'ятника церемоніальним маршем»².

¹ Порто-франко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tudoy-sudoy.od.ua/pro-istoriiy-i-odessu/history-odessa/101-odessaporto-franko.html>

² Одесский вестник. – 1828. – 25 апреля.

Місто багатіло і розросталося просто на очах. На прибуток від «порто-франко» у короткий термін було побудовано 400 найкрасивіших будинків. До утвердження статусу «вільної гавані» максимальний дохід, отриманий міською казною за рік, сягав 482000 рублів, у 1850-х – 3325000 рублів. У сприятливі роки з Одеси вивозилося хліба більше, ніж з усіх портів Сполучених Штатів Америки взятих разом. За спогадами сучасників заробітки візників досягали у хороші роки від 3 до 5 рублів сріблом на добу. Заробітки були такі високі, що бачили биндюжників, які закурювали папіроски карбованцевими папірцями. І це, коли фунт простого хліба коштував 1 коп., фунт м'яса – 1,5 коп., гусак – 15 коп., індичка – 20 коп., корова – 8 руб., вівця – 4 руб. (ціни 1827 р.)¹.

Уже в 1822 р., незважаючи на величезну контрабанду, Одеса зібрала митні доходи, рівні 40 мільйонам рублів, що становило 14,5% всієї суми державних доходів Росії². Скасування у 1859 р. «порто-франко» не загальмувало розвиток торгівлі, хоча Одеса поступово почала втрачати статус «дешевого міста» і перетворилася на одне з найдорожчих міст Російської імперії.

Надзвичайно вдалу характеристику Одеси дав у 1830 р. М. Медичі: «Одеса – славне містечко, обширне, багатолюдне і торгове, яке до переходу у склад Російської держави являло собою непоказний куточок і мало поблизу моря, де зараз карантин, безсилу фортецю, яка називалася Хаджибей»³. Визначаючи народності, які проживали в Одесі, він зазначав, що «Одеса – місто майже всіх народів, особливо європейців: тут ви зустрінете комерсантів усіх націй і міст, які встановлюють торговельні відносини з великими містами Європи...»⁴. Характеризуючи місто, іноземець писав: «Місто це досить просторе і розміщене на площині, вулиці широкі і прямокутні, по обидва боки кожної вулиці споруджені кам'яні канали, куди стікає вода, бруковані тротуари для пішоходів, посередині ж залишається широка дорога, небрукована, для возів. Базар і розкішні

¹ Порто-франко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tudoy-sudoy.od.ua/pro-istoriy-i-odessu/history-odessa/101-odessaporto-franko.html>

² Там само.

³ Губарь О. 100 вопросов «за Одессу» / О. Губарь. – Одесса: Киноцентр, 1994. – С.89.

⁴ Там само.

магазини розташовані на великих вулицях. Усі будинки кам'яні, красиві, багато двоповерхових і триповерхових, покритих міддю»¹. Не менш цінними були й враження від Одеси Марка Твена: «З вигляду Одеса точнісінько американське місто: красиві широкі вулиці, та до того ж прямі, невисокі будинки (в два-три поверхи) – просторі, охайні, без будь-яких вигадливих прикрас, уздовж тротуарів наша біла акація, ділова метушня на вулицях і в крамницях; квапливі пішоходи, будинки і все навколо новеньке з голочки, що так звично нашому оку, і навіть густа хмара пилу огорнула нас немов привіт з милої нашому серцю батьківщини, – так що ми ледь не пролили вдячну сльозу, ледь втрималися від міцного слівця, як-то освячено добрим американським звичаєм. Куди не глянь, вправо, вліво, – скрізь перед нами Америка! Ніщо не нагадує нам, що ми в Росії»². Слід зазначити, що перший комерційний банк був відкритий у Одесі у 1801 р. Його капітал становив 3 мільйони рублів.

За сто років населення міста збільшилося з моменту заснування у 140 разів, досягнувши 340 тисяч, місто мало найкращий у Європі водопровід і вулиці, заміщені за світовими стандартами і освітлені газом (і вже готувалося до переходу на новомодну електрику!). Порт утримував першість у Росії з вивезення хліба, в середньому експортуючи близько 100 мільйонів пудів, загальний же обсяг експорту досягав гомеричної суми в 150 мільйонів рублів. 9786 «торгово-промислових закладів», до двох з половиною тисяч суден у порту за рік, 12 тисяч нерухомого майна, що належали місту, оцінюваних в 60 мільйонів рублів. Новоросійський університет, гімназії, училища та школи кількістю студентів і учнів конкурували зі столичними Петербургом і Москвою³.

Визначаючи політичну ідентичність Одеси, варто скористатися оцінкою П. Херліх: «Становище, клімат, дистанція від центральної влади, меркантильний шлюб Чорного моря з чорно-

¹ Губарь О. 100 вопросов «за Одессу». – С.89.

² Твен Марк. Простаки за границей, или Путь новых паломников / Марк Твен // Классики литературы – об Одессе: Иван Долгорукий, Марк Твен, Пётр Пильский, Илья Ильф, Аркадий Аверченко, Семён Гехт, Зинаида Шишова, Владимир Жаботинский [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.promegalit.ru/publics.php?id=5422>

³ Плисюк Игорь. Как чествовали нашу Маму / Игорь Плисюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.odvestnik.com.ua/issue/626/11741/>

земом, попит і пропозиція, етнічно строкате населення, розумні адміністратори, – все це збіглося. Все разом це дало те, що не можна ані повторити, ані зімітувати»¹. Першим пароплавом на Чорному морі став пакетбот «Одеса» з 56 пасажирами на борту, який здійснив перший рейс у 1828 р. до Криму.

З перших років свого існування місто мало свою символіку. Уже 22 квітня 1798 р. було затверджено міський герб із надзвичайно лаконічною символікою, яка характеризувала місто як морський порт: «У верхній, золотій, частині щита державний орел; у нижній, червоній, частині – срібний якір». Старовинний герб Одеси був найдавнішим за часом свого виникнення і найпростішим за своєю композицією і геральдичним змістом.

Упродовж 1805–1874 рр. Одеса була центром Новоросійського генерал-губернаторства, а згодом стала повітовим містом Херсонської губернії з правом вільної торгівлі і статусом градоначальства. Адміністративні зміни не вплинули на символіку її герба. Одеса упродовж XIX–XX ст. використовувала герб 1798 р. Щоправда, у 1875 р. герольдмейстер Б. Кене розробив проєкт нового герба, який не був затверджений. Це був червоний французький щит, у центрі якого розміщене срібне зображення якоря з чотирма лапами. У верхній лівій золотій частині герба було зображення двоголового орла, увінчаного трьома коронами. Щит увінчаний золотою з червоними швами короною з п'ятьма вежами. За щитом розміщувалися навхрест покладені два золоті якорі, оповиті червоною Олександрівською стрічкою. Такий герб символізував епоху Російської імперії.

Радянська епоха запровадила свою символіку в Одесі лише 19 жовтня 1967 р. Власне, майже 50 років офіційної символіки не було. Герб являв собою перетятий жовто-червоний щит французької форми. У верхній жовтій частині розміщувалося стилізоване зображення броненосця «Потьомкіна» з червоним прапором. У верхньому правому кутку знаходилося також зображення Золотої Зірки міста-героя, у нижній, червоній, частині було срібне зображення якоря. Автором герба був Ю. Горюнов.

У 1993 р. був затверджений новий варіант герба Одеси. На щиті, обрамленому срібною рамкою, був зображений срібний якір,

¹ Губарь О. 100 вопросов «за Одессу» / О. Губарь. – Одесса: Киноцентр, 1994. – С.4.

над ним – Золота Зірка міста-героя. У 1999 р. герб знову змінили: в червленому закругленому щиті був зображений тільки якір – Золоту Зірку прибрали. Щит «уклали» в золотий стилізований картуш (сувій з «надірваними» краями) і увінчали золотою міською короною з трьома зубцями. У 2011 р. на герб повернули Золоту Зірку. Кольори прапора відповідають кольорам як чинного, так і історичного герба 1798 р. У поєднанні з класичною структурою «триколора» вони відображають героїчний дух (червоний), чисту душу (білий), багатство і процвітання (золотисто-жовтий) Одеси і одеситів і реконструюють історичну атмосферу епохи кінця XVIII століття з її високими ідеалами свободи, рівності і братерства.

У роки радянської влади назва «Одеса» набула нового змісту, який був ідентичний усім радянським містам – місто революційної і трудової слави, героїзму і патріотизму. 21 грудня 1917 р. на нараді Ради солдатських депутатів від Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеси (Румчерод), якій у той час належала влада у місті, Одеса була проголошена «вільним містом». Доречно зазначити, що 18 січня 1918 р. була створена Одеська Радянська Республіка, яка проіснувала до 13 березня. Одеська Радянська Республіка зі столицею в Одесі охоплювала території Херсонської і Бессарабської губерній. Верховна влада належала Раді Народних Комісарів на чолі з В. Юдовським. Одеська Радянська Республіка не була визнана самостійною державною одиницею. Причинами були, перш за все, нестабільна внутрішня політична ситуація і надто незначний термін існування. Першими кроками нової влади стали націоналізація великих підприємств, включаючи морський транспорт, експропріація житлового фонду у великих домовласників для передачі нужденним, боротьба зі спекуляцією і введення твердих цін на предмети першої необхідності.

З березня Одеська Радянської Республіки розпочала бої з окупаційними військами, які запросила Центральна Рада. Була навіть сформована Особлива Одеська армія, яка через свою нечисельність перейменована у Тираспольський загін. 13 березня 1918 р. Одеська Радянська Республіка у зв'язку з окупацією Одеси австро-німецькими військами припинила своє існування¹.

¹ Одеська Радянська Республіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://znaimo.com.ua/>

У 1940 р. в Одесі євреї становили 44,5% населення¹. Друга світова війна і Голокост поклали край специфічному єврейському і космополітичному образу Одеси. Взимку 1942 р. в окупованому місті почалося винищення євреїв. Жертв цієї катастрофи було б значно більше, якби сотні одеситів – українців, росіян, молдаван, представників інших національностей, ризикуючи життям, не врятували від вірної загибелі своїх сусідів і друзів – євреїв. Тим, хто рятував євреїв від смерті, присвоєно почесне звання «Праведник миру». У місті проживає 57 праведників².

З розпадом Радянського Союзу наступила і «криза ідентичності» або, за влучним визначенням Е. Еріксона, «вакуум ідентичності», який супроводжувався страхом, тривогою, жахами через те, що людина не зможе знайти місце у новій політичній реальності. З іншого боку, В. Хесле вважав, що «криза ідентичності» приводить до прогресу індивідів і створення нових політичних інститутів.

З відновленням незалежності відбувається повернення і до європейськості. Одеса знову залучається в євроінтеграційні процеси. Представники багатьох країн приїздили в Одесу. В Одесі діє 7 Генеральних консульств – Болгарії, Греції, Грузії, Польщі, Російської Федерації, Туреччини та Ізраїльський культурний центр. Генеральне консульство Китайської Народної Республіки. В Одесі постійно перебувають аташе Франції, Німеччини, Ізраїлю. На Представництво МЗС України в Одесі покладено завдання координації їхньої діяльності, підтримання міжнародних зв'язків на регіональному рівні, легалізація документів, проведення паспортно-візової роботи³.

Особливістю Одеси є й наявність значної кількості міжнародних громадських організацій. З метою зміцнення і розвитку співпраці між містами-портами країн Чорноморського басейну 5 грудня 1992 р. в Одесі було створено неурядову громадську організацію – Міжнародний чорноморський клуб, який об'єднав 24 міста із 9 країн Чорноморського і Середземноморського басейну.

¹ Я – одесский националист [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://profe-12.livejournal.com/134370.html>

² Будет «Аллея праведников» // Порто-франко. – 1997. – №2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://porto-fr.odessa.ua/1997/329/3-22a.htm>

³ Чорноморські новини. – 2006. – 27 травня.

Особливе місце в роботі Одеського муніципалітету посідала співпраця з містами-побратимами. Одеса має побратимські зв'язки з 35 містами світу. Міста-побратими: Олександрія (Єгипет), Балтімор (США), Валенсія (Іспанія), Ванкувер (Канада), Варна (Болгарія), Генуя (Італія), Москва, Санкт-Петербург, Волгоград, Таганрог, Грозний (Росія), Брест, Мінськ (Білорусія), Таллін (Естонія), Єреван (Вірменія), Тбілісі (Грузія), Йокогама (Японія), Калькутта (Індія), Кишинів (Молдова), Констанца (Румунія), Ліверпул (Велика-Британія), Гданськ, Лодзь (Польща), Марсель (Франція), Нікосія, Ларнака (Кіпр), Оулу (Фінляндія), Пірей (Греція), Регенсбург (Німеччина), Сегед (Угорщина), Спліт (Хорватія), Стамбул (Туреччина), Тріполі (Ліван), Хайфа (Ізраїль), Циндао (Китай), Вальпараїсо (Чилі)¹.

Виконуючи домовленості, досягнуті під час зустрічі Президентів України, Румунії та Молдови у липні 1997 р. у м. Ізмаїлі, і спираючись на положення «Європейської Рамкової Конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або властями», 14 серпня 1998 р. в румунському м. Галац голова Одеської облдержадміністрації С. Гриневецький підписав зі своїми молдавськими та румунськими колегами Угоду про створення Єврорегіону «Нижній Дунай». У нього, крім Одеської області, увійшли румунські повіти Бреїла, Галац і Тулча і райони Республіки Молдова – Вулканешти, Кахул і Кантемир. Був підписаний Статут Єврорегіону.

Згідно з ним, Єврорегіон «Нижній Дунай» визначався як форма прикордонного співробітництва між територіальними громадами або місцевими властями України, Республіки Молдова та Румунії, розташованими в прикордонній зоні, в якій сторони беруть участь у спільних заходах відповідно до національних законодавств і норм міжнародного права.

Вищим органом управління була визначена Рада Єврорегіону, до якої кожна зі сторін делегувала по три представники і яку очолювали голова і два віце-голови. Першим головою Єврорегіону «Нижній Дунай» став Р. Ангелуца, а віце-головами – голова Одеської облдержадміністрації С. Гриневецький та голова виконкому району Кахул В. Владарчук. До складу Ради

¹ Чорноморські новини. – 2006. – 27 травня.

Євросерегіону увійшли ще два представники Одещини: заступник голови Одеської обласної ради Г. Арабаджи і голова Ренійської районної державної адміністрації І. Буценко.

Одеса отримала «Прапор честі Ради Європи» (1998) і стала першим містом серед країн СНД, яке удостоїлося цієї високої нагороди. І, насправді, Одеса з усією своєю історією, архітектурою та толерантністю серед багатонаціонального населення якнайкраще підходить під визначення «європейське місто».

В Одесі діють дві вільні економічні зони – «Рені» і «Порто-Франко», які є досить привабливими для потенційних іноземних інвесторів. ВЕЗ «Рені» створена терміном на 30 років на території Ренійського морського торговельного порту загальною площею 94 га. ВЕЗ «порто-франко» створена терміном на 25 років на території Одеського морського торговельного порту на площі 32,5 га¹. Гуманітарна частина Плану дій Україна – ЄС на 2005–2007 рр. передбачала обмежену кількість кроків, які можна було б вважати механізмами створення європейської ідентичності.

Підсумком роботи у сфері європейської/євроатлантичної інтеграції став Проект «Одеса – місто європейських традицій», 2006–2007 рр. за підтримки Міжнародного фонду «Відродження». Під час Проекту було досліджено ставлення одеситів до європейської та євроатлантичної інтеграції та рівень їхньої обізнаності щодо цих питань; видані та розповсюджені 2 інформаційні буклети на теми: «Одеса – місто європейських традицій» та «Європейський Союз: засади діяльності, розширення, відносини з Україною»; в центрі міста був проведений вуличний молодіжний фестиваль «EURO CITY», який включав концерт, конкурс графіті на євроінтеграційну тематику та експрес-опитування; проведена молодіжна спортивно-інтелектуальна гра «Євроквест»; створений Інтернет-форум на новому веб-сайті <http://www.eurogostinaya.com>, де розміщувалася та обговорювалася інформація щодо подій в ЄС, відносин між Україною та ЄС, НАТО, зовнішньої політики України, життя громадян в Євросоюзі, корисні поради та інше; проведені 2 семінари-тренінги для керівників органів самоорганізації населення «Участь населення у вирішенні питань місцевого значення та захисті своїх прав у країнах Євросоюзу»; до обміну інформацією

¹ Чорноморські новини. – 2006. – 27 травня.

щодо євроінтеграції були залучені іммігранти з України, які проживають в країнах Євросоюзу.

Вступ Одеси до Асоціації європейських міст став «підсумком спільної роботи громадських організацій, постійної комісії з європейської інтеграції та зовнішніх зв'язків Одеської міської ради та управління міжнародних відносин, європейської інтеграції та зв'язків з одеською діаспорою»*. У зазначеній Асоціації мають право працювати лише міста країн, які входять до ЄС. Для Одеси зробили виняток.

Під час перебування в Одесі Надзвичайний і Повноважний Посол Сполучених Штатів Америки в Україні Вільям Тейлор 19 вересня 2006 р. наголосив, що мав відчуття, що повернувся до Європи. «Це місто, яке дихає Європою»¹. Мер Одеси, у свою чергу, зазначив, що вектор руху в Україні має бути європейським. «Це не заперечує дружні стосунки з усіма іншими країнами, але стратегічною метою має бути Європа»².

Генеральний Консул Китайської Народної Республіки Сунь Лінцзян наголошував, що «Одеса – місто стабільне, європейське, з динамічним розвитком»³. Таку думку висловив він під час зустрічі з мером Одеси Е. Гурвіцем. Зустріч відбулася у зв'язку із закінченням дипломатичної місії Консула КНР в Одесі. Неймовірно, але китайський консул ідентифікував себе як одесита, хоча спочатку Одеса для нього була чужою, іншою. З цього приводу він зазначав: «Я вже не раз говорив, що вважаю себе одеситом. Добре пам'ятаю, коли я приїхав до цього міста. Одеса була для мене абсолютно іншою. Я своїми очима бачив, як розвивається місто, як місто під Вашим керівництвом ремонтується, відновлюється. Вважаю, що це дуже цінний факт у зв'язку з нинішньою ситуацією в Україні»⁴. Тобто, тенденція ідентифікувати себе з Одесою, одеситами зберігається і в незалежній Україні. Так, наприклад, учасники міжнародних україн-

* В Одесі було проведено муніципальні громадські слухання, присвячені 50-ти річчю Європейського Союзу.

¹ Одеса – найбільш європейське місто в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/951606.html>

² Там само.

³ Генконсул КНР: Одеса – місто стабільне, європейське, з динамічним розвитком 19.09.2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.odessa.ua/ua/news/16767/>

⁴ Там само.

сько-американських військово-морських навчань «Сі бриз – 2012», які проходили в Одесі, адекватно оцінили Одесу, сприймаючи її як сучасне європейське місто¹.

Міжнародний авторитет Одеса підтримує на найвищому рівні у діяльності таких престижних міжнародних організацій, як «Євромісто» (більше 120 міст з 30 країн Європи), куди Одеса прийнята разом з Лондоном і Женевою, «Ліга історичних міст» (більше 70 відомих міст світу), «Міжнародний Чорноморський Клуб» та ін. Така міжнародна активність Південної столиці України безумовно сприяє й зростанню авторитету молодій державі.

У 2007 р. Одеська міськрада надіслала до Ради Європи для присудження Дошки пошани звіт про європейські заходи, які проведено у місті упродовж 2006–2007 рр. Основними в заявці були матеріали щодо участі Одеси у створенні Чорноморського єврорегіону, а також проведення Європейського тижня місцевої демократії, Дня Європи, Європейського дня сусідства, інших масштабних міжнародних заходів².

Одеса стала лауреатом престижної Європейської премії – Дошки пошани*, яку місту вручили за рішенням Парламентської асамблеї Ради Європи. Така нагорода вручається органам місцевого самоврядування за «активний розвиток європейських ідеалів». ПАРЄ відзначила вагомий внесок українського міста у розвиток місцевої і регіональної демократії, побратимських зв'язків з європейськими містами, а також успішну реалізацію важливих ініціатив Ради Європи, зокрема, проведення у 2008 р. тижня місцевої демократії.

¹ Сі Бриз–2012. Офіційна сторінка одеської обласної організації УНА-УНСО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://una-unso.in.ua/od/?p=677>

² Іваночко Я. Одеса – місто європейських ідеалів. Львів до списку не увійшов / Я. Іваночко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lvivpost.net/ukraine/n/4211>

* Дошка пошани – другий за значенням (з чотирьох існуючих) ступенів європейської премії, якою Рада Європи нагороджує міста континенту за активний розвиток міжнародних зв'язків – відносин поріднених міст, проведення європейських заходів, взаємних візитів тощо. З 1955 р., коли було засновано європейську премію, вручено всього 145 Дошок пошани. Кандидати, які претендують на отримання премії, представляють свої заслуги перед Європою за такими пунктами: членство в міжнародних організаціях, взаємодія з містами-побратимами та іншими закордонними муніципалітетами, персональні обміни, проведення європейських заходів, поширення європейських ідей, європейська солідарність та інше.

Говорячи про європейськість Одеси, її мер Е. Гурвіц зазначив, що Одеса – сучасне європейське місто, яке має чіткі орієнтири і чудові перспективи розвитку. Підтвердженням цього було те, що навіть у непростому 2009 р. об'єм інвестованих партнерами коштів збільшився, порівняно з попередніми роками, на 15%. Одеса активно співпрацювала з Північним інвестиційним банком і Північною екологічною фінансовою корпорацією, МБПР, ЄБРР, IFC, USAID. У 2008 р. прямі інвестиції надійшли з 67 країн світу¹. Мер запевнив, що «є впевненість, що мірою подолання кризових явищ в світовій економіці ми вийдемо на набагато вищі показники і розширимо географію нашої співпраці»².

У 2009 р. Міжнародний фонд «Відродження» проводив конкурс «Європейська ідентичність Півдня України». Від Одеси були представлені проекти: «Одеса – міст в Європу», «Одеса, зроблено в Європі», «Одеса – вікно до Європи», «Підвищення рівня європейської ідентичності в регіонах Одеської області», «Передатування населених пунктів Півдня України як важіль провадження європейської ідентичності», «Популяризація європейської ідентичності Одеси та Одеського регіону», «Європейські цінності очима двох поколінь Одещини», «Євро–2012» як чинник формування європейської ідентичності Півдня України». Назви проектів свідчать про європейську ідентичність Одеси, про її прагнення бути в Європейському Союзі. Значний інтерес мав проект «Передатування населених пунктів Півдня України як важіль провадження європейської ідентичності», адже він продемонстрував тяглість історії, належність Одеси до європейської спільноти.

У рамках проекту Twinning Space «Прискорення українсько-європейського співробітництва в космічній сфері» зірці в сузір'ї Ліри було присвоєно у 2010 р. ім'я Odessa. У січні 2011 р. в Одесі пройшли громадські слухання, присвячені співробітництву України та Європейського Союзу. Учасники круглого столу торкнулися низки найважливіших тем – від стратегічного партнерства до пер-

¹ Одеса посіла четверте місце за діловою привабливістю в Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/362351-odesa-posila-chetverte-mistse-za-dilovoyu-privablivosti-v-evropi.html>

² Там само.

спектив економічної інтеграції¹. Доречно зазначити, що інтеграційні настрої українців у 2011 р. суттєво зросли. Згідно з дослідженням Інституту Горшеніна, до спрощення візового режиму України і ЄС позитивно ставилися понад 88% громадян, а негативно – лише 5%. Більше половини населення вважали привабливим для себе культурний обмін і єдиний митний простір із Заходом, кожен третій підтримував ідею спільної зовнішньої політики². 20 липня 2010 р. у м. Одесі відбулося VI засідання обласної координаційної ради (далі ОКР) у рамках спільного проекту ЄС та Програми розвитку ООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду».

Ідентифікація Одеси як європейського міста фігурує і в офіційних документах. Так, у Рішенні Одеської міської ради від 29 квітня 2011 р. (№ 707 – VI) «Про затвердження зображення та опису герба міста Одеси та внесення змін в офіційну символіку територіальної громади міста Одеси» йдеться про те, що «Одеса – життєрадісне європейське місто, в якому панує дух свободи, соборності та суверенітет»³.

Підтвердження цьому знаходимо у багатьох моментах. Зокрема, з березня 2012 р. в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова почала виходити газета для іноземних студентів, яка друкується англійською та російською мовами, називається *Odessa International*. Її наклад – 2 тис. примірників. Кольорове 8-сторінкове видання виходить раз на місяць. Родзинка проекту – його двомовність. Англійський переклад синхронно супроводжує всі матеріали газети. Таким чином, вона стає справжнім посібником для вивчення і російської, й англійської мов. Це єдине видання подібного роду в Україні.

Упродовж десяти років в Одесі відзначають День Європи (відповідно до Указу Президента України № 339 від 19 квітня 2003 р.,) –

¹ В Одессе вновь заговорили об интеграции Украины в Европейский Союз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ved.odessa.gov.ua/evrointegraciya/stati-po-evrointegracionnoj-tematike/v-odessa-vnov-zagovorili-ob-integracii-ukrainy-v-evropejskij-soyuz>

² Там само.

³ Рішення Одеської міської ради від 29.04.2011 № 707-VI «Про затвердження зображення та опису герба міста Одеси та внесення змін в офіційну символіку територіальної громади міста Одеси» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.odessa.ua/ru/acts/council/34412/

особливе свято, яке символізує мир та гармонійну взаємодію європейських націй. Так, у 2012 р. ключовою подією «Дня Європи» в Одесі стала виставка-ярмарок «День Європи – 2012», під час якої функціонувало «Європейське містечко». У межах діяльності містечка було проведено святковий концерт за участі національних колективів європейських діаспор. Працювала «школа європейських мов», де професійні викладачі навчали городян грецькій, французькій, англійській та польській мовам. Відвідувачі мали можливість ознайомитися з танцювальними напрямками – танго, фокстротом, англійським та віденським вальсом у «школі європейських танців». Також було представлено можливості навчання і туризму в Європі. Смачними та різноманітними стравами були представлені національні кухні Республіки Болгарії, Грецької Республіки, Грузії, ФРН, Французької Республіки. Разом з цим, було підведено підсумки та нагороджено переможців конкурсу дитячого малюнку «Моя Європа» та учасників фотовиставки «Мій день у Європі». Відбувся флеш-моб «Майданс».

Не був винятком і 2013 р. Урочистому відкриттю Днів Європи передував флеш-моб на Потьомкінських сходах та хода представників молодіжних організацій, національно-культурних товариств, учасників художньої самодіяльності. Одеською обласною державною адміністрацією за підтримки Одеської міської ради та Місії ЄС з прикордонної допомоги Молдові та Україні, а також за сприяння Громадської ради ООДА та дипломатичних представництв, акредитованих в Одесі, було організовано цілу низку заходів, а саме: у кінотеатрі «U-sinema» відбувся фестиваль європейського кіно, пройшов велопробіг «трасою здоров'я», а на Думській площі було проведено молодіжний квест, присвячений європейському корінню Одеси¹. 19 травня у серці Одеси на Дерибасівській вулиці відбулося урочисте відкриття «європейського містечка». Під час роботи «європейського містечка» мешканці та гості міста ознайомилися з творчістю національно-культурних товариств Одеської області, діяльністю дипломатичних представництв регіону, різноманітним культур та мов європейських народів, європейськими короткометражними фільмами.

¹ В Одесі відбулось святкування Дня Європи 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ved.odessa.gov.ua/media-news/v-odes-vdbulos-svyatkuvannya-dnya-vropi-2013/>

За 2013 р. Одесу відвідали більш як 1 мільйон туристів. Більшість з них були громадянами США, Німеччини, Франції, Італії, Великобританії. За даними департаменту культури і туризму Одеської міської ради, лєвова частка припадає на туристів з європейських країн – 38%, представників країн СНД – 30% і 7% – туристи з країн Північної та Латинської Америки¹.

Доречно буде зазначити, що європейці в Одесу приїзять не лише як туристи, а й покупці елітного житла. Ще в 2012 р. видання «Кореспондент» з'ясувало, хто ж головні покупці такого житла в трьох містах України – Києві, Ялті та Одесі. Ситуації у кожному з міст виявилися кардинально різними. Так, якщо в Києві елітне житло купують, по-перше, іноземці, друга категорія – нувориші, які заробили гроші завдяки якимось махінаціям, у тому числі і в політичній сфері. Остання група – бізнесмени, які інвестують у житло, то в Ялті 60% покупців – росіяни. Для них придбати апартаменти в курортній зоні Криму престижно. 20% покупців – українці, 15% – білоруси, 5% – європейці. Натомість в Одесі 70% покупців елітного житла – громадяни Євразії, 20% – росіяни і 10% – українці². Це ще один факт на підтвердження того, що Одеса європейське місто.

Заслугує на увагу персоніфікована ідентифікація Одеси як європейського міста. Ми намагалися відстежити європейську ідентифікацію Одеси сучасними українськими політиками. П. Кириленко, одесит, народний депутат України, член партії ВО «Свобода» переконаний, що «Одесі перш за все слід було би повернути своє справжнє обличчя. А справжнє обличчя Одеси – європейськість, Одеса була завжди європейським містом»³. Свою позицію народний депутат України підкріпив фактами: «Проблема в тому, що нам постійно нав'язують, останні 5 років,

¹ Європейці переважають серед мільйона туристів, які відвідали Одесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua /ukr/news/e_vropeytsi_perevagayut_sered_milyona_turistiv_yaki_vidvidali_odesu_1874271

² У трьох містах-лідерах сегмента – абсолютно різна ситуація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/groshi/v-kiyevi-penthausi-kupuyut-ukrayinci-v-odesi-yevropeytsi-a-v-yalti-rosiyani-z-bilorusami.html>

³ Кириленко Павло: Україна може вийти з економічної кризи та Одеса як європейське та козацьке місто [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://novostnik.com.ua/intervyu/pavlo-kirilenko-ukra%D1%97na-mozhe-vijti-z-ekonomichno%D1%97krizi-ta-odesa-yak-yevropejske-ta-kozacke-misto/>

що Одеса – це російське місто. Хоча це не так»¹. І аргументовано намагався довести українську ідентичність Одеси: «Одесі потрібно повернути обличчя українське, адже це українське місто, яке було засноване не 200 з лишнім років, а майже 800 років тому. Вся ця територія, не кажучи про те, що це була Київська Русь, але навіть у XIII ст., вже після монгольської навали, і у XIV ст. Причорномор'я повністю було освоєно Галицько-Волинською державою. На берегах річки Дністер, Дунай, Буг та Чорного моря були укріплені фортеці, порти: Білгород-Дністровська фортеця, Килія, Коцюбієво – це нинішня Одеса, збудовані за часів Данила Галицького. Це українські землі, українські міста. Одеса – це українське місто»². Власне, народний депутат України відстоював українську ідентичність Одеси і запропонував зруйнувати міф, що Одесу заснувала Катерина II. Одеса була заснована українцями, а коли ми відновимо справедливість історичну, тоді ми можемо говорити і про певні економічні досягнення³.

Разом з тим, П. Кириленко зазначав, що «проповідники російського світу, які сьогодні керують цим містом, ... мають більшість у одеській міській раді, в обласній раді. Вони не здатні на те, щоб повернути якусь економічну стабільність. Навіть стабільність, вже не кажучи про якийсь розвиток. Вони не здатні на це, і не будуть цього ніколи робити. І, більше того, їм навіть ніколи не будуть давати такі завдання їхні безпосередні керівники. А їхні безпосередні керівники – це агенти іноземних спецслужб. Тобто, ФСБ і т.д. Власне, всі вони керуються агентами Кремля. Кремлю не потрібно, щоб сьогодні тут була краща ситуація, ніж у Росії»⁴.

І далі народний депутат України здійснив спробу ідентифікувати Одесу, зазначивши, що «Одеса – це європейське місто. І питання не у євреях. А питання у тому, що це було дійсно

¹ Кириленко Павло: Україна може вийти з економічної кризи та Одеса як європейське та козацьке місто [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://novostnik.com.ua/intervyu/pavlo-kirilenko-ukra%D1%97na-mozhe-vijti-z-ekonomichno%D1%97krizi-ta-odesa-yak-yevropejske-ta-kozacke-misto/>

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

європейське місто. І, відповідно, всі євреї змогли себе проявити у цьому місті. Але це не було єврейське місто – це міф. Одеса це – козацьке місто»¹. І тут, власне, з'являється ще одна ідентифікація Одеси як козацького міста, власне, українського.

У цьому контексті доречним буде торкнутися питання мовної ідентичності, насамперед, останніх років. Починаючи з 2011 р. у місті активно упроваджувалася програма захисту та розвитку російської мови, ухвалена міською радою, Зокрема йшлося про «вживання заходів щодо недопущення публічного приниження і образи державної та російської мов», право на навчання російською мовою, рекламу російською та ін. На вулицях міста були розміщені численні бігборди з цитатами російських письменників про вищість російської мови, а також гасла: «Родной регион «город» – родной язык. Думай и говори на родном языке», «Родной город – русский язык. Русский язык – одесская самобытность. Другими нам не быть!».

Сумнозвісний Закон Ківалова – Колесніченка «Про основи державної мовної політики», яким зміцнювалися позиції російської та мов інших національних меншин в регіонах, де їхня чисельність перевищує 10% Одеська міська рада імплементувала першою. На позачерговій сесії 13 серпня 2012 р. ухвалила рішення, згідно з яким російська мова отримала в місті статус регіональної. За це рішення проголосували 73 депутати зі 111 присутніх (всього в міській раді 120 депутатів)². Мер заявив, що для 89 % одеситів комфортніше розмовляти, читати і спілкуватися російською мовою. У постанові сесії міської ради зазначалося: «Прийняття внесеного на розгляд Одеської міської ради рішення повною мірою відповідає реаліям мовної обстановки в місті Одесі, де протягом століть засобом міжнаціонального спілкування є російська мова. Прийняття Закону України «Про засади державної мовної політики» дозволить підвищити в місті Одесі захищеність російської мови як регіональної, вирішити мовні протиріччя, гармонізувати мовні відносини і забезпечити права городян на використання

¹ Кириленко Павло: Україна може вийти з економічної кризи...

² Одеса надала російській мові статус регіональної. 13.08.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/POLITICS/odesa_nadala_rosiyskiy_movi_status_regionalnoyi.html

рідної для багатьох одеситів російської мови»¹. В Одесі російська стала регіональною. Одеситів ніхто не запитав. Збір принаймні 10% підписів ніхто не проводив. Усе вирішила влада. Рішення міської ради частиною громадськості розцінювалися як демагогія, лицемірство, спекуляції, маніпулювання статистичними даними, неповага до норм Конституції, з одного боку, а з іншого – Одеса перестала бути толерантним містом. Мовна ідентичність для одеситів була визначена владою. Однак час і події внесли значні корективи у мовний ландшафт одеської громади.

За два місяці до початку Майдану і майже за півроку до російської окупації Криму (21 вересня 2013 р.) Р. Чернолуцький (Європейська партія України) теж намагався ідентифікувати Одесу: «...ми з повагою ставимося до Росії, в Одесі живе російськомовне населення, ми говоримо російською мовою, багато чого робиться в рамках міськради та міськвиконкому в російському напрямі. По правді, ми зробили для російської культури і мови більше всіх в Україні. Це історично так склалося, і це правильні речі. Але їх не можна політизувати, ними не можна спекулювати. Тому те, що сьогодні заявив Президент, – це правильно, команда, яка сформована для підготовки євроінтеграційних процесів, – це хороша команда. Інше питання – що таке євроінтеграція – ментально, історично і політично, а краще – все в комплексі? Всі наші заможні українці – де вілли купують і де відпочивають, на машинах яких їздять – європейських. І будинки там мають, і на пляжах відпочивають. Так чому нам сьогодні через інструменти тієї ж міськради та міськвиконкому не займатися тим, чим ми почали займатися – правильною інфраструктурою тієї ж пляжної зони, де є чіткі поняття, що таке муніципальні, соціальні пляжі. І це європейська практика»².

Патріотичні почуття Р. Чернолуцького чітко визначені: «Дуже гордий, що живу в Україні, я великий патріот своєї держави і свого

¹ Одеса надала російській мові статус регіональної. 13.08.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/POLITICS/odesa_nadala_rosiyskiy_movi_status_regionalnoyi.html

² Чернолуцький Руслан: Одеса – місто з європейською історією, сьогоднієм і майбутнім [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://epu.in.ua/ukr/news_reg_view.php?id=162

міста. І свято вірю в те, що рано чи пізно День Незалежності святкуватиметься у нас, як в Америці, коли прапори біля кожного будинку піднімаються, і вони з гордістю кажуть: «Я – американець». А ми говоримо: «Я – українець, я – одесит!»¹.

Характеризуючи Одесу, Л. Капелюшний зазначав: «Одеса – місто болісно самолюбиве. Воно не терпить насильства і політичного жлобства. Воно важко зникається зі своєю новою роллю – морської столиці України. В її жилах тече голуба кров інтернаціоналізму в самому чистому сокровенному розумінні цього слова. Вона пам'ятає, безумовно пам'ятає коріння свого первородства, але потрібен час, можливо, досить тривалий час, щоб зовсім природно, як в Марселі французька, на її вулицях зазвучала українська мова»².

Досить чітко ідентифікував «образ» Одеси Б. Дерев'яно, стверджуючи, що є «Одеса Філатова, Одеса Чербаєва, Одеса Катаєва, Одеса Богатського, Одеса Столяровського, Одеса будівельниці Ливарської, Одеса Гринчука, Герковича, Божія, Одеса робітників, моряків, залізничників, військових, будівельників, учених, музикантів, Одеса розумна, серйозна і весела, Одеса терпляча, несумуюча, талановита»³. Натомість, «є Одеса інша – жулікувата, жадібна, лінива, брудна, метушлива, істерична, несправедлива, бездумна любителка «солодкого і красивого життя», хуліганська»⁴. Власне, Б. Дерев'яно прагнув відтворити два образи Одеси. Він переконував, що «я не любив би це місто такою зворушливою і ніжною любов'ю, якби не був впевнений, що справжня Одеса – перша»⁵. І далі риторичне запитання: «А друга?». І далі відповідь: «Що ж є, і друга. Однак для того, сподіваюся, і варто жити, щоб пішла вона у сферу переказів»⁶.

Політична ідентичність розглядалася як проєкція національно-цивілізаційних, етнонаціональних, расових, релігійних, конфесійних, територіальних, вікових, гендерних, культурних і інших складових соціальної ідентичності у політичну сферу.

¹ Чорнолуцький Руслан: Одеса – місто з європейською історією.

² Вечерняя Одесса. – 1992. – 4 марта.

³ Вечерняя Одесса. – 1992. – 28 марта.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

Більшість мешканців Одеси вважають, що їхнє місто має багату історію (73%), красиву архітектуру і пам'ятники¹. Воно є привабливим для туристів, оскільки тут дотримуються традицій (40%), найцікавіше культурне життя (37%), а також гарно годують². Крім того, в Одесі найбільше серед інших міст вважають, що тут живуть доброзичливі і приємні люди, які вміють відпочивати. Менш за все мешканці Одеси відзначають якість доріг і медицини (3%), невисоку вартість життя (1%)³. Порівняно з іншими містами Одеса не є політично-активним містом (8%)⁴. Жителі Одеси впевнені, що справи у їхньому місті розвиваються у правильному напрямі. Водночас, справи в Україні переважно на неправильному шляху.

Таблиця 2.6

**Фактори загальнонаціональної згуртованості
на підставі базисних та інструментальних цінностей
(на прикладі Одеської обл.)***

Традиційної ціннісної орієнтації	Пізнавальної і діяльній орієнтації	Цілерациональної орієнтації	Прагматичної орієнтації
Мирна обстановка в країні – 0,763	Активне діяльне життя – 0,782	Свобода – 0,821	Задоволення – 0,684
Наявність хороших і вірних друзів – 0,666	Суспільна активність – 0,737	Самостійність – 0,802	Матеріальна забезпеченість – 0,652
Щасливе сімейне життя – 0,638	Творчість – 0,702	Впевненість у собі – 0,591	Прагнення до влади – 0,597
	Пізнання – 0,583		

* Визначені фактори «покривали» систему ціннісних координат у масиві опитуваних респондентів на 60%.

¹ Дослідження найбільших міст України. Якими бачать свої міста українці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ratinggroup.com.ua/upload/files/RG_Cities_Ukraine_022014.pdf

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

Джерело: Победа Н. Моделі української ідентичності / Н. Победа // Україна – проблема ідентичності: людина, економіка, суспільство. Конференція українських випускників програм наукового стажування у США <http://www.kennan.kiev.ua/Library/Books/Identity.pdf>

Підсумовуючи, зазначимо, що серед причин, які викликають «вибух» інтересу до історії, є ускладнення й крах старих систем соціальної ідентифікації. Розглянувши історичні і соціокультурні засади політичної ідентичності міста Одеси, стверджуємо, що різноманітні питання гуманітарного спектра, до яких належать мовна політика, культура, політика пам'яті, міжнаціональні відносини, міжрегіональні соціокультурні відносини, визначаються як політика ідентичності. Процес істотного посилення значення етнокультурного чинника в структурі самоідентифікації збігається за часом зі стрижневими змінами в економічному, політичному та соціальному житті.

Є підстави стверджувати, що політична ідентичність міської громади Одеси передбачала готовність взяти на себе відповідальність і, виходячи з цього, сформувати життєву стратегію, пов'язану з готовністю узгоджувати свої інтереси і поведінку з інтересами не просто оточуючих людей, а міського співтовариства як структурованої і цільної соціальної спільноти. Процес формування ідеології громадянської ідентичності одеситів базувався на понятті «громадянин міста», як людини небайдужої до загальноміських проблем і яка бере участь в їх вирішенні мірою своїх сил.

Потужним інформаційним ресурсом у формуванні нових політичних ідентичностей були засоби масової інформації Одеси, представлені друкованими виданнями, загальнонаціональними та регіональними каналами та радіостанціями, російськими ЗМІ та телеканалами, які використовували увесь арсенал політичних технологій. Особливостями одеських медіакомунікацій початку 1990-х рр. були, з одного боку, поява нових політичних видань, а з іншого – відновлення тих, які започатковані були ще у XIX ст. (з 1991 р. відновлено випуск найдавнішої одеської газети «Одесский вестник», який почав виходити як орган міської ради з додатком «Думська площа» українською мовою; з 1992 р. виходили двомовна газета «Одесские известия» («Одеські вісті») (орган обласної ради) і щотижневик «Слово» (засновник – Жовтнева рада і Одеське бюро московської газети «Известия»). Усі вони акцентували увагу на демократичних перетвореннях, на позитивних і

негативних змінах у політичному і економічному просторі міста, наголошуючи при цьому на унікальності і самотності Одеси, тих властивостях, які були частково втрачені у попередній період, і спонукаючи одеситів до роздумів, утвердження чи спростування політичних стереотипів чи до пошуку нових переконань. Особливо яскраво це простежувалося на сторінках періодичних видань, зокрема, «Вечерней Одессы», коли людина намагалася визначити свою особисту самоідентифікацію: комуніст чи не комуніст. Почали з'являтися листи, публікації під промовистими назвами, з одного боку – «Чому я не став комуністом», «Коммунист сдает партбилет», які свідчили про ідентифікаційний розрив з комуністичною ідеологією, а з іншого – «Выбираю партию Ленина. В одной команде» – зберігали радянську ідентичність. В одеській громаді почали відбуватися зміни суспільно-значимих політичних орієнтирів ще до проголошення незалежності України. Політичний вимір мало й обговорення питання про державний устрій України на сторінках газет (1992–1994 рр.), власне, якою має бути майбутня держава – федеративною чи унітарною. Націонал-демократи в ідеї федералізації вбачали загрозу деінтеграції країни. За допомогою ЗМІ під час перших прямих виборів мера Одеси (1994 р.) одесити мали можливість ознайомитися з «інформаційними війнами», які велися між кандидатами на посаду міського голови Е. Гурвіцем (його підтримувала телекомпанія «АРТ») і О. Костусевим (телекомпанія «ІКС»). «Злив» компромату, чорний PR, створення передач «під свого кандидата» – усі ці політтехнологічні інструменти заповнили одеський ефір, впливаючи на політичні установки одеситів. За останні роки значно збільшився і змінився медійний простір Одеси*. На редакційну політику 22 комерційних

* Станом на 01.01.2014 р. в Одеській області зареєстровано 553 друковані засоби масової інформації, з яких 376 – газети, 177 – видання журнального типу. Реєстраційною службою Головного управління юстиції в Одеській області упродовж лише 2013 р. було зареєстровано 33 нових друкованих засобів масової інформації, з яких 28 газет і 5 видань журнального типу. За цільовим призначенням 467 друкованих засобів масової інформації подаються як інформаційні, 174 – рекламні, 46 – суспільно-політичні, 40 – довідкові, 39 – для дозвілля, 18 – з питань економіки і бізнесу, 7 – релігійні, 4 – юридичні та туристичні та ін. (Каждое шестое печатное издание Одесской области выходит на языках национальных меньшинств. 17.01.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://omr.gov.ua/ru/news/56967/>).

телекомпаній міста, безумовно, мають вплив власники: місцеві політики або бізнесмени. З працюючих в Одесі ТРК новини «роблять» п'ятнадцять. Політична тематика присутня і поза новинним форматом. Зокрема, «КПП» – програма редактора друкованого органу Одеської міської ради «Одесский вестник» О. Кам'яного (СТВ); «Правда» Г. Кваснюка, політичне шоу «Лінія фронту» (виходять на опозиційному міській владі АТВ); «Політика для блондинок» (політично незаангажований «ОК»). Канали і передачі продукують продукцію, вигідну насамперед їх власникам, з одного боку, а з іншого – виступають агентами формування політичної ідентичності одеситів. Новим маркером формування політичних ідентичностей стали за останні роки найбільш рейтингові Інтернет-ЗМІ – «Думская.net», «Таймер», «Репортер», «Трасса Е-95». Інтернет-ЗМІ, як і комерційні телеканали, які демонстрували залежність від інтересів власників: політиків чи бізнесменів. Потужний інформаційний потік поширюється на Одесу з Росії. Інформаційна війна, з одного боку, «перетворює на патріотів людей, перш далеких від політики, але які вміють думати і аналізувати те, що відбувається навколо, і зіставляти з тим, що вони бачать по ТБ або читають у Мережі»¹. Знаковим став експеримент інтернет-видання «Думская ТВ» для з'ясування ставлення мешканців Одеси до контенту російських телеканалів. З цією метою журналістка та оператор провели опитування на вулицях Одеси, представляючись співробітниками російських телеканалів. При цьому вони цікавилися, як одесити оцінюють дії «карателів» на Сході України і можливість купити «рабів» (сюжет про «рабів» вийшов в ефірі російського «Первого канала»). У більшості випадків їм це не вдалося, оскільки, почувши назву російського телеканалу, одесити ішли геть або висловлювали своє обурення стандартами роботи кореспондентів з Російської Федерації². Згідно з соціологічними даними російським ЗМІ у місті довіряли 7%, а не довіряли – 48%, взагалі їх не дивилися 40%

¹ Журналісти «Думская ТВ» з'ясували, як одесити ставляться до російських телеканалів. 18.11.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/profesija/2014-11-18/100498>

² Журналісти «Думская ТВ» з'ясували, як одесити ставляться до російських телеканалів. 18.11.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/profesija/2014-11-18/100498>

містян¹. Надійними джерелами інформації вважалися місцеві канали – 21%, національне телебачення – 17%, Інтернет-ЗМІ – 17%, соціальні мережі та іноземні ЗМІ – по 13%². Водночас більшість одеситів найохочіше довіряли інформації, яку отримували від родичів – 46%³. Ці дані були свідченням неоднорідності і суперечностей політичних преференцій одеситів, наявності у громаді маргіналів. ЗМІ сприяють: утвердженню національного самоусвідомлення, що складається з сукупності стереотипів масової свідомості; мобілізації патріотичних настроїв та переконань; виявленню та розв'язанню різноманітних конфліктів та розколів, що виникають у суспільстві з питань ідентичності.

2.2 Місця пам'яті як маркери у конструюванні політичної ідентичності міської громади

Власне, основними маркерами для позначення давньої історії Одеси були вулиці (про них пишуть практично усі, хто приїздив в Одесу), релігійні споруди і пам'ятники святим. Саме вони визначали соціальний простір Одеси в минулому. З іншого боку, важливо розглянути місто як соціальний текст, який дає змогу маркування простору і водночас проєктування «ідентичності» на місто. Головним фактором конструювання політичного простору, який є частиною певної соціальної системи, виступає індивід зі своїми почуттями, вподобаннями, переконаннями, за допомогою яких він ототожнює себе з конкретним «політико-географічним образом», усвідомлюючи свою тотожність, спорідненість з ним, власне, формуючи свою ідентичність.

Процес встановлення та маркування причетності до міста виступає одним з механізмів соціалізації, визначає характер залучення людини до культурно-історичної спадщини міста. Одесі швидше, ніж

¹ Соцопитування в Одесі: говорять російською, а почувуються українцями. 24.06.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.bbc.com/ukrainian/06/150623_o/society/2015desa_polls_yc

² Соцопитування в Одесі: говорять російською, а почувуються українцями. 24.06.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.bbc.com/ukrainian/06/150623_o/society/2015desa_polls_yc

³ Соцопитування в Одесі: говорять російською, а почувуються українцями. 24.06.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.bbc.com/ukrainian/06/150623_o/society/2015desa_polls_yc

іншим містам України, вдалося скинути «одноколірне покриття» радянських часів і показати свою справжню багатоетнічну ідентичність. Структурування історичних подій і періодів в історії країни і міста з погляду альтернатив – «ними можна пишатися», «їх можна соромитися» у дихотомії минулого – сьогодення розкривають значимість факторів громадянської історії, а також пояснюють стан політичної ідентичності в місті та регіоні (Таблиця 2.7).

Таблиця 2.7

**Співвідношення видів ідентичності
в розрізі етнічних груп. Південний регіон**

Види само-ідентифікацій	Украї-нці	Ро-сіяни	Бол-гари	Євреї	Німці	Кав-казці	Мол-давани	Разом у загалі
Громадянська (громадянин України)	0,72	0,05	0,57	0,40	0,10	0,47	0,49	0,37
Радянська (радянська людина)	0,78	0,06	-0,10	0,16	0,66	0,08	0,47	0,29
Етногрупова (представник певної етнічної групи)	0,44	0,46	0,40	0,53	0,61	0,78	0,74	0,57
Локально-територіальна (представник території та місця проживання)	0,56	0,20	0,78	0,77	0,43	0,57	0,58	0,73
Регіонально-територіальна («європеець»)	0,05	-0,52	-0,64	0,43	0,10	-0,18	0,10	-0,24
Транснаціо-нальна («громадянин світу», «представник людства»)	-0,24	0,43	-0,04	0,25	0,21	-0,09	0,07	0,16

Джерело: Победа Н. Моделі української ідентичності / Н. Победа // Україна – проблема ідентичності: людина, економіка, суспільство. Конференція українських випускників програм наукового стажування у США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kennan.kiev.ua/Library/Books/Identity.pdf>

Параметри простору і часу визначають політичну ідентичність міської громади та пояснюють соціум, який її оточує. Освоюючи новий простір, група намагається його маркувати як свій власний і тим самим легітимізувати свою присутність у ньому. Маркерами, які визначали політичну ідентичність мешканців міської громади Одеси до періоду незалежності, були: назви вулиць, які є свідками становлення міста і політичної ідентичності городян; офіційні назви районів міста, які сформувалися в радянську добу.

Важливим символічним маркером у конструюванні образу міста виступають вулиці. Вулиця – творіння людини і вона, як дзеркало, відтворює її життя: і побут, свята, будні, радість і печаль. Вона – своєрідний соціальний барометр. Крім того, назви вулиць відтворюють політичну історію Одеси.

Важливо й те, що політична ідентичність Одеси пов'язана з «Чужими», оскільки домінуючу роль у політичному житті і управлінні на початку її створення відігравали іноземці, які перебували на державній службі – європейські політичні і військові діячі, митці та комерсанти. Плануванням Одеси займався іспанець Х. де Рибас (на його честь – вул. Дерibasівська). Варто зазначити, що Одеса – одне з небагатьох міст України, яке будувалося за розробленим планом. Модель «ідеального міста», яку запропонував Ф. Деволан, стала одним з найбільш значних досягнень містобудування російського класицизму: місто розділене довгими прямими вулицями на правильні квартали, які зникаються під кутом 45°, ключове місце займала Соборна площа з головним православним собором. Для будівництва доріг камінь привозився з Неаполя як баласт для порожніх кораблів за ініціативою Деволана, військового інженера, який розробив план вулиць Одеси.

У 1803–1814 рр. губернатором був француз А. Е. де Рішельє (на його честь – вул. Рішельє), а згодом теж француз – О. Ланжерон (Ланжеронівська вулиця увійшла в історію Одеси як вулиця, на якій був закладений перший будинок у місті – будинок генерал-поручика князя Г. Волконського. Було це у рік заснування Одеси, 22 вересня 1794 р. На ній розташований предмет гордості одеситів – Одеський оперний театр – найголовніша прикраса вул. Ланжеронівської). У перші роки існування міста третину населення становили іноземні купці з Греції, Туреччини й Італії, мовою комерції і офіційного діловодства була італійська мова, а одним з перших органів управління Одесою був Іноземний магістрат.

Символом міста, його вітриною, «чудовою за красою своїх будинків і зосередженості руху», була й є Дерибасівська вулиця, яка «тоді, як і зараз, являла собою вітрину, іскрометну й привабливою, оскільки споконвіку була центром малого бізнесу. Тому й не продавали тут дрова й вугілля, не підковували коней, не підносили білого зілля. Тут дихав ароматною прохолоддю «Льох французьких вин», пахла знаменита кондитерська Замбріні, подавали вишукані блюда в ресторатії Матео, перукарі працювали над зачісками місцевих красунь, шевці пропонували «взуття в чисто паризькому стилі», а художники створювали портрети, які по мініатюрному своєму виконанню цілком заміняли тоді ще невідомі фотографії...»¹.

Першою назвою вулиці була Гімназська (іноді траплялася назва Гімназична). Названа так на честь комерційної гімназії Вольсея, яка була відкрита за наказом першого градоначальника міста А. Е. де Рішельє 16 квітня 1804 р. З 6 липня 1811 р. вулиця отримала назву Дерибасівська. Однак історія її перейменувань не закінчилася. З утвердженням радянської влади її перейменували у 1920 р. на вулицю Ф. Лассалья – організатора Загального німецького робітничого союзу. Чергова зміна назви відбулася у 1938 р. на вулицю льотчика-випробувача, а з листопада 1941 р. вулиця знову називається Дерибасівська².

Характерною особливістю Одеси є її асоціація з «Іншими», «Чужими», це яскраво засвідчують назви вулиць, які відтворюють чужоземну присутність – Італійська, Грецька, Болгарська, Єврейська, Польська, Велика і Мала Арнаутські, тобто албанські, Іспанська вулиці (разом з Іспанським провулком), Французький бульвар, Польський спуск. Також там є вулиця Українська і Латвійський узвіз. У районі Царського села є вулиці Білоруська і Естонська. На Близьких Млинах – вулиця Литовська. А вулиця Угорська розташувалася в селищі Судноремонтників. Є навіть Індійська вулиця в Одесі. Була в Одесі і Німецька площа, у центрі якої розташована головна церква одеських німців – кірха. Передмістя Одеси мали назви: Аркадія, Лівенталь, Маріенталь, Люстгоф, Мангайм.

¹ Історія Одеських вулиць [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mestectvo.com/istoriya-ukraini/zbirkist/221-istodesvul.html>

² Там само.

Назви вулиць увіковічували імена царів, імператорів, членів їх родин, знатних вельмож, намісників краю і градоначальників – Петра Великого, Катерини II, Олександра I (Олександрівський проспект, Олександрівська площа) Олександра II (Олександрівська площа, Олександрівський парк), княгині Нарішкіної і її нащадків (Софійська, Ольгівська, Надеждинська, Нарішкінський узвіз), графа Розумовського та ін.¹

Належність одеситів до різних релігійних конфесій і дислокацію культових будівель зафіксували ще в XIX ст. назви Троїцької, Преображенської, Успенської, Церковної вулиць, Соборної площі, Богословського, Євангелічного, Лютеранського, Покровського, Різдвяного провулків².

Підтвердженням того, що Одеса – це місто біля моря, були назви вулиць – Гаванна, Морська, Чорноморська, Матроський спуск, Маяковий провулок. За назвами можна визначити, чи це вулиця для обраних, наприклад, Дворянська (розташована у центрі міста), чи для народу – Міщанська (на кордоні з робітничою Молдаванкою). Про професії нагадують: Каретний провулок, Ремісничка, Дігтярна, Ковальська, Провіантська вулиці.

За «головними» будівлями названі – Думська, Вокзальна, Митна, Ярмаркова площі, Казарменій і Штабний провулки, Базарна, Гімназична, Канатна, Млинова, Водопровідна вулиці.

В Одесі є вулиця, яка досить суттєво відрізняється від своїх прямих сусідок формою і досить дивною закономірністю забудови. Вона огинає величезною дугою весь центр міста і на її парній стороні немає жодного житлового будинку. Називається вона – Старопортофранківська.

Велика Арнаутська – це стародавня вулиця, поява якої сягає своїм корінням XIX століття. Її назва пов'язана з Арнаутською слободою, що розташовувалася тоді між нинішніми вулицями Белінського й Канатною. За наказом герцога А. Е. де Рішельє слобода була сформована арнаутками, або албанцями – солдатами, що заселяли цю територію. На Великій Арнаутській у ті часи роз-

¹ Саркисян К. Улицы рассказывают / К. Саркисян, М. Ставницер. – Одесса: Маяк, 1967. – С.30–33.

² Что в имени твоём [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Топономіка одесских улиц <http://odesskiy.com/ulitsi-v-istorii-odessi/toponomika-odesskix-ulic.html>

ташовувався канатний завод Новикова, що згодом дав назву вулиці Канатній. Напроти заводу знаходилося представництво компанії-виробника французького вина «Сен-Рафаель», а з 1910 р. цукровий завод фірми «Брати Бобринські»¹.

Одна з найстаріших центральних вулиць Одеси – Преображенська, утворена у 1817 р. З 1920 по 1928 р. вона називалася ім'ям Л. Троцького, потім – вулицею 10-річчя Червоної Армії. У роки окупації міста румунська влада перейменували її на честь короля Міхая. Після звільнення Одеси було повернуто колишню назву, яка проіснувала з деякими варіаціями (вулиця Червоної Армії стала вулицею Радянської Армії) до 1994 р., коли повернули її історичне ім'я.

Траплялися поодинокі випадки змін назв вулиць. Зокрема, Нової на Маразлієвську, Глухої на Запорізьку, Канатну на Полтавської перемоги, а Шпитальну на 19 лютого 1861 р. (це видавалося дещо дивним, оскільки кріпосного права в Одесі ніколи не було). Тотальне руйнування топоніміки старої Одеси розпочалося у 1920 р. уже у радянський період.

У назвах вулиць були увіковічені соратники В. Леніна – Я. Свердлов, М. Калінін, Ф. Дзержинський, Г. Орджонікідзе, В. Куйбишев, С. Кіров, В. Воровський, В. Володарський, М. Бауман, Г. Петровський; комуністи, які боролися за встановлення радянської влади в Одесі – Я. Гамарник, М. Ласточкін, Ж. Лябур, О. Соколовська, керівники братських комуністичних партій – К. Цеткін, Е. Тельман, Г. Дімітров, М. Тореза, Д. Ібарурі, Ю. Фучек, осноположники марксизму – К. Маркс, Ф. Енгельс, керівники німецького робітничого руху – К. Лібкнехт, Р. Люксембург².

Якщо Думська площа у дореволюційній Росії асоціювалася з пануванням привілейованих класів, то зміна назви у радянський час на площу Комуни свідчила, з одного боку, про владу народу, а з іншого – про владу комуністів як політичного класу. Р. Александров зазначав: «Більшовики називали їх (вулиці – Т. Б.) іменами своїх вождів, воєначальників, катів, письменників. Були

¹ Історія Одеських вулиць [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mestectvo.com/istoriya-ukraini/zbirkist/221-istodesvul.html>

² Саркисян К. Улицы рассказывают / К. Саркисян, М. Ставнипер. – Одесса: Маяк, 1967. – С.48.

серед них дійсно великі (нехай зі знаком «мінус») історичні особистості: Маркс – він витіснив на карті Одеси Катерину II, Енгельс – Маразлі, Ленін – Рішельє. Але більшість «новоселів» через всього декілька років після узурпації ними назв старих одеських вулиць ставали невідомими для городян. Хто такі Вайсман, Тарло, Хмельницький, чіми іменами були названі Гімназична, Реміснича, Садова (їй пощастило більше, ніж іншим, – незабаром стара назва повернулася)»¹.

Трапляються у історії назв вулиць навіть дещо парадоксальні ситуації. Незважаючи на те, що для Одеси 8 Березня не було річницею якоїсь важливої історичної події, значущість свята для міста підкреслює той факт, що його ім'ям було названо 6 вулиць, 9 провулків і 1 спуск.

Увіковічені у назвах вулиць і герої Великої Вітчизняної війни: двічі Герой Радянського Союзу М. Неделін, Герой Радянського Союзу М. Краснов, двічі Герої Радянського Союзу В. Чуйков, В. Авдеев (вулиці у Київському районі м. Одеси). Вулиці генерала Цветаєва і генерала Плієва є у Іллічівському районі. Ім'ям генерал-майора І. Швигіна названа вулиця у Приморському районі. 27-м частинам 3-го Українського фронту, які найбільше відзначилися у боях (10 квітня 1944 р.) за визволення міста, було присвоєно почесне звання Одеських.

Радянська влада робила все можливе, щоб зосередити увагу громадян на періодах, фактах і процесах, які утворюють цінності, з її погляду, існуючої політичної системи, враховуючи локальні моделі пам'яті. Ідеологічне навантаження фіксували і назви міських районів Одеси: а) до початку Другої світової війни: Ленінський, Іллічівський, Кагановича, Ворошилова (винятком були – Водно-Транспортний, Одеський (приміський)); б) післявоєнного та першого десятиліття незалежності України: Жовтневий, Ленінський, Іллічівський, Малиновський (на честь уродженця Одеси Р. Малиновського – військового і державного діяча СРСР, полководця), а також російську (імперську) – Суворовський (на честь О. Суворова) (винятком були – Приморський, Центральний, Київський);

¹ Александров Р. Фактор в переименовании улиц / Р. Александров // Топономика одесских улиц [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://odesskiy.com/ulitsi-v-istorii-odessi/toponomika-odesskix-ulic.html>

в) початку ХХІ ст.: встановлений новий адміністративно-територіальний поділ міста Одеси у складі чотирьох районів (рішенням Одеської міської ради від 26.07.2002 р., №197-XXIV*). Зазначимо, ще одну особливість – ідентифікування районів Одеси, тобто кожному району було присвоєне персональне гасло: Приморському – «У самого синього моря», Малиновському – «Довгі справи – у короткі терміни», Іллічівському – «Чим швидше – тим краще», Київському – «Час – вперед», Центральному – «Ах, Одеса...», Жовтневому – «Все повинно бути прекрасно», Ленінському – «Для життя і праці». Усі вони були далекі від політики. Навіть у цьому проявлялася аполітичність громади.

Попри те, одесити у побуті користуються переважно історичними назвами районів: 1-ша Застава, 2-га Застава, Аркадія, Ближні Млини, Бугаївка, Великий Фонтан, Дальні Млини, Дерibasівка, Крива Балка, Куяльник, Ланжерон, Ленпосьолок, Лиминчик, Лузанівка, Малий Фонтан, Слобідка, Таїрово, Черьомушки, Чорноморка, Чубаївка, усвідомлюючи свою спорідненість з ними, що є свідченням їхнього патріотизму, стійкості у переконаннях і вироблення певних політичних стереотипів, що підтверджує їхню стійку локальну ідентичність.

Більшовики Одесу «не любили». Це яскраво виявилось у перейменуванні вулиць, площ, проспектів, парків. Наприклад, навіщо було перейменовувати у Пушкінську головну вулицю міста, яка називалася Італійська і тим самим підкреслювала мультикультурний характер Одеси, яку заснували представники десятків

* З 1 січня 2003 р. новий адміністративно-територіальний поділ міста Одеси у складі чотирьох районів з приблизною кількістю мешканців понад 250 тисяч у кожному: 1.1. Київський район, з включенням до його меж частини територій колишніх Київського і Приморського районів; 1.2. Малиновський район, з включенням до його меж території колишнього Малиновського та частини територій колишніх Іллічівського, Київського та Центрального районів; 1.3. Приморський район, з включенням до його меж території колишнього Жовтневого району та частини територій Іллічівського, Ленінського, Приморського, Центрального районів; 1.4. Суворовський район, з включенням до його меж частини території колишнього Ленінського та території колишнього Суворовського районів (Рішення Одеської міської ради №197-XXIV від 26.07.02 р. «Про адміністративно-територіальний поділ міста Одеси» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.odessa.ua/acts/council/2549/>)

національностей. Досить суперечливу і неоднозначну позицію стосовно перейменування Олександрівського парку у парк Т. Шевченка висловив С. Семенов, який зазначив, що, попри усю повагу до Т. Шевченка, навіщо було давати його ім'я колишньому Олександрівському парку, названого на честь імператора Олександра II, який посадив тут один із перших дубів. Мотивуючи тим, що «вулиць імені Пушкіна і парків імені Шевченка у Радянській Україні було достатньо, а місто після цих перейменувань втратило ще одну частинку своєї неповторної ідентичності»¹. Виникає питання якої: європейської чи імперської? Ймовірно, з позиції С. Семенова – імперської. Адже він констатував: «Ось, наприклад, езуїтський за хитрістю напис на колишній Олександрівській, а нині безіменній колоні у колишньому Олександрівському парку: «Міський парк, нині парк культури і відпочинку імені Тараса Шевченка»². Постає інше питання: це вже про ідентичність імперську чи українську.

Ще у 1989 р. згідно з «Генеральним планом Одеси до 2005 р.» передбачався особливо суворий режим реконструкції, здійснюваний на заповідних вулицях: Енгельса, Свердлова, Лизогуба, Пушкінській, Леніна, К. Маркса, Радянської Армії, Короленка, Щепкіна, Пастера, Садовій, Петра Великого, Червоної гвардії, Артема, Павлова, Франца Мерінга, Комсомольській, Чкалова, Островидова, Кірова, Чичеріна, Ярославського, Бебеля, Жуковського, Р. Люксембург, К. Лібкнехта, Дерибасівської, Ласточкина³.

Одеса одна із перших в Україні розпочала процес декомунізації. 22 лютого 1990 р. Одеський міськвиконком прийняв постанову, яка ґрунтувалася на численних листах трудящих у «Вечерней Одессе» та рішенні комісії про найменування вулиць – про відновлення колишніх, історичних, сформованих найменувань. Вулицю Естонську (біля «Привозу» – на Новоланцюговий ряд, у місті є ще одна Естонська вулиця), Мікояна – на вулицю Садиковську, площу Радянської Армії на Соборну площу, вулицю Ярославського – на

¹ Семенов С. Уже не Союз, еще не Европа / С. Семенов // Эксперт. – 2011. – №37 (3–9 октября). – С.45.

² Там само.

³ Генеральный план Одессы до 2005 г. // Вечерняя Одесса. – 1989. – 20 февраля.

вулицю Троїцьку, вулицю Будьонного – на вулицю Болградську, провулок Краснофлотський – на провулок Воронцовський, готель «Одеса» – Лондонський; вулицю П'ятого грудня – на вулицю А. Бучми¹. У 1994 р. було прийнято рішення міськвиконкому про повернення 23 вулицям міста їхніх історичних назв. У 1995 р. було перейменовано 170 вулиць, 134 з них отримали колишні назви. Частина назв радянської доби усе ще зберігається і нині. Зокрема, Піонерська, 5-го грудня, 40-річчя ВЛКСМ, не кажучи вже про вісім Чапаєвських провулків і вулицю Чапаєва, вулицю і провулок Карла Лібкнехта та ін. Натомість, українська ідентичність у назвах одеських вулиць представлена зовсім скромно постатями: Лесі України, Івана Франка, Володимира Винниченка, Василя Стуса, В'ячеслава Чорновола, власною назвою країни: Українська, Новоукраїнська вулиці, Український провулок 1-й, 2-й та 3-й; Новоукраїнський провулок та назвами українських міст: Львівська, Луцька, Сумська, Харківська, Чернівецька і т. і. Ці назви можна розцінювати як розпад старої системи координат і утвердження нової, де актуалізована ідентифікація осмислення себе «українцем».

У сучасних умовах перейменування вулиць має політичний характер, часто відбувається зіткнення ціннісних пріоритетів: спроба перейменувати один з центральних провулків на провулок Романа Шухевича (1995 р.) натрапила на спротив частини мешканців міста. Провулку повернули стару дореволюційну назву – Покровський.

Поза увагою міської ради і громади Одеси залишилися вулиці, які мають партійне забарвлення. Йдеться про вулиці, в яких увічнена пам'ять першого перекладача «Капіталу» Карла Маркса російською мовою – більшовика І. Скворцова, талановитого журналіста, головного редактора газети «Известия» Ю. Стеклова, організатора і керівника першої політичної робочої організації в Російській імперії «Південноросійський союз робітників» Є. Заславського. Таких вулиць сьогодні в Одесі близько двох десятків. «Вціліли» вони тільки тому, що члени історико-топонімічної комісії міськради, ймовірно, не вивчали історію КПРС, та й зі знанням історії Одеси, можливо, мають проблеми.

¹ Вечерня Одеса. – 1990. – 1 марта.

У 2005 р. член ПАРТІЇ РЕГІОНІВ М. Крикливий звернувся до депутатів з проханням підтримати вимогу мешканців вулиці Сергія Варламова (1200 заяв) повернути їй колишню назву – Піонерська. Вона свого часу була так названа на честь мешканців містечка Комінтерну і пам'ять про це настільки дорога мешканцям вулиці, що під час передвиборчої кампанії вони «не просили відремонтувати дахи і ліфти, а вимагали від кандидатів у депутати насамперед перейменувати вулицю»¹. І депутати погодилися скасувати «прийняте в 2006 р. без згоди жителів і юридичної академії силове рішення»². Рішенням міської ради від 28.12.2010 р., № 59-VI було перейменовано вулицю Сергія Варламова (юрист, начальник управління правового контролю виконкому міськради, убитий під час виборчого протистояння в Одесі у 1998 р.) на вулицю Піонерську. О. Костусев як поборник ідеології «русского мира» мав намір запропонувати міській раді перейменувати площу Незалежності в Одесі на площу Бориса Дерев'янка (редактор газети «Вечерняя Одесса», якого вбили у серпні 1997 р.), попри те, що в Одесі вже є площа, названа його ім'ям. Ці факти є свідченням суперечностей політичних ідентичностей в Одесі: української, російської і радянської.

Одеські суди і далі залишаються політичним інструментом у руках місцевих українофобів. Як і за попереднього режиму, антиукраїнські групи в органах влади, використовуючи судову систему, продовжують українофобську політику, мета якої – позбавити Одесу українського обличчя, викреслити українців з історії міста й не залишити їм місця в теперішньому й майбутньому.

Тенденція збереження радянської ідентичності і прищеплення одеситам російської пов'язана з діяльністю міського голови О. Костусева (06.11.2010–04.11.2013 рр.). У проект рішення міськради йшлося про перейменування близько 10 одеських вулиць, у тому числі – зміни назви вулиці Зоопаркової на вулицю Радянської Армії і перейменування

¹ Вернули долг, общежитие и название улицы // Вечерняя Одесса. – 2010. – 30 декабря.

² Там само.

вулиці Івана і Юрія Лип* на вул. Пішеніна¹. У березні 2013 р. народний депутат України, уповноважений ВО «Свобода» в Одеській області П. Кириленко звернувся до Одеського окружного адміністративного суду з позовом до міської ради про скасування рішення від 21.12.2012 р. «Про внесення змін та доповнень до додатка до рішення Одеської міської ради від 09.11.2005 р. “Про найменування вулиць, провулків, проспектів, площ, парків, скверів, мостів та інших споруд, розташованих на території міста Одеси”». Тоді зазначеним рішенням депутати-українофоби, зокрема, позбавили одну з вулиць імен визначних одеситів, лікарів, видатних державників та борців за волю України Івана та Юрія Лип і присвоїли їй назву «Пішеніна». Через більш ніж півроку розгляду справи Одеський окружний адмінсуд постановою від 06.11.2013 р. в задоволенні позовних вимог повністю відмовив. Свободівець, не погоджуючись із судовим рішенням, подав апеляційну скаргу. Посилаючись на порушення, допущені судом першої інстанції, він просив скасувати постанову та задовольнити його позовні вимоги. Однак 10 червня 2014 р. апеляційний суд, підконтрольний С. Ківалову, ухвалив залишити апеляційну скаргу свободівця без задоволення. П. Кириленко підготував звернення до Вищої кваліфікаційної комісії суддів, аби вона дала оцінку явній упередженості суддів апеляційного суду під час ухвалення рішення.

Члени оновленої комісії, яку затвердив міський голова О. Костусев, мотивували винесення проекту такого рішення на чергову сесію міськради тим, що від групи городян надійшло «звернення про повернення вулиці Івана і Юрія Лип колишньої назви – Радянська». Натомість, історико-топонімічна комісія вирішила не відновлювати вулицю Радянську, а надати їй, керуючись принципом історизму, ім'я Пішеніна, виходячи з того,

* Навколо імен Івана та Юрія Лип в Одесі перманентно ведеться справжня політична війна. Одесити не знають, хто ж насправді Іван і Юрій Липи. Одні називають їх не інакше як «великими», інші – «фашистами», а широкому загалу ці імена взагалі невідомі.

¹ «Свобода» штурмує одеську міськраду через перейменування вулиць. 21.12.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/politika/svoboda-shturmuye-odesku-miskradu-cherez-pereymenuvannya-vulic.html>

що в XIX столітті тут розташовувалися три млини цього одеського міщанина¹.

Крім того, комісія, яку очолювала представниця Політичної партії «Сильна Україна» С. Фабрикант, ініціювала перейменування вулиці Затишної на Уютную, а вулиці Скисної – на Косвенну². Одеський апеляційний адміністративний суд лише 10 червня 2014 року скасував рішення Одеської міської ради щодо перейменування вулиці Юрія та Івана Лип, визнавши його протиправним.

Одночасно з позовами свободівця про скасування рішення міської ради щодо перейменування вулиці Івана та Юрія Лип до Приморського районного суду Одеси звернулася і обласна організація Політичної партії «УДАР». Її позовна вимога в суді першої інстанції так само залишилася без задоволення. Проте апеляційний суд позов Політичної партії «УДАР» розглядав «краще» – задовольнив частково. Визнавши протиправним рішення міської ради щодо перейменування вулиці Івана та Юрія Лип, суддя зобов'язав її розглянути питання щодо повернення вулиці назви Радянська («Советская»). Можна тільки здогадуватися про те, чим керувалися судді апеляційного суду, які у фактично однакових справах ухвалили різні рішення. Дивує й те, що апеляційний суд зобов'язав міську раду переглянути питання щодо повернення вулиці назви «Радянська», в той час як правонаступник СРСР – Російська Федерація – веде війну проти України. Тож не буде дивно, якщо міська рада на чолі з уже новим керівником – Г. Трухановим – ухвалить відповідне рішення. Можна припускати, що апеляційна ухвала стала результатом домовленості з українофобським складом історико-топонімічної комісії виконавчого комітету Одеської міської ради, який готував проект рішення щодо перейменування вулиці Івана та Юрія Лип. У складі комісії присутні такі одіозні персони, як Г. Кваснюк, О. Косьмін, О. Каракіна, Ігуменя Серафима (Н. Шевчик)³.

¹ Костусев вважає вкрай важливим перейменувати вулиці в Одесі. Наприклад, «Затишну» на «Уютную» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsru.ua/arch/ukraine/20feb2011/uyut.html>

² Там само.

³ Сидорак В. Розгул українофобії в Одесі триває. 23.06.2014 / В. Сидорак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dumskaya.net/post/trozgul-ukrajnofobiji-v-odesi-trivae-sud/author/>

Прохання щодо перейменування вулиці Піонерської на вулицю С. Варламова спрямували до міськради керівники 19 політичних партій і 17 громадських організацій. Пропозицію про перейменування вулиці на честь викраденого і вбитого у 1998 р. юриста, колишнього начальника юридичного управління міськвиконкому С. Варламова схвалили спочатку учасники виконкому міськради, а 6 березня за затвердження відповідного рішення проголосували 64 депутати ради¹. Донька колишнього голови ЦВК, ректора Національної юридичної академії С. Ківалова, член фракції ПАРТІЇ РЕГІОНІВ Т. Ківалова заявила про те, що дитяче містечко «Комінтерново» понад 1500 студентів та працівників Національної юридичної академії, 600 мешканців вулиці Піонерської «проти зміни її назви»². Такі випадки в толерантній одеській громаді непоодинокі.

Ностальгія за минулим чи, швидше, спекуляція на історичній пам'яті виявилася уже і в умовах окупації Криму та протистоянні Російській Федерації, коли до порядку денного ХХІV сесії Одеської міської ради (30 квітня 2014 р.) було внесено питання про перейменування відразу двох одеських вулиць на вулицю Червоної Армії. Ініціаторами обох проектів були депутати від фракції КПУ О. Парадовський і В. Поліщук, які мотивували свою ініціативу «численними проханнями міської ветеранської організації», пригадуючи героїчне минуле Одеси, про подвиги її захисників і визволителів, і переконували, що це стане «об'єднуючим фактором для всього українського народу»³. Тексти проектів і аргументація практично ідентичні. Різняться лише назви вулиць, які пропонувалося перейменувати: в одному з проектів названа Дніпропетровська дорога, в іншому – вулиця Іцхака Рабіна. Висловлювалася думка, що цей проект написаний під диктовку російських політехнологів: «Добре відомо, що псевдопатріотична тематика, прив'язана до символів уже не існуючої держави, є основою російської ідеологічної та інформаційної агресії. Символічно й те, що давно

¹ Столяров И. XXXIII сессия Одесского городского совета IV созыва / И. Столяров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://omr.gov.ua/ua/news/951/>

² Столяров И. XXXIII сессия Одесского городского совета IV созыва / И. Столяров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://omr.gov.ua/ua/news/951/>

³ Думка: пропозицію про перейменування одеської вулиці на честь Червоної Армії – «політична спекуляція на пам'яті» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uanews.odessa.ua/politics/2014/04/21/31202.html>

ніде не існуюча Червона Армія повинна замінити в назві одеської вулиці символ нової епохи – ім'я бойового генерала, який зумів стати лауреатом Нобелівської премії миру і вбитого екстремістом саме за свою миротворчу діяльність»¹.

Без сумніву, ностальгічне звернення до радянського минулого було: 1) зайвим приводом для ескалації напруженості в суспільстві; 2) «однозначною політичною спекуляцією на пам'яті»; 3) політичним піаром, пропагандистською акцією, приуроченою до виборів Президента України та мера Одеси (2014), причому – за гроші городян (фінансування всіх витрат автори проєктів рішень пропонують здійснити за рахунок міського бюджету). Усе це можна розглядати як спроби і бажання розпалити пристрасті в місті, продовжити тему протистояння в одеській громаді, у тому числі – і на національному, і на антисемітському ґрунті. До чого це призводить, можемо бачити вже і на прикладі Сходу, де почалися ромські погроми, і в анексованому Криму, де за українську мову гноблять. Дії, які негативно позначаються на суспільно-політичній ситуації в Одесі, яка є українським форпостом на півдні країни, неприпустимі»².

В Одесі жодна вулиця не названа просто так: кожна може розповісти якусь історію про події, які відбувалися тут, або про людей, які тут мешкали або побували. Та й не тільки вулиці, кожен будинок тут розмовляє. Практично на кожній будівлі, чи то старовинній, чи то новозведеної, є табличка з барельєфом, зображенням чи просто написом. Одесити настільки люблять своє місто, що дають імена будинкам. Історію міста та його мешканців можна вивчати, читаючи ці написи.

Особливим соціальним простором для одеських вулиць і, власне, для самої Одеси був двір. Двір – це те соціальне поле, в якому проблема співіснування була не абстракцією або ідеєю, а щоденною практикою³. До недавнього часу одеські двори нага-

¹ Думка: пропозицію про перейменування одеської вулиці на честь Червоної Армії – «політична спекуляція на пам'яті» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uanews.odessa.ua/politics/2014/04/21/31202.html>

² Там само.

³ Сквирская В. Одесса: «скользкий» город и ускользающий космополитизм / В. Сквирская, К. Хемфри // Вестник Евразии. – 2007. – №1. – С.110.

дували комунальні квартири, а часто і були їх своєрідним продовженням. Повсякдене життя проходило на виду у всіх: сусіди перемовлялися, лаялися, з'ясовували стосунки з балконів і галерей; влітку спали на тих самих балконах або у дворі. Невід'ємним атрибутом двору був стіл і лавки¹. Спомини свідчать: «Наш двір, як і вся Одеса, був багатонаціональним. У нас жили караїми, німці, поляки, євреї, росіяни, молдавани, серби. У будинку за рогом жила французенка. Моя мама-кравчиня часто брала в неї французькі журнали мод. А поруч жили греки, італійці, болгари. Це було для мене природне середовище проживання, в якому звичним зверненням до жінки було «мадам»². Саме у дворах формувалася «одеська мова» – шляхом змішування фраз і слів з різних мов: російської, їдишу, грецької, польської і т.д. «У дворі всі спілкувалися російською ... та на одеській же!»³. М. Кордонський яскраво описав життя одеського інтернаціонального двору: «За стінкою заду жив осілий циган дядько Михайло. Зверху над стелею – українець дядько Вася і його дружина тітка Роза. У цьому 60-квартирному будинку, заселеному працівниками взуттєвої фабрики, були, звичайно, росіяни, вірмени, молдавани, ще чи то арнаути (албанці), чи то гагаузи ... не тому, що забув – просто ніколи не уточнював. Ми так жили в Одесі завжди. Ми їли національні страви всіх цих кухонь на іменинах і похоронах. Ми з дитинства знали по кілька слів з багатьох мов ... легко здогадатися, яких. Нечисленні у той атеїстичний час віруючі ходили у різні церкви (синагоги, парткоми, молитовні будинки)»⁴.

У радянську добу одеський двір дещо ідеалізувався. Двір часто асоціювався з «великою сім'єю», соціумом, в якому панували солідарність, почуття морального обов'язку і взаємодопомога. Це був приклад радянського колективізму. Проте у реальності одеський двір був далекий від ідеалу. Радянські десятиріччя докорінно змінили одеський двір, він втратив свій колорит, свою самотність.

¹ Сквирская В. Одесса: «скользкий» город и ускользающий космополитизм...

² Я – одесский националист [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://profe-12.livejournal.com/134370.html>

³ Там само.

⁴ Там само.

Натомість, залишилася традиція ідеалізувати «одеський двір». Особливо яскраво це простежується у сучасних фільмах про Одесу ХХ ст. («Ліквідація» та ін.). З іншого боку, міська влада разом з міською громадою намагалася теж зберігати традиції. Проводилися конкурси на краще утримання двору, сходової клітки, озеленення балконів, кращий куточок відпочинку. Міська комісія ознайомлювалася і приймала рішення. Важливо те, що результати конкурсу оголошувалися у день міста і публікувалися у найпопулярнішій газеті – «Вечерней Одессе»¹. Благоустрій дворів став стартовим майданчиком проекту «Реконструкція мікрорайонів міста Одеси».

Отже, вулиці: а) відтворюють політичну історію Одеси; офіційний історичний дискурс, сформований представниками еліти, або альтернативні, створені іншими акторами (вулиці: отамана Головатого; Чорноморського Козацтва (попередня назва – Московська); Градоначальницька; Дворянська; Піонерська; Колгоспний провулок; Демократична; площа Незалежності; б) впливають на політичні стереотипи громадян (вулиці: 40-річчя ВЛКСМ; Рівності; Соборна; проспект Свободи; в) демонструють взаємини з «Іншими», «Чужими», відтворюючи чужоземну присутність – Італійський і Французький бульвар, Велика і Мала Арнаутські, Грецька, Болгарська, Єврейська, Польська, Іспанська (разом з Іспанським провулком), Індійська, Угорська, Естонська, Литовська вулиці, Грецька і Німецька площі, Польський і Латвійський узвози, а також передмістя – Лівенталь, Маріенталь, Люстгоф, Мангайм. Усі ці назви є підтвердженням асоціативного зв'язку з історичним минулим Одеси, з її європейською ідентичністю, представниками «Чужих», «Інших», які закладали місто, створюючи перший у місті водопровід, комерційний банк, біржу, іноземні консульства, відкриваючи першу залізничну лінію, випустивши першу міську газету; запровадивши електричне освітлення і загалом досягнувши значного економічного і культурного розвитку. Таким чином, назви вулиць свідчать про: а) символічну репрезентацію міського минулого – імперського і радянського через колективну пам'ять городян; б) політики пам'яті і її вплив на політичні ідентичності мешканців міста.

¹ Див.: наприклад: Вечерня Одесса. – 1989. – 2 септембля.

Усвідомлюючи відчуття місця (sense of place) та вкоріненості (rootedness), а також асоціації з певними спільнотами, свою спорідненість з ними, що є свідченням їхнього місцевого патріотизму, стійкості у переконаннях і збереження певних політичних стереотипів (особливо під час виборчих кампаній), що підтверджує їхню стійку локальну ідентичність.

У системі орієнтирів самоідентифікації особливе місце посідає історико-культурна спадщина міста (історичні будівлі, пам'ятники, місцеві традиції), яка дозволяє, з одного боку, на матеріальному рівні відчутти співпричетність до простору міста, а з іншого – виступає матеріальним втіленням політики пам'яті. До переліку Державного реєстру нерухомих пам'яток України (пам'ятки місцевого значення) станом на 30 квітня 2014 р. внесено 998 об'єктів архітектури міста Одеси (будинки житлові, прибуткові, торгові, будівлі складів, будинки, в яких жили видатні особистості, корпуси, казарми, особняки, арки та інші). Жодне інше місто України не може у цьому сенсі конкурувати з Одесою*.

Справжнє обличчя Одеси – це насамперед любов до рідного міста, що упродовж усієї історії міста яскраво виявлялося у турботі про пам'ятники, храми, церкви, цвинтарі. Архітектурні будівлі, монументальні споруди і пам'ятники виступають матеріальним втіленням політики пам'яті, вираженої у просторі.

В архітектурі Одеси представлені основні архітектурні стилі – від класицизму до варіантів барокко і модерну. Найбільш знамениті архітектурні ансамблі – Приморський бульвар з Бульварними (Потьомкінськими) сходами, на перехресті яких стоїть перший у місті пам'ятник – герцогу де Рішельє; вулиця Дерибасівська з Міським садом; Соборна площа зі Спасо-Преображенським собором; колонада і палац Воронцова; вулиці М. Гоголя і Ланжеронівська.

За п'ять років до столітнього ювілею Одеси міська Дума під головуванням багаторічного міського голови Г. Маразлі вирішила

* У Києві до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (пам'ятки місцевого значення) внесено 817 об'єктів, а у Львові – 16. (Міністерство культури України. Державний реєстр нерухомих пам'яток України (пам'ятки місцевого значення) станом на 30 квітня 2014 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://195.78.68.75/minicult/doccatalog/document?id=383896>

ознаменувати ювілей встановленням монумента його засновникам Катерині Великій і її сподвижникам Г. Потьомкіну, П. Зубову, Х. де Рибасу і Ф. де Волану. Після ретельного конкурсу був обраний проект архітектора Ю. Дмитренка та скульптора Б. Едуардса. Власне кажучи, його урочиста закладка на Катерининській площі і молебень і стали ніби кульмінацією свята. Монумент був встановлений тільки в 1900 р. Отаману А. Головатому в Одесі поставлено пам'ятник в Старобазарному сквері.

Однією з перших постанов Одеської ради робітничих депутатів було рішення про знесення пам'ятника Катерині II і ліквідацію монархічної символіки Російської імперії. Зробити це було складно. Оскільки була досить велика поляризація поглядів політичних партій. Явною була різноманітність політичних платформ. Посилювалося протистояння різних соціальних груп і організацій.

До переліку Державного реєстру нерухомих пам'яток України (пам'ятки місцевого значення) станом на 30 квітня 2014 р. внесено 998 об'єктів архітектури міста Одеси (будинки житлові, прибуткові, торгові, будівля складів, будинок, в якому жили видатні особистості, корпуси казарми, особняки, арка та інші)¹.

На території Одеси розташовані 1884 пам'ятники (більше 1000 з них – місцевого значення): 1) пам'ятники містобудування та архітектури – 1299; 2) пам'ятки історії – 501; 3) пам'ятки монументального мистецтва – 71; 4) пам'ятки археології – 13². Згідно з Реєстром пам'яток історії та монументального мистецтва м. Одеси у місті розміщено 148 пам'ятників³, перша група з яких (значна частина) присвячена періоду Другої світової війни («Пам'ятник робітникам-воїнам, які загинули у роки Великої Вітчизняної війни»; «Пам'ятник 25 тисячам євреїв і військовополонених, що були живими спалені у жовтня 1941 р.»; «Пам'ятник – плита на місці масових страт

¹ Міністерство культури України. Державний реєстр нерухомих пам'яток України (пам'ятки місцевого значення станом на 30 квітня 2014 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://195.78.68.75/mincult/doccatalog/document?id=383896>

² В Одессе более 400 зданий-памятников — в ветхом и аварийном состоянии. 01.02.2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://viknaodessa.od.ua/news/?news=14564>

³ Реєстр пам'яток історії та монументального мистецтва м. Одеси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://omr.gov.ua/porup615.htm>

під час фашистської окупації м. Одеси в 1941–1944 рр.»); «Пам'ятник жертвам фашизму і Алея праведників»); друга група – державним діячам, які зробили внесок у розвиток міста (Х. де Рибасу, Ф. де Волану; Г. Маразлі, отаману Головатому та ін.); третя група пам'ятників вирізняється оригінальністю, передаючи одеську атмосферу (Статуя «Рибачка Соня»; Статуя «Сонька-золотая ручка»; композиція «Шаланди повні кефалі»; композиція «Зелений фургон»; «Апельсин»; «12-й стілець»); четверта група – міфологічні і біблійні герої – «Похищение Европы», «Диана, которая купается»; «Римлянка»; «Христос, идущий на Голгофу» та ін. Це дає підстави стверджувати, що: а) розкриття сутності міської громади і образу міста здійснюється через повсякденність, історичну (колективну) пам'ять і уявлення (в т.ч. і міфологічні, біблійні та специфічні для Одеси) городян; б) про вплив природного і архітектурного середовища міста на процес формування ідентичності членів громади. Аналізуючи архітектурні будівлі і монументальні скульптури, можна ідентифікувати тип влади, демократичні ідеї в місті, в яких поєднуються історичні епохи.

Радянська епоха відходить у минуле разом зі своєю символікою. В Одесі вона трапляється досить рідко. Попадеться щось «звідти» на очі, і багато юних навіть не знають, як відповісти на запитання «хто це?» або «що це?». Водночас, «це» подекуди в місті ще можна побачити, ностальгічно нагадуючи про епоху, яка канула в небуття. Збереглися ще два пам'ятники В. Леніну на одній алеї в парку імені Ленінського комсомолу. Ще одного В. Леніна можна побачити на території дитячої лікарні Одеської залізниці. Збережено пам'ятник В. Леніну поряд з М. Горьким біля входу в Автоскладальний завод¹. У 1994 р. прибрати усі пам'ятники Леніну і представникам партії. В цілому – 148 пам'ятників, з них 104 пам'ятники – В. Леніну. Одеса – це єдине місто на Південному Сході, та й у Центрі України, в якому немає пам'ятників Леніну. Останній стояв довго. Але і його вдалося знести в 2006 р. Натомість поставили пам'ятник Катерині II. Залишалися ще деякий час потьомкінці, які не так давно «переїхали» на Митну площу.

¹ Андреев А. Одесса советская: Что еще осталось в городе из символов ушедшей эпохи? / А. Андреев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.odessit.ua/news/odessika/10655-odessa-sovetskaya-chto-esche-ostalos-v-gorode-iz-simvolov-ushedshey-epohi.html>

Колишня площа Жовтневої революції перейменована у Куликове поле. Головний пам'ятник на Куликовому полі – це пам'ятник «Борцям, загиблим у боротьбі за владу Рад в Одесі». Власне, це не пам'ятник, а надгробок над братською могилою. На фасаді одного з приватних будинків на вулиці Китобійній розміщено герб СРСР.

Робітник і колгоспниця – основоположні символи радянської епохи. Робітник прикрашає Стіну Героїв на Театральній площі. Його брату-близнюку пощастило менше: він розташований біля входу в Одеську аграрну біржу в Селекційному інституті і має набагато гірший вигляд. Аналогічний вигляд має і колгоспниця, яка розташувалася з іншого боку. Її покручений палець взагалі нагадує непристойний жест. А пам'ятнику І. Мічуріну на території Селекційного інституту пощастило набагато більше – з ним усе гаразд. На цій же території дивом збереглися і панно, і барельєфи стилю сімдесятих років минулого століття: щасливі радянські селекціонери працюють над створенням кращих у світі сортів пшениці. Збереглися у Селекційному інституті стенди для радянської наочної агітації – теж пам'ятний знак часів розвиненого соціалізму і будівництва комунізму.

Початок району Молдаванки було відзначено у радянські часи гігантськими настінними панно. Одне з них зображувало революціонерів, борців за встановлення радянської влади в Одесі – Іванова, Хворостина, Лазарева, Старостіна, Мізікевича. Всі прізвища ще прочитати можна, так само як і розгледіти риси осіб увічнених героїв, і навіть дати народження і смерті¹. Друге панно складається з трьох основоположних віх в історії радянської держави: встановлення радянської влади, перемога у Великій Вітчизняній війні, будівництво комунізму. Натомість зазначу, пам'ятки, пов'язані з Другою світовою війною, залишилися недоторканими. Отже, мистецтво тієї епохи несло однозначний позитив.

Ані час, ані війна не зруйнували в Одесі стільки, скільки зробили за останні роки влада і гроші. У 1994 р. був створений Державний історико-архітектурний заповідник «Стара Одеса». Він

¹ Андреев А. Одесса советская: Что еще осталось в городе из символов ушедшей эпохи? / А. Андреев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.odessit.ua/news/odessika/10655-odessa-sovetskaya-chto-esche-ostalos-v-gorode-iz-simvolov-ushedshey-epohi.html>

охоплював 915 пам'яток історії та культури, однак у 1995 р. був ліквідований. Керівництво міста та області не могло вирішити, кому він належатиме. Перетворити місто в музей, за словами нинішніх чиновників, – нереально. Але зробити пам'ятником містобудування національного значення за назвою «Стара Одеса» хоча б дві-три-чотири вулиці і занести до державного реєстру – цілком під силу. Була б воля. Але її у влади немає¹.

Одеський муніципальний музей приватних колекцій імені О. В. Блещунова 2012 р. виступив з ініціативою перетворення кварталу з межами по вулицях Пушкінській, Ланжеронівській, Карантинній і Троїцькій у «Музейний острів», який буде використовуватися для різних спільних акцій одеської громади і музеїв та одночасно зберігати історичний центр міста. Саме одеська громада домоглася від владних структур повернення місту Музею морського флоту, закритого після пожежі 2005 р. Одесити разом із працівниками музеїв міста знайшли спільну мову із керівництвом Одеського морського торговельного порту, яке висловило згоду щороку віддавати 30% своїх прибутків на реконструкцію історичної забудови центру міста. Цей пункт знайшов відображення у зареєстрованому проєкті Закону №1114 від 18.12.2012 «Про внесення змін до Закону України “Про охорону культурної спадщини”», що був поданий народним депутатом України С. Гриневецьким². Усі ці акції свідчать про стабільні стосунки музейних установ Одеси з міською громадою, що, без сумніву, є добрим підґрунтям для поширення інформації серед городян про музейні колекції та залучення їх до музейних акцій.

Згідно з опитуванням квітня 2014 р. абсолютна більшість жителів Одеси висловила свою категоричну незгоду з ініціативою повернути пам'ятник Леніну на Куликове поле (57,9%)³. 8,8% дивувалися, яке відношення Ленін мав до Одеси взагалі, а 7,6% респондентів не вважали за доцільне встановлення пам'ятників політичним діячам⁴. Ще 11,4% залишилися байдужими до цієї

¹ Перстнева Н. Одесса, которую мы теряем / Н. Перстнева // Зеркало недели. – 2011. – 13 мая.

² Музеї Одеси: новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.prostir.museum.ua/topic/музеї+Одеси>

³ Провал одеських комуністів і народна ініціатива – Опитування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uanews.odessa.ua/society/2014/04/22/31301.html>

⁴ Там само.

ініціативи, зазначивши, що вони не воюють з пам'ятниками. І лише 14,2% виступили за встановлення на головній площі Одеси пам'ятника Леніну¹. Зазначимо, що дані не є репрезентативними і відображають лише позицію читачів окремого сайту. Однак судячи з того, скільки голосів комуністи набирають на виборах усіх рівнів, то 14,2% можна вважати дуже завищеною цифрою².

Суперечності ідентичностей виявляються і у ставленні до пам'ятників, і у їхній ролі щодо формування політичної ідентичності одеситів. Кількість пам'ятників в Одесі є вражаючою, і усі вони так чи інакше впливають на політичну ідентичність мешканців міста, адже «кожен постамент – це легенда, кожен пам'ятник – історія»: від пам'ятника А. Е. де Рішельє до «Громадяни Одеси – Ільфу і Петрову». Найбільший резонанс у одеській громаді викликала установка пам'ятника Катерині II, як у 1910 р., так і в 2007 р. Це можна пояснити, по-перше, проросійською, проімперською політичною орієнтацією певної частини одеситів, яка мотивувала свою позицію тим, що «Катерина II хоч і була катом українського народу, але вона заснувала Одесу й багато корисного зробила для неї»³; по-друге, багато одеситів некритично сприймають те, що свою історію, якою б вона не була, треба шанувати.

З іншого боку, в Одесі зафіксовані прояви вандалізму щодо пам'ятників жертв Голокосту. У спільній заяві 23 національні товариства і 19 представників різних конфесій стверджували, що відповідальність за подібні злочини має бути невідворотною, а «спроби провокацій антисемітизму особливо неприйнятні як засіб у політичній боротьбі»^{*}. Ця подія набула значного резонансу у місті: «великою психологічною травмою для мешканців міста»,

¹ Провал одеських комуністів і народна ініціатива – Опитування...

² Там само.

³ Волович О. Увічимо катів? В Одесі хочуть поставити пам'ятник Катерині II / О. Волович, М. Мацюк, О. Музичко // *День*. – 2006. – 21 вересня.

^{*} Особливе занепокоєння членів Ради викликає відсутність розуміння трагедії Голокосту у нового покоління. Антисемітські і ксенофобські настрої особливо поширені серед молоді, яка мешкає у бездуховному середовищі, не знає історії, почати Великої Вітчизняної війни і Голокосту, коли загинуло 6 мільйонів євреїв, а в Одесі, у час окупації, було страчено близько 240 тисяч мирних мешканців (Багатонаціональна Одеса засуджує організаторів акцій вандалізму. 27.02.2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hram.od.ua/newspodrobno.php?news=1614>)

«біль кожного з нас» (секретар Одеської міськради О. Прокопенко); «у разі відсутності належної реакції з боку силових структур подібні виклики відчують на собі і інші нації» (головний рабин Одеси Авраам Вольф); «вандалізм є закономірним проявом сил, які сповідують ксенофобію», «на це владі і громадським організаціям обов'язково слід реагувати спільно» (депутат Одеської міської ради, настоятелька Свято-Архангело-Михайлівського жіночого монастиря матінка Серафима)¹. Такі акти не є самотніми, у квітні 2014 р. невідомі розписали фашистською символікою меморіал жертвам Голокосту й могили євреїв на кладовищі². Отже, ставлення до пам'яток може бути прямою проекцією у формуванні політичної ідентичності і свідченням її неоднорідності.

Механізмом конструювання політичної ідентичності є державні свята, які підштовхують мешканців міста до відтворення смислів і значень, що виступають наслідком ідеологічної і символічної боротьби. Аналіз сприйняття мешканцями міської громади та представниками місцевої еліти політичних свят дає підстави говорити про: а) суперечливе ставлення до Дня Незалежності (1992 – 2014 рр.): «з одного боку, за сім років, які наша країна провела як уже самостійна держава, життя її громадян не стало кращим. Але, з іншого боку, через тривалий час ось уже сім років Україна, нарешті, дістала можливість самостійно будувати своє майбутнє» (1998)³; «десять років нашій державі, країні, десять років нового досвіду життя. Було все, низькість і велич слабких, – і це всі ми. Було все, самопожертви заради України та хода до влади по трупах, і це всі ми теж» (2001)⁴; б) позитивне сприйняття Дня Соборності (1999–2014 рр.), особливо під впливом подій «помаранчевої революції» та Революції Гідності:

¹ Багатонаціональна Одеса засуджує організаторів акцій вандалізму. 27.02.2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hram.od.ua/newspodrobno.php?news=1614>

² В Одесі невідомі розписали фашистською символікою меморіал жертвам Голокосту й могили євреїв на кладовищі. 10.04.14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/906106-v-odesi-nevidomi-rozpisali-fashistkoju-simvolikoju-memorial-jertvam-golokostu-y-mogili-evrejiv-na-kladovischi.html>

³ Отблеск независимости // Порто франко. – 1998. – 21 августа.

⁴ Отколенко Р. Десять лет не коту под хвост, или что ожидает человечество в XXI веке / Р. Отколенко // Одесская общая газета. – 2001. – 31 июля. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oog.narod.ru/old/12/12_7.html

«немає жодної цінності, яка могла б бути покладена на вівтар соборності України. Праві і ліві, помаранчеві та синьо-білі, ми – рівні» (2005)¹; «складовими створення суверенної держави повинні стати взаєморозуміння, зближення регіонів, а не штучне розтягування територій, поділ України на схід і захід» (2006)²; в Одесі в День Соборності України мешканці міста запалили понад тисячу свічок, щоб вшанувати пам'ять загиблих за незалежність України (2014); в) негативне сприйняття керівниками міста Голодомору (відсутність міського голови О. Костусева (який на парламентських виборах 2006 р. йшов з гаслом «З нами Бог і Росія» і сповідував ідеологію «руського міра», яка заперечувала Голодомор) на церемонії пам'яті жертв Голодомору; г) байдуже ставлення до радянських свят – 7 листопада, з одного боку, і Дня Незалежності України (одні й ті самі керівники міста і городяни йшли під червоними прапорами (7 листопада 1998 р.) й вони ж «цілувалися і роздавали вітання з Днем Незалежності України» (24 серпня 2000 р.)³; д) сприйняття і схвалення міських свят та пам'ятних дат Одеси: 2 вересня – День міста* (День міста святом є для 72% одеситів) «ми повинні показати всій Україні і одеситам те, що у нас в місті ми єдині, ми єдина країна, ми єдине місто. Одесу ніхто силою ніколи не брав і не візьме»⁴; 10 квітня – День визволення Одеси від німецько-фашистських загарбників; 1 квітня – День гумору. Традиція і пам'ять спонукають одеситів більше цінувати локальні свята, які формують патріотизм, почуття любові до малої батьківщини – до

¹ Жакова Т. О соборной, неделимой / Т. Жакова // Вечерняя Одесса. – 2005. – 22 января.

² Жакова Т. День Злуки в Одессе / Т. Жакова // Вечерняя Одесса. – 2006. – 24 января.

³ Кологрева О. Наград все больше, а жизнь все хуже / О. Кологрева // Одесская общая газета. – 2000. – 17 сентября.

* Під час святкування 220-річчя Одеси (2014 р.) у виставі про історію міста «російський період» вирішили широко не афішувати, аби російські військові не сприйняли це як виклик та прийшли «захистити» одеситів (В Одесі відсвяткували День міста. 03.09.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espreso.tv/news/2014/09/03/v_odesi_vidsvyatkuvaly_den_mista)

⁴ Анастасов А. 220-річчя Одеси відзначили без феєрверків та урочистостей. 02.09.2014 / А. Анастасов, І. Мехоношин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/991612-220-rchchja-odesi-vdznachili-bez-fejerverkv-ta-urochistostej-vdeo.html>

рідного міста, – День міста, адже «місто показало свою зрілість, відповідальність і мудрість, коли в настільки важкі політично і економічно часи все-таки не дало перетворити себе в східні Донецьк і Луганськ»¹ та День звільнення Одеси від фашистських загарбників (одне із найбільш світлих і важливих свят для одеситів): «ми не маємо права забувати про ті страшні часи фашистської навали, про горе і кров, про скалічені душі й страчені життя, про втрачені надії й невимовний біль»; «ніколи не зітремо з пам'яті імена тих, хто виборював для нас сьогоднішня, хто йшов на смерть, рятуючи Одесу – найкраще і найрідніше для нас місто»², відаючи належну шану і повагу державним святам.

Символічно, що День Незалежності і День народження Одеси одесити святкують одне за одним, оскільки Одеса – «це величезний світ, без якого не може бути гармонії в Україні. Це приклад, як треба вміти жити разом в одному великому будинку, говорити на різних мовах і при цьому чудово розуміти один одного. І навіть в праві бути європейцями – велика історія європейського міста – це вагомий аргумент»³. У святкових заходах до Дня міста брали участь 20%, а не брали 80%. На питання, скільки років виповнилося Одесі у 2013 р., правильну відповідь дали – 14%, неправильну відповідь, або не змогли відповісти – 86%⁴. У зв'язку з прийняттям Верховною Радою України Постанови про відзначення 600-ліття Одеси відповіді були б іншими, як і загалом ставлення до державних свят і до Дня міста, оскільки події в Україні сприяють зміні політичної свідомості одеситів у бік української.

Прихильники Комуністичної партії України та активісти Української національної асамблеї провели акції, присвячені 91-й

¹ Відомі одесити привітали місто з Днем народження. 02.09.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukr.segodaya.ua/regions/odessa/izvestnye-odessity-pozdravili-gorod-s-dnem-rozhdeniya--548983.html>

² День звільнення Одеси від фашистських загарбників. 09.04.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://profosvita.od.ua/n140167-den-zvlnennya-odesi.html>

³ День незалежності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.odvestnik.com.ua/issue/625/11752/>

⁴ Опрос жителей Одессы на тему: «День города в восприятии одесситов» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odessa-research.org/2013/opros-zhitelej-odessy-na-temu-den-goroda-v-voSPIriyatii-odessitov/>

річниці Жовтневої революції. Під час акції комуністи прийняли резолюцію з вимогою відставки Президента України В. Ющенка та Прем'єр-міністра України Ю. Тимошенко. Мітингувальники передали резолюцію голові Одеської обласної державної адміністрації М. Сердюку. Перший секретар обкому КПУ Є. Царьков закликав народ до повстання проти влади, заявивши, що «без повстання народних мас нам влади не взяти», а починати слід з місцевої влади, зокрема, з мерій і обласних державних адміністрацій, оскільки «ними керують ставленики Президента»¹. У той же час, близько 30 активістів УНА–УНСО, Всеукраїнської громадської організації «Тризуб» імені Степана Бандери, організації «Слава і Честь» (СіЧ) і об'єднання «Свобода» провели мітинг-реквієм, на якому засудили радянську владу і закликали нинішніх чиновників провести люстрацію з метою недопущення колишніх членів КПРС на державну службу².

День Соборності України в Одесі представники ряду політичних і громадських організацій – Одеської обласної організації УНА–УНСО, громадського руху «Братство», громадської організації «Слава і Честь» (СіЧ) відзначили акцією-перформансом «Смерть політичному режиму в ім'я соборності». Виклавши суть свого революційного послання – «Всі дістали!», «Всіх геть!», учасники акції закликали народ не вірити «брехні кабінетних бюрократів», бойкотувати вибори (будь-які) і «виходити на вулицю», оскільки протистояти «олігархам, чиновникам і корупціонерам, які повністю монополізували шанс на перемогу на виборах», неможливо. Вони закликали змістити усіх, хто причетний до української влади – незалежно від політичної належності³.

Державні свята виступають механізмом конструювання та символічної репрезентації політичних ідентичностей і відображенням суспільно-політичної динаміки у часі та просторі, який укріплює громадянську ідентичність та символізує, хто «Ми» є і як «Ми» такими стали. У цьому контексті показовим став «Виши-

¹ Годовщина Октября в Одессе: кому краснѣй день календаря, кому – чернѣй... 07.11.2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://viknaodessa.od.ua/news/?news=12892>

² Там само.

³ «Казнь политического режима» в Одессе: много дыма. И ничего... 22.01.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://viknaodessa.od.ua/news/?news=14337>

ванковий фестиваль», який започаткували у 2009 р. на День Незалежності молодіжні громадські організації «Демократичний Альянс», «Х.Л.А.М.», «Просвіта», «Пласт» спільно з патріотичної молоддю міста за сприяння управління молодіжної та сімейної політики Одеської міської ради. Організатори не мають відношення до жодної з політичних партій. У рік започаткування проект мав назву: «Моїй країні 18! Святкуймо по-дорослому», розпочався він піар-супротивом антиукраїнських організацій. За роки його діяльності фестиваль став найпотужнішим патріотичним проектом на Півдні України, що має на меті популяризацію української культури і присвячений Дню Незалежності України¹. Показово, що змінювалися тенденції у ставленні до державних свят, якщо у 2009 р. на День Незалежності у вишиванковому ланцюзі взяли участь 79 одеситів, то в у 2015 р. – 3 тисячі 155 одеситів², що було свідченням утвердження ціннісних орієнтирів – «я – громадянин України», «я – українець», цінностей демократії, національної свідомості і формуванням громадянської ідентичності мешканців одеської громади. Політичні свята актуалізували фактори конструювання нових ідентичностей одеситів.

2.3 Релігійна ідентичність одеської міської громади

Від того, як християни відстоюють правду і справедливість на різних рівнях суспільного життя, залежить, наскільки їхнє християнство є справжнім і зрілим, наскільки сформованим є християнське середовище, щоб ціннісно впливати на прийняття рішень у різних кабінетах міської влади.

Віктор Жуковський

Самобутність та унікальність Одеси визначається також релігійним плюралізмом, який завжди був підставою мирного співіснування представників різних релігій. Одеса – місто храмів і

¹ Вишиванковий фестиваль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vf.od.ua/>

² Понад 3 тисячі одеситів у вишиванках утворили ланцюг єднання. Відео [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/ponad_3_tisyachi_odesitiv_u_vishivankah_utvorili_lantsyug_e_dnamy_a_video_2087403

церков з часу свого заснування. Для неї завжди було характерне різноманіття віросповідань: православ'я, католицизм, протестантизм, лютеранство, мусульманська, іудейська та інші релігії. Кожна віра, так само як і храми з їхніми архітектурними ансамблями, шанувалися громадою міста і мали значний вплив на формування самоідентифікації городян.

Представники різних національностей, які поселялися в Одесі, насамперед будували культові споруди – поряд з православними височіли католицькі храми, грецька й вірменська церкви, синагога, нещодавно побудований центр мусульманської культури і т. ін*. У них відправлялися релігійні обряди, читалися проповіді, здійснювалися акти доброчинності. В Одесі діють навчальні заклади різних конфесій, які готують священнослужителів**.

* Перші два храми в місті – Катерининська церква (Адміральська) і Миколаївська церква (Кулецька), третьою збудована була Троїцька церква (1795 р.). У 1970 р. було зроблено опис храмів Одеси і виявилось, що збереглося лише 6 із 40, які були збудовані на початку ХХ ст. Одеса – найбільший релігійний осередок Одеської області. Об'єктом поклоніння є «стопа» апостола Андрія Первозваного у Свято-Успенській Одеській патріаршій обителі. В Одесі діють лютеранські кірхи, синагоги, центр старообрядницької єпархії. Там було: синагог – 2, християнських церков – 27 (греко-католицьких – 3, УПЦ МП – 5, УПЦ КП – 3, протестантських 16) і 4 їх філії.

** У місті функціонують Одеська духовна семінарія (заснована 1 жовтня 1838 р., закрита в 1919 р., відновлена у 1946 р., випустила понад 2000 священнослужителів), Одеська богословська семінарія (заснована у 1989 р., термін навчання від 1 до 4 років, готує бакалаврів богослов'я, пасторського служіння, служіння благовістя, служіння проповідника; викладачів недільних шкіл, керівників хорового співу); Християнський гуманітарно-економічний відкритий університет – позаконфесійний вищий духовно-світський навчальний заклад зі стаціонарною і заочною формами навчання. У ньому вивчаються богословські (здійснюється підготовка бакалаврів і магістрів теології) і світські дисципліни (економіка, юриспруденція, психологія, журналістика). З 1989 р. працює Богословська семінарія євангельсько-баптистської спільноти. У 1997 р. протестантами був заснований Християнський гуманітарно-економічний університет з кафедрою богослов'я, в 2003 р. – Школа апостольства мирян (РКЦ). З 2004 по 2007 рік проводилося навчання в рамках Інституту вищої релігійної культури (УГКЦ), в якому викладали професори з УКУ та Люблінського католицького університету. Свої навчальні програми різного рівня мають також представники інших релігійних течій Одещини. (Див. дет.: Шелудько М. Український католицький університет сприяє становленню богословської науки в Одесі. 29.04. 2013 / М. Шелудько [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ucu.edu.ua/library/9322/>).

Наприкінці 1980-х – на початку 1990 р. з початком «перебудови» в Україні розпочався своєрідний релігійний ренесанс. Кожна з церков намагалася апелювала до влади як до верховного арбітра. З розпадом Радянського Союзу і проголошенням незалежності України не відбулося ідейного і релігійного розриву з Російською Федерацією, оскільки Українська православна церква Московського патріархату (далі – УПЦ МП) залишалися функціонувати і домінувати на всій території незалежної України. Варто наголосити, що вона скептично ставилася до перспективи існування української державності і все ще орієнтувалася на інтереси Росії. А український політикум намагався використати церкву як для легітимації своєї влади, так і для досягнення порозуміння з Росією¹.

У цьому контексті доречним буде звернутися до дослідження Т. Воропаєвої «Формування національної та релігійної ідентичності громадян України (1993–2010 рр.)», яка визначила ідентифікаційні матриці двох груп віруючих громадян України. Представниками першої групи були особи з розвинутою європейською та збереженою національною ідентичністю, які ідентифікували себе як «християни» (православні, і греко-католики, і римокатолики) і для яких властива конструктивна ієрархія життєвих смислів та вищий рівень патріотизму². Представниками другої групи були названі особи з домінуючою пострадянською ідентичністю та маргінальною національною ідентичністю, які ідентифікували себе виключно як «православні» (православні, які є вірними Московського патріархату)³. Користуючись цією ідентифікаційною матрицею, вважаємо, що, незважаючи на домінуючу кількість церков Московського патріархату, переважна більшість громадян міської громади Одеси все ж належала до першої групи,

¹ Музичко О. Політизація релігії на півдні України: сучасний стан проблеми та шляхи її розв'язання / О. Музичко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/Volovych_hm/Muzichko1.htm

² Воропаєва Т. Формування національної та релігійної ідентичності громадян України (1993–2010 рр.) / Т. Воропаєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.etnolog.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=107

³ Там само.

яку, на нашу думку, доречним буде доповнити ще одним критерієм, а саме – локальна ідентичність, тобто належність до міста. Саме належність до міста найбільше характеризує ідентичність міської громади Одеси.

Зазначимо, що Т. Воропаєва визначила також ієрархію ідентичностей для кожної групи. Для першої це: 1) етнічна, 2) громадянсько-політична, 3) релігійна, 4) європейська, 5) регіональна, 6) метаєтнічна, 7) планетарна, 8) пострадянська ідентичність; для другої: 1) метаєтнічна, 2) етнічна, 3) пострадянська, 4) регіональна, 5) планетарна, 6) релігійна, 7) громадянсько-політична, 8) європейська ідентичність¹. На думку дослідниці, «представники першої групи становлять більш однорідну спільноту і є більш змобілізованими, ніж представники другої. При цьому для представників другої групи більш властивим є досуб'єктний (78%), ніж суб'єктний (22%) тип політичного самовизначення»². Характеризуючи тип національно-культурного самовизначення, зазначалося, що для представників другої групи більш вагомим є повсякденний (34%) та ситуативний (39%), а не екзистенційний (20%) та ціннісний (7%). Натомість, більш стабільними є ідентифікаційні пріоритети першої групи. Етнічна ідентичність у представників другої групи більше пов'язується з пострадянською, ніж з європейською чи громадянсько-політичною, при цьому суб'єктивна важливість таких самовизначень, як «слов'янин», «мешканець країн СНД», «народжений в СРСР», для них є вищою, ніж для представників першої групи³.

Скориставшись цим дослідженням, спробуємо довести, що переважна більшість міської громади Одеси належить до представників першої групи ідентифікаційної матриці. У зв'язку з цим доречними будуть 14 репрезентативних соціологічних вибіркових досліджень (анкетних опитувань за місцем проживання респондентів у техніці «обличчям до обличчя»), в яких, зокрема,

¹ Воропаєва Т. Формування національної та релігійної ідентичності громадян України (1993–2010 рр.) / Т. Воропаєва [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.etnolog.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=107

² Там само.

³ Там само.

фіксувалися різні параметри релігійної ситуації в Одесі*. Згідно з результатами дослідження більшість дорослого населення Одеси (60,5%) вважає себе віруючим у Бога. Невелика частина (8,3%) вагається між вірою в Бога і невір'ям у нього. Невіруючих – меншість (12,3%). Байдушних до питань віри небагато. Віруючих тільки в магію і / або окультні «науки» всього 1–2%. Решті (а це кожен сьомий одесит) важко визначити своє ставлення до релігії¹ (див. Таблицю 2.8).

Таблиця 2.8

**Динаміка показників рівня релігійності в Одесі:
листопад 1995 р. – листопада 2008 р.
Ви себе вважаєте віруючим або невіруючим?
Або вам важко визначити своє ставлення до релігії?
Населення Одеси (18 років і старше),%**

	1995 (листопад)	2003 (жовтень)	2004 (липень)	2005 (3 лютого по жовтень)	2006 (3 січня по лютий)	2007 (3 січня по березень)	2008 (3 березня по листопад)
Віруючим в Бога	52	51	58	61	62	60	60
Вагається між вірою в Бога і невір'ям у нього	–	–	–	–	–	8	8

* Дослідження проводив Соціологічний інформаційно-дослідний центр «Пульс» у 1995 р. та у 2003–2008 рр. Обсяг вибірки коливався в різних опитуваннях від 513 до 1207 респондентів. У всіх випадках застосовувалася змішана квотно-імовірнісна стратегія формування вибірки. Фактична похибка вибірок, розрахована за квотним і неквотним контрольним змінним, коливалася в різних опитуваннях у межах від 1% до 5% (Див. детал.: М. Кунявський. Релігійна ситуація в Одесі / М. Кунявський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vo.od.ua/rubrics/raznoe/14756.php>)

¹ Кунявський М. Релігійна ситуація в Одесі / М. Кунявський // Вечерняя Одесса. – 2010. – 20 июля [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vo.od.ua/rubrics/raznoe/14756.php>

Продовж. табл. 2.8

Віруючим в інші надприродні сили (чаклунство, магію, ворожіння, астрологію, прикмети)	–	–	–	–	–	2	1
Байдуже ставиться до віри і невіри	–	–	–	–	–	4	5
Невіруючим	28	17	15	12	13	12	12
Важко визначити ставлення до релігії	20	32	27	27	25	14	14

Джерело: Кунявський М. Релігійна ситуація в Одесі / М. Кунявський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vo.od.ua/rubrics/raznoe/14756.php>

У дослідженні відзначена динаміка показників релігійності серед одеситів. У період між 1995 р. і 2003 р. простежувалося істотне скорочення кількості невіруючих. За їх рахунок поповнилися лави тих, кому важко визначити своє ставлення до релігії. Однак на рубежі 2003–2004 років чисельність останніх дещо знизилася. Крім того, тривав (аж до 2005 р) процес зменшення частки невіруючих¹. У 2004 р в Одесі віруючих у Бога стало значно більше. У 2005–2008 рр. показники рівня і характеру релігійності одеситів стабілізувалися (коливаючись у межах похибки вибірок). Таким чином, переважаюча більшість дорослого населення Одеси – люди релігійні (якщо рахувати разом з нетвердими у вірі, то їх 68,5%)².

¹ Кунявський М. Релігійна ситуація в Одесі / М. Кунявський // Вечерняя Одесса. – 2010. – 20 июля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vo.od.ua/rubrics/raznoe/14756.php>

² Там само.

Варто зазначити, що чисельність прихильників неправославних конфесій у місті дуже невелика. Кількість прихожан Української греко-католицької та Української римо-католицької церков, протестантів у цілому коливається з року в рік у межах 2% від загальної кількості віруючих. Іудаїстів, мусульман, учасників нетрадиційних релігійних рухів ще менше (1–2%)¹ (див. Таблицю 2.9). Це є свідченням стійкості конфесійних орієнтацій міської громади Одеси, яку не змогли подолати потужні багаторічні місіонерсько-пропагандистські кампанії різних протестантських утворень і нетрадиційних релігійних громад.

Таблиця 2.9

**Розподіл віруючих Одеси за віросповіданням
(серпень 2005 р. – листопад 2008 рр.)**

	2005 (з серпня по жовтень)	2006 (з січня по лютий)	2007 (з січня по березень)	2008 (з березня по листопад)
Ви православний (-а)	79	77	80	82
Представник інших християнських конфесій (католик, уніат, баптист та ін.)	2	2	2	2
Мусульманин	1	<1	<1	1
До іншої конфесії	1	1	1	<1
Ви віруючий (-а), але не належите до жодної певної церкви (громади)	6	6	6	4
Не змогли відповісти	11	14	11	11

Джерело: Кунявский М. Религиозная ситуация в Одессе/ М. Кунявский [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vo.od.ua/rubrics/raznoe/14756.php>

¹ Кунявский М. Религиозная ситуация в Одессе...

Серед одеситів у п'ять з половиною рази більше тих, хто відносить себе до православної церкви Московського патріархату (вони становлять 39% загальної кількості одеситів), ніж до УПЦ КП¹. У храми УПЦ МП ходить 90% віруючих Одеси*. Більшість православних Одеси (50–60%) виступають за збереження, а не за розрив зв'язків Української православної церкви з Російською православною церквою. Ще більше (приблизно 70%) противників відриву УПЦ від Матері-Церкви серед «церковного народу»².

Таблиця 2.10

**Самоідентифікація населення Одеси (від 18 років і старші)
за конфесіями: серпень 2005 р. – листопад 2008 р.
Якщо Ви себе вважаєте православним, то до якої громади
(групи) віруючих Ви себе відносите?**

	2005 (з серпня по жовтень)	2006 (з січня по лютий)	2007 (з січня по березень)	2008 (з березня по листопад)
Української православної церкви Московського патріархату	22	17	18	18
Російської православної церкви Московського патріархату	13	12	15	21

¹ Кунявский М. Религиозная ситуация в Одессе/ М. Кунявский // Вечерняя Одесса. – 2010. – 20 июля [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vo.od.ua/rubrics/raznoe/14756.php>

* Станом на 1 січня 2000 р. УПЦ МП в Одеській області була найбільш чисельною та організаційно оформленою релігійною організацією. Одеська єпархія УПЦ налічувала 395 громад, або понад 87 % загальної кількості православних громад. Також 7 монастирів (у них 324 ченці), 357 священнослужителів (4 іноземці), 300 недільних шкіл, одне періодичне духовне видання. На території єпархії знаходилося 324 (107 пам'яток архітектури) культових будівель. З них – 89 перебували у власності, 132 у користуванні, 103 приміщення використовувалися як пристосовані під молитовні. З 1992 по 2000 рр. збудовано 33 храми, ще 27 знаходилися на стадії зведення (Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. Р-8197. – Оп. – Спр. 11. – Арк. 26.).

² Кунявский М. Религиозная ситуация в Одессе/ М. Кунявский // Вечерняя Одесса. – 2010. – 20 июля. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vo.od.ua/rubrics/raznoe/14756.php>

Продовж. табл. 2.10

Російської православної старообрядницької церкви	1	1	0	1
Української православної церкви Київського патріархату	11	15	13	7
Української автокефальної православної церкви	1	0	0	0
Іншій православній громаді	2	2	2	1
Не змогли відповісти	31	30	28	28
Немає відповіді на питання (невіруючі і православні, які не відносять себе до певної конфесії)	19	23	24	24
Баланс ідентифікують себе з МП і КП	3,1	2,0	2,6	5,3

Джерело: Кунявский М. Религиозная ситуация в Одессе / М. Кунявский [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vo.od.ua/rubrics/raznoe/14756.php>

Найбільш поширена форма релігійного життя віруючих (близько 50% всіх віруючих) – відвідування час від часу, коли дозволяють життєві обставини, храму та участь у службах¹. Значно менше (близько 5%) віруючих одеситів регулярно відстоюють церковні служби і читають святе Писання. Деяко більше (15%) тих, хто регулярно звертається з молитвами до Бога та святих². Серед православних міської громади Одеси

¹ Кунявский М. Религиозная ситуация в Одессе / М. Кунявский // Вечерняя Одесса. – 2010. – 20 июля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vo.od.ua/rubrics/raznoe/14756.php>

² Там само.

налічується дещо менше 20% воцерковлених (що намагаються вести православний спосіб життя). Це ті православні, які регулярно ходять до церкви, та / або регулярно читають Біблію, та / або регулярно моляться Богу¹. Якщо ж йдеться про більшість віруючих міста, а це православні християни, то процес їхньої самоідентифікації непростий і пов'язаний з низкою життєвих проблем. Цей процес відбувається в умовах, коли проти нього увесь усталений уклад життя, йому активно чинить опір соціальний контекст².

Отже, соціологічні дані дають підстави зазначити, що «заявлена релігійність», тобто суб'єктивне ставлення людини до релігії, його релігійна самоідентифікація – це лише один з елементів релігійності як такої. Крім того, незаперечним є те, що процес самоідентифікації суперечливий та має свої внутрішні закономірності і не може у відриві від інших показників служити критерієм зростання релігійності³. Тому для нас важливим є з'ясувати, наскільки вагоме місце посідає релігія в житті міської громади Одеси на рівні повсякденної практики і яким чином вона корелюється з політичною ідентичністю громадян.

Повсякденна практика виявляється у взаємодії церков з центральною владою, місцевою владою та міською громадою. У зв'язку з цим варто наголосити, що різноманітні релігійні громади Одеси намагаються об'єднатися і виступити єдиною інституцією для реалізації своїх церковних справ і для взаємодії з органами місцевої влади. Так, за ініціативи ординарія Одесько-Сімферопольської єпархії римо-католицької церкви в Україні єпископа Броніслава Бернацького у 2003 р. була створена і проіснувала до 2006 р. (саморозпустилася) Духовна Рада християнських церков Одеси і Одеської області. Єпископи-засновники Духовної Ради християнських церков Одеси і всі християнські лідери, що її склали, неодноразово проявляли громадянську активність. Вони висловили глибоку стурбованість фактом схвалення профільним комітетом Верховної Ради України законопроекту про внесення змін у діюче релі-

¹ Кунявский М. Религиозная ситуация в Одессе...

² Там само.

³ Там само.

гійне законодавство України (№1281 від 12.05.2003)¹. Прийняття цих поправок, на думку християнських лідерів Одещини, повернуло б суспільство у часи тоталітаризму, коли влада і цілковитий контроль над релігійними громадами повністю зосереджувалися в особі спеціальних чиновників на місцях, без винятку навіть найдрібніших сіл (ст. 30)².

Упродовж 2005–2010 рр. церкви Одеси брали участь у Координаційній раді духовно-світської згоди при одеському міському голові. На засіданнях постійно розглядалися питання доступу релігійних і благодійних організацій до надання соціальних послуг соціально незахищеним громадянам. Усі спірні питання обговорювалися в колі зацікавлених осіб і потім одеський міський голова приймав відповідні рішення. Упродовж років був діалог із управлінням інформації Одеської міської ради та релігійними об'єднаннями м. Одеси, а також налагоджено плідну співпрацю між Одеською митрополією і міською владою, яскравим свідченням якого було відновлення Одеського Спасо-Преображенського кафедрального собору та щорічна участь митрополита Агафангела та духовенства Одеської митрополії у спільних міських церковно-державних заходах. Ігнорування УПЦ МП заходів, які організовувалися релігійними інституціями, були не випадковими, адже Одеська митрополія УПЦ МП завдяки митрополиту Одеському і Ізмаїльському Агафангелу була форпостом єдності Російської православної церкви. Доречним буде наголосити, що час від часу в Одесі спливала ідея Новоросії, і пов'язана вона була з представниками церкви. Ще в 2003 р. К. Затулін (директор Московського будинку співвітчизників, директор Інституту країн СНД), Є. Нікіфоров (президент православного медіахолдингу «Радонеж») і К. Фролов (провідний співробітник відділу України та Молдови Інституту країн СНД) зустрічалися з мером Одеси Р. Боделаном, митрополитом Агафангелом, генконсулом РФ в Одесі, представниками ЗМІ, російською та православною громадськістю і діловими колами. Зазначимо також,

¹ Столяров І. Духовна рада Одеси стурбована змістом законопроекту про внесення змін у діюче релігійне законодавство України. 12.02.2003 / І. Столяров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.khpg.org/index.php?id=1071255629>

² Там само.

що формальним приводом для приїзду до Одеси російської делегації було запрошення, отримане від двох громадських організацій – «Единое Отечество» (В. Кауров) та асоціації «Російський Дім» (В. Буділовський).

Одним із завдань приїзду делегації було встановлення тісних контактів взаємодії Інституту країн СНД та Московського Будинку співвітчизників, відповідальних патріотичних сил Росії, православних кіл з російськими організаціями Новоросії, доведення до широкої російської громадськості становища росіян і російськомовних громадян у регіоні, а також постановка самого питання Новоросії. На зустрічах з Генеральним консулом РФ Ф. Довженком обговорювалися проблеми подвійного громадянства, російської мови, консолідації російських громадських організацій в Одесі¹. Ці питання були і є виключно політичними і мали перебувати поза межами церковної компетенції.

Досить часто митрополит Одеський і Ізмаїльський Агафангел виступав з заявами, які мали однозначно політичний характер. Неодноразово заявляв про необхідність надання російській мові статусу державної і навіть виступав за необхідність проведення референдуму щодо надання російській мові статусу другої державної на всій території України, мотивуючи тим, що ажіотаж навколо статусу російської мови розпалюється націоналістичними силами з однією метою – відірвати російськомовне населення України (а це понад 50% населення країни) від своїх духовних і культурних коренів². Митрополит був і противником планів приєднання України до НАТО і Європейського Союзу³. Прагнення України до Європи митрополит назвав черговою спробою здійснити багатоміжове прагнення протестантсько-католицького, масонського і безбожного Заходу відірвати Україну від єдності зі світовим центром православ'я – Москвою і втягнути її в орбіту західних лжецінностей, зробити її частиною системи нового світового

¹ Соотечественники в Одессе // Вечерняя газета «Работа и Отдых». – 2003. – 4 июля.

² Одесский митрополит против вступления Украины в ЕС и НАТО и призывает провести референдум о статусе русского языка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsru.com/religy/04jul2006/odessa.html>

³ Там само.

порядку¹. Таку позицію поділяли не усі релігійні конфесії Одеси. Головний рабин України Яків Дов Блайх зазначив, що «єврейська община України інтегрована до Європи і є частиною європейського співтовариства», а «одеська община є «прикладом для наслідування» для общин не тільки Східної, але й Західної Європи»².

Незадоволення діяльністю Координаційної ради церкви виявляли неодноразово, скаржачись на формальність її роботи. З обранням на пост одеського мера О. Костусева (жовтень 2010 р.) рада перестала скликатися. Тому представники церков Одеси продовжували співпрацювати і самостійно ініціювали низку спільних заходів, зокрема, акцію «Святкуємо разом» (квітень 2010).

Новою церковною інституцією в Одесі 1 листопада 2011 р. стало створене за ініціативи єпископа Німецької євангелічно-лютеранської церкви в Україні Уланда Шпалінгера, ординарія Одесько-Сімферопольської єпархії римо-католицької Церкви в Україні єпископа Броніслава Бернацького і екзарха Одесько-Кримської Української греко-католицької церкви в Україні єпископа Василя (Івасюка)³. Об'єднання християнських церков Одеси «Примирення», яке було покликане стати новим етапом у розвитку екуменічного співробітництва християн Одеси*. Ще раз наголосимо, що церковні інституції в Одесі утворювалися без участі УПЦ МП.

Ще на початку 2000-х рр. отці-паллотини започаткували перші спільні молитви католиків, православних і євангельських християн Одеси в храмі святого Климента. Ці молитви за єдність християн стали щорічною традицією для одеських християн. Зі встановленням Одесько-Сімферопольської дієцезії РКЦ молитовні зустрічі почали проходити в католицькому кафедральному соборі, а згодом – і

¹ Одесский митрополит против вступления Украины в ЕС и НАТО...

² Єврейська община Одеси – приклад для наслідування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://beytshalom.dp.ua/evrejski-obshhyny-ukrajiny-kultura/evrejska-obshhyna-odesy-priklad-dlya-nasliduvannya/>

³ В Одесі створено об'єднання християнських церков «Примирення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/confessional/interchurch_relations/45198/

* Церкви-засновники, а також Українська Православна Церква є учасниками міжнародної групи міжнародної екуменічної групи «Примирення в Європі – завдання Церков в Україні, Білорусі, Польщі та Німеччині (В Одесі створено об'єднання християнських церков «Примирення») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/confessional/interchurch_relations/45198/

в інших храмах міста Одеси. У спільній молитві, яка розпочинала Тиждень молитов за єдність християн, брали участь римо- та греко-католики, лютерани, вірмени, православні Київського патріархату. Винятком залишалися церковники Московського патріархату та їх миряни. У 2012 р. католицькі та лютеранський єпископи написали відкритого листа православному митрополиту Агафангелу (Саввін), у якому закликали приєднатися до молитви за єдність християн¹. Упродовж багатьох років Одесько-Балтську єпархію Київського патріархату та Одесько-Сімферопольську дієцезію пов'язують дружні відносини, які є справжнім прикладом толерантності та міжконфесійного миру в Одесі.

Апологетом ПАРТІЇ РЕГІОНІВ був митрополит Одеський і Ізмаїльський Української православної церкви Московського патріархату, Владика Агафангел*, найбільший поборник «єдності Русі Великої, Малої та Білої». Під час виборчої кампанії 2004 р. вірних УПЦ МП безпосередньо у храмах Одеси агітували голосувати за кандидата від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ на посаду Президента України В. Януковича². Так, Агафангел у пастирському посланні закликав «віруючих одеситів віддати свої голоси на найближчих виборах за гідного кандидата у Президенти – Віктора Федоровича Януковича», оскільки «ця людина заслуговує на увагу Бога (!) і людей»³. На підтвердження цих закликів

¹ Церкви Одеси вже 10 років разом моляться за єдність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.credo-ua.org/2012/01/57412>

² У 1980-х рр. Агафангел тісно співпрацював з компартійною владою. Саме завдяки підтримці цієї влади митрополит і став тоді депутатом Верховної Ради України, де він незмінно блокувався з найреакційнішою частиною сумнозвісної «групи 239» (Див. детальн.: Основы социальной концепции Русской Православной Церкви [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/141422.html>). Міською радою народних депутатів він удостоєний звання «Почесний громадянин міста Одеси». Це звання присвоюють за «високу людяність, багаторічну благодійну та громадську діяльність і широке визнання мешканців міста» (Див. детальн.: Андрущенко О. Чи потрібна митрополиту Агафангелу депутатська недоторканність? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arhiv.orthodoxy.org.ua/node/476>)

³ Столяров І. УПЦ МП в Одесі «розкриває карти» щодо політичних уподобань 27.01.2006 / І. Столяров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hram.od.ua/news/porobno.php?news=1043>

³ Церква і вибори: уроки 2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/33861/

віруючим роздавали листівки, газети. Частина листівок була за підписом і з особистою печаткою митрополита Агафангела, у яких він, посилаючись на благословіння «самої Цариці Небесної», прохав «...одеситів і мешканців області прийти на виборчі дільниці і віддати свої голоси за гідного кандидата в Президенти Віктора Януковича» і наголошував, що саме «... про це ми щиро молимося у Одеських святинях»¹.

За схожим сценарієм діяли митрополити Іларіон Донецький та Йоаникій Луганський. Після оприлюднення результатів першого туру президентських виборів 2004 р. «найпоследовніші» ієрархи східноукраїнських епархій не змінили своєї орієнтації і виступили з осудом дій опозиції та з підтримкою «законно обраного Президента – Віктора Януковича»². Зовсім не випадково пізніше вони солідаризувалися із тими регіональними чиновниками, які проголосили ідею утворення «Південно-східної Автономної Республіки» та її відокремлення від України або ж прямого входження до складу Російської Федерації³. Це були спроби похитнути державну незалежність України і її територіальну цілісність.

Після виборів 2004 р. розпочався наступ Агафангела та його церковників на нову владу. У численних заявах, зверненнях, листівках, а часто і у проповідях виборчу кампанію 2004–2005 рр. називали «випадковістю», заявляли про наступ на «канонічне православ'я» і «спроби віддати Україну на поталу католикам». У Кафедральному соборі Успіння Пресвятої Богородиці Одеської й Ізмаїльської епархії Української православної церкви Московського патріархату активно поширювали листівки, підписані «Комітетом захисту Конституції і демократії в Одесі». У листівці йшлося про невизнання «результатів повторного голосування другого туру виборів Президента України», а також Комітет оголосив про проведення безстрокової акції «Одеса за чесні вибори» та «Одеса проти Ющенка». Замість Божого слова у храмах лунали заклики: «Ми закликаємо всіх обдурених виборців Януковича не

¹ Столяров І. УПЦ МП в Одесі «розкриває карти» щодо політичних уподобань 27.01.2006 / І. Столяров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hram.od.ua/newspodrobno.php?news=1043>

² Церква і вибори: уроки 2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/33861/

³ Там само.

сидіти і не чекати, доки узурпатори поставлять Одесу і Південь та Схід в цілому – на коліна», «Ми закликаємо всіх виборців Януковича відстояти свій вибір і свою свободу за допомогою громадянських акцій»¹. Постає питання: у храмі миряни мали визначити свою релігійну ідентичність чи все ж таки політичну. Своїми діями Владика УПЦ МП в Одесі забув про своє головне завдання – сіяти Слово Боже серед народу, адже «політика – це справа більше мирська, церковні люди, які йдуть у політику – ведуть до програшу церкви і суспільство»².

З іншого боку, політики – представники нової влади, незважаючи на всі виступи, листівки, а також дії, йшли отримати благословіння на успішну працю не в Українській автокефальній православній церкві чи Українській православній церкві Київського патріархату, які були організаторами молитов за чесні вибори в Україні в 2004 р., а в УПЦ МП. Так, після призначення на посаду голови Одеської обласної державної адміністрації соціаліст В. Цушко поїхав отримувати благословення до митрополита Агафангела³. Таких прикладів упродовж незалежності було не мало. Не став винятком і чинний (2016 р.) губернатор Одеської області М. Саакашвілі.

Митрополит Агафангел був першим номером у списку ПАРТІЇ РЕГІОНІВ на місцевих виборах 2006 р.* У зв'язку з цим, єпископ Одесько-Балтської єпархії Української православної церкви Київського Патріархату Владика Яків (Макарчук) наголосив, що, йдучи у політику, духовна особа відкидає Боже, забуває про своє покликання: «У нинішній Україні шанс стати народним обранцем дають представникам церкви, яка має

¹ Столяров І. УПЦ МП в Одесі «розкриває карти» щодо політичних уподобань 27.01.2006 / І. Столяров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hram.od.ua/newspodrobno.php?news=1043>

² Там само.

³ Там само.

* Пряма участь церковнослужителів у виборчих кампаніях прямо суперечить «Основам соціальної концепції» Російської православної церкви Московського патріархату, прийнятої Архієрейським собором у 2000 р. й підписаної всіма ієрархами. У документі зазначається, що «вища церковна влада не подає спеціального благословення на політичну діяльність мирян». (Див. детальн.: Основы социальной концепции Русской Православной Церкви [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/141422.html>)

духовний центр за кордоном і не може щиро дбати про добробут українського народу. Це дивує»¹.

Такі дії дійсно дивували, щоправда, не місцеву владу, оскільки на сесії Одеської міськради ухвалили декілька рішень саме на користь розвитку Української православної церкви Московського патріархату², насамперед, про передачу у власність Московському патріархату Спасо-Преображенського Собору, який будували за кошти одеситів – не лише вірних цієї конфесії. Безумовна підтримка владою церкви Московського патріархату викликала занепокоєння як у церковників, так і у міській громаді.

На одному із засідань Ради представники релігійних конфесій Одеси зазначили, що їм не вистачає у місті храмів. Усього релігійні організації просили у муніципалітету виділити їм 100 ділянок під храми. У Генеральному плані забудови міста не передбачені площі для зведення культових будівель, оскільки діють нормативи, які Україна успадкувала ще із часів Радянського Союзу. Було прийнято рішення про внесення змін у нормативи, а також управління архітектури звернулося в НДІ «Гіпроград» із проханням, розробляючи Генеральний план Одеси, врахувати розміщення громадських і культових будівель відповідно до потреб місцевих епархій³.

На сесії міської ради було прийнято рішення виділити Одеській епархії Української православної церкви територію площею 0,4 га у користування на території парку «Преображенський» (християнське кладовище) – під будівництво і експлуатацію храму на місці колишньої культової споруди. Згідно з рішенням, громада мала платити тільки земельний податок з ділянки. Аналогічне рішення було прийнято стосовно Одеського юдейського товариства «Хабад-Шомрей шабос». Йому передано у постійне користування земельну ділянку площею майже 11,6 га вздовж Люстдорфської дороги, 15 – на території колишнього II єврей-

¹ Столяров І. УПЦ МП в Одесі «розкриває карти» щодо політичних уподобань 27.01.2006 / І. Столяров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hram.od.ua/newspodrobno.php?news=1043>

² Там само.

³ 21.06.2007. Одеса. Релігійні організації Одеси просять у муніципалітету 100 ділянок під храми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pravoslavye.org.ua/2007/06/21062007_odesa_relgyn_organizatsi_odesi_prosyat_u_muntsipaltetu_100_dlyanok_pd_hrami/

ського кладовища. Ділянка призначена для будівництва та подальшої експлуатації меморіального комплексу¹.

Однак є й інший бік виділення чи захоплення місць під культові споруди. За сприяння одного з депутатів Одеської міської ради в Одеської кірхи намагалися відібрати частину території для будівництва автостоянки. Спільна позиція національних і релігійних організацій захистила інтереси лютеранської громади.

В Одесі практично з часу утворення римо-католицької Одесько-Сімферопольської єпархії* відбулося штучне протиставлення однієї релігійної групи «іншим». Підтвердженням може бути реакція на створення римо-католицької Одесько-Сімферопольська єпархії митрополита Агафангела, який висловив думку, що «після візиту глави Ватикану і римо-католицької церкви в Україну експансія католиків і греко-католиків набрала безпрецедентних розмірів² (соціологічні дослідження спростовують слова Владика – див. Таблицю 2.10 – *Т. Б.*). І далі робив категоричний висновок: «Іде наступ на Православ'я: так ми, православні (тобто віруючі УПЦ МП – *Т. Б.*) розцінюємо утворення, вперше в історії Одеси, єпископської католицької кафедри»³. У реальності такого

¹ Горсовет Одессы выделил землю епархии УПЦ и иудейской общине. 04.03.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/8666-gorsovet-odessa-vydelil-zemlyu-eparxii-upc-i-iudejskoj-obshhine.html

* Римо-католицька Одесько-Сімферопольська єпархія із столицею в Одесі була заснована у 2002 р. на українських землях історичної Тираспольської єпархії. До її складу належать Одеська, Миколаївська, Херсонська, Кіровоградська області та АР Крим. Єпархія є однією з найбільших у Європі (112.000 квадратних кілометрів). Усе єпархіальне управління міститься у одній кімнаті площею 12 кв. метрів, вхід до якої для відвідувачів можливий лише через вівтар собору. Сам єпископ живе у храмі над ризницею у кімнаті площею 15 кв. метрів, яка служить житлом і прийнятною одночасно (Див. детальн.: Антошевський Т. Моніторинг релігійної свободи в Україні з особливим оглядом на майнові питання / Т. Антошевський, Л. Коваленко. – Львів, 2005. – 2006).

² Антошевський Т. Моніторинг релігійної свободи в Україні з особливим оглядом на майнові питання / Т. Антошевський, Л. Коваленко. – Львів, 2005–2006. – С.47.

³ Там само.

наступу не було, адже католики Одеси не мали ані власного приміщення собору, ані приміщення для духовної семінарії*.

Натомість, повернення некультового майна УПЦ МП в Одесі та Одеській області стали звичною практикою: «Ми дуже раді, що братня УПЦ (МП) зростає і укріплюється. Ми молимося за усіх наших братів і сестер у християнській вірі, щоб Господь благословляв усі їх добрі починання. Але чому для представників однієї релігійної громади «є закон» про реституцію церковного майна, а для другої – його «немає?»¹. Власне, це ще раз підтверджує нерівноправність у ставленні офіційної державної влади до релігійних конфесій. Незважаючи, хто був при владі, – одноставну підтримку мала УПЦ МП: «Представники нової влади на всіх рівнях декларують відкрите ставлення до проблем Церкви. Але, на жаль, мушу ствердити, що ми, католики, вважаємо, що ситуація у ставленні до нашої Церкви останнім часом погіршилась»². Підтвердженням можна вважати те, що рішенням Міністерства культури і туризму³ будівля католицького храму була занесена до

* Упродовж років єпископ Броніслав Бернацький намагався повернути приміщення колишньої духовної семінарії. Цей будинок перебуває у власності Міністерства транспорту та зв'язку, і тут розташований Інститут зв'язку. Багато приміщень інститут здає в оренду. З губернатором між спархією і органами державної влади було укладено угоду про поступову передачу приміщення Інституту зв'язку Церкви. Однак після «помаранчевої революції» усі попередні угоди були скасовані. Основним мотивом відмови було те, що приміщення не є культурною спадщиною. Повсюди католики мали проблеми з користуванням землею. В Одесі під стінами кафедрального собору люди мили свої авто і вигулювали собак. Все це можна розцінювати як приниження і знущання над Католицькою Церквою на Півдні України. Листування з Президентом, Міністерством транспорту та зв'язку і облдержадміністрацією не принесли жодного результату (Див. детальн.: Антошевський Т., Коваленко Л. Моніторинг релігійної свободи в Україні з особливим оглядом на майнові питання. – Львів, 2005 – 2006).

¹ Антошевський Т. Моніторинг релігійної свободи в Україні з особливим оглядом на майнові питання / Т. Антошевський, Л. Коваленко. – Львів, 2005–2006. – С.47.

² Там само.

³ Про затвердження науково-проектної документації щодо визначення зон охорони пам'яток, меж і режимів використання історичних ареалів м. Одеси та занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (від 20.06.2008 № 728/0/16-08) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/136468;jsessionid=236A397B9DA5FBF7AF25533C03546860>

списку пам'яток архітектури місцевого значення. І тільки через три роки – в 2011 р. адміністрація міста за символічну ціну 1,20 грн передала у власність римо-католицькій громаді споруду костелу (рішення виконавчого комітету від 08.04.2011 р. №538-VI).

Не кращою була ситуація і у громаді греко-католиків у Одесі та області, яка нараховувала близько 10 тисяч осіб. Вони не мали жодного храму. Тоді як на один храм Української православної церкви Московського патріархату у регіоні припадало півтори тисячі віруючих¹.

З приводу ворожого ставлення духовництва УПЦ Московського патріархату до ідеї Помісної Церкви в Україні неодноразово наголошувалося в Одесько-Балтській єпархії Української автокефальної православної церкви. Так, о. Михайло Кушнір зазначав: «Московський Патріархат в Україні залишає за собою статус заполітизованої і яка прагне мати духовну владу на українських теренах. Через церкву Москва хоче впливати на Україну політично. Саме тому вони є противниками»².

Проблема політизації релігії на Півдні України не пов'язана виключно з діяльністю УПЦ МП. Меншою мірою (насамперед унаслідок меншої чисельності та впливовості) бажання включитися у політичну боротьбу продемонстрували й інші релігійні організації. По-перше, у виборчих перегонах взяли участь своєрідні партійно-релігійні проекти: Одеська обласна організація партії Християнсько-Демократичний Союз та Одеська обласна організація Соціально-Християнської Партії. Однак на виборах в Одеську обласну раду вони набрали мізерну кількість голосів виборців: відповідно, 739 і 766. На виборах до місцевих органів влади в 2006 р. два священики УПЦ КП безуспішно балотувалися в Одеську обласну раду від Політичної партії «Пора». Разом з тим, у депутатську фракцію БЮТ в Одеській обласній раді за результатами виборів – 2006 увійшов під 14 номером голова Всеукраїнського Союзу Об'єднань Євангель-

¹ Українська Греко-Католицька Церква: Радіо «Свобода» про ситуацію в Одесі 14.09.10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ugcc.org.ua/news_single.98.html?&tx_tnews%5Btt_news%5D=3548&cHash=3e9f3fcd2e77a00bca6d54362fd79845

² о. Михайло Кушнір: «У Помісної Церкви в Україні є майбутнє» 30.06.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hram.od.ua/newspodrobno.php?news=543>

ських Християн Баптистів, президент Одеської Богословської семінарії В. Шемчишин, а у комісію з питань культури і духовності Одеської міської ради від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ – Н. Шевчик (ігумена Серафима). Показово, що священнослужителі йшли посланцями (представниками) у світську владу, натомість політики намагалися долучитися до церковних справ. Так, народний депутат України одесит С. Ківалов збудував в Одесі храм та церковно-приходську школу. Він надто пишався коштовними обладунками церкви, які виготовлені з коштовних металів та матеріалів. А до закидів, що один з ликів у незвичайному храмі аж занадто схожий на його доньку, С. Ківалов зазначав: «Значить, Богові так було треба»¹.

Політизація релігії в Одесі відбувалася різними засобами. Пропагандистська діяльність УПЦ МП підсилювалася ігноруванням українських державно-національних символів з боку не тільки віруючого, а й невіруючого населення Південної України². УПЦ МП сприяла відродженню класичних російських чорносотенних сил («Единое Отечество» та інші). Засновником «Єдиного Отечества», метою якого був захист канонічного православ'я, став В. Кауров. Він також очолив Союз православних громадян України (далі – СПГУ), який був складовою частиною російського СПГ. Благословення на діяльність дав у свій час Патріарх Московський Алексій II. Основними завданнями організації була боротьба з «розкольникими» (УПЦ КП і УАПЦ), «католицько-уніатським прозелітизмом» (УГКЦ і РКЦ), «оранжевою богоборчою владою». На думку В. Каурова, «на території України мають діяти лише традиційні конфесії і повинен бути прийнятий закон про обмеження дій тоталітарних сект»³. До традиційних конфесій він відносив православ'я, як домінуючу конфесію, і греко-католиків,

¹ Набожний Ківалов побудував в Одесі храм з ликом, схожим на його доньку. Регіонал замолує гріхи, будуючи церкви. 28.09.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/politika/nabozhniy-kivalov-pobuduvav-v-odesi-hram-z-likom-shozhim-na-yogo-donku-370997.html>

² Політизація релігії на юге України: современное состояние проблемы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zav.ansya.ru/health/politizaciya-religii-na-yuge-ukraini-sovremennoe-sostoyanie-pr/pg-2.html>

³ Лідер православних громадян пояснив, що їх єднає з Наталею Вітренко. 29.11.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hram.od.ua/newspodrobno.php?news=923>

які проживають у Галичині. Всі інші конфесії лідер СПГУ називав «релігійними утвореннями, занесеними в країну ззовні за наказом вашингтонського обкому», а їх завданням є «руйнування духовності та історичної пам'яті народу нашої країни, знищення православ'я і відрив від Російської Православної Церкви»¹.

З його погляду, православні змушені політичними методами захищати свою церкву від численних бід. І союзником у цій боротьбі він бачив у 2005 р. Прогресивну соціалістичну партію України, оскільки «нас об'єднує не партійний статут ПСПУ, а спільна платформа, в якій присутні: захист канонічного православ'я, боротьба проти вступу України в НАТО, боротьба за російську мову як другу державну, федералізація України, утворення міждержавного союзу України, Росії і Білорусі»².

Спільну акцію Союзу православних громадян України та Прогресивної соціалістичної партії України на Куликовому полі Одеси присвятили першій річниці «помаранчевої революції», назвавши Православно-прогресивний майдан в Одесі. У акції брали участь менше сотні прихожан УПЦ МП, яким повідомили і про плани участі Союзу православних громадян та ПСПУ у найближчій виборчій кампанії. «Ми продовжуємо формувати нашу коаліцію. Досить скоро ціла Україна і світ дізнаються про склад нашого блоку, до якого увійдуть кілька партій і громадських організацій. Ми обов'язково пройдемо до парламенту і будемо захищати російську мову, канонічне православ'я, федералізацію, виступати за міждержавний союз України, Росії і Білорусі»³. Щоправда, під час акції місцевий лідер ПСПУ не змогла назвати жодного факту переслідування на Півдні та Сході України «канонічного православ'я», де вже нова влада і далі повертала храми саме громадам УПЦ МП. Водночас бажання утворити «Православно-прогресивний блок» ПСПУ не вважала новою спробою втягнення церкви у політичні виборчі баталії.

«Православно-прогресивний блок» готував акції з метою недопущення входження України до Північно-атлантичного альянсу. Основні месиджі просто шокували: «Ми скажемо своє

¹ Лідер православних громадян пояснив, що їх єднає...

² Там само.

³ Православно-прогресивний майдан в Одесі. 23.11.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hram.od.ua/newspodrobno.php?news=893>

патріотичне православне «ні» планам розгортання НАТО в Україні»; «Ми знаємо, що вони планують закупити у власність військовий аеродром у Полтаві, і ніколи цього не допустимо»¹. Під час візиту делегації послів країн НАТО до Одеси В. Кауров заявляв про плани Північно-атлантичного альянсу заснувати свій «штаб» на території Одеського інституту сухопутних військ. Щоправда, жодне з подібних припущень Союзу православних громадян досі ще не стало реальністю. Не менш фантастичними були погляди прогресивних соціалістів, які заявляли, що нова влада проводить політику «католизації» України. Ще одним «відкриттям», оголошеним на мітингу в Одесі, стали заяви про намір Глави УГКЦ Л. Гузара очолити Єдину Помісну Церкву в Україні².

Усім цим фантастичним ідеям необхідно було покласти край, а також дати оцінку «політичному православ'ю» і особисто В. Каурову. Це було зроблено на Соборі єпископів УПЦ у грудні 2007 р. У резолюції йшлося: «Ми засуджуємо так зване «політичне православ'я», яке передбачає внесення в церковну огорожу політичних гасел, оскільки це не відповідає духу християнської проповіді. Ми вважаємо деструктивним втручання в церковне життя України політичних та навколоцерковних громадсько-політичних організацій, у тому числі закордонних, які підтримують антицерковну діяльність пана Валерія Каурова та його прибічників»³. Деструктивні дії цих діячів не могли не мати політичних наслідків. У нових умовах після окупації Криму та початку військових дій на Сході України вони привнесли в Одесу нові фантазмагоричні ідеї*, які не знайшли підтримки серед більшості одеситів і не вплинули на їхню політичну ідентичність.

¹ Православно-прогресивний майдан в Одесі. 23.11.2005...

² Там само.

³ Дудченко А. Украинская православная церковь в поисках украинской идентичности / А. Дудченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kiev-orthodox.org/site/churchlife/5189/>

* В. Кауров проголосив себе «президентом Одеської народної республіки». На що одесити зазначили: «Кауров може оголосити себе ким завгодно: імператором, королем або графом. Але нічого, крім сміху, це не викликає» (Див. детальн.: В Одессе ярый сепаратист рассмешил даже антимайдановцев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/regions/odessa/v-odesse-yaryu-separatist-rassmeshi-dazhe-antimaydanovcev-514626.html>)

Певний вплив на політичну ідентичність міської громади Одеси мало ставлення священнослужителів до державних свят України. Побіжно зазначимо, що у своїй пропагандистській діяльності владика Агафангел не часто використовував слово «український», віддаючи перевагу словам «російський», «руський», «святая Русь», «історична Росія» і т.і. День Соборності (День Злуки) України зазвичай ігнорувався проросійською православною громадськістю України, яка, власне, і не вважала його святом¹. Щоправда, у День Соборності України (22 січня 2012 р.) з благословення митрополита УПЦ МП Агафангела у всіх храмах і монастирях Одеської єпархії були відслужені молебні, під час яких духовенство і віруючі піднесли молитви про богохраниму країну, владу, воїнство і народ України, про збереження миру, злагоди і стабільності, про процвітання Української держави².

Упродовж 2005–2009 рр. державна влада України започаткувала традицію розпочинати День Незалежності Молитвою за Україну. Незважаючи на прихильність до ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, митрополит Агафангел видав розпорядження, згідно з яким у День Незалежності України в усіх храмах і монастирях єпархії відслужені молебні*, і наголосив: «Усі ми, православні християни і патріоти Української землі, молитовно бажаємо, щоб у країні нашій запанували взаєморозуміння, процвітання і благоденство, а правителі і суспільство керувалися у всіх сферах своєї життєдіяльності високими Євангельськими ідеалами і моральними

¹ В день Соборности Украины в Одесской епархии УПЦ «вознесли молитвы о богохранимой стране, властях, воинстве и народе Украины» 24.01.2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/14223-redkoe-yavlenie-v-den-sobornosti-ukrainy-v-odeskoy-eparxii-upc-voznegli-molitvy-o-bogoxranimoj-strane-vlastyax-voinstve-i-narode-ukrainy.html

² Там само.

* Ключова ідея послання: «Благословляю в цей день у всіх храмах Одеської єпархії здійснити молебні про богохраниму країну нашу, за владу, воїнство і народ її, та й ми в типі їх тихе і безмовне життя поживемо в усякому благочесті й чистоті. Нехай надасть Господь Батьківщині нашій і кожному з нас мир, злагоду і любов» (Одеський митрополит вистрєтит День независимости молебнами 20.08.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/1484-odesskij-mitropolit-vstretit-den-nezavisimosti.html)

принципами. Благословення Боже і Покров Цариці Небесної нехай зостануться завжди з благочестивим українським народом»¹.

Однак такий вияв патріотизму не перешкодив митрополиту Агафангелу через декілька днів передати Патріарху Московському і всієї Русі Кирилу офіційне запрошення відвідати Одесу. Це запрошення у засобах масової інформації привнесло збентеження в кола громадськості².

Зі зміною влади у державі, а також в Одесі змінюється і позиція найбільшої релігійної громади, консультативний орган національних і релігійних спільнот при міській раді перестав функціонувати. В Одесі робилися перешкоди соціальній роботі національних та релігійних меншин, ущемлялися їхні конституційні права, були заборонені традиційні хресні ходи католиків*. Демонстративне протистояння стало єдиним способом бути почутими. Деструктивна політика мера О. Костусева призвела до руйнування діалогу, який складався роками між муніципальною владою та релігійними конфесіями. Щоправда, всебічну підтримку надавав мер УПЦ МП. Під час прийняття бюджету міста Одеси на 2011 р. митрополит Агафангел звернувся до Одеського міського голови О. Костусева з клопотанням про виділення коштів на утримання Одеського Спасо-Преображенського кафедрального собору. Міська влада і депутат-

¹ Одесский митрополит встретит День независимости молебнами 20.08.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/1484-odeskij-mitropolit-vstretit-den-nezavisimosti.html

² Митрополит Одесский пригласил патриарха Московского в Южную Пальмиру. 20. 08. 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/1498-mitropolit-odeskij-priglasil-patriarxa.html

* Римсько-католицька громада міста має дві основні проблеми. Перша – це фактична заборона Одеською міською радою хресних ходів, які традиційно організуються католиками в Одесі. За останні чотири місяці громада тричі зверталася з подібним проханням до мерії і тричі отримувала відмову. Друга проблема – це неможливість упродовж двадцяти років отримати в користування землю під кафедральний собор (Політика «Русского мира» мэра Одессы Алексея Костусева привела к беспрецедентному противостоянию с национальными и религиозными общинами города 20. 10. 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/news/vazhливо/12620-politika-russkogo-mira-myera-odessa-alekseya-kostuseva-privela-k-besprecedentnomu-protivostoyaniyu-s-nationalnymi-i-religioznymi-obshhinami-goroda-reportazh.html>)

ський корпус на черговій сесії міськради VI скликання підтримали митрополита, виділивши на утримання собору 1 млн грн.¹. Такої підтримки не мала жодна інша релігійна громада міста. Про тісний взаємовплив політики і релігії в Одесі свідчили газетні та Інтернет матеріали: «Без схвалення митрополита Агафангела мер Одеси не приймає відповідального рішення»²; «Син мера Одеси депутат Олексій Гончаренко радиться з митрополитом Агафангелом і відмежовується від діяльності свого батька»³.

У той час, коли влада міста усі свої зусилля спрямовувала на співпрацю і підтримку УПЦ МП, представники греко-католицької, римо-католицької та лютеранської церков намагалися об'єднати усіх християн міста Одеси. Релігійні організації виступили зі зверненням до всіх українців провести в День Соборності України, 22 січня 2011 р., на головних площах міст і сіл Всенародну Спільну молитву. Тексти звернення надіслані в усі єпархії УАПЦ, УПЦ КП, УПЦ (МП), УГКЦ, РКЦ в Україні, державним структурам, обласним радам, управлінням освіти. Окремий лист надіслано Президенту України, Прем'єр-міністру, Голові Верховної Ради України. Автори звернення підкреслювали, що «молитва за Україну – це молитва за український народ, за душі всіх жителів України-Руси всіх часів... І тоді вся Україна стане одним єдиним «Храмом просто неба», який побачить, почує і до котрого приєднається увесь світ. Ми віримо, що спільна молитва мільйонів наших співгромадян буде почута Всевишнім і «Українське чудо

¹ По ходатайству митрополита Агафангела горсовет Одессы выделит 1 млн грн на содержание кафедрального собора УПЦ 06.01.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/7653-xodatajstvu-mitropolita-agafangela-gorsoveta-odessy-vydelit-1-mln-grn-na-soderzhanie-kafedralnogo-sobora-upc.html

² Без одобрения митрополита Агафангела мэра Одессы не принимает ответственного решения. 28.02.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/15064-bez-odobreniya-mitropolita-agafangela-myera-odessy-ne-prinimaet-otvetstvennogo-resheniya.html

³ Сын мэра Одессы депутат Алексей Гончаренко советуется с митрополитом Агафангелом и отмежевывается от деятельности своего отца. 25.02.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/8502-syn-myera-odessy-deputat-aleksej-goncharenko-sovetuetsya-s-mitropolitom-agafangelom-i-otmezhevyvaetsya-ot-deyatelnosti-svoego-otca.html

єднання» стане всім нам нагородою»¹. «Релігія завжди була підставою розвитку культури та освіти, поліпшення морального стану суспільства. ... вимагаємо від міської влади ще раз переглянути своє ставлення до католиків і не вести політику порушення наших прав і свобод – вони гарантовані нам Конституцією України»².

Єпископи греко-католицької, римо-католицької та лютеранської церков закликали одеситів останній тиждень Великого посту присвятити внутрішньому зосередженню, роздумам про власне життя, покаяттю та сповіді. Безсумніву, «послання глав трьох Церков, представників трьох різних традицій, свідчить про спільне прагнення до відновлення християнської єдності. Це дуже важливе свідчення сучасному світові. Об'єднавшись, християни досягнуть більшого, ніж якщо будуть діяти поодиночі»³. Духовна акція «Святкуємо разом» об'єднала священнослужителів і віруючих римо-католицької, греко-католицької та лютеранської церков. Гасла і плакати у місті підкреслювали єдність церкви: «Нас об'єднав Христос», «Один Господь, одна віра», «Церква – це єдність у різноманітті», «Молимося разом, діємо разом»⁴.

Схожі акції відбувалися під час святкування Дня міста упродовж років. Міжконфесійна молитва у храмі Успіння Пресвятої Богородиці римо-католицької церкви об'єднала священнослужителів УГКЦ, УПЦ КП, УАПЦ, лютеранської, баптистської, п'ятидесятницької, методистської та інших протестантських церков міста. Вони молилися за Одесу, її жителів і владу, а також за відкриття нових церков⁵.

¹ Призивають на общую молитву в День Соборности// Вечерня Одесса. – 2011. – 25 января.

² Римо-католики Одеси обурені забороною влади на проведення традиційної процесії на свято Божого Тіла. 28.06.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/43075/

³ Єпископи трьох церков в Одесі закликали мешканців міста до покаяття. 30. 03. 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/confessional/interchurch_relations/35057/

⁴ Християни Одеси святкують великдень разом. 02.04.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/confessional/interchurch_relations/35108/

⁵ В Одесі в день міста провели міжконфесійну молитву. 03.09.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/confessional/interchurch_relations/37772/

Щоправда, влада намагалася чинити опір. Так, одеські католики вперше за багато років не змогли пройти традиційною процесією Божого Тіла з Пресвятими Дарами (26 червня 2011 р.) навколо власного кафедрального собору через заборону Окружним адміністративним судом на підставі заяви мерії міста. Формальним приводом заборони стала турбота влади міста про те, щоб запобігти порушенню громадського порядку на вулицях Одеси. Насправді ж місцева єпархія УПЦ МП у той самий час і в тому самому місці проводила хід «на честь Православ'я» в Одесі. Єпископ Броніслав закликав владу не зраджувати інтереси мешканців міста, які віддали за неї свої голоси, і переглянути своє ставлення до католиків, а також не вести політику порушення прав і свобод, оскільки вони гарантовані Конституцією України¹.

Лідери національних і релігійних громад Одеси провели круглий стіл «Одна Одеса – багато ідентичностей» і заявили про «демонстративне протистояння» між ними та міською владою. У разі, якщо влада Одеси не почує проблем національних і релігійних меншин, вони застерегли, що готові вийти на маніфестації для захисту своїх прав². Представники релігійної громадськості Одеси, представники національних меншин висловити свою незгоду з позицією мера Одеси О. Коктусева, яка була спрямована на нівелювання традиційних одеських ідентичностей та дестабілізацію обстановки в місті.

Голова Духовної ради християн Одеської області В. Бабинін назвав релігійну та національну політику одеської міської влади деструктивною. Однак наголосив, що Одеса приречена на міжетнічний і міжконфесійний діалог, мотивуючи це природою міста і тим, що засновники Одеси – це католики, лютерани, рефор-

¹ Римо-католики Одеси обурені забороною влади на проведення традиційної процесії на свято Божого Тіла. 28.06.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/43075/

² Політика «Русского мира» мэра Одессы Алексея Костусева привела к беспрецедентному противостоянию с национальными и религиозными общинами города 20.10.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/news/vazhливо/12620-politika-russkogo-mira-myera-odessy-alekseya-kostuseva-privela-k-besprecedentnomu-protivostoyaniyu-s-nacionalnymi-i-religioznyimi-obshhinami-goroda-reportazh.html>

матори¹. Разом з тим, пресвітер зазначив, що, на відміну від міської влади Одеси, державна влада в особі Президента України та голови Одеської обласної державної адміністрації робить кроки назустріч релігійним організаціям і допомагає їм у реалізації їхніх конституційних прав.

Багаторелігійність Одеси не обмежувалася впливом на ідентичність одеситів виключно християнськими конфесіями. У місті зосереджені три центри мусульманства*, 13 церков євангельських християн баптистів. Традиційним для мусульман є святкування Дня народження Пророка Мухаммеда (Маулід). В Одесі ця подія відбувалася за участі представників духовенства, громадських організацій, одеської регіональної організації Національної спілки журналістів України (НСЖУ), азербайджанської, афганської, турецької, туркменської, таджицької, чеченської і арабської діаспор. Імам Одеської області, шейх Хусам зазначив, що «мусульмани України – невід’ємна частина українського народу» і «тут наші сім’ї, наші будинки, і ми працюємо на благо, заради розвитку не тільки нас самих і наших дітей, а й українського суспільства у цілому»².

Громадська організація «Прямий шлях» була зареєстрована на початку 2000-х р. Однак активну діяльність розпочала в 2010 р. Під виглядом «громадської організації» було відкрито мечеть як

¹ Політика «Русского мира» мэра Одессы Алексея Костусева...

* На місці сучасної Одеси було татарське поселення Хаджибей, а на майбутньому Приморському бульварі стояла турецька фортеця. В Одесі жили і мусульмани. У місті була мечеть і мусульманське кладовище. Перша мусульманська громада в пострадянські часи була зареєстрована в 1992 р. 28.09.2011 (Арабский оазис в центре Одессы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://dumskaya.net/news/Arabskij-kulturnyj-centr-\(fotoreportag\)-014921](http://dumskaya.net/news/Arabskij-kulturnyj-centr-(fotoreportag)-014921)); У 1989 р. мусульман в Одесі було близько 10 000 тисяч (у тому числі татар – 3747 осіб, азербайджанців – 2488, узбеків – 1037, казахів – 933, башкирів – 551, а також невелика кількість лезгинів, чеченців, кримських татар, таджиків), зараз їх уже близько 30 000, оскільки в Одесі працює чимало арабських і турецьких бізнесменів, багато студентів-мусульман (Одесса и мусульманство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odesskiy.com/chistofakti-iz-zhizni-i-istorii/odessa-i-musulmanstvo.html>)

² Мусульмани Одеси відсвяткували Маулід. Захід відвідали представники духовенства, громадських організацій та діаспор мусульманських країн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://umma.ua/uk/news/ukraine/Musulmani_Odesi_v%D1%96dsvyatkuvali_Maul%D1%96d/23848

місіонерську організацію для новонавернених мусульман. Керівники «Прямого шляху»^{*} поширювали брошуру «Порушення єдинобожжя», написану Абдуль Азізом Ар-Райісом (сунітський богослов – Т. Б.). У ній містилися заклики до релігійної ворожнечі та ненависті, а також пропагувалася ідеологія ісламського фундаменталістського руху ваххабітів. Ваххабіти визнані в більшості країн світу як радикально-екстремістська секта»¹. Натомість релігієзнавець Ю. Шаповалов зазначив, що одеська мусульманська громада «Прямий шлях» належить до сунітського напрямку ісламу: «В Україні у мусульманських громад немає загального керівництва. Їх керівники – найбільш авторитетні члени громади. Іслам забороняє терор. Силовики могли невірно зрозуміти релігійні брошури. Тому говорити, що вся організація «Прямий шлях» – екстремісти, неправильно»².

Митрополит Агафангел 24 лютого 2012 р. прийняв делегацію мусульман релігійної громади м. Одеси^{**} (що входить до складу

^{*} За даними СБУ, в квартирах двох лідерів «Прямого шляху» – єгиптянина Ода Халеда і сирійця Масрі Мохаммада – були проведені обшуки. «У них знайшли вибухівку – чотири тротилові шашки, два електродетонатори до них, димові шашки, а також навчальну гранату РГД-5. Також там було дуже багато літератури ваххабітського толку з закликами до початку релігійної війни проти єретиків і навчальні посібники з диверсій і вибухотехніки. (Див. детальн.: В Одесі розкрили діяльність екстремістської релігійної організації мусульман-ваххабітів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ykrnews.com/kriminal-i-chp/v-odes-rozkrili-d-jaln-st-ekstrem-stsko-rel-g-ino-organ-zac-musulman-vahab-t-v.html>)

¹ В Одесі розкрили діяльність екстремістської релігійної організації мусульман-ваххабітів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ykrnews.com/kriminal-i-chp/v-odes-rozkrili-d-jaln-st-ekstrem-stsko-rel-g-ino-organ-zac-musulman-vahab-t-v.html>

² В Одесі розкрили діяльність екстремістської релігійної організації мусульман-ваххабітів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ykrnews.com/kriminal-i-chp/v-odes-rozkrili-d-jaln-st-ekstrem-stsko-rel-g-ino-organ-zac-musulman-vahab-t-v.html>

^{**} Делегацію представляли голова громади шейха Адам Рашада, заступник голови Газа Мустафа, а також голова Шаріатського комітету ДУМУ «Умма», член Європейської асамблеї імамів і духовних наставників шейха Імада Абу ар-Руба (На зустрічі з Одеським митрополитом Агафангелом голова Шаріатського комітету ДУМУ «Умма» обговорював розвиток толерантності. 01. 03. 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/15110-na-zustrichi-z-odeskim-mitropolitom-agafangelom-golova-shariatskogo-komitetu-dumu-umma-obgovoryuvav-rozvitok-tolerantnosti.html)

Духовного управління мусульман України «Умма»). Гості висловили глибоку вдячність за зусилля церкви в розвитку міжконфесійного і міжнаціонального діалогу, плідної співпраці між послідовниками різних релігій і конфесій в Україні. Релігійні діячі обговорили низку важливих тем, приділивши особливу увагу розвитку толерантності, взаємоповаги і взаєморозуміння між представниками різних релігій і конфесій¹.

Християни України вперше відзначали День юдаїзму 17 січня 2013 р.* Єпископи і священнослужителі римо-католицької церкви в Україні, Української греко-католицької церкви та Німецької євангелічно-лютеранської церкви в Україні вперше в історії України побували в синагозі. Голова Комісії сприяння християнської єдності УГКЦ о. Ігор Шабан зазначив, що метою візиту було «творення відносин довіри між християнами та юдеями заради розвитку миру, справедливості і захисту життя»². У рамках Дня юдаїзму відбулося відкриття двох фотовиставок: «Народ Книги» (у 60 роботах Б. Бухмана, Р. Віленського, В. Оплачко, Є. Ільїна та Ш. Низина були проілюстровані основні моменти життя юдейської громади) та «Праведники світу» (представляла світлини В. Оплачко праведників та фотознімки християнських служителів різних церков, які у роки війни рятували від загибелі євреїв, ризикуючи своїм життям)³.

¹ На зустрічі з Одеським митрополитом Агафангелом голова Шариатського комітету ДУМУ «Умма» обговорював розвиток толерантності. 01.03.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/15110-na-zustrichi-z-odeskim-mitropolitom-agafangelom-golova-shariatskogo-komitetu-dumu-umma-obgovoryuvav-rozvitok-tolerantnosti.html

* Упродовж останніх десятиліть у ряді християнських церков Європи спостерігається інтерес до юдаїзму, у зв'язку з чим II Європейська екуменічна асамблея, що проходила в 1997 р. в австрійському Граці, запропонувала відзначати 17 січня День юдаїзму. Місцем проведення стала Одеса, в якій на початку ХХ ст. проживала третя за чисельністю єврейська громада світу (після Нью-Йорка і Варшави) і де на сьогодні юдейська громада, як і раніше, відіграє важливу роль.

² В Одесі католики та лютерани відзначили День юдаїзму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/news/vazhливо/20211-v-odesi-katoliki-ta-lyuterani-vidznachili-den-yudayizmu.html>

³ В Одесі католики та лютерани відзначили День юдаїзму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/news/vazhливо/20211-v-odesi-katoliki-ta-lyuterani-vidznachili-den-yudayizmu.html>

Церковні конфесії продемонстрували єдність і з початком подій осені 2013 р. Так, лютеранська кірха в Одесі підтримала Євромайдан церковним дзвоном. Набат зазвучав у відповідь на спробу силового придушення громадянського протесту вночі 30 листопада на Майдані в Києві та вранці на Хрещатику. У той же час об'єднання християнських церков «Примирення» на своєму офіційному сайті закликала всі церкви України приєднатися до ініціативи одеських лютеран «і бити сьогодні у всі дзвони з усіх соборів і церков»¹.

Єпископи РКЦ (Броніслав (Бернацький), ординарій Одесько-Сімферопільської єпархії римо-католицької церкви в Україні), УГКЦ (Василь (Івасюк), екзарх Одесько-Кримської Української греко-католицької церкви) і УПЦ КП (Марк), глава Одесько-Балтської єпархії Української православної церкви Київського патріархату) та пастор НЄЛЦ (Андрій Гамбург), член Міжнародної групи «Примирення Церков і народів Європи», керівник української міжцерковної групи «Примирення», настоятель кафедрального собору Апостола Павла в Одесі Німецької євангелічно-лютеранської церкви в Україні) з Одеси засудили акт побиття мирних учасників Євромайдану 30 листопада 2013 р. «До насилля завжди прибігає той, хто почуває себе безсильним. Безсильним вести цивілізовану дискусію, уважно і з повагою ставитися до аргументів другої сторони. Ми прохаємо всіх вас – не вдаватися до мови насильства»². Одеські духовні лідери ідентифікували себе – «Всі ми – діти України!» і благословили всіх тих, «хто готовий відстоювати новий шлях для України: шлях в сім'ї європейських народів, шлях України, вільної від корупції та захисту кланових інтересів, шлях рівних можливостей для вільних громадян вільної країни!»³. Церковна громада Одеси підтримувала Одеський Євромайдан.

Предстоятелі та ієрархи українських та російських релігійних організацій оприлюднили свої звернення з приводу подій в Україні і

¹ Лютеранська кірха в Одесі підтримала Євромайдан церковним дзвоном [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://gazeta.ua/articles/ regions/ _lyuteranska-kirha-v-odesi-pidtrimala-evromajdan-cerkovnim-dzvonom/531280](http://gazeta.ua/articles/regions/_lyuteranska-kirha-v-odesi-pidtrimala-evromajdan-cerkovnim-dzvonom/531280)

² Лідери церков з Одеси: в Україні горе, бо брат підняв руку на брата [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/national_religious_question/54440/

³ Лідери церков з Одеси: в Україні горе, бо брат підняв руку на брата [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/national_religious_question/54440/

2 травня 2014 р. в Одесі. Представники духовенства засудили насилля і закликали сторони конфлікту до діалогу¹. Водночас в оцінках щодо винуватців трагедії були не однакові. Папа Римський Франциск закликав світ молитися за загиблих та про примирення і братерство в Україні. Митрополит Чернівецький і Буковинський Онуфрій, місцеблоститель Київської митрополичої кафедри УПЦ зазначив: «Церква Христова не ділить свою паству за національними ознаками чи політичними вподобаннями», тому «ми молимося за всіх, незважаючи на те, по який бік барикад вони опинилися»². Митрополит заявив: «Сьогодні політична ситуація в країні змінилася, але позиція Церкви залишається незмінною. Ми знов і знов закликаємо і нову владу, і нову опозицію докласти максимум зусиль для припинення кровопролиття. Ми знов і знов звертаємося до вас, наші рідні співвітчизники: Зупиніться! Припиніть агресію, не застосовуйте зброю проти своїх братів та єдиновірців!»³.

Глава УПЦ Київського патріархату Патріарх Філарет констатував у своєму російськомовному зверненні: «Нам нужен широкий общественный диалог, преодоление вражды, объединения усилий в построении лучшей Украины. Но конституционный порядок, единство, территориальная целостность, неприкосновенность границ Украины являются аксиомами, которые никто не имеет права ставить под сомнение, независимо от политических убеждений»⁴.

Вице-президент Конгресу єврейських релігійних об'єднань і організацій в Росії рабин Зіновій Коган, навпаки, вважав причиною трагедії в Одесі сплеск фашизму і русофобії. «Трагічна загибель 46-ти жителів Одеси – це жахливе вбивство, вчинене людьми, які вигодувані Майданом і отруєні націоналізмом, русофобією, ненавистю і жорстокістю»⁵.

¹ Лідери церков з Одеси: в Україні горе, бо брат підняв руку на

² Релігійні лідери засудили братовбивство в Одесі, але розійшлися у визначенні винуватців трагедії. 05. 05. 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/news/vazhливо/25697-religijni-lideri-zasudili-bratovbivstvo-v-odesi-ale-rozijshlisya-u-viznachenni-vinuvatciv-tragediyi.html>

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Релігійні лідери засудили братовбивство в Одесі, але розійшлися у визначенні винуватців трагедії 05. 05. 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/news/vazhливо/25697-religijni-lideri-zasudili-bratovbivstvo-v-odesi-ale-rozijshlisya-u-viznachenni-vinuvatciv-tragediyi.html>

Показово, що Патріарх Московський і всієї Русі Кирил висловив співчуття представникам як духовної, так і світської влади в Одесі – митрополиту Агафангелу і в. о. Одеського міського голови, секретарю Одеської міської ради О. Бриндаку: «Моє серце з Вами, владико, з Вашою паствою, з Одесою, що оплакує своїх дітей, з Українською православною церквою, з усіма тими, хто день у день закликає до миру, до відмови від насильства на Україні»¹, і запевнив, що молиться про «спасіння і зцілення України, про припинення кровопролиття» і щоб «люди, які займають протилежні політичні позиції, виявилися, по милості Божій, здатні почути один одного і зрозуміти, що спроби нав'язати іншим свою думку силою ведуть лише до загибелі прекрасної, благословенної країни»².

Єпископ Броніслав Бернацький наголосив, що події, які сталися в Одесі, такі трагічні у своєму перебігу, чітко показують, що за цими безпорядками стоять сили поза нашою країною і поза нашим містом. Екзарх Одеський УГКЦ єпископ Михаїл (Бубній) звернувся із закликом до обох сторін протистояння, до силових структур, влади та до всіх політичних сил і рухів Одеської області з проханням зупинити кровопролиття та не допустити подальшого зростання напруги і насильства в регіоні. Конференція римо-католицької церкви в Україні закликала всі сторони докласти якнайбільше зусиль до пошуку миру і конструктивного діалогу.

23 травня 2014 р. в Одесі відбулася подія, котра об'єднала віруючих усіх конфесій «Під Богом одним всі ходимо». Представники релігійних громад Одеси по черзі зверталися до всіх співгромадян і одновірців з проповідями і проводили молитви за мир і суспільну згоду. У заході взяли участь представники Української православної церкви Київського патріархату – священник Олександр (Філіппов), мусульман України – представник ДУМУ «Умма» Газі Мустафа, іудеїв – Авраам Вольф, Української православної церкви Московського патріархату – священник Павло, греко-католицької церкви – священник Олександр (Смеречинський), римо-католицької церкви – священник Юрій (Нагірний), євангелічно-лютеранської церкви – пастор Андрій Гамбург, Вірменської

¹ Релігійні лідери засудили братовбивство в Одесі...

² Там само.

Апостольської церкви – диякон Арман, церкви «Слово життя» – пастор А. Бакала, Товариства свідомості Крішни – Рохіні-Нанда. Виступаючи закликали до загальногромадянського діалогу як до єдино можливого методу врегулювання ситуації, досягнення довгоочікуваного миру і розв'язання загальних проблем¹. Імам мечеті Ісламського культурного центру Одеси Шафік Кастіро наголосив: «За мир і спокій в Україні об'єдналися зусилля представників багатьох конфесій: православних і мусульман, католиків і протестантів. Немає ніякого сумніву, що ці зусилля повинні об'єднати всіх жителів нашої країни»².

В Одесі у пам'ять за загиблими українцями та в честь Дня Соборності запалили тисячі свічок на Потьомкінських сходах. Разом зі священником присутні помолилися за Україну, а потім, розділившись на дві колони, стали йти один одному назустріч, символізуючи цим єдність і міць України. У цей час понад тисячу свічок горіли на Потьомкінських сходах в пам'ять загиблих на Майдані та під час агресії Росії на Сході. На завершення одесити заспівали Гімн України³.

Також показовим є те, що вперше для Одеси кількість людей, які ідентифікують себе як православні віруючі церкви Київського патріархату, переважала кількість тих, хто ідентифікував себе з церквою Московського патріархату*. Згідно з опитуваннями 26,7% одеситів відносили себе до Української православної церкви Київського патріархату, і тільки 17,5% – до Московського⁴.

¹ В Одесі представники основних конфесій об'єдналися в акції «Під Богом одним всі ходимо» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/25894-v-odesi-predstavniki-osnovnix-konfesij-obyednalisya-v-akcii-pid-bogom-odnim-vsi-xodimo.html

² Мусульмани Південного Сходу України за єдність країни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://umma.in.ua/?p=1441>

³ Одесити у День Соборності України запалили тисячі свічок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.credo-ua.org/2015/01/128955>

Статистика наведена згідно з даними соціологічного опитування громадської організації «Європейський інститут соціальних комунікацій» під керівництвом соціолога О. Доброєра (Доповідна Путіну: В Одесі Вас не люблять. 05.09.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/yusov/54099195588f4/>)

⁴ Доповідна Путіну: В Одесі Вас не люблять. 05. 09. 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/yusov/54099195588f4/>

У соцмережах з'явилися фото, як з інформаційних таблиць одеських храмів УПЦ МП зникають написи про належність до Московського патріархату*. Ці вказівники зникають не тільки із церков, а й з монастиря та резиденції митрополита Агафангела, прихильника політики Путіна. Напис «Московський Патріархат» також зник із таблиці Свято-Ільїнського монастиря Одеської єпархії¹.

Важливою складовою формування релігійної ідентичності вірян є навчання. З ініціативи Одесько-Кримського екзарха УГКЦ Василя (Івасюка) за активної участі Українського католицького університету у вересні 2011 р. стартувала річна Сертифікатна програма з богослов'я, метою якою було проголошено сприяння духовному і богословському зростанню християн на шляху пізнання Бога, виходячи з Божественного Об'явлення, Східнохристиянського Передання, церковного вчення та літургійного життя Церкви. Організатором другої Сертифікатної програми Українського католицького університету «Християнська ідентичність і сучасні суспільні виклики» виступила кафедра богослов'я УКУ у співпраці з Одесько-Кримським екзархатом УГКЦ, Німецькою євангелічно-лютеранською церквою в Україні, Школою апостольства мирян (РКЦ), Київською духовною академією (УПЦ МП), Християнським гуманітарно-економічним відкритим університетом та Південноукраїнським національним педагогічним університетом ім. К. Д. Ушинського. Учасники програми добре усвідомлювали, що в Одесі – в місті особливої динаміки на початку XXI століття, місті-порті, місті посткомуністичної

* На таблицях на синьому тлі жовтими літерами у першому рядку було написано, що це Московський Патріархат, далі вказувалася назва конфесії та храму. У 2015 році таблицю поміняли. На перший погляд все ніби залишилося як і раніше – ті самі контури, кольори, символіка, розмір, однак на новому інформаційному вказівнику замовники «забули» вказати про належність до Московського патріархату УПЦ (МП) в Одесі соромиться своєї належності до Московського патріархату. 29.05.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/orthodox/uoc/60123

¹ УПЦ (МП) в Одесі соромиться своєї належності до Московського патріархату. 29.05.2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/orthodox/uoc/60123/

дійсності, яка стикається з потужними течіями постмодернізму – виникає питання людини: «Ким я є? Яке моє призначення? У чому полягає моя гідність? Чи є якась надія на мене, на мою сім'ю, на мою країну, на моє покоління?»¹ І. Тому надзвичайно важливо дослідити питання ідентичності, свободи і відповідальності, місце і роль церкви, священника, християнина в сучасній Україні і роль України в світі².

Підсумовуючи, зазначимо, що процес політизації конфесійного життя на теренах Одеси є об'єктивно зумовленим явищем і відбувається як через пряме включення релігійних організацій до політичного суспільного дискурсу, так і опосередковано – через політизацію певних релігійних інститутів. Залучення релігійних організацій до політичної боротьби підриває їхній авторитет та створює умови для ведення політиками «нечесної гри». Має місце маніпулювання релігією, послуговування нею задля досягнення окремих політичних цілей та розширення за їх допомогою свого електорату. На сучасному етапі релігійні організації у багатьох політичних системах виступають у ролі тіньового політичного суб'єкта. Політичні лідери активно намагаються заручитися підтримкою релігійних організацій та використати їхній авторитет для підвищення своєї власної ваги на політичній арені.

Політизація релігії в одеській міській громаді і здійснення впливу на конструювання політичних ідентичностей за допомогою релігійного чинника виявлялися в таких основних формах: оцінкою церковними діячами діяльності окремих партій і рухів, загальної політичної ситуації в Україні, зумовлених певною політичною орієнтацією конфесій; агітацією за певних кандидатів до органів влади в церквах, проповідях та інших формах спілкування з віруючими; участю священників у партійних списках на виборах до місцевих рад і Верховної Ради України. Всі ці фактори впливають на формування політичних ідентичностей міської громади.

¹ Шелудько М. Український католицький університет сприяє становленню богословської науки в Одесі. 29.04.2013 / М. Шелудько [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ucu.edu.ua/library/9322/>

² Там само.

2.4 Вплив економіки та місцевого самоврядування на політичні ідентичності городян

Я навіть виділив Одесу як особливий субрегіон – настільки вона відрізняється від навколишнього соціально-економічного ландшафту за складом як населення, так і господарського комплексу (промислово-торгово-курортно-туристичного).

Л. Кучма «Про найголовніше»

Економічна основа процвітання Одеси – зручності географічного положення та підприємливість одеситів. Завдяки географічному положенню були сформовані і системоутворюючі галузі господарства – транзит, морський транспорт і морський бізнес, торгівля, туризм і супутня йому сфера послуг. Сусідство з аграрними районами сприяло розвитку харчової промисловості.

Одеська міська громада однією з перших, ще з перебудовчих часів, почала використовувати нові практики економічних відносин, спочатку у формі кооперативів, а в серпні 1990 р. виконком Одеської міської ради прийняв рішення про переведення господарства міста на ринкові відносини. Першими кроками стали: створення зовнішньої торговельної комерційної фірми з організації експортно-імпортних операцій для потреб населення міста; організація асоціації за участю іноземних фірм «Одеський торговий дім»; відкриття Одеської товарної біржі та акціонерного комерційного банку соціально-економічного розвитку Одеси, перепрофілювання діючих, особливо машинобудівних і швейних підприємств, зі скороченням питомої ваги легкої і харчової промисловості¹.

Економічна криза початку 1990-х рр. призвела до погіршення соціального стану більшості населення, і це стало каталізатором політичної активності як для різних політичних сил, так і органів місцевого самоуправління. Вирішення економічних питань у перші роки незалежності України мало політичне забарвлення, зазвичай економічні вимоги супроводжувалися вимогами політичними. У липні 1992 р. сесія міської ради схвалила «Звернення до

¹ Історія Одеси. – Одеса: Друк, 2002. – С. 453, 495.

Президента України Л. Кравчука, Верховної Ради України, до мешканців Одеси», в якому йшлося про те, що Одеська міська рада вичерпала кредит довіри до уряду України, котрий нездатний здійснювати ефективну економічну політику, яка б базувалася на ринкових механізмах¹. Заява завершувалася категоричним імперативом: «У разі відмови Верховної Ради, Президента України вжити необхідних заходів ми будемо відстоювати інтереси наших громадян усіма доступними економічними та політичними заходами»². Причиною такого критичного стану була політична непослідовність управлінської еліти. Разом з цим, мешканці міста все більше орієнтувалися на нові економічні і політичні цінності.

Економічна ситуація в Одесі упродовж 1991–2014 рр. змінювалася неодноразово. Характерним для міста стало переміщення робочої сили із провідних галузей матеріального виробництва до сфери фінансових, торгово-посередницьких послуг, так званої нерегламентованої зайнятості. Спостерігалось зменшення зайнятих у промисловості, особливо серед молоді, зростання частки працівників, зайнятих у режимі неповного робочого дня, тижня. Продовжувався розвиток підприємництва, самозайнятість та інші види економічної діяльності. Проблеми в економіці міста впливали на свідомість громадян: а) змушуючи їх шукати ті політичні сили, які зможуть змінити ситуацію; б) спонукали до протестних дій – мітингів, страйків, пікетів*. Щоправда, в Одесі вони не мали масового характеру, однак несли політичний підтекст. Так, страйковий рух у Донбасі та деяких інших регіонів (1993 р.) не підтримали не лише керівники міста та області, а лідери політичних партій, за винятком комуністів. Керівники політичних партій Народного Руху України, УРП, ДемПУ, СПУ і КПДС пояснювали складне економічне становище країни, насамперед, бездіяльністю і нерішучістю інститутів влади і виступали за розпуск Верховної Ради

¹ Одесский вестник. – 1992. – 22 июля.

² Там само.

* Наприклад: 10 серпня 2000 р. пікетування сесії міської ради було організовано так званою Народною опозицією, куди входила низка лівих політичних і громадських організацій. Пікетники протестували проти підвищення тарифів на комунальні послуги, дорожнечу хліба і т.д. Написи на плакатах констатували невиконання Р. Боделаном своїх передвиборчих обіцянок (Якупов М. Кто заказал Боделана? // Одесская общая газета. – 2000. – 25 августа).

України, рад усіх рівнів, за проведення рішучих реформ в економіці, однак виступали проти страйків, називаючи їх смертельними для суспільства¹.

Ресурсною базою територіальної громади Одеси є майно, природні, фінансові, людські, інформаційні та інші ресурси. Міська територіальна громада бере участь у вирішенні питань збереження, раціонального використання та нарощення власного ресурсного потенціалу². Трудові ресурси становлять 59,3% від загальної чисельності населення. Якщо брати до уваги індекс промислової продукції в Одесі, то у 1990 р. він становив 100%, у 1995 р. – 77, 8%, у 1997 р. – 52,5 %, у 1998 р. – 63,2%, у 1999 р. – 73,4 %, у 2000 – 62%³. Таким чином, піком спаду став 1997 р. (коли відбувалося «одеське протистояння»), а з 1998 р. розпочалося зростання. Упродовж наступних років економічна ситуація в місті багато в чому залежала від керівництва міста. Негативний вплив на соціально-економічний розвиток міста мало протистояння між обласною та міською владою.

Промисловість міста була представлена 198 великими підприємствами та об'єднаннями, що входили до складу 54 міністерств і відомств, серед яких найбільшого розвитку набуло машинобудування і металообробка, легка і харчова промисловість⁴. На частку цих галузей припадало 84,1 % промислового виробничого потенціалу, 74,8 % загального обсягу виробництва. Промисловості міста притаманний високий рівень концентрації виробництва – четверта частина промислових підприємств випускала 2/3 загального обсягу виробництва. Разом з тим, 37% підприємств міста виробляли лише 7 % товарної продукції⁵. Наявність найбільшого в Європі ринку «7-й км», товарно-грошовий

¹ Забастовки горняков // Слово. – 1993. – Іюнь.

² Поняття «ресурсний потенціал» об'єднує майновий, природно-ресурсний, виробничо-технічний, демографічний, фінансовий, науково-технічний, інтелектуальний, інформаційний, інвестиційний, інноваційний тощо потенціали, а також власне територію з певним типом її інфраструктури.

³ Інформаційні випуски Одеського обласного управління статистики Держкомстату України за 1991 – 2000 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.od.ukrstat.gov.ua/>

⁴ Генеральный план Одессы до 2005 г. // Вечерняя Одесса. – 1989. – 20 февраля.

⁵ Там само.

обмін якого набув масштабів бюджету країни, має значний вплив на економіку міста.

Регіон завжди був привабливим для іноземних інвесторів – з кожним роком частка іноземного капіталу у виробництві зростала. Поширеним явищем в Одеському регіоні було рейдерство. Найвідоміші об'єкти рейдерських атак – ДСК ЧМП (Чорноморське морське пароплавство), ВАТ «Оріон», фабрика технічних тканин (Джутова фабрика), завод «Промзв'язок», завод «Біостимулятор», сільськогосподарське підприємство «Прикордонник», СКТБ «Продмаш», «Поліграфмаш» та ін¹.

А прикордонне та приморське розташування Одеси із зоною активних міграційних процесів та міжнародних контактів впливало на специфіку політичних ідентичностей міської громади Одеси завдяки: транскордонному співробітництву, зокрема, у формі участі в євrorегіонах «Нижній Дунай», «Чорне море»; членству в міжнародних організаціях: Асоціація Євромісто (нараховує понад 120 міст із 30 країн Європи) (2006), Ліга історичних міст (понад 70 міст світу) (2008), Європейська коаліція міст проти расизму (2009); запуску найважливіших євроінтеграційних проєктів – Дня Європи (з 2005), Європейського дня сусідства (з 2007) і Європейського тижня місцевої демократії (з 2008); Європейському тижню місцевої демократії (у 2008 р. Одеса стала першим на території колишнього СРСР пілотним містом), на якому громадяни міста вчилися користуватися демократичними механізмами впливу на позицію міської влади; створенню в Одесі Центру євроатлантичної інтеграції, метою якого була підтримка вступу України в Євросоюз і НАТО (2008); співробітництву в рамках євrorегіонів, де не потрібне прийняття спеціальної нормативно-правової бази на національному рівні.

Одеська громада завдяки співробітництву отримала найкращу форму розвитку взаємовідносин між прикордонними територіями; фінансування для проєктів, здійснюваних у рамках євrorегіонів; співробітництво у всіх сферах життєдіяльності людей, здійснюване через кордон між двома територіями, регіонами або місцевими

¹ Бойко А. Звіт про проведення регіонального заходу м. Одеси / А. Бойко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://parlament.org.ua/docs/uploads/doc/Odesa.pdf>

органами влади чи будь-якою іншою владою в прикордонних регіонах. Це пояснювало вагомість міжнародного співробітництва і потребувало переходу від Я – ідентичності до Ми – ідентичностей, водночас відбувалися вбудовування в глобальну систему і одночасна зорієнтованість стосовно «інших», «чужих».

На позитивні зміни у розвитку міста впливав зовнішній вектор. Одеса активно співпрацювала з Північним інвестиційним банком і Північною екологічною фінансовою корпорацією, МБРР, ЄБРР, IFC, USAID. У 2008 р. прямі інвестиції надійшли з 67 країн світу¹. Навіть у непростому 2009 р. обсяг інвестованих партнерами коштів збільшився, порівняно з попередніми роками, на 15%². Натомість економічне значення ринку РФ і Митного союзу для Одещини було мінімальним і з кожним роком поступалося європейському та особливо ринкам третіх країн. Зокрема, за даними Головного управління статистики в Одеській області, у першому півріччі 2014 р. частка експорту товарів до країн Митного союзу становила лише 8,5% загального. Обсяг поставок до Росії (\$50,2 млн, або 5,5%) за відповідний період був більш ніж удвічі менший, ніж до Туреччини (\$113,8 млн), зіставний із експортом до Іспанії (\$50,4 млн) та не на багато перевищував продаж до США (\$40,4 млн), Нідерландів (\$32,7 млн), Італії, Польщі чи Франції (близько \$29 млн до кожної)³. Водночас для економіки Одещини значно важливішим, аніж для України загалом, залишався експорт послуг (переважно морського транспорту), що не надто поступається продажу товарів (\$0,51 млрд і \$0,87 млрд). На РФ припадало лише 3,4% їх експорту⁴. Економічної залежності від Росії Одеса не мала.

Комунальні ринки були власністю територіальних громад і приносили мільярдні доходи в бюджет, а підприємці працювали в правовому полі. Однак величезний рівень корупції та системного знищення державної та комунальної власності призвели до того, що ринки були вкрадені, при цьому застосовувалися різні коруп-

¹ Одеса посіла четверте місце за діловою привабливістю в Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/362351-odesa-posila-chetverte-mistse-za-dilovoyu-privablivosti-v-evropi.html>

² Там само.

³ Крамар О. Одещина: Нема життя без України. 16.10.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/120938>

⁴ Там само.

ційні і тіньові схеми приватизації власності. Комунальні ринки були виведені з власності громад і передані для збагачення новим «власникам», які проживали за кордоном. Бюджет втратив мільярди гривень доходу.

Цікавий досвід здобула міська громада Одеси під час проведення інвентаризації ринків і повернення ринків, «незаконно» виведених з комунальної власності, а за фактом просто вкрадених у територіальній громаді. Це питання всієї територіальної громади, тому так бурхливо одесити підтримали ініціативу підприємців, понад те, депутати не змогли це проігнорувати і підприємці Одеси стали авангардом у захисті інтересів усіх одеситів¹.

24 липня 2012 р. під час обговорення порядку денного 15-ї сесії Одеської міської ради до трибуни президії вийшли підприємці одеських ринків з вимогами щодо наведення правопорядку і законності роботи на ринках Одеси та області, а також виконання постанови Кабінету Міністрів України про створення комунальних ринків на місці стихійних, які працюють понад три роки без правових документів.

Ініціативу підприємців одеських ринків щодо об'єднання дій у напрямі розбудови місцевого самоуправління та самоврядування в рамках Конституції України висловили в Меморандумі від 1 жовтня 2012 р.: «Нас об'єднує відповідальність за минуле, сьогодення і майбутнє Одеси та України!»². Асамблея громадських організацій малого і середнього бізнесу України, громадського руху «Вільний простір», Політичної партії «Демократичний альянс» затвердила заяву про підтримку Меморандуму про співробітництво підприємців ринків міста Одеси. Комунальні ринки як власність територіальних громад, замість потужного джерела для дохідної частини місцевих бюджетів, стали корупційною інституційною пасткою як для працюючих на них підприємців, так і для громадян України загалом³.

¹ Рыночники Одессы взяли трибуну горсовета 26.07.2012 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ami-odessa.at.ua/news/rynochniki_odessy_vzjali_tribunu_gorsoveta/2012-07-26-49

² Меморандум о сотрудничестве по реализации Резолюции от 1 октября 2012 г. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ami-odessa.at.ua/news/memorandum_o_sotrudnichestve_po_realizacii_rezoljucii_ot_1_oktjabrja_2012g/2012-10-03-73

³ Заявление общественных организаций 06.10.2012 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ami-odessa.at.ua/news/zajavlenie_obshhestvennykh_organizacij/2012-10-06-77

Покупці відчули різкий стрибок цін на продукти і товари першої необхідності, почався процес зубожіння народу України. Було запропоновано єдиний законний вихід з цієї складної ситуації, який допоміг встановити справедливість щодо всіх жителів міста та області і, може, став прикладом для всієї України. Для вирішення цих питань було створено громадський проект «Штаб підприємців ринків Одеської області». Яскравим прикладом беззаконня проти територіальної громади міста Одеси стало рішення Приморського районного суду м. Одеси, яке скасувало постанову прокуратури Одеської області про порушення кримінальної справи про незаконну приватизацію ринку «Привоз»¹.

Усі ринки Одеси та Одеської області, що раніше перебували в комунальній власності і незаконно виведені з неї і передані приватним структурам, мають бути повернуті законному власнику – територіальним громадам. Чинний на той час Одеський міський голова О. Костусев не виконав свої передвиборчі обіцянки 2010 р. з повернення ринків міста Одеси у комунальну власність. І вже в 2011 р. Одеська міська рада VI скликання під керівництвом О. Костусева приймала рішення про затвердження Мірової угоди щодо ринку «Привоз». Тим самим узаконивши незаконну приватизацію, яку здійснив колишній мер Е. Гурвіц і Одеська міська рада V скликання².

Основною першопрчиною акції протесту одеситів стала корупція і розгул організованої злочинності в органах державної влади Одеського регіону, особливо в органах слідства та суду. Це найбільш яскраво проявилось на прикладі грабіжницької політики і практиці рейдерських захоплень майна на ринках Одеської області. Назріла гостра потреба вимагати від Президента України і секретаря РНБО провести виїзне засідання в Одесі, зважаючи на поглиблення криміналізації судової влади в Одеській області³. Це була не перша спроба апеляції громади Одеси до центрального керівництва держави.

¹ Резолюція 01 жовтня 2012 р. Одеса [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ami-odessa.at.ua/news/rezoljucija_01_oztjbrja_2012g_odessa/2012-10-03-72

² Там само.

³ Там само.

24 жовтня 2012 р. в Одесі відбувся мітинг на підтримку вимоги одеситів з повернення комунальних ринків у власність територіальних громад. Для участі у мітингу були запрошені всі небайдужі одесити і громадяни України, громадські організації з метою домогтися вирішення питань у різних напрямках життя. Політичні партії взяли на себе зобов'язання і готові були захищати права одеситів як до виборів 2012 р., так і після них¹. Серед гасел, які звучали на мітингу, були наступні: «Ми закликаємо всіх небайдужих і тих, хто вболіває за долю своїх родин, свого міста і країни, громадян, незалежно від своїх політичних і громадських уподобань і поглядів, приєднатися до нас!»; «МИ домагаємося повернення вкрадених ринків у комунальну власність!»; «Ми за відставку губернатора!»; «Ми висловлюємо недовіру Одеській міській раді та міському голові Олексію Костусеву!»².

Під гаслом «Ми втомилися від правового свавілля!» пройшов мітинг перед будівлею Одеської обласної прокуратури, організований у рамках громадського проекту «Штаб підприємців ринків Одеської області». Учасники заходу підготували для обласного прокурора А. Галкіна колективну заяву, в якій вимагали дати оцінку бездіяльності та корумпованості правоохоронних, державних органів області та місцевого самоврядування Одеси³. Внаслідок незаконної приватизації комунальної власності одеситів, підприємств, ринків, земельних ділянок, узбережжя Одеси, за повного потурання і бездіяльності органів державної та судової влади, місцевого самоврядування територіальна громада втратила свою економічну базу⁴. Діяльність підприємців вивели за рамки правового поля українського законодавства⁵.

¹ «Приглашение на митинг 24 октября 2012 г». 22.10. 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ami-odessa.at.ua/news/priglaszenie_na_miting_24_oktjabrja_2012g/2012-10-22-84

² «Обращение Предпринимателей к Одесситам! 06.10.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ami-odessa.at.ua/news/obrashnenie_predprinimatelej_k_odessitam/2012-10-06-78

³ «Мы устали от правового беспредела!» 20.11.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ami-odessa.at.ua/news/?page8>

⁴ «Есть ли оппозиция в Одессе?» «Обращение одесситов! 16.12. 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ami-odessa.at.ua/news/est_li_oppozicija_v_odesse/2012-12-16-113

⁵ Там само.

Судова влада в Україні є однією з найбільш корумпованих. Громадська організація «Громадська ініціатива південного регіону» розпочала громадський проєкт «Судовій владі – Народну реформу», який допоможе одеситам у боротьбі з судовим свавіллям! Будучи джерелом влади в державі, народ України втратив саму владу. І яскравим негативним прикладом цьому може служити Одеська судова влада¹.

Порушення прав і свобод, визначених Конституцією України та нормами Законів України, стали візитною карткою Одеської обласної державної адміністрації та Одеської міської ради, судової влади та правоохоронних органів в Одеській області. Представники підприємців, громадських, профспілкових, правозахисних організацій проводили різні відкриті публічні заходи, акції протесту, мітинги, запрошуючи на них усіх зацікавлених осіб і громадсько-політичні організації². Однак політичні партії не брали участі у відстоюванні інтересів територіальної громади Одеси. Складалося враження, що в міських і обласних партійних структурах відсутні члени партій³. Поставало питання, а чи є партія, якщо відсутні члени партії на місцях? І що це за партії, якщо їх не цікавлять питання розвитку регіону, проблеми та потреби громадян? Тоді навіщо потрібні такі партії? 21 грудня 2012 р. в Одесі відбувся мітинг-протест, який організували громадські організації і запросили приєднатися до них опозиційні партії.

Збори громадян України в м. Одесі ухвалили кардинальне рішення: «Ми, одесити, громадяни України, представники територіальної громади Одеси, керуючись нормами ст. ст. 5, 7, 8, 9, 22, 21, 36, 39, 140 Конституції України, ст. ст. 2, 3 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», нормами чинних міжнародних договорів, які є частиною національного законодавства України, ґрунтуючись на принципах народовладдя, законності, гласності, колегіальності, прийняли рішення реалізувати своє

¹ «Судебная власть под контролем народа!» 04.12. 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ami-odessa.at.ua/news/sudebnaja_vlast_pod_kontrolom_naroda/2012-12-04-103

² «Есть ли оппозиция в Одессе?» Обращение одесситов! 16.12. 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ami-odessa.at.ua/news/est_li_oppozicija_v_odesse/2012-12-16-113

³ Там само.

конституційне право на участь у місцевому самоврядуванні і здійснити місцеве самоврядування в м. Одесі безпосередньо, самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції України та Законів України»¹.

Конфлікти навколо власності одеських ринків тривали і у 2014 р. Зокрема, йшлося про те, що ТОВ «Промтоварний ринок» («7-й км») незаконно перейшло під управління компанії Parox Corporation Ltd (пов'язують з экс-нардепом Ю. Іванюшенком та І. Аврамовим). Упродовж року тривала судова справа щодо прав на ТОВ «Промтоварний ринок»².

Інший гучний конфлікт був пов'язаний з Одеським нафтопереробним заводом (група «ВЕТЕК»), коли восени 2014 р. на території заводу з'явилися озброєні особи за сприяння представників правоохоронних органів та співробітників компанії «Укрнафта» під приводом необхідності охорони нафтопродуктів. 3 грудня за рішенням суду нафтопродукти із заводу почали вивозитися на зберігання до ДП «Укртранснафтопродукт»³. Загалом за підсумками 2014 р. у місті спостерігався незначний спад економічної активності.

Економічний потенціал міста* зберігся завдяки: по-перше, традиціям**, які формувалися упродовж століть: економічні

¹ Резолюція Собрания граждан Украины в г. Одессе. 30.12.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ami-odessa.at.ua/news/rezoljucija_sobranija_grazhdan_ukrainy_v_g_odesse/2013-12-30-162

² Регіони України – 2014. Одеська область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fes.kiev.ua/new/wb/media/publikationen/25-06-print.pdf>

³ Там само.

* Одеса – економічний центр Півдня України, який поєднує в собі найбільший морський порт країни, розвинену промисловість, курортно-рекреаційний комплекс, транспортну, фінансову і соціальну інфраструктуру. Головною галуззю господарського комплексу міста є промисловість, яка являє собою єдиний повністю сформований в Українському Причорномор'ї локальний територіально-виробничий вузол. Промисловим підприємствам м. Одеси належить 1,3 % обсягу реалізованої промислової продукції України. У структурі промислового виробництва переважає харчова промисловість, машинобудування, ремонт та монтаж машин і устаткування, металургія та обробка металу, нафтопереробка. У машинобудівному комплексі найбільше розвинуті верстатобудівна та інструментальна промисловості, приладобудування, сільськогосподарське машинобудування, виробництво технологічного обладнання для легкої і харчової промисловості, торгівлі і громадського харчування.

свободи, політична та національна толерантність; по-друге, всупереч радянській владі, яка прагнула знищити свободолюбний дух підприємництва; по-третє, з початком перебудови і оголошенням ринкових реформ почали розвиватися перші в країні кооперативи і згодом знову з'явилися іноземні інвестори; по-четверте, всупереч засиллю російських інвесторів та підприємців у другій половині 1990-х рр.; по-п'яте, завдяки поверненню іноземних інвесторів* (без надання пріоритетів); по-шосте, тому, що в Одесі найнижчий рівень безробіття в країні (станом на 1 жовтня 2014 р. рівень зареєстрованого безробіття в Одесі становить 0,46%).

Підтвердженням цього можуть бути результати дослідження «Інституту міста», які виявили в Одесі найвищі показники якості життя населення (лютий 2011 р.). Критеріями оцінювання були: демографія, житлові умови, рівень розвитку освіти, транспортної системи, а також показники соціальної напруги та стан екології (висновок робили на основі даних Державного комітету статистики України)¹. Виявилось, що в Одесі – високий рівень ділової активності і практично повністю працевлаштоване населення (серед усіх міст-учасників рейтингу рівень безробіття в Одесі один з найнижчих); найвищий рівень народжуваності, найменші житлово-комунальні тарифи та найнижчий рівень шкідливих викидів у

** Цьому сприяла урядова політика щодо залучення поселенців на нові землі, пільги, які надавали місту (грошові субсидії, звільнення від податків і постою, «порто-франко» (1819–1859 рр.), спеціалізація на хлібній торгівлі, а також політика сприяння підприємству з боку керівництва міста. У місті процвітав французький, грецький, німецький бізнес. Впливову роль в економічних справах відігравав Англійський клуб. Ніколи в Одесі не правив якийсь один інвестор. Чим більше в місто приходило іноземних інвестицій, тим ефективнішою була економіка, тим краще жили одесити, місто будувалося і оновлювалося. Одеса була вигідною сферою вкладання грошей, де влада дотримувалася рівних для всіх правил гри.

* У місті працює 467 підприємств з іноземним капіталом. Лідерами прямого іноземного інвестування (акціонерний капітал) в економіку міста Одеси були: Кіпр (26,0% від загального обсягу прямих інвестицій в місто), Нідерланди (17,8%), Великобританія (7,4%), США (7,0%), Франція (6,4%), Німеччина (5,7%) (Лідери іностраниного інвестування в економіку Одеси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://omr.gov.ua/ru/news/53788/>)

¹ Ремовська О. Одесу назвали найкращим містом України / О. Ремовська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/articleprintview/1947835.html>

атмосферу¹. Одним з найбільш перспективних і економічно привабливих міст Європи журнал FDI Magazine визнав Одесу*.

«Міська конституція» та народне віче як маркери ідентичності міської громади. Для виявлення особливостей теоретичного конструювання одеської ідентичності, пов'язаного з формуванням уявлень про специфіку культурного простору міста, на рівні законодавства здійснено аналіз Статуту міста. Згідно зі Статутом міста «міська громада – жителі, об'єднані постійним проживанням в межах міста Одеси»², члени міської громади – жителі, які постійно проживають та зареєстровані у м. Одесі³. Також констатувалося, що міська громада складається з громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства, які постійно проживають та зареєстровані на території міста Одеси⁴, і наголошувалося, що міська громада – первинний суб'єкт місцевого самоврядування на території міста, основний носій його функцій і повноважень⁵.

Підготовка і формулювання концептуальних положень проекту Статуту територіальної громади міста Одеси, тобто створення «міської конституції», розпочалася ще до прийняття Конституції України і Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» у 1995 р. Ініціаторами підготовки Статуту міста виступила постійна комісія Одеської міської ради із законності і правопорядку. Проект концепції пройшов обговорення у міській раді і знайшов підтримку серед депутатів. Однак протистояння серед міського політикуму не сприяло затвердженню документа.

Упродовж 1998–1999 рр. на розгляд було запропоновано три проекти статуту: від фахівців Одеського регіонального інституту

¹ Ремовська О. Одесу назвали найкращим містом України...

* Конкурс на звання «Місто майбутнього» журнал проводив с метою визначення найперспективнішого регіону Європи для притоку інвестицій, економічного розвитку і розширення бізнесу. У рейтингу FDI Magazine Одеса посіла четверте місце в Європі за економічною ефективністю (Cost Effectiveness) і діловою привабливістю (Business Friendliness). За сукупністю параметрів Одесу випередили лише міста Євросоюзу – Амстердам, Рига і Вільнюс.

² Статут територіальної громади міста Одеси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://omr.gov.ua/ru/acts/council/36244/>

³ Там само.

⁴ Статут територіальної громади міста Одеси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://omr.gov.ua/ru/acts/council/36244/>

⁵ Там само.

державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (розробники – С. Саханенко, О. Якубовський, М. Свіріна), проект «Хартія» (був схвалений постійною комісією міської ради Одеси з питань удосконалення структури управління містом (О. Мучник), проект М. Орзіха. Жоден з проєктів не набув чинності. І лише у 2006 р. був підготовлений черговий проєкт Одеською міською громадською організацією «Обличчям до обличчя» (за участі фонду «Відродження») – «Статут територіальної громади як основа для демократичного розвитку міста Одеси». Була створена робоча група на чолі з О. Орловським з розробки проєкту Статуту, планувалося затвердити його на початку 2007 р. Проєкт Статуту був оцінений як позитивний і винесений на сесію міськради. 11 травня 2007 р. відбулися громадські слухання проєкту Статуту. Перешкодою стала відсутність кворуму. Тодішній міський голова, Е. Гурвіц, відправив проєкт Статуту на доопрацювання. Робоча група була розпущена. Черговою спробою обговорити Статут був круглий стіл «Статут територіальної громади міста Одеси: проблеми і перспективи прийняття», проведений у червні 2008 р. У жовтні 2008 р. управління інформації міської ради організувало обговорення Статуту у ЗМІ.

Під час чергових виборів до місцевої ради політичні партії занесли в свою передвиборчу програму питання про прийняття Статуту міста, як, наприклад, кандидат на посаду міського голови від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ О. Костусєв, підписуючи різні меморандуми взамін підтримки його кандидатури на виборах, обіцяючи при цьому прийняття Статуту. Одеська громадськість, навчена досвідом минулих років, вирішила проконтролювати процес доопрацювання та прийняття Статуту. Була створена громадська робоча група, яка взяла за основу проєкт, розроблений у 2007 р., у саму ж групу увійшли: керівник попередньої і нової робочої групи з розробки проєкту Статуту – О. Орловський, а також керівники громадських організацій – А. Сидоренко та С. Муранов.

На першій сесії міської ради було прийнято розпорядження про створення робочої групи з доопрацювання Статуту упродовж року і, нарешті, прийняття його в грудні 2011 р. Громадська робоча група відразу ж запропонувала залучити своїх кандидатів. Тут і

виявився перший підступ влади – жоден кандидат від громадськості за весь період розробки так і не був залучений до робочої групи при міськраді, створеної за розпорядженням О. Костусева.

Доопрацювання Статуту здійснювалося двома групами паралельно. Коли ж справа дійшла до громадських обговорень у районах міста, громадськість міста була шокована: Одеська влада в особі робочої групи так «доопрацювала» Статут, що самоврядування в Одесі де-факто ставало неможливим. Наприклад, щоб ініціювати громадські слухання з будь-яких питань самоврядування (зокрема, вимога громадськості припинити незаконну забудову), зокрема зібрати 1000 підписів, а щоб подати місцеву ініціативу на розгляд сесії міської ради, потрібно 10 тисяч підписів!

Громадськість зрозуміла, що після прийняття такого Статуту їх права будуть існувати тільки на папері. Тому, не бажаючи здаватися, небайдужі до своїх прав одесити підтримали громадський проект «Прийми Статут, який зробить нас громадою!». Крім цього, проект робочої групи міської ради не передбачав виборну посаду уповноваженого з прав людини, а також уповноваженого з прав дітей. Секретар міської ради і депутати доводили одеситам, що введення цих посад суперечить Конституції України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, який здійснював юридичну експертну оцінку, у висновках рекомендував ввести посаду уповноваженого громади щодо захисту її прав. Громадськість міста звернулася з вимогою винести обидва проекти Статуту на загальноміський референдум, щоб одесити самі вибрали, що для них краще.

Пройшовши шлях майже у шістнадцять років, територіальна громада Одеси 25 серпня 2011 р. отримала Статут, який був зареєстрований Одеським міським управлінням юстиції¹. Прийнятий Статут значно скоротив права громадян і громади в цілому, тим самим порушивши принципи Європейської Хартії місцевого самоврядування, порушивши Конституцію України, Закони України «Про місцеве самоврядування України», «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності». Представники громадського проекту «Прийми

¹ Устав Одесси зареєстрований органами юстиції [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.odessa.ua/ru/announcements/33063/>

Статут, який зробить нас громадою!» звернулися до суду¹. Статут Одеси передбачав проведення консультацій влади з громадськістю. На рівні місцевих державних адміністрацій директивно були створені громадські ради (для місцевих рад такий порядок роботи був рекомендаційним). Збереглося декілька координаційних і погоджувальних рад за напрямками, оскільки такий формат роботи довів свою ефективність. В Одесі діють конфесійна рада, громадські, ветеранські та козацькі організації, рада благодійних та громадських організацій. В Одесі реалізуються 32 міські програми.

Про практику застосування Статуту територіальної громади м. Одеси за період з 1 жовтня 2012 по 30 червня 2013 р. був підготовлений звіт*. Статут міста – місцевий нормативно-правовий акт, який групує в одному документі основні правові норми, що регулюють життєдіяльність Одеси та її територіальної громади, здійснення нею місцевого самоврядування. Статут систематизував правовідносини, які стосуються виключно одеської громади – визначав символіку, гімн, святкові та пам'ятні дати, міські відзнаки та нагороди². Статут дав можливість членам міської громади, застосовуючи закріплені форми безпосередньої демократії, брати участь у роботі місцевого самоврядування, вносити свої пропозиції

¹ Чергове судове засідання 23.02.2012 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ami-odessa.at.ua/news/cherbove_sudove_zasidannja/2012-02-23-28

* За допомогою форм безпосередньої демократії, закріплених у Статуті (місцеві ініціативи, громадські слухання, загальні збори громадян за місцем проживання), члени міської громади внесли 4 місцеві ініціативи. 3 з них Одеською міською радою прийняті з позитивним рішенням. Громадськість міста ініціювала громадські слухання з питання обговорення проекту Генерального плану м. Одеси. За підсумками слухань створено погоджувальну раду з доопрацювання проекту Генерального плану м. Одеси. Крім того, 9 червня 2013 р. щодо вул. 1-ша Лінія проведено загальні збори громадян за місцем проживання з питань присвоєння вулиці 1-ша Лінія (ж/м Дружний с. Мізікевича) назви Бузкова (Бузкова) і введення цієї вулиці до Реєстру топонімів м. Одеси. На думку членів робочої групи, аналіз практики застосування Статуту дає підстави стверджувати, що прийнята два роки тому «міська конституція» показала свою необхідність і ефективність (В Одесі представили звіт про практику застосування Статуту. 29.08.2013 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ibi.com.ua/ua/news/v-odesse-predstavili-otchet-o-praktike-primeneniya-ustava.html>)

² В Одесі представили звіт про практику застосування Статуту. 29.08.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ibi.com.ua/ua/news/v-odesse-predstavili-otchet-o-praktike-primeneniya-ustava.html>

та зауваження щодо діяльності виконавчих органів, ініціювати вирішення питань місцевого значення шляхом скликання громадських слухань або шляхом внесення місцевої ініціативи. Завдяки прийняттю Статуту діяльність депутатів міської ради та виконавчих органів міської ради стала більш прозорою. Виконавчі органи міської ради публічно звітують перед міською громадою про свою роботу, а також розміщують відповідні звіти в місцевих друкованих та електронних ЗМІ¹.

Від часу прийняття Статуту міста не пройшло ще й п'яти років. Однак бурхливі події Революції Гідності, окупація Криму, російсько-українська війна на Сході України внесли певні корективи в самоорганізацію одеситів. У травні 2014 р. після трагічних подій 2 травня в Одесі було сформоване НАРОДНЕ ВІЧЕ територіальної громади міста Одеси як форма безпосередньої участі громадян у здійсненні влади з питань місцевого самоврядування, оскільки Одеська міська територіальна громада є первинним суб'єктом місцевого самоврядування в місті Одесі, носієм його функцій і повноважень, а також первинним суб'єктом публічних прав на території міста Одеси, джерелом публічної влади органів місцевого самоврядування Одеси². Програмовий документ «Народного віча» містив нове визначення одеської міської територіальної громади – територіальний колектив, до складу якого входять громадяни України, що постійно проживають на законних підставах в місті Одесі, які безпосередньо вирішують питання місцевого самоврядування в місті Одесі відповідно до чинного законодавства, мають право брати участь в місцевих виборах та місцевому референдумі в місті Одесі³.

Органи самоорганізації населення Одеси. Органи державної влади та місцевого самоврядування, громадські інститути як рівноправні партнери можуть працювати в демократичному суспільстві. За таких умов кожна людина відчуває соціальну

¹ В Одесі представили звіт про практику застосування Статуту.

² Народне віче територіальної громади міста Одеси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ami-odessa.at.ua/news/narodne_viche_teritorialnoji_gromadi_mista_odesi/2014-05-07-176

³ Народне віче територіальної громади міста Одеси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ami-odessa.at.ua/news/narodne_viche_teritorialnoji_gromadi_mista_odesi/2014-05-07-176

підтримку. В Одесі не тільки шукали, але й, як правило, завжди знаходили таку модель соціального партнерства, яка б працювала як на конкретну людину, так і на всю громаду.

Досить успішно співпрацюють громадські організації Одеси із місцевою владою щодо підготовки локальних нормативно-правових актів та залучення коштів на розв'язання місцевих проблем. У 1999 р. місцева рада затвердила «Положення про органи самоорганізації населення». Упродовж значного часу тривала спільна робота Одеської міської громадської організації «Обличчям до обличчя», Одеської міської ради, Одеського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентіві України та Одеського суспільного інституту соціальних технологій над підготовкою проектів «Положення про місцеві ініціативи у м. Одесі» та «Статуту територіальної громади м. Одеси». За ініціативи зазначених організацій проекти локальних нормативно-правових актів були предметом обговорення міських громадських слухань.

Одеська міська рада виробила власну нормативу базу для створення, реєстрації і діяльності органів СОН, ухваливши 14 січня 2002 р. рішення № 3374-XXIII «Про органи самоорганізації населення в місті Одесі». З часом міська рада та її органи затвердили цілу низку локальних актів, спрямованих на практичне вирішення питань самоорганізації населення¹.

Міська рада 21 грудня 2007 р. затвердила «Програму розвитку органів самоорганізації населення (СОН) в м. Одесі на 2008–2011 рр.», яка народилася за «ініціативи знизу» і значною мірою виконувалася силами самих органів СОН та дозволила Одесі зробити серйозний крок вперед на шляху подальшого реального розвитку самоорганізації населення як найважливішої складової громадянського суспільства і гармонійного вбудовування цієї форми локальної демократії в загальну систему місцевого самоврядування². Однак слабка ресурсна й матеріа-

¹ Концепція місцевого самоврядування м. Одеси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/igroupteamsite/municipalne-pravo-ukraieni/koncepcia-miscevogo-samovraduvanna-m-odesi>

² Концепція місцевого самоврядування м. Одеси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/igroupteamsite/municipalne-pravo-ukraieni/koncepcia-miscevogo-samovraduvanna-m-odesi>

льно-технічна база органів самоорганізації населення, відсутність належним чином підготовлених кадрів та стимулів для їхньої роботи, у тому числі оплати праці, а також координації дій між органами самоорганізації населення між собою та з міською радою створювала низку проблем і стримувала розвиток цих органів (Див. Таблицю 2.11).

Таблиця 2.11

Динаміка оцінок респондентами ступеня використання різних форм локальної демократії (1998–2007 рр.) (у відсотках)

Форма локальної демократії	1998–2002			2002–2006			2006–2007		
	Активно	Рідко	Не вик.	Актив.	Рідко	Не вик.	Актив.	Рідко	Не вик.
Місцеві ініціативи	5,3	26,3	8,4	10,5	3,7	5,8	42,1	3,7	4,2
Загальні збори	10,5	23,7	5,8	28,9	8,9	2,1	36,8	9,5	3,7
Місцеві референдуми	21,1	10,5	8,4	7,9	5,8	6,3	13,2	1,1	5,8
Громадські слухання	10,5	2,6	6,8	39,5	,3	5,3	23,7	1,1	5,3
Діяльність органів СОН	63,2	18,4	8,4	57,9	3,7	0,5	57,9	8,9	3,2

Джерело: Одеса. Стан місцевої нормативної бази локальної демократії у м. Одесі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: samoorg.com.ua/wp-content/.../08/stan-lokalnoi-demokratii-odesa.doc

Формою локальної демократії виступають місцеві референдуми. Щоправда, одеська громада жодного разу не реалізувала це право, хоча спроби були. Представники громадських організацій Одеси мали намір розглянути на референдумі питання про: вибори всіх рівнів виключно на мажоритарній основі в одномандатних округах; право визначати форму державного правління народу; повне скасування депутатської недоторканості; запровадження місцевих референдумів, щоб громадяни у

кожній області могли достроково і законно знімати з посад керівників обласних державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування всіх рівнів; надати право громадянам на референдумі висловлювати недовіру Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України¹.

Спроба провести місцевий референдум з питання «Чи згодні Ви з тим, щоб повноваження Одеської міської ради V скликання та Одеського міського голови були припинені достроково?» спостерігалася у територіальній громаді м. Одеси і у 2007 р. Однак була відхилена через недостатню кількість підписів, зібраних ініціативною групою Одеської міської ради з місцевого референдуму № 1/07 для підтримання вимоги про проведення місцевого референдуму².

Одеська організація Політичної партії «Фронт Змін» у квітні 2011 р. займалася підготовкою до проведення референдуму про відставку мера Одеси О. Костусева. На думку організації, міська влада на чолі з О. Костусевим не виконувала передвиборчі обіцянки і не могла впоратися зі своїми завданнями. Мер Одеси О. Костусев своїм розпорядженням відмовив ініціативній групі одеситів у проведенні референдуму щодо своєї відставки у зв'язку з порушенням вимог чинного законодавства³.

Не часто використовувала міська громада Одеси розв'язання проблем громади через соціальне замовлення, хоча ця форма уперше в Україні народилася в місті Одесі понад п'ятнадцять років тому. Одним з ініціаторів та організаторів розробки і впровадження механізму соціального замовлення був Одеський суспільний

¹ Місцеві референдуми: інструмент виходу з кризи чи недоречна вигадка опозиції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://newsradio.com.ua/2014_02_18/M-scev-referendumi-nstrument-vihodu-z-krizi-chi-nedorechna-vigadka-opozic/

² Розпорядження Одеського міського голови № 1589-01 р від 28.12.2007 «Про відхилення пропозиції про проведення місцевого референдуму з питання «Чи згодні Ви з тим, щоб повноваження Одеської міської ради V скликання та Одеського міського голови були припинені достроково?» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://omr.gov.ua/ua/acts/mayor/11903/>

³ Костусев відмовив у проведенні референдуму за свою відставку. 14.10.2011 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/1272256-kostusev-vidmoviv-u-provedenni-referendumu-za-svoyu-vidstavku>

інститут соціальних технологій, який упродовж 10 років здійснював науково-методичний супровід цього механізму. Механізм соціального замовлення – одна з найефективніших соціальних технологій, за допомогою якої органи місцевої влади у тісній співпраці з громадськими об'єднаннями розв'язували життєво важливі проблеми міської громади¹.

Ідея обшинних фондів надзвичайно вдала і була однією з найбільш ефективних у діяльності громади. Окрім того, важливим був і психологічний момент: внески у розвиток місцевої громади роблять її членів відповідальнішими і суспільно зрілими. Рішуче налаштовані одесити вирішили будувати власну модель обшинного фонду, не чекаючи теоретичної бази. Перший в Україні community foundation було утворено в Одесі 23 січня 2010 р.². Фонди громад – це неурядові благодійні структури, призначення яких полягає в підвищенні якості життя громад, на території яких поширюється їхня діяльність. Фонди громад визначають потреби місцевої громади, заохочують благодійні пожертви і накопичують кошти, з яких надають гранти на впровадження ініціатив з розв'язання соціально важливих місцевих проблем. Метою діяльності фонду громади є покращення якості життя мешканців чітко географічно визначеної території (не має прив'язки до певної теми, групи громади тощо). Фонд громади одночасно виконує у громаді три основні функції: є лідером громади, двигуном розвитку філантропії та інструментом перерозподілу ресурсів задля розв'язання найважливіших проблем та потреб.

Територіальні громади України витрачають на енергоносії від 20% та більше місцевих бюджетів, що зумовлено відсутністю місцевої енергетичної політики. Енергозбереження стає все більш актуальним у зв'язку з підняттям тарифів на послуги.

¹ Прес-конференція «Вирішення проблем місцевих громад через соціальне замовлення» 28.04.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://samoorg.com.ua/blog/2011/04/29/mart-aprel-2011-g/>

² Общинні фонди (фонди місцевої громади): нагальна проблема чи закордонна екзотика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lacenter.org.ua/2013-09-10-08-52-50/66-2013-09-10-09-07-39/190-2010-06-29-08-23-59.html>

Місцева політика має бути спрямована на управління господарством з використанням енергоресурсозберігаючих технологій та за участю громади¹. У цьому напрямі робиться чимало. В Одесі була доопрацьована та погоджена Концепція муніципального енергозбереження територіальної громади, спрямована на розвиток системи енергозбереження на рівні міста, визначена схема управління нею з боку органів міської влади за участю територіальної громади та ін.². Відбулося громадське обговорення проекту рішення Одеської міської ради «Про забезпечення участі членів територіальної громади м. Одеси в здійсненні громадського контролю за наданням послуг з утримання будинків, споруд та прибудинкових територій»³.

Правління Одеської міської організації Всеукраїнської асоціації сприяння самоорганізації населення (ВУАССОН) провело круглий стіл за участю керівників ОСН міста, лідерів громадських організацій та представників Управління з питань взаємодії з органами самоорганізації населення Одеської міськради⁴. Щороку проходить Міжнародна науково-практична конференція з нових соціальних технологій.

Осмислення міста як простору самореалізації. Одеса є лідером з розвитку органів самоорганізації населення. У 2011 р. у місті діяло 30 органів самоорганізації населення, зареєстрованих як юридичні особи, в тому числі 25 комітетів мікрорайонів, один квартальний комітет та 4 будинкові комітети⁵.

¹ Енергозбереження з доставкою додому 09.03.2011. Одеса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://samoorg.com.ua/blog/2011/04/29/mart-aprel-2011-g/>

² Енергозбереження стає все більш необхідним, але держава не поспішає. 21.03.2011 Одеса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://samoorg.com.ua/blog/2011/04/29/mart-aprel-2011-g/>

³ Одеситы хотят контролировать оказание услуг по содержанию дома и придомовой территории [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://samoorg.com.ua/blog/2011/04/29/mart-aprel-2011-g/>

⁴ Обсудили планы на 2011 год 27.03.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://samoorg.com.ua/blog/2011/04/29/mart-aprel-2011-g/>

⁵ Стратегія економічного та соціального розвитку міста Одеси до 2022 року. – Одеса, 2013. – С.35.

Таблиця 2.12

Стратегія економічного та соціального розвитку міста Одеси до 2022 року

<p>Пріоритетний напрям: Місто сильне своєю громадою, яка піклується про кожного одесита – забезпечити реальну участь одеситів в управлінні і житті міста; забезпечити всім одеситам, незалежно від матеріального становища, віку і фізичного стану, умови для повноцінного життя</p>	
<p>Реальна участь міської громади в управлінні та житті міста</p>	<p>Забезпечення прийняття рішень за основними питаннями розвитку міста через громадські слухання. Прийняття Генерального плану Одеси, Стратегії економічного та соціального розвитку Одеси до 2022 року, найважливіших місцевих нормативних актів через загальноміські громадські слухання</p> <p>Надання можливості громадським організаціям брати участь у підготовці рішень міської влади. Активізація існуючих робочих органів для проведення консультацій влади і представників громадськості – громадських рад при міському голові, Молодіжної ради</p> <p>Розвиток волонтерського руху</p> <p>Збільшення кількості органів самоорганізації населення та впровадження нових методів їхньої роботи: бригади з благоустрою; передача органам самоорганізації населення ряду мікрорайонів повноваження з обслуговування будинків з відповідними фінансовими коштами і майном</p> <p>Розширення застосування механізму соціального замовлення для розв'язання соціальних проблем міста</p> <p>Фінансова та матеріальна підтримка громадських об'єднань.</p>
<p>Забезпечення умов повноцінного життя для всіх мешканців міста</p>	<p>Забезпечення надання соціальних послуг та інших видів допомоги незахищеним верствам населення</p> <p>Сприяння працевлаштуванню, підвищенню професійних здібностей одеситів</p> <p>Розширення мережі притулків для людей без визначеного місця проживання</p> <p>Розробка спрощеного механізму надання адресної матеріальної допомоги</p> <p>Сприяння реабілітації асоціальних елементів суспільства (наркоманів, алкоголіків)</p>

Джерело: Стратегія економічного та соціального розвитку міста Одеси до 2022 року. – Одеса, 2013. – С.43.

Актуальним для міської громади Одеси залишається залучення молоді до участі у громадському житті. Одеська міська рада №4831-IV від 09. 11. 2005 р. затвердила «Концепцію розвитку участі молоді та неповнолітніх дітей у розв'язанні проблем територіальної громади міста на 2005–2015 роки “МОЛОДА ГРОМАДА”». Участь молоді – це процес, коли молоді люди впливають та розділяють контроль і відповідальність за рішеннями, планами та ресурсами, що їх торкаються. Визначаються дві форми участі: соціальна участь, яка належить до соціального закладу, що справляє вплив на молоду людину, як-то навчальний заклад, спортивний клуб або місце роботи; громадсько-політична участь стосується впливу на молоду людину місцевої, регіональної, національної та міжнародної політики¹. Зростання громадських повноважень молоді означає нарощування її можливостей щодо участі у житті громади. Це їхня участь у процесі прийняття рішень, але одночасно – участь молодих хлопців та дівчат у житті громади через доступ до освіти, зайнятості, здоров'я та ресурсів. Зростання громадських повноважень означає також надання можливості щодо створення рішень, котрі впливають на їх життя².

Члени молодіжного клубу лідерів порушили питання про необхідність більш активної участі молоді у громадському житті міста і заявили про свої виборчі наміри, а також висловили пропозиції щодо організації молодіжної газети, радіо- і телепрограм, створення служби соціальної зайнятості та ін., підтримку у міській раді³. Із розвитком місцевого самоврядування, ролі та місця окремого члена територіальної громади поглиблюється невідповідність рівня молодіжної участі сучасним потребам та вимогам. Перший Форум молоді міста (червень 2003 р.), про-

¹ Рішення Одеської міської ради №4831-IV від 09.11.2005 р. Про затвердження «Концепції розвитку участі молоді та неповнолітніх дітей у вирішенні проблем територіальної громади міста на 2005–2015 роки “МОЛОДА ГРОМАДА”» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.odessa.ua/acts/council/174/>

² Рішення Одеської міської ради №4831-IV від 09.11.2005 р. Про затвердження «Концепції розвитку участі молоді та неповнолітніх дітей у вирішенні проблем територіальної громади міста на 2005–2015 роки “МОЛОДА ГРОМАДА”» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.odessa.ua/acts/council/174/>

³ Александров Г. Как лидер с лидерами говорят / Александров Г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://porto-fr.odessa.ua/1997/9/novpf1.htm>

аналізувавши стан участі молоді, визначив як негативний рівень представництва інтересів молоді міста, оснований на діяльності молодіжних громадських організацій. Із 97 зареєстрованих організацій, чия діяльність спрямована на молодь, фактично діяло 15, їхній загальний представницький рівень не перевищував 300 осіб. За даними обласного управління статистики кількість осіб віком від 14 до 29 років в м. Одесі станом на 1 січня 2004 р. становив 266900 осіб. У Одесі зосереджена велика кількість молоді, що навчалася у 131 загальноосвітньому закладі, 14 професійних училищах, 19 ВНЗ 1–2 рівня акредитації та 20 ВНЗ 3–4 рівня акредитації. Однак розвиток молодіжної участі здійснюється тільки у найбільш прогресивних навчальних закладах. Зрозуміло, що такі форми можуть бути досить ефективними у рамках закладу, але є проблематичним у разі виникнення питання, яке не належить до його компетенції. Відсутність визначення пріоритетів молодіжної політики для міста та її координації безпосередньо з боку представників різноманітних молодіжних груп гальмує розвиток молоді. З іншого боку, Форум зосередив увагу на можливостях місцевого самоврядування та механізмах прямої участі громади щодо визначення своїх представників. Саме Одеську міську раду та принципи її створення неповнолітні діти та молодь визнали як найбільш демократичну форму щодо представлення інтересів громади.

Перший Форум молоді Одеси прийняв єдине рішення: створити представницький орган міської молоді. Міська влада, адміністрації навчальних закладів міста підтримали цю ініціативу: у березні 2004 р. у Одесі відбулися «молодіжні вибори» як рейтингове опитування молоді. Близько 100 тисяч молодих людей віком 14–24 років із 900 зареєстрованих кандидатів визначили шляхом прямого таємного голосування бюлетенями на 240 виборчих дільницях 235 своїх представників у міську та районні молодіжні ради. 30 серпня 2004 р. міський голова затвердив своїм розпорядженням створення молодіжної ради (МР) на базі молодіжного виконкому при виконавчому комітеті Одеської міської ради та її Положення. Згідно із Положенням МР визначені прозорі та демократичні принципи її створення. До складу МР входять, крім обраних молодіжних представників від кожного ВНЗ та загальноосвітньої установи, також представники найбільш дієвих громадських організацій міста, які визначаються окремим рейтингом.

Молодіжна рада створена та діє на підставі Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», має статус консультативно-дорадчого органу виконавчого комітету Одеської міської ради, а голова МР був затверджений як член виконавчого комітету Одеської міської ради на 1-й сесії міської ради IV скликання. Таким чином, міський голова, депутати міської ради та її виконавчий комітет роблять наступний крок щодо залучення молоді у місцеве самоврядування. Створення замість моделі «впливу» моделі безпосередньої партнерської участі молоді у процесах прийняття рішень на місцевому рівні стало інноваційним кроком у розбудові молодіжного та громадського руху не тільки в Одесі, але і в Україні та у міжнародній спільноті¹.

Успішність виконання попередніх завдань дозволило вже на Другому Форумі молоді Одеси, який відбувся у липні 2004 р. за підтримки місцевої влади, проекту ЮКЕН та Одеського екологічного університету, визначити завдання розробки міської перспективної програми розвитку молоді у м. Одесі безпосередньо її представниками. 125 молодіжних представників, які перемогли у конкурсному відборі, розробляли свої рекомендації разом із експертами Міністерства економіки та з питань Європейської інтеграції України, спеціалістами ПРООН та місцевих структурних підрозділів. Розробка рекомендацій на підставі Цілей Розвитку тисячоліття України, міжнародного документа, представленого Президентом України, стало першою спробою його імплементації на місцевому рівні. Саме молодь Одеси визначила своє прогресивне ставлення щодо виконання міжнародних зобов'язань України як найбільш відповідних власним інтересам².

В Одесі за результатами дослідження «Інституту міста» у лютому 2011 р. виявилися найвищі показники якості життя населення. Як живуть у найбільших українських містах, оцінювали

¹ Рішення Одеської міської ради №4831-IV від 09.11.2005 р. Про затвердження «Концепції розвитку участі молоді та неповнолітніх дітей у вирішенні проблем територіальної громади міста на 2005–2015 роки “МОЛОДА ГРОМАДА”» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.odessa.ua/acts/council/174/>

² Рішення Одеської міської ради №4831-IV від 09.11.2005 р. Про затвердження «Концепції розвитку участі молоді та неповнолітніх дітей у вирішенні проблем територіальної громади міста на 2005–2015 роки “МОЛОДА ГРОМАДА”» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.odessa.ua/acts/council/174/>

за демографією, житловими умовами, рівнем розвитку освіти, транспортної системи, а також показниками соціальної напруги та станом екології. Висновок виводили на основі даних Державного комітету статистики¹. Виявилось, що в Одесі – найвищий рівень народжуваності, найменші житлово-комунальні тарифи та найнижчий рівень шкідливих викидів в атмосферу. Результат на користь Одеси вкотре спростовує стереотип, що найкраще жити лише в столиці. «Великий ресурс ще не є запорукою комфортного життя населення міста. В Одесі, де немає таких ресурсів, як у Києві, людям, як виявилось, живеться набагато краще»².

Громадянське суспільство на Одещині перебуває на початковому рівні розвитку. За наявності майже тисячі НУО з обласним статусом дієвими є не більше 10 %. Серед них: Всеукраїнська громадська організація «Асоціація сприяння самоорганізації населення»; Всеукраїнська громадська організація «Комітет виборців України»; Одеський благодійний фонд «Дорога к дому»; Одеський рух «Генеральний протест»; громадська організація «Віра. Надія. Любов»; громадська організація «Зелена планета майбутнього»; громадська організація «Молодіжний центр розвитку»; Громадський альянс щодо захисту прав дітей (24 постійно діючі організації); Український клуб Одеси та інші.

Ще на початку 1990-х група вчених Одеси створила незалежний національний клуб «Згода», завданням якого була розробка програм, пропозицій і рекомендацій місцевим органам влади і управління, трудовим колективам, підприємствам усіх форм власності, громадським організаціям, релігійним конфесіям і взагалі всім, хто готовий прислухатися до думки вчених. Розробки були акцентовані на подолання конфліктів, на забезпечення психологічної, соціальної, економічної, міцної стабільності у регіоні³.

Український клуб Одеси започаткував безпрецедентний для міста проект «Українського вільного університету», метою якого було залучити одеську громадськість до вільної, конструктивної

¹ Ремовська О. Одесу назвали найкращим містом України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/articleprintview/1947835.html>

² Там само.

³ Вечерняя Одесса. – 1992. – 8 апреля.

дискусії, плідного діалогу навколо болісних суспільно-економічних, історичних, політологічних питань сьогодення. Для цього в Одесу були запрошені науковці, політологи, історики, економісти: Джон Пол Химка (Канада), А. Міллер, А. Окара, М. Солонін (Росія), Я. Грицак, Н. Яковенко, О. Пасхавер (Україна) та ін. Лекції та дискусії за участю цих відомих людей мали відбуватися в Одесі упродовж року. Громада звернулася до міської влади з проханням посприяти у виділенні приміщення для проведення цих лекцій. Українська громада Одеси вимушена була за свої власні кошти винаймати залу в Єврейському культурному центрі «БЕЙТ ГРАНД». Нині проект «Українського вільного університету» триває і щоразу збирає не одну сотню допитливих слухачів¹.

Громадська організація «Одеса 2.0» у співпраці з вільною інтернет-енциклопедією «Вікіпедія» (громадською організацією «Вікімедія Україна») розпочала розміщення інтерактивних QR-табличок на архітектурних пам'ятках і визначних пам'ятках Одеси². Ініціатива розрахована на більш широке інформування індивідуальних туристів і городян про історію будівництва міста, особистостей, які проживали або працювали в тому чи іншому будинку. Перші таблички з'явилися на таких знакових для Одеси пам'ятках архітектури, як колишній Прибутковий будинок Скаржинською (Катерининська ріг Ланжеронівської), будівля Російського театру, готель «Брістоль» (кол. Готель «Червоний»), ансамбль Шахського палацу, Прибутковий будинок Фальц-Фейнів, більш відомий, як Будинок з атлантами і т.д.³. Одеський рух «Генеральний протест» продовжив боротьбу з міською містобудівною політикою, що входить у протиріччя з очікуваннями громадськості.

Комітет «Євреї проти Гурвіца» був створений в 2010 р. За інформацією ЗМІ, назву придумав одеський бізнесмен і опонент тодішнього міського голови В. Чорний, який вступив у конфлікт з

¹ Гуцалюк С. Антиукраїнська діяльність сучасної міської Одеської адміністрації / С. Гуцалюк, О. Губський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrainianworldcongress.org/UserFiles/File/Human_CivilRightsCommittee/S_Gutsaljuk.pdf

² Штекель М. Одеса стала першим в Україні «Wiki-городом» 27 сентября 2013 года / М. Штекель [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odessanews.biz/odessa-business-news/odessa-pervyj-wiki-gorod-8781/>

³ Штекель М. Одеса стала першим в Україні «Wiki-городом» 27 сентября 2013 года / М. Штекель [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odessanews.biz/odessa-business-news/odessa-pervyj-wiki-gorod-8781/>

Е. Гурвіцем. У 2012 р. В. Чорний був серед кандидатів у депутати Верховної Ради України в одному з мажоритарних округів Одеси¹. Захищаючи екс-міського голову Одеси Е. Гурвіца, автор і ведучий телепрограми «КПП» О. Кам'яний «катком пройшовся» по кандидату в депутати Верховної Ради України в одному з одеських одномандатних округів В. Чорному. 17 вересня 2012 р., кажучи про громадську організацію «Євреї проти Гурвіца», автор програми заявив: «Я пам'ятаю, що, коли їм перестали платити, вони стали «Євреї проти антисемітизму». Якщо їм заплатити, вони можуть стати «Русские проти Костусева» або «Татари проти Могильова». Вони можуть бути ким завгодно»².

Діяли в Одесі і російські організації – Російська рада Причорномор'я, Російська рада Одеської області, Російська громада ім. Св. Олександра Невського. Газета Російської ради Одеської області «Акценти» з 2004 р. безкоштовно розповсюджувалася серед населення міста.

Упродовж 2014 р. з'явилися неінституціоналізовані громадські рухи та об'єднання: Координаційна рада Євромайдану в м. Одесі, Рада громадської безпеки, волонтерські об'єднання.

Дієвих механізмів впливу громадянського суспільства на органи влади та місцевого самоврядування не створено, між ними не налагоджено систематичного зв'язку. На це є кілька причин. По-перше, успішних ініціатив щодо створення мережі чи коаліції організацій на обласному рівні не спостерігається. Більшість спроб створити органи громадського впливу були «спущені зверху», що породжувало їхню цілковиту залежність від того чи іншого органу влади. По-друге, більшість ініціатив громадських організацій залишаються поза увагою влади або ігноруються. Передусім це стосується діяльності організацій, спрямованих на лобіювання тих чи інших громадських інтересів, а також тих, які здійснюють правозахисну та моніторингову діяльність. Третьою причиною є пасивність самих громадян щодо захисту своїх прав та чітка установка на те, що така діяльність є малоефективною за наявної ситуації.

¹ Одесский политикум: Александр Каменный катком прошелся по Вадиму Черному [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.odessit.ua/news/odessa/2732-odesskiy-politikum-aleksandr-kamennyy-katkom-proshelsya-po-vadimu-chernomu.html>

² Там само.

Розділ 3.

ПАРТІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ МІСЬКОЇ ГРОМАДИ ОДЕСИ (1990–2015 РР.)

*Був настільки партійним, що навіть
не звертав уваги на те, в якій партії перебуває.*

В. Плетинський

3.1. Еволюція партійних преференцій одеситів наприкінці XX ст.

Процес становлення політичних партій в Одесі відбувався повільно. Серед перших партій, які почали діяти на території міста, були: Українська республіканська партія, Демократична партія України, Партія демократичного відродження України, Соціалістична партія України, Народний Рух України. Кожна з цих політичних сил відстоювала свої програмові завдання і цілі. Зокрема, за розвиток соборної самостійної демократичної Української держави та громадського суспільства на основі прийнятої ООН Загальної декларації прав людини виступала Українська республіканська партія. Демократична партія України своїми програмними цілями проголосила свободу економічної діяльності, рівноправність усіх форм власності та господарювання, відродження та вільний розвиток українського народу, усіх національностей і етнічних груп, що населяють Україну¹.

Активізували в Одесі свою діяльність і націонал-радикали, зокрема, Українська Національна Асамблея (УНА). Одеська міська організація УНА була створена у 1990 р., упродовж 1990–1991 рр. організація брала активну участь у громадських заходах у процесі боротьби за незалежність України. Під час ГКЧП у серпні 1991 р. з ініціативи УНА було створено одеську команду

¹ Держава, влада та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980 – перша половина 2011 рр.) / Керівник проекту – М. С. Кармазіна; довідковий матеріал – Т. А. Бевз, М. С. Кармазіна; упорядники – Т. А. Бевз (координатор проекту), Д. В. Веденєєв, П. П. Гай-Нижник, О. М. Любовець, С. В. Полтавець, О. М. Собачко, В. Д. Яремчук. – К.: ППЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. – С. 24–25; 48

Української Народної Самооборони (УНСО) для захисту України та протидії путчистам. На початку незалежності УНА в Одесі протидіяла діяльності «сепаратистських та реваншистських організацій («Демократичний союз Новоросії та Бессарабії», товариство «Русь» та ін.), підтримувала боротьбу у Придністровському Молдавській Республіці, відстоювала інтереси вкладників фінансових пірамід, трастів; підіймала гострі соціальні питання, захищала національно-культурні права українців Одеси¹. Попри активність, чисельною організація не була.

Одеса стала місцем проведення установчого з'їзду Партії робітників і промисловців на початку червня 1992 р. У роботі з'їзду взяла участь представники десяти областей України. Зокрема, Харківської, Донецької, Запорізької, Київської, Кіровоградської та ін. З доповіддю виступив член оргкомітету Г. Добринський. Було прийнято рішення скликати I з'їзд в Одесі 12–13 вересня 1992 р.².

19 квітня 1992 р. пройшла установча конференція Одеської регіональної організації громадсько-політичного об'єднання «Нова Україна». Її ініціаторами були Партія демократичного відродження України, Об'єднана соціал-демократична партія, Одеське відділення Союзу юристів України, ліга підприємців з іноземними інвестиціями, обласна профспілка робітників кооперації, Чорноморсько-азовська асоціація лоцманів. Керівником регіонального відділення було обрано безпартійного депутата обласної ради В. Тимофеєнка.

На кінець 1992 р. у Одесі націонал-демократичний партійний спектр розділився на три напрями: націонал-радикальний, націонал-демократичний і ліберальний. Відбулася структуризація і лівого партійного спектра. Найбільш впливовою і дієвою далі залишала Соціалістична партія України. Діяли також радикальні за поглядами маловпливові партії і громадські організації – Всесоюзна комуністична партія більшовиків, Товариство захисту Сталіна, Співдружність прихильників соціального оновлення, «Комуністи Одещини». Остання згодом, після відновлення діяльності КПУ, перетворилася в місцевий осередок КПУ. Внаслідок цього нарівні зі Соціалістичною партією України почала діяти Кому-

¹ Хто є Хто. Політичні організації м. Одеси. – Одеса, 2005. – С.169.

² Одесский вестник. – 1992. – 3 июня.

ністична партія України. Прискорення зубожіння народу сприяло зміцненню позицій лівих сил.

Нового звучання почали набувати ідеї федеративного устрою України, який передбачав би широкі повноваження окремих земель, особливо в економіці, освіті, мові. Вимога федералізму у програмі Конституційно-демократичної партія України означала розчленування України на окремі слабко між собою пов'язані райони, що неминуче призвело б до розвалу держави.

Набирала силу найактивніша партія національно-демократичного спрямування – Народний Рух України, яка виступала за формування єдиної політичної нації – українського народу, що об'єднує представників усіх етносів, що мешкають в Україні. Одеська міська організація почала активно діяти з 1993 р. і була легалізована Управлінням юстиції в Одеській області 26 грудня 1997 р., реєстраційне свідоцтво №396. Геополітична ситуація складалася явно не на користь Росії, що давало можливість націонал-демократам швидко і безболісно формувати свою національну «еліту». Міський голова Е. Гурвіц зблизився з лідером Народного Руху України В. Чорноволом, стаючи його довіреною особою на Півдні України¹.

У серпні 1993 р. було створено об'єднання «Демократична дія». Активізував свою діяльність і Громадський рух «Одеса», який згодом дістав назву Громадський форум «Одеса». Ініціатором його створення і очільником був голова Одеського міського комітету приватизації О. Костусев. Багатьом одеситам форум допоміг пережити важкі часи. Встановив стипендії дітям працівників міліції, які загинули під час виконання службових обов'язків. Разом з газетою «Вечірня Одеса» заснував премію «Люди справи», нею нагороджувалися ті, хто досяг високих результатів в економіці, науці, культурі та мистецтві. Організував перші в Одесі безкоштовні курси з вивчення української мови.

У 1993 р. О. Костусев ініціював збір підписів одеситів за надання російській мові в Одесі офіційного статусу. Міська рада ухвалила рішення про те, що у роботі підприємств, установ і

¹ Розов И. Едуард Гурвиц: «С кем ты связался, Эдик?» / И. Розов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oog.narod.ru/old/13/13_9.html

організацій Одеси російська мова може використовуватися нарівні з українською. Це рішення чинне до цього часу.

Водночас досить неординарною була позиція Одеської Крайової організації НРУ у мовному питанні. За п'ять років (1989–1993 рр.) своєї діяльності в Одесі і області організація з проблеми мови не зробила жодної заяви для ЗМІ, не опублікувала з цієї проблеми жодної листівки. Члени Руху утрималися від публікацій і не виступали на сторінках преси в дискусіях з мовної проблеми. І, що важливо, це робилося не тому, що Рух недооцінював проблеми мови у політиці, соціальному житті і культурі. Навпаки, вони дуже добре усвідомлювали, якою складною проблемою було мовне питання, як легко на ньому посварити людей, скільки уже крові пролито в прагненні встановити панування тієї чи іншої мови у різних регіонах колишнього Радянського Союзу, яким нестабільним стає суспільство, коли політики використовують мовні питання як засіб підсилення соціальної і політичної напруги.

У травні 1993 р. В. Цымбалюк від імені НРУ звернувся до депутатів міської ради, кому одесити довірили свою долю, не випробувувати цієї долі і не виносити на обговорення сесії проблем мови, а тим більше не ставити питання про проведення референдуму про статус мов. Члени Руху були переконані, що ні до чого хорошого це не приведе. Адже передреферендумна агітація неминуче виявить крайності і зіткне їх. Наслідки передбачити було б дуже важко, особливо якщо врахувати, що Одеса розміщена не у вакуумі і одеські пристрасті будуть використовуватися різними політичними силами як в Україні, так і за її межами¹. Попри те, для проведення референдуму необхідно 300 млн крб. Ці гроші члени Руху запропонували перерахувати інвалідам, пенсіонерам і багатодітним сім'ям. Тим більше, що очікувалося чергове підняття цін удвоє.

Зупинимося більш детально на мовному питанні в Одесі, щоб зрозуміти логіку і позицію Народного Руху України. Насамперед зазначимо, що Закон про мови і Декларація про права народів України гарантували всім етнічним спільностям право на розвиток національних культур і користування рідною мовою.

¹ Цымбалюк В. Народы поссорить легко / В. Цымбалюк // Слово. – 1993. – 28 мая – 4 июня.

Передбачалося замість небезпечних референдумів попрацювати над виробленням механізму реалізації культурно-мовних прав. Російська мова в Одесі не піддавалася дискримінації. Понад те, вона перебувала у привілейованому становищі. Не було жодного випадку насильницького витіснення російської мови, крім випадків, явно спровокованих з метою політичної дестабілізації. У Одесі російською мовою розмовляло від 70 до 80 % жителів, і ні в чому вони не відчували утисків¹.

Українською мовою розмовляло близько 34%. І саме ті, хто розмовляв українською мовою, перебували у невігідному становищі. В Одесі у 1993 р. виходило 73 видань російською мовою і лише «Чорноморські новини» – українською. Непропорційно мало було українських дошкільних закладів і шкіл. Українська мова в Одесі викорінювалася за допомогою фізичного знищення її носіїв*. Щорічно тисячі абітурієнтів одеських вузів, які закінчили українські школи в Одеській і інших областях, змушені були відмовитися від своєї мови. Надавши можливість навчатися бажаним російською мовою, не створили умов для продовження навчання у вузах українською, болгарською, гагаузькою, польською, грецькою й іншими мовами. Запровадження російської мови як офіційної – було ще однією спробою поставити бар'єр на шляху відродження культур усіх національностей в Одесі, зберегти несправедливий статус-кво. У зв'язку з цим члени Руху вважали, що на сесії необхідно ставити не питання про двомовність, а про невиконання Закону України про державну мову².

14 червня 1993 р. в обласній державній адміністрації відбулася зустріч представника Президента України та голови Одеської обласної держадміністрації В. Ільїна з лідерами одеських політичних партій. В. Ільїн назвав соціально-політичну та економічну ситуацію на Одещині ненормальною, зазначивши також, що

¹ Цымбалюк В. Народы поспорить легко / В. Цымбалюк // Слово. – 1993. – 28 мая – 4 июня.

* У 1920-х рр. у місті було розстріляно понад 29 тисяч членів української «Просвіти» і більше 5 тисяч козацьких родин. Уже у 1970-х рр. розпорядженнями В. Щербинського під виглядом боротьби з «шелестівщиною» українська мова була «вигнана» з вищих навчальних закладів (Див. детальн.: Цымбалюк В. Народы поспорить легко // Слово. – 1993. – 28 мая – 4 июня).

² Цымбалюк В. Народы поспорить легко // Слово. – 1993. – 28 мая – 4 июня.

банківська система практично паралізована. Велика частина підприємств готова була працювати в нових умовах, що склалися, а грошовий обіг вибивав їх з колії. У низці колективів планувалося провести збори з метою підтримки загальноукраїнських страйків. 17 червня ФПУ закликала оголосити днем непокори, а Союз комуністів запланував провести мітинг на Куликовому полі. Все це, на думку В. Ільїна, крок до конфронтації і дестабілізації становища, такі акції межують із злочином. В. Ільїн висловив протест з приводу дозволу міської влади на проведення мітингу, оскільки мітинги відволікають тих, хто працює над стабілізацією обстановки, і закликав усіх громадян не підтримувати ці заходи. З приводу страйкового руху Донбасу та деяких інших регіонів він зазначив, що ніхто на Одещині їх не підтримував, навіть профспілки, хоча, як пояснювали їхні лідери, вони змушені були оголосити передстрайковий стан. Вихід з кризи В. Ільїн вбачав у проведенні радикальних ринкових реформ.

На зустрічі виступили і лідери одеських партій. Голова Одеської організації РУХу В. Цимбалюк наголосив на тому, що РУХу зрозумілі і близькі вимоги страйкуючих шахтарів, мотивуючи тим, що труднощі життя нестерпні, і виникли вони через бездіяльність і нерішучість інститутів влади. У зв'язку з цим НРУ виступив за розпуск Верховної Ради України, рад усіх рівнів, за проведення рішучих реформ економіки ... однак страйки вважав смертельними для суспільства. Проблеми загрози незалежності України, на думку В. Цимбалюка, виходять не з Москви, не з Заходу чи Сходу, а через затягування реформ. Тому РУХ виступав проти розширення страйків, оскільки гра на невдоволенні має неприпустима і загрожувала серйозними наслідками.

Голова координаційної ради одеської організації Партії демократичного відродження України В. Окрипник підтримав РУХ в частині вимог про розпуск Верховної Ради України і проведення нових виборів на багатопартійній основі. Однак Одеська ПДВУ вважала перевибори Президента недоцільними, оскільки він був гарантом стабільності. Натомість центральне керівництво партії прийняло резолюцію із закликом перейти в опозицію до Президента та уряду Л. Кучми. Представники УРП, ДемПУ страйк не підтримували за жодних умов. Найбільш лояльними до страйкарів були члени Соціалістичної партії України, однак і вони не під-

тримували страйк 17 червня. Представник Одеської обласної ради федерації профспілок заявив, що страйк вони не підтримують, і висловив стурбованість щодо того, що Кабінет Міністрів України не погоджував ціни з профспілками, ігнорував спільні рішення (зокрема, з генеральною тарифною угодою).

І все ж мітинг солідарності зі страйкуючими шахтарями відбувся. Підтримати вимоги донецьких гірників вирішили лідери та активісти Соціалістичної партії України, руху «Комуністи Одещини», обласної організації соціал-демократів і представники профспілок. Щоправда, дані про кількість учасників мітингу суттєво відрізнялися: від п'ятсот чоловік, серед яких багато випадкових перехожих (за відомостями газети «Чорноморські новини»), до декількох тисяч (за відомостями газети «Одеський вісник»).

Перед присутніми виступили голова політради Одеського відділення СПУ В. Попков, колишній секретар Одеського міського комітету партії М. Мясковський, лідер одного з найбільших об'єднань області Н. Белявський, доктор історичних наук, письменник Л. Вершинін, представник громадянського форуму «Одеса» В. Станкевич. Було висловлено обурення підвищенням цін, некоректною внутрішньою і зовнішньою політикою держави. Більшість ораторів вимагала відродження єдиної держави в кордонах колишнього СРСР, відновлення зруйнованих господарських зв'язків. У проблемах народу звинувачували керівництво країни, яке скомпрометувало себе і міського голову. Збирали підписи проти створення в Одесі вільної економічної зони і проти особисто Е. Гурвіца як її ініціатора. Звучали заклики до консолідації «всіх прогресивних сил»¹.

Власне, страйк гірників став каталізатором рішення Верховної Ради України про проведення всеукраїнського референдуму щодо довіри Президенту і парламенту. Референдум було призначено на 26 вересня, однак передреферендумна кампанія розпочалася значно раніше. У кожному регіоні ця кампанія висувала на перший план проблему, навколо якої схрестяться «за» і «проти» довіри. Загальна проблема для всіх регіонів одна – катастрофічне падіння життєвого рівня українського народу, в Одесі це ще й будівництво терміналу. Представники різних політичних сил з настороженістю

¹ Нешертный И. Старый митинг под новыми флагами / И. Нешертный // Одесский вестник. – 1993. – 22 июня.

ставилися до реформаторського потенціалу Л. Кравчука і Л. Кучми, але ще більш негативно – до народних депутатів усіх рівнів¹. Загалом, позиції комуністів, соціалістів і соціал-демократів Одеси були різними в оцінках діяльності Президента, парламенту і навіть державності України.

Позиція Одеси перед референдумом могла вплинути на позицію Херсонщини та Миколаївщини, які традиційно орієнтувалися на Одесу. Редактор «Вечірньої Одеси» Б. Дерев'яно закликав своїх читачів негативно відповісти на обидва питання референдуму. Верховна Рада України ганебно швидко прийняла рішення про відведення землі для будівництва НПК під Одесою, натомість Л. Кравчук не виконав своїх передвиборчих обіцянок. Відкрито заявив свою позицію і орган Одеської обласної ради газета «Одеські вісті». Також негативне ставлення до Л. Кравчука висловила і більшість одеських телевізійних компаній².

Партії ставали активними учасниками політичного та електорального процесів. Зокрема, Одеська міська організація Народного Руху України на вибори 1994 р. делегувала 12 представників до Верховної Ради України, 5 – до обласної ради і 7 – до міської ради³. У виборчій кампанії 1998 р. міська організація брала участь як зареєстрована організація, яка висунула 8 кандидатів від Одеси у мажоритарних округах до Верховної Ради України, 5 – до обласної та 24 – до міської рад⁴. Кількість кандидатів від партії до міської ради зросла у 3,5 раза. Щоправда, за результатами членом міської ради став лише один представник Народного Руху України. Своїм головним завданням міська організація ставила: організаційне та кадрове зміцнення, зростання чисельності та впливовості партії серед міської громади.

Активністю відзначалися і партії лівого спрямування. За реанімацію СРСР, збереження соціалістичного напрямку розвитку суспільства виступала Комуністична партія України, яка діяла в Одесі з 1993 р. і була найбільш чисельною і організованою полі-

¹ Див. деталі.: Отколенко Р. Запах гражданской войны / Р. Отколенко // Юг. – 1993. – 16 июня; Куренной В. Забастовки: определились все? / В. Куренной // Юг. – 1993. – 16 июня; У забастовок – опасный откат // Вечерняя Одесса. – 1993. – 17 июня.

² Отколенко Р. Расстановка / Р. Отколенко // Юг. – 1993. – 30 июня.

³ Кто с Кто. Политичні організації м. Одеси. – Одеса, 2005. – С.45.

⁴ Там само.

тичною силою. 26 травня 1995 р. була створена Одеська міська організація Соціалістичної партії України. Метою партії було збереження державної власності у базових галузях промисловості, збереження колективних господарств і колективної власності, відновлення соціалістичного виробництва.

За відновлення та створення «братнього союзу слов'янських народів», повернення втрачених «соціалістичних цінностей», надання російській мові статусу офіційної та консолідацію демократичних сил з метою побудови в Україні громадянського суспільства виступав Громадянський Конгрес України, який діяв в Одесі¹.

Поряд з партіями, які ностальгували за Радянським Союзом, активністю відзначалися партії, які виступали за побудову Української самостійної соборної держави, її зміцнення і розвиток, створення умов для піднесення усіх творчих сил української нації; утвердження духовних цінностей, честі та гідності вільних українців, господарів на своїй землі та у власній державі. Ці програмові завдання були ключовими у діяльності Конгресу українських націоналістів.

Організаційне оформлення Одеської міської організації Політичної партії «Жінки України» відбулося у лютому 1997 р. Знаковою особливістю організації став науковий потенціал керівництва партії. Особливістю діяльності було поєднання форм та методів політичної та громадської діяльності у розвитку жіночого руху у місті, активізація процесу соціалізації жінок та молоді, конструктивна співпраця з місцевою владою у поєднанні з представництвом і захистом інтересів жінок, молоді, дітей, ветеранів². Партія акцентувала увагу на залученні жінок усіх вікових категорій – від молоді до ветеранів. Виступила ініціатором створення клубу політичних лідерів Одещини, в межах діяльності якого представники різних політичних течій міста й регіону обговорювали проблеми державної і регіональної політики, прагнучи уникнути гострого політичного протистояння у регіоні³.

Спроба навчитися вести політичний діалог була реалізована у діяльності першого в Україні Одеського міжпартійного клубу

¹ Ми – одесити. Експериментальний навчальний посібник з краєзнавства для учнів шкіл, ліцеїв, гімназій. За загальною редакцією професора С. В. Козицького. – Одеса: Маяк, Редакція «РІНО», 1997. – С.194.

² Хто є Хто. Політичні організації м. Одеси. – Одеса, 2005. – С.101.

³ Там само.

(ОМПК) – відкрита структура, засновниками якого стали 8 партій: Народний Рух України, Ліберальна партія України, Конгрес Українських Націоналістів, Українська республіканська партія, Соціал-демократична партія України, Конституційно-демократична партія України, Міжрегіональний блок реформ, Партія Зелених України. Міжпартійний клуб ставив за мету вимогу прийняття Верховною Радою закону про люстрацію – заборону колишнім партноменклатурникам посідати державні посади в Україні.

Попри широку палітру політичних партій та їхніх ідей впливати на ідентичність громадян міської громади Одеси не було можливим, оскільки одесити мало переймалися як самими партіями, так і їхніми партійними програмами.

Отже, в останнє десятиліття двадцятого століття спектр політичних і економічних ідей, які відстоювали політичні партії, був досить різноманітним і багатоплановим у державотворчому спрямуванні. Це ідеї федералізму, самостійності, словянських союзів, ностальгія за СРСР. Ставлення до Радянського Союзу, Росії та колишніх радянських республік у різних форматах – від відновлення Радянського Союзу у новому статусі до зміни форми державного устрою (федеративність замість унітарності) були маркерами політичних сил, які використовували у своїх програмах демократичну термінологія, однак абстрагувалися і від націонал-демократичних сил, і від лівих. Наявність спектра різних політичних сил на початку незалежності було свідченням множинності політичних ідентичностей у міській громаді.

3.2. Партійний спектр політичних ідентичностей місцевої громади Одеси на початку ХХ ст.

Ситуація дещо змінилася на початку 2000-х років. Обласним управлінням юстиції Одеської області було зареєстровано осередки 120 політичних партій України. Про наявність партій свідчили фракції у міській та обласній рада: Комуністичної партії України, СДПУ(о), Партії «Демократичний союз», Соціалістичної партії України, Народно-демократичної партії.

Зосередимо увагу на діяльності окремих партій. Активним учасником політичного і суспільного життя Одеси і далі

залишалася міська організація Народного Руху України. Дієвою залишалася Комуністична партія України, міська організація якої була зареєстрована ще у 1997 р. на чолі з С. Маргашуком.

Наприкінці 2000 р. була зареєстрована міська організація ВО «Батьківщина», яка стала одним з ініціаторів проведення у місті акцій «Повстань, Україно!» та «Україна без Кучми!». Члени партії брали активну участь у виборчих кампаніях 2002 та 2004 рр. як голови та члени виборчих комісій, а також спостерігачі. У виборчій кампанії 2006 р. партія брала участь як суб'єкт виборчого процесу, виступаючи за європейський вектор розвитку України, свободу слова, захист прав людини¹.

Початок діяльності в Одесі ПАРТІЇ РЕГІОНІВ пов'язаний зі створенням її міської організації 21 листопада 2001 р. На 1 серпня 2005 р. вона уже налічувала 2 380 осіб². Представники міської організації партії були представлені у органах державної влади та місцевого самоврядування. За ініціативи партії була розроблена Концепція розвитку Одеси на перспективу, створені Асоціація захисту прав міської громади, Рада громадських організацій міста, розроблені і реалізовані програми: «Мій двір – мій під'їзд», «Виходь у двір – пограємося!».

Одеська міська організація Комуністичної партії робітників і селян (КПРС) була зареєстрована у жовтні 2001 р., а станом на жовтень 2005 р. нараховувала 800 осіб. Очільником був І. Соломенцев.

Діяли в Одесі і партії проросійського спрямування. Зокрема, 4 січня 2002 р. була зареєстрована міська організація Партії «Руський блок». Її кількість на середину 2005 р. становила 4850 осіб, у місті діяло чотири районні організації головним завданням яких була підготовка та участь у виборах до представницьких органів державної влади та органів місцевого самоуправління.

Міська організація Одеської Громадянської партії «ПОРА», яка виникла у процесі «помаранчевої революції», ініціювала у місті розгортання наметів на підтримку Майдану у 2004 р.; організувала акції протесту проти результатів виборів 2004 р. та акції протесту проти політики экс-голови м. Одеси Р. Боделана;

¹ Хто є Хто. Політичні організації м. Одеси. – Одеса, 2005. – С.9.

² Там само. – С.85.

відстоювала соціальні права мешканців міста; підтримувала Е. Гурвіца у оскарженні результатів виборів 2002 р. Доречно зазначити, що станом на жовтень 2005 р. кількість членів партії нараховувала 30 осіб¹. Загалом особливою активністю діяльність політичних партій в Одесі не відзначалася.

Водночас політичні партії та громадяни Одеси намагалися проявляти політичну активність і не бути байдужими до політичних процесів як країни, так і міста, включившись в акцію «Україна без Кучми». Так, представники партій демократичного спрямування, низки громадських організацій, громадяни Одеси створили Громадський комітет «ЗА ПРАВДУ» і звернулися із заявою, у якій йшлося проте, що країна в небезпеці; під загрозою свобода, демократія, суспільна мораль, незалежність держави. Зазначалося, що до найнижчого рівня впала довіра народу до влади. І тому, «якщо сьогодні ми промовчимо, не потрібно скаржитися завтра на беззаконня влади, на знущання на роботі, на тяжкість життя і свавілля чиновників. Ми повинні стати не натовпом, не стадом, а суспільством. Тоді і тільки тоді влада буде нас поважати і рахуватися з нашою думкою»². «Аполітичні» одесити вимагали відставки тих, хто скомпрометував себе: міністра внутрішніх справ Кравченка, Генерального Прокурора Потебенька, голови податкової служби Азарова; проведення незалежного розслідування вбивства Георгія Гонгадзе; міжнародної експертизи аудіокасет, оприлюднених майором Мельниченком; правди і покарання реальних замовників убивств Бориса Дерев'янка, Бориса Віхрова та інших громадських діячів, підприємців, журналістів; проведення об'єктивного розслідування і правди про долю Ігоря Свободи і Сергія Варламова; об'єктивного цивільного контролю за діяльністю МВС, СБУ, прокуратури; правди і розслідування повідомлень про виділення земельних ділянок високим посадовцям правоохоронних органів міста та області³. Більшість цих вимог була співзвучна вимогам всієї України.

¹ Хто є Хто. Політичні організації м. Одеси. – Одеса, 2005. – С.16.

² Заява Громадського комітету «ЗА ПРАВДУ» // Одесская общая газета. – 2001. – 14 февраля.

³ Заява Громадського комітету «ЗА ПРАВДУ»// Одесская общая газета. – 2001. – 14 февраля.

Одеса була місцем реєстрації низки сучасних політичних партій – Партії Пенсіонерів України, Української морської партія Сергія Ківалова, Партії «РОДИНА», Політичної партії «Союз анархістів України», Політичної партії «Партія захисту прав людини», Політичної партії «Інтернет партія України», Політичної партії «Всеукраїнське об'єднання «За справедливість», Політичної партії «Наш край» (черговий політичний проект), однак вони на сьогодні не є впливовими навіть на регіональному рівні. Характерною особливістю партійних структур міста була і їх слабка залежність від центрального керівництва та неузгодженість дій між собою. В Одесі під час жорсткого протистояння обласних і міських рад та адміністрацій (до середини 1998 р.) у значній кількості партій міські їх організації підтримували позицію міської ради, а обласні організації – обласної ради. Р. Боделан позиціонував себе з «уявною» партією одеситів, а під час «помаранчевої революції» очолював Одеську міську організацію ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. Е. Гурвіц створив фракцію у міській раді «Наша Одеса». Г. Труханов у грудні 2014 р. перереєстрував й перейменував партію, яка діяла з 1999 р. (спочатку – Комуністична партія (трудящих), а згодом – Політична партія «Селянська Україна», і народилася «нова» Політична партія «ДОВІРЯЙ ДІЛАМ» (26.01.1999, реєстраційний номер 1115). Власне, наявність власної партії для політика – це бренд останнього часу. Про впізнаванність політичної сили, її прихильників, членів і первинні організації не йдеться, це – віртуальні проекти. Для Одеси властива наявність «віртуальних партійних організацій», а також масова «партійна міграція». Так, представники СДПУ(о) розійшлися по різних партіях. Ю. Крук-старший перейшов у ВО «Батьківщина», а на парламентських виборах 2012 р. балотувався від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ в одному з південних округів Одеської області. С. Фабрикант очолила Політичну партію «Сильна Україна».

Лідерами Політичної партії «Наша Україна» в Одесі були керівник її обласної організації О. Козаченко та керівник виборчого штабу В. Курінний. Згодом В. Курінний очолив Одеський обласний виборчий штаб Блоку Юлії Тимошенко. О. Козаченко залишив Політичну партію «Наша Україна» в 2009 р. і вирішив балотуватися по мажоритарному округу у Верховну Раду України як самовисуванець. Партійні міграції спостерігалися і у ВО «Батьківщина». В. Крук офіційно склав з себе повноваження голови

міської організації ВО «Батьківщина»), а В. Барвіненко – обласної організації і перейшли до ПАРТІЇ РЕГІОНІВ.

Одеське керівництво політичних партій змінювалося неодноразово і було пов'язане зазвичай зі зміною керівництва міста та області. Власне, партійність керівництва області і міста могла бути критерієм вибору партійних преференцій міської громади. Якщо в 2004 р. ПАРТІЮ РЕГІОНІВ очолював В. Васильківський, то у 2005 р. – керував Л. Климов, якого після зміни влади у 2010 р. замінив губернатор Е. Матвійчук. Втратили свої місця керівників ПАРТІЇ РЕГІОНІВ практично всі глави районних і міського партійних відділень. Водночас, партійна самоідентифікація впливала на політичні установки, визначала політичну поведінку і, перш за все, електоральний вибір громади.

Соціологічне дослідження, яке проводилося в Одесі восени 2007 р., серед низки питань було й питання про політичні партії. Відповіді респондентів певною мірою відтворюють партійні преференції одеситів. Насамперед, 1) домінування аполітичності: «Як можна довіряти партіям, якщо в країні повний хаос, слава Богу, що немає війни»; «Я не ходила голосувати, хоча й мені говорили, що я безграмотна тупа позиція»; «У мене немає жодного бажання вникати у політику»; 2) прихильники комуністів: «Я обрав собі партію, яка не хитається ані вправо, ані вліво, а відстоює свої інтереси по тих можливостях, які у неї є – це КПУ»; «Я голосувала за комуністів, тому, що знаю, що комуністи завжди були справедливими, але їх програму не знаю, не читала»; 3) прихильники ПАРТІЇ РЕГІОНІВ: «Я з самого початку за Регіони, і ось я послідовна. У Регіонах головне, що приваблює, це те, що вони проти оранжевих, тому що оранжеві – це мінус, а Регіони і комуністи – це плюс»; 4) противники бізнес-партійних корпорацій: «Дві основні партії – оранжева і біло-голуба – це партії олігархів»¹. Плюралізм поглядів свідчив і про множинність партійних уподобань та преференцій.

Процес створення партій продовжувався. Партія «РОДИНА», створена на базі однойменної депутатської групи в Одеській міській раді, була зареєстрована у жовтні 2008 р. Лідером партії

¹ Отчет по проекту «Одесса. Осень 2007». Октябрь–ноябрь 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https:// mail.ukr.net/fitach/get/14660583841274487256/1/1report_2_Ч.ppt](https://mail.ukr.net/fitach/get/14660583841274487256/1/1report_2_Ч.ppt)

був І. Марков – власник будівельного холдингу «Слов’янський альянс»¹. До її складу увійшли політики, обрані від блоку «Народна опозиція». Їх називали перебіжчиками і постановили позбавити мандатів. Група неодноразово намагалася ініціювати референдум з приводу відставки міської ради і мера Е. Гурвіца. У СБУ вважали, що діяльність Партії «РОДИНА» «шкодить основам національної безпеки держави, а також громадському порядку та захисту прав інших людей». Служба Безпеки України звернулася до Міністерства юстиції щодо питання можливого зняття з реєстрації цієї політичної сили – з подальшою заборону². Колишнього депутата Одеської міськради І. Маркова свободівці називали «місцевим натхненником антиукраїнських сил»³.

У трьох українських містах – Одесі, Севастополі та Донецьку – у лютому 2009 р. пройшли мітинги у рамках акції протесту «Так жити не можна!», ініційованої Блоком Наталії Вітренко. Головні вимоги: відставка Президента України, Кабінету Міністрів України і Верховної Ради України; проведення прозорих виборів і обрання нового уряду, а також об’єднання зусиль з Білоруссю та Росією щодо виведення країн з економічної кризи. Акцію ПСПУ підтримали Політична партія «Київська Русь», Селянська партія України, організація «Єдина Одеса». Крім того, до демонстрантів приєдналися представники ПАРТІЇ РЕГІОНІВ і КПУ⁴.

У 2009 р. на виконання рішення Одеської міської ради «Про заходи з протидії проявам фашизму, нацизму і ультранационалізму» було проведено моніторинг діяльності політичних партій і громадських організацій, що діяли в Одесі, на предмет виявлення в їхній діяльності закликів до розпалювання міжнаціональної

¹ Ужгородский горсовет обвинил «одесскую» «Родину» в подготовке провокаций [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://viknaodessa.od.ua/news/?news=13290>

² Националисты хотят назвать проспект в центре Одессы в честь убитого активиста организации «Січ». 18.06.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://viknaodessa.od.ua/news/?news=17911>

³ Одесские активисты «Свободы» собираются пикетировать Генпрокуратуру. 24.05. 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://viknaodessa.od.ua/news/?news=17266>

⁴ В Одессе сегодня убеждали, что «так жить нельзя!». 21.02.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://viknaodessa.od.ua/news/?news=15064>

ворожнечі. До списку, складеного за його результатами управління молодіжної та сімейної політики міської ради, потрапили Всеукраїнська організація «За Україну, Білорусь і Росію: ЗУБР», «Громадянське об'єднання «ДОЗОР» («Добровільне товариство захисту об'єднаної Русі»), громадська організація «Військо вірних козаків чорноморських ім. гетьмана Б. Хмельницького», «Соціал-націоналістична асамблея», «Антифа», Українська націонал-трудова партія, Об'єднання «Патріот України» тощо. Водночас, оприлюднені результати викликали жваву дискусію серед жителів регіону й отримали кардинально відмінні оцінки. Це виявило важливу проблему – відсутність чітких критеріїв і підходів до зазначеного питання, зумовлених недосконалістю та внутрішньою суперечливістю вітчизняного законодавства та громадської думки, що робить їх неспроможними протидіяти розпалюванню міжетнічної ворожнечі. Варто зазначити, що прояви ксенофобії, расизму та дискримінації за національно-етнічними ознаками називалися Президентом України у Щорічному посланні «Модернізація України – наш стратегічний вибір» як основні перешкоди на шляху до процесу національної консолідації.

Лідером на політичному полі Одеси у 2010 р. усе це залишалася ПАРТІЯ РЕГІОНІВ, тим більше, що Президентом країни став лідер партії. Згідно з соціологічними даними восени 2010 р. за ПАРТІЮ РЕГІОНІВ готові були віддати свої голоси 37,1% опитаних загалом за виборчою сукупністю 40% активного електорату. Помітна частина електорату готова була проголосувати за Політичну партію «Сильна Україна», відповідно, 12,8% і 13%¹. Водночас збільшилася кількість бажаючих голосувати проти усіх партій – 12,4%, це було значно вище реальних результатів виборів останніх кількох років, коли протестний електорат в Одесі, зазвичай, знаходився у межах 2–4 %².

Серед політичних партій найбільшу активність під час подій січня–лютого 2014 р. в регіоні виявляла Політична партія «УДАР», місцевий осередок колишньої Політичної партії «Фронт Змін»,

¹ Аналіз соціально-політичної ситуації в Одесі по стані на кінець вересня 2010 г. (по даним кількісного опитування). – Одеса – Москва, 2010. – С.14.

² Там само. – С.15.

ВО «Батьківщина» та ВО «Свобода»¹. З другої половини 2014 р. в місті відбувалося переформатування політичного поля й неофіційна підготовка до чергових місцевих виборів восени 2015 р. Частина партій, які діяли у місті, втратили свою активність упродовж 2014 р. З початку 2014 р. фактично призупинила свою діяльність ПАРТІЯ РЕГІОНІВ, а на кінець 2014 р. активність Політичної партії «УДАР» була повністю втрачена. Незначну активність виявляли ВО «Свобода» та Комуністична партія України. Місцевий осередок Політичної партії «Фронт Змін», який в 2014 р. переформатувався в осередок Політичної партії «Народний Фронт», своєї незначної активності не збільшував.

Наприкінці 2014 р. – на початок 2015 р. у місті з обранням нового голови обласного осередку ВО «Батьківщина» активізувалася її діяльність. Значно активізувала свою діяльність Політична партія «Опозиційний блок» на чолі з экс-головою Одеської ОДА М. Скориком. З'явився в місті осередок Політичної партії «Об'єднання «САМОПОМІЧ». Пожвавили свою роботу й активісти міського осередку Політичної партії «Демократичний Альянс». Попри це, крім місцевого осередку Політичної партії «Опозиційний блок», впливу на формування політики на рівні міста чи області політичні сили не мають. Ухвалення рішень у міській раді фактично перебуває під контролем міського голови та не залежить від політиків національного масштабу.

Передвиборча кампанія на виборах до місцевих рад 2015 р. розпочалася за місяць до офіційного старту, незважаючи на те, що «політики нібито декларують, що вони працюють за новими стандартами, але все одно агітаційний фальстарт відбувається по-старому»². Найбільшою активністю відзначалися так звані «нові» партії, які, залишивши дату створення та реєстраційний номер, змінили ребрединг. Зокрема, це партія чинного мера – Політична партія «ДОВІРЯЙ ДІЛАМ» (створена як Комуністична партія

¹ Регіони України – 2014. Одеська область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fes.kiev.ua/new/wb/media/publikationen/25-06-print.pdf>

² Зигульская Елена. В мэры в Одессе пойдут знакомые жителям города лица. 17.09.2015 / Е. Зигульская [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://112.ua/statji/falstart-podkup-i-adminresurs-v-odesse-startovala-predvybomaya-gonka-258964.html>

трудящих, згодом змінила назву на Політична партія «Селянська Україна», 26.01.1999, № 1115), Українська морська партія Сергія Ківалова (створена як Українська морська партія, 27.03.2001, №1601), Політична Партія «Опозиційний блок» (створена як Політична партія «Закон і Порядок», 23.04.2010, № 181-п.п.). За довго до старту розпочали кампанію і ВО «Батьківщина», Партія «Відродження» та справді нова партія – ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – УКРОП» (25.09.2014, №250 п/п).

23 лютого 2016 р. була зареєстрована ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ОДЕСЬКА ПАРТІЯ» (очільник – Є. Кобизєва, місце розташування керівних органів – Київ). Щоправда, інформації про цю партію немає, як немає її програми і статуту. Навряд чи знають про неї одесити чи хоча б представники місцевої еліти.

3.3. Вплив політичної еліти на формування політичних ідентичностей

Місцева еліта намагалася сформувати у громади міста «відчуття відмінності від інших», конструюючи символи і смисли, які утверджують місцеву специфіку й унікальність. Уявлення про унікальність одеситів сприяли формуванню місцевого патріотизму, який у контексті політики ідентичності ставав фактором політичної мобілізації. У 1990-х роках локальні політичні еліти скористалися ідеологічним вакуумом і кризою ідентифікації населення після розпаду СРСР і заповнили його ідеєю місцевого патріотизму з метою зміцнення статусу законності своєї влади. Специфіка функціонування локальної влади у одеській громаді як відображення базових особливостей її політичних ідентичностей простежується у діяльності інституту міського голови. Серед 15 найефективніших мерів українських міст¹ п'яте місце посів Е. Гурвіц, який був мером Одеси у 1994–1998 рр. та у 2005–2010 рр. і брав участь у всіх виборчих кампаніях на посаду очільника міста. У 1994 р. одесити вперше обирали міського голову прямим голосуванням.

¹ Місцеві вибори. 15 найефективніших українських мерів. 07.09.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavcom.ua/articles/32530.html>

Перемогу здобув Е. Гурвіц, кооператор, переконаний антикомуніст, а головою обласної ради був обраний чинний голова обласної ради, радянський і партійний діяч Р. Боделан. «Одеське протистояння» між Е. Гурвіцом і Р. Боделаном тривало понад десять років (1994–2005 рр.), супроводжувалося вбивствами, судами, використанням адмінресурсу та значним впливом центральної влади, чорним піаром, підкупом виборців, «студентськими каруселями», фальсифікацією виборів. Аналізуючи «одеське протистояння» і вибори мера, зазначимо, що «це не вибори, це не демократія, це навіть не автаркія, це – чистої води бандитизм». Одеса стала «територією корупції та беззаконня», містом, де утверджувалася «демократія навпростець». У зв'язку зі складністю ситуації в Одесі у 1998 р. було запроваджено пряме президентське правління. Перемога помаранчевих сил у державі сприяла поверненню колишнього мера Одеси Е. Гурвіца у 2005 р. до влади – без виборів – рішенням районної судді С. Ярош. На виборах 2006 р. Е. Гурвіц переміг, здобувши 56% від загальної кількості виборців. Головною метою для виконавчої влади міста та її депутатського корпусу було розв'язання проблем міста, незалежно від ідеологічних симпатій. Для цього навіть був підписаний 102 депутатами зі 120 «Меморандум заради досягнення громадської злагоди та процвітання Одеси» (2006)¹. У Меморандумі йшлося про те, щоб «використовувати Одеську міську раду не як арену політичної боротьби і з'ясування міжпартійних відносин, а винятково для сприяння економічному і соціальному прогресу міста..., забезпечення гідного рівня життя кожного одесита»². Розглядався також і пілотний проект з отримання статусу міста-регіону (2006), який передбачав одним із пунктів запровадження власної валюти. Усі ці події, які могли бути маркерами у формуванні політичної ідентичності одеситів, ними не стали, оскільки городяни застосовували до влади підхід з одеським підтекстом: ми вас обрали для того, щоб ви зробили те, що обіцяли, а якщо «пару копійок» заробите – нічого страшного, аби був результат. Підтверджуючи тим самим

¹ Едуард Гурвіц: «Ми просили одного – надати Одесі статус міста- регіону» // Дзеркало тижня. Україна. – 2006. – 25 серпня.

² Одесский вестник. – 2006. – 18 апреля.

аполітичність одеситів і їхню стійку локальну ідентичність. У виборах 2010 р. Е. Гурвіцу (висунутий Політичною партією «Фронт Змін») протистояв представник партії влади (ПАРТІЯ РЕГІОНІВ) – О. Костусев. Засоби масової інформації працювали масовано, агресивно, змогли переконати значну частину населення Одеси в необхідності зміни влади. Явка виборців була однією з найнижчих (близько 45%). Більше половини потенційних виборців (насамперед молодь) не з'явилася на вибори, виявивши політичну апатію і одночасно недовіру до всіх кандидатів. Перемогу здобув О. Костусев, зберігши домінуючі тенденції міської громади обирати представників партії влади. Прихід до влади нового мера започаткував заборону вести документацію українською мовою, написи «Слава Україні». У місті активізували діяльність анти-українські ЗМІ, які поширювали політичні стереотипи про одвічно «неукраїнський характер» Одеси. Протистояння двох основних кандидатів було специфікою і позачергових виборів міського голови 2014 р. Основним конкурентом народного депутата України уже від Політичної партії «УДАР» Е. Гурвіца (незважаючи на 20 кандидатів на посаду міського голови) був його колега по парламенту экс-регіонал Г. Труханов. Одесити знову зіткнулися з необхідністю вибирати мера з двох лих. За результатами виборів переміг Г. Труханов, набравши майже 43,5% голосів виборців¹ і підтвердивши інерційність голосування за звичкою. Центральні органи влади не втручалися у політичну ситуацію в Одесі (винятком було запровадження прямого президентського правління), опікуючись в основному проблемами соціально-економічного розвитку). Цьому сприяє дистанція від центральної влади, хоча регіон досить часто відвідували перші особи держави. Інтереси міста в столиці лобіювалися недостатньо, незважаючи на наявність представників одеської громади у центральних органах влади, які захищали переважно свої економічні інтереси. Міська громада у більшості випадків ігнорувала загальнодержавні політичні

¹ На виборах мера Одеси Труханов обійшов Гурвіца майже на 40 тисяч голосів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/vybory-2014/naviborah-mera-odesi-truhaniv-obiyshov-gurvica-mayzhe-na-40-tisyach-golosiv-351692.html>

процеси, такі, як загальноукраїнські страйки на початку 1990-х чи події «помаранчевої революції» на початку 2000-х років. Щоправда, в 2012 р. стався цікавий прецедент, коли громадська організація «Асоціація роботодавців Півдня України» надіслала звернення на адресу Президента України про введення в Одесі прямого президентського правління. Центральна влада не підтримала це рішення. Аналіз біографій представників міського політикуму Одеси (міських голів, голів обласної ради та голів обласної адміністрації) дає підстави стверджувати, що набуття статусу політика було свідченням належності до певних бізнес-груп, які визначали політичні ідентичності міської еліти. Упродовж (1991–2005 рр.) керівниками міста й області були представники колишньої комуністичної і радянської номенклатури та приватні підприємці, кооператори. У період 2005–2016 рр. у владі були представники великого бізнесу, які переважно належали до партії влади. Незважаючи на результати виборів та різні особистості на посадах голови міської ради, обласної державної адміністрації, обласної ради, тенденції щодо функціонування політичної влади були незмінними. Обираючи мера, одесити не особливо цікавилися партійною належністю кандидатів чи їхньою «політичною міграцією» від однієї політичної сили до іншої, для них важливо, що міський голова робить для міста. Політичні еліти регіону тісно пов'язані із бізнесом. Керівництво впливових партій за усі роки незалежності України (зокрема, Соціалістичної партії України, Комуністичної партії України, ПАРТІЇ РЕГІОНІВ) складалося з представників великих корпорацій та фінансово-промислових груп. Впливовими посадовцями, політиками та громадськими діячами були: голова обласної державної адміністрації І. Плачков (член політради Політичної партії «Народний Союз – Наша Україна», екс-міністр палива та енергетики); голова обласної ради М. Скорик (член ПР, екс-голова правління АКБ «Імексбанк»); міський голова Одеси Е. Гурвіц (член політради Політичної партії «Народний Союз – Наша Україна», Політичної партії «Фронт Змін», Політичної партії «УДАР», Політичної партії «Блок Петра Порошенка»); секретар Одеської міської ради О. Прокопенко, народний депутат України від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ Л. Клімов; Ю. та В. Круки (Юрій – народний депутат України від БЮТ, В'ячеслав –

голова фракції БЮТ в Одеській міськраді); народний депутат України від БЮТ В. Курінний (екс-заступник мера Е. Гурвіца, екс-головний редактор газети «Юг»); народний депутат України від БЮТ О. Радковський (холдинг «Берег-груп»); народний депутат України від НСНУ О. Козаченко (корпорація «Панком ЮН»); народний депутат України, голова обласної організації Народної партії С. Гриневецький (екс-голова обласної державної адміністрації Одеської області); голова обласної організації ВО «Батьківщина» В. Барвіненко; депутат облради, перший секретар обкому СПУ Б. Музалев (голова наглядової ради мережі супермаркетів «Таврія В»); голова фракції СПУ в обласній раді М. Салтановський; перший секретар обкому КПУ Є. Царьков, секретар обкому ПСПУ О. Соловенко (заступник голови Одеської обласної ради). Водночас була відсутня єдина одеська бізнес-промислова група чи скоординована група регіональних БПГ, які б мали і відстоювали регіональні інтереси. Натомість, Одеса була місцем постійної експансії основних українських та частини російських бізнес-промислових груп. У місті були представлені бізнес-інтереси основних українських бізнес-промислових груп. Одеса так і не стала третім «центром» формування загальнонаціональної «еліти», оскільки так і не з'явилися потужні фінансово-промислові групи¹. Попри те, специфіка міста мала в своїй основі: 1) специфіку політичного представництва; 2) специфіку економічного представництва і 3) наявність чітких зовнішніх впливів з-поза меж України, що розхитує політичну стабільність.

Окремого «одеського клану» у столиці не було, незважаючи на представництво одеситів у Верховній Раді України. У парламенті 2006 р. було 13 депутатів-одеситів: від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ – Л. Клімов, С. Ківалов, І. Мітрошкін, П. Петрик, Д. Волощенко; БЮТівці Ю. Крук, І. Рібаков, Р. Зозуля, В. Курінний, О. Радковський, І. Вершиніна (згодом – член більшості); НСНУ – О. Козаченко, СПУ – І. Урбанський. Деякі одесити навіть очолювали центральні відомства (наприклад, міністр внутрішніх справ В. Цушко,

¹ Розов И. Одесский вариант (Люди и события времен 1994–2000 годов) / И. Розов // Одесская общая газета. – 2001. – 23 июля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oog.narod.ru/old/12/12_2.html

голова Рахункової палати В. Симоненко, голова Антимонопольного комітету О. Костусев). Одеситом також був Голова Конституційного Суду І. Домбровський¹. Із названих народних депутатів та чиновників проблемами регіону опікувалися Л. Клімов (політична сфера, земля та будівництво); Д. Волощенко (політична сфера); Ю. Крук (транспортна сфера; пов'язаний із низкою транспортних та промислових підприємств на півдні регіону – Ренійського, Ізмаїльського, Кілійського портів, ВАТ «Українське Дунайське пароплавство», Ізмаїльського суднобудівного-судноремонтного заводу; мав бізнес-інтереси також в Одеському порту та Іллічівську); В. Курінний (опікувався проблемами розвитку туристичної сфери); О. Радковський (інтереси у сфері будівництва – холдинг «Берег-груп»); І. Рибаків; О. Козаченко (металева промисловість, будівництво); І. Мітрошкін (правоохоронні органи)².

Відповідно до даних* одеської філії Київського інституту проблем управління імені Горшеніна 42,5% опитаних одеситів заявили, що для них не має істотного значення, партійна належність міського голови. 22,5% респондентів – за безпартійність мера. Ще 25% учасників дослідження вважають, що міський голова повинен представляти певну партію чи блок. 10% респондентів не змогли відповісти³. 60,5% одеситів вважають, що сили, що знаходяться в опозиції до мера Е. Гурвіцу, не здатні об'єднатися і виставити єдиного кандидата на виборах міського голови. Такі дані місцевої філії Київського інституту проблем управління імені Горшеніна. При цьому 43,5% респондентів має на меті об'єднання нереальним, оскільки «кожен з кандидатів переслідує свої особисті цілі». 17% учасників дослідження бачать причину в «принципових відмінностях між програмами кандидатів». У можливість об'єднання опозиціонерів вірять 18,5% опитаних. 21%

¹ Україна: рік після виборів. Моніторинг регіонів / за заг. ред. І.О. Когути; Лабораторія законодавчих ініціатив. – Київ–Львів. Видавництво «Мс», 2007. – С. 171.

² Україна: рік після виборів. Моніторинг регіонів / за заг. ред. І.О. Когути; Лабораторія законодавчих ініціатив. – Київ–Львів. Видавництво «Мс», 2007. – С. 171.

* Опитування 600 чоловік проводилося методом стихійної вибірки.

³ Опрос: для 42,5% одесских избирателей не важна партийность мэра. 11.02.2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://viknaodessa.od.ua/news/?news=24081>

респондентів не змогли відповісти. Опитування 600 чоловік проводилося методом стихійної вибірки¹.

Говорячи про місцеву еліту Одеси, доречним буде скористатися даними соціологічного опитування вересня 2010 р.* Респондентам ставилося відкрите питання щодо того, кого вони вважають впливовими одеситами та прохання оцінити за 5-бальною шкалою діяльність низки політиків і громадських діячів міста та України. Серед найбільш впливових респонденти назвали 30 прізвищ одеситів: міський голова Є. Гурвіц (54,9%), голова Антимонопольного Комітету України О. Костусев (42,9%), депутат Одеської міської ради О. Гончаренко (27,4%), народний депутат Верховної Ради України С. Ківалов (15,5%), лідер обласної організації Політичної партії «Сильна Україна» С. Фабрикант (11,2%), лідер Політичної партії «РОДИНА» І. Марков (10,4%), народні депутати Верховної Ради України С. Гриневецький (9%) та Л. Климов (6,1%)². Виборцями було також визначено популярність і оцінка діяльності (середній бал визначався за 5-бальною шкалою). Див. Таблицю 3.1

Таблиця 3.1

Оцінка діяльності політиків і громадських діячів України і м. Одеси 2010 р.

№п/п	Політик (громадський діяч)	Партійність	Популярність (%)	Оцінка
1.	В. Янукович	Партія регіонів	94,4 %	3,17
2.	О. Костусев	Партія регіонів	90,7%	3,13
3.	С. Тігіпко	Політична партія «Сильна Україна»	93,4%	3,08
4.	С. Фабрикант	Політична партія «Сильна Україна»	71,2%	3,08
5.	М. Азаров	ПАРТІЯ РЕГІОНІВ	93,8%	2,96

¹ 60,5% одесских избирателей считают, что оппозиция не сможет выставить единого кандидата на пост мэра. 11.02.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://viknaodessa.od.ua/news/?news=24093>

Опитування жителів Одеси проводилося у період з 22 по 25 вересня 2010 р. методом інтерв'ювання. Було опитано 1006 респондентів у всіх районах міста. За основними параметрами структура вибірки відповідає структурі генеральної сукупності, що дозволяє говорити про репрезентативність дослідження. Допустима похибка 3%.

² Анализ социально-политической ситуации в Одессе по состоянию на конец сентября 2010 г. (по данным количественного опроса). – Одесса – Москва, 2010. – С.18.

Продовж. табл. 3.1

6.	О. Гончаренко	Партія регіонів	84,4%	2,88
7.	С. Гриневецький	Народна партія	80,3%	2,87
8.	Є Матвійчук	Партія регіонів	73,3%	2,78
9.	С. Ківалов	Партія регіонів	88,0%	2,70
10.	Г. Селянин	ВО «Батьківщина»	54,4%	2,68
11.	В. Литвин	Народна партія	91,1%	2,65
12.	І. Марков	Партія «РОДИНА»	77,6%	2,58
13.	Є. Гурвіц	Політична партія «Фронт Змін»	90,1%	2,56
14.	В. Цушко	Соціалістична партія України	76,9%	2,41
15.	Д. Співак	ВО «Батьківщина»	49,3 %	2,37
16.	В. Айлабов	Політична партія «Справедливість»	49,4%	2,32
17.	А. Коробчинський	Партія промисловців і підприємців	46,5%	2,25
18.	М. Кучук	Політична партія «Фронт Змін»	70,3%	2,06
19.	А. Ворохаєв	Політична партія «Фронт Змін»	78,4%	1,92
20	В. Убірія		75,3%	1,58

Джерело: Аналіз соціально-політичної ситуації в Одесі по стану на кінець вересня 2010 г. (по даним кількісного опитування). – Одеса – Москва, 2010. – С.18.

У Одесі запроваджена щорічна церемонія нагородження найвпливовіших чоловіків Одеси «A PRIORI». З 100 значимих чоловіків міста рейтинг «A PRIORI» виокремив 20 найбільш впливових. У двадцятку найвпливовіших чоловіків Одеси 2008 р. увійшли значущі представники бізнесу, політики та культури Одеси: Е. Гурвіц, А. Азаров, Б. Бурда, А. Вознюк, С. Ківалов, О. Коробчинський, А. Кособудський, В. Крук, М. Кучук, С. Лібкін, Б. Литвак, В. Мороховський, М. Павлюк, О. Радковський, В. Сурков, Г. Труханов, О. Філімонов, А. Чабан, В. Шерман, К. Шпильовий¹.

¹ ИТОГИ: Церемония «A PRIORI» – первый ежегодный рейтинг самых влиятельных мужчин Одессы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odessanews.biz/odessa-business-news/apriori2008-odessa-most-influential-men-49/>

Для формування рейтингу «А PRIORI» були застосовані такі критерії: ступінь впливу на політичні рішення регіону, масштаби бізнесу, вплив на громадську думку і особиста популярність. Кожен з чоловіків у двадцятці рейтингу «А PRIORI» зробив вагомий внесок у розвиток міста. Одеса процвітає, коли нею керують одесити. Однак є сфери розвитку міста і регіону, які потребують підтримки з боку впливових представників бізнесу, політики та культури Одеси. Ініціювали створення клубу найвпливовіших персон Одеси¹.

Значимо, що на початку 2014 року всі керівні посади в органах влади та місцевого самоврядування Одеси займали представники ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. Також ПАРТІЯ РЕГІОНІВ мала більшість і в місцевих радах².

У червні 2014 р. у фракції ПАРТІЇ РЕГІОНІВ залишилося 57 осіб замість 74 (всього в Одеській міській раді 120 депутатів). Частина колишніх «регіоналів» з іншими депутатами створили групу «За європейську Одесу», близьку до політичної партії «Солідарність» Петра Порошенка. Крім того, в Одеській міській раді з'явилася група «УДАР», куди увійшли представники фракції «Фронт Змін», один колишній «регіонал» і один позафракційний³. Також у міській раді відродилася фракція «Сильної України»³. Отже, після Євромайдану упродовж 2014 р. не відбулося масової зміни еліт.

Значимість Одеси як ключового регіону і впливовості політичної еліти в центральній владі упродовж останніх років помітно зростає. Одесити дедалі частіше йдуть на підвищення в столицю, їх «питома вага» у Верховній Раді України стала більш вагомою. А чи дієвою – це вже інше питання. За даними системи народного контролю «Слово і діло», станом на 24 квітня 2015 р. найбільш відповідальним депутатом-мажоритарником Одеської області був Е. Матвійчук. Рівень його політичної відпові-

¹ ІТОГІ: Церемонія «А PRIORI» – первый ежегодный рейтинг самых влиятельных мужчин Одессы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odessanews.biz/odessa-business-news/apriori2008-odessa-most-influential-men-49/>

² Регіони України – 2014. Одеська область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fes.kiev.ua/new/wb/media/publikationen/25-06-print.pdf>

³ «Регіони» утратили більшість в Одеському горсоветі 26.06/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kontrakty.ua/article/79099/>

дальності досягав 52%. Він виконав 32 з 61 своїх обіцянок. У список безвідповідальних потрапили С. Ківалов (у процесі –13, виконано – 5, не виконані – 8, всього – 26), А. Кіссе (у процесі – 13, виконано – 9, не виконані –12, всього – 34). Жодну з обіцянок не було ані виконано, ані провалено депутатами Г. Чекітою і Д. Голубовим¹.

Представники локальної еліти визначали і визначають політичну ситуацію в місті та області й мають значний вплив на формування політичної ідентичності громадян. Вплив правлячої регіональної еліти на політичну свідомість громадян здійснювався засобами зміцнення регіональних ідеологій, управлінням електоральною поведінкою мас у рамках загальноприйнятих у регіоні соціокультурних цінностей і норм.

¹ Как работают ваши мажоритарщики? Дайджест. Одесса. 26.04.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.slovoidilo.ua/2015/04/26/dajdzhest/politika/kak-rabotayut-vashy-mazhorytarshhyky-dajdzhest.-odessa>

Розділ 4.
МАРКЕРИ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
У ВИБОРЧИХ КАМПАНІЯХ

Виборчий бюлетень сильніший за кулю.
Авраам Лінкольн

Ви виграли вибори, а я - підрахунок голосів.
Анастасіо Сомоса

Ми розумніші за тих, кого обираємо.
Михайло Жванецький

Найдорожча частина прозорих виборів –
імітація їх прозорості.
Володимир Шамша

Погана влада вибирається добрими громадянами,
котрі не голосують.
Джордж Джин Нейтан

Краще регулярно ходити на вибори, ніж
одного разу потрапити на барикади.
Едуард Севрус

Ніколи стільки не брешуть, як під час війни,
після полювання і до виборів.
Отто фон Бісмарк

Я завжди вважав, що влада важливіша за гроші,
але коли справа доходить до виборів,
саме гроші забезпечують владу.
Френсіс Андервуд

4.1 Політична палітра виборчих кампаній як чинник трансформації політичних ідентичностей

Специфіку політичних ідентичностей одеситів, зокрема їх трансформацію, демонструють хід та результати виборчих кампаній різних років. Виборча кампанія 1989 р. проводилася за виборчим законом 1988 р.^{*} і принципово відрізнялася від попередніх перш за все тим, що вибори відбувалися у нових умовах, з яких почалися процеси демократизації в Україні. Це були перші вибори на альтернативній основі, тобто присутня політична конкуренція, що сприяла зміні політичної ідентичності значної частини населення. Станом на 18 січня 1989 р. було уже висунуто 19 кандидатів у народні депутати СРСР у національно-територіальних і територіальних округах¹. Після завершення висунення 24 січня виявилось, що у Одеському Ленінському виборчому окрузі №497 було висунуто 4 кандидати (А. Гришук (бригадир), О. Соколова (вчителька), І. Зелінський (ректор ОДУ), В. Самойленко (начальник планового відділу)); у Одеському Київському виборчому окрузі №498 – 3 кандидати (С. Андронаті (директор), Г. Кошеленко (генеральний директор), А. Приказюк (головний лікар)); у Одеському Приморському виборчому окрузі №499 – 10 кандидатів (В. Ісаєв (фрезерувальник), М. Тимунь (бригадир), В. Параскева (заступник генерального директора), Г. Добринський (генеральний директор), В. Базиленко (начальник виробничо-технічного відділу), М. Гурьев (начальник Одеської залізниці), Ю. Федулов (військовий), С. Бірюков (директор), Ю. Жучков (волочильник), Б. Дерев'янок (редактор))². Кандидати у депутати були переважно або керівниками підприємств, або робітниками. Власне, це було востаннє, коли застосовувалася така система відбору кандидатів.

* Виборчий закон СРСР 1988 р. відобразив глибокі внутрішні суспільно-політичні суперечності епохи «перебудови і гласності»; водночас він заклав першососнови альтернативних (хоча й дуже обмежених) виборів і став вихідним пунктом еволюції виборчого законодавства України, а його застосування – джерелом першого суспільного досвіду практичної участі громадян в альтернативних виборах (Див. детальн.: Богашева Н. В. Дослідження деяких аспектів еволюції виборчого законодавства України (1989–2006 роки) / Н. В. Богашева, Ю. Б. Ключковський, Л. В. Колісецька. – К.: ПЦ «Фоліант», 2006. – С.9).

¹ Вечерняя Одесса. – 1989. – 19 января.

² Вечерняя Одесса. – 1989. – 28 января.

Відповідно до Закону «Про вибори народних депутатів СРСР» 16 лютого 1989 р. відбулися окружні передвиборчі збори, на яких розглядалися кандидатури у народні депутати. За результатами зборів Одеського Приморського виборчого округу №499 (Жовтневий, Приморський, Іллічівський райони) із 10 претендентів кандидатами у народні депутати СРСР стали редактор «Вечерней Одессы» Б. Дерев'янка і робітник заводу «Нептун» В. Ісаєв. Збори Одеського Київського виборчого округу №498 (Київський і Малиновський райони) обрали кандидатами С. Андронаті і Г. Кошеленка, а у Одеському Ленінському виборчому окрузі №497 (Ленінський, Суворовський і Центральний райони) – І. Зелінського і В. Самойленка¹. Ці представники були зареєстровані кандидатами у народні депутати СРСР. За результатами голосування обрали: Б. Дерев'янка (158349 голосів «за»), С. Андронаті (119343 голосів «за»), І. Зелінського (143864 голосів «за»)². Усі обрані депутати були представниками наукової та журналістської інтелігенції. Власне, ці вибори в Одесі вперше продемонстрували, що обирають не за партійними рознарядками, а для того, щоб ці люди у Верховній Раді СРСР створювали нові закони, змінювали життя.

Характеризуючи політику початку 1990-х років, Е. Гурвіц зазначав, що тоді керувалися більше почуттями. Сьогодні переважають емоції, в основному – негативні. Порив змінився добре організованим напором. Але незважаючи на всі зміни, зусилля заїжджих консультантів і цілої армії вітчизняних політологів, політика залишилася, як говорив ще Бісмарк, «наукою неточною», результати політичної боротьби – погано прогнозованими, а політики – людьми непередбачуваними. До речі, ті з них, хто до початку 1990-х років звик коливатися разом з лінією партії, зі зникненням КПРС зупинитися так і не змогли. Інша справа, що віяння у політиці швидкоплинні – не всі флюгери встигають повертатися³.

27 березня 1994 р. відбулися дострокові парламентські вибори за мажоритарною системою у одномандатних округах. У місті Одесі було визначено 10 округів. Найбільше кандидатів було висунуто у

¹ Вечерняя Одесса. – 1989. – 20 февраля.

² Вечерняя Одесса. – 1989. – 28 марта.

³ Мэр Одессы Эдуард Гурвиц: «Давить на нас бесполезно – на нас можно только опираться» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gurvic.od.ua/press.php?press_id=13

302-му Центральному виборчому округу – 21. Політичний спектр, представлений на виборах, був досить різноманітний – від радикальних українських і російських націоналістів до комуністів. Однак перемогти у першому турі не вдалося жодному претенденту. У другий тур у чотирьох округах вийшли представники КПУ. Найвність у бюлетенях великої кількості претендентів дезорієнтувала електорат, внаслідок чого високим було протестне голосування – у Таїровському окрузі (14,6%), Приморському (10%)¹. Невисокою була і явка виборців – у Малиновському окрузі (66,4 %), Таїровському (53,2%). У другому турі 3 кандидати не набрали необхідної кількості голосів. Обраними були за результатами голосування – Е. Гурвіц (ОВО №294, позапартійний), С. Драгомирецький (ОВО №295, КПУ), В. Шишкін (ОВО №296, позапартійний), В. Севрюков (ОВО №297, позапартійний), В. Симоненко (ОВО №298, позапартійний), Ю. Кармазін (ОВО №299, позапартійний), В. Євдокимов (ОВО №301, позапартійний), А. Мобенко (ОВО №303, позапартійний)². Не чіткою була і партійна орієнтація кандидатів. Перевагу міська громада віддала позапартійним кандидатам.

Починаючи з парламентських виборів 1994 р. активність виборців в Одесі була найнижчою в Україні (близько 53%, тобто майже половина одеситів не прийшла до виборчих дільниць). Найбільш низькою була явка – в Київському та Малиновському районах м. Одеси. Майже 3 % громадян висловилися проти усіх суб'єктів виборчого процесу. Одеса практично завжди була лідером протестного голосування*. Упродовж усіх парламентських і президентських виборчих кампаній у міській громаді простежувалася тенденція до абсентеїзму, яка найбільше виявилася на парламентських виборах 2014 р., коли народних депутатів обирали лише 39,52% виборців.

¹ Вибори в Україні. 1994. Друге доповнене видання. – К., 1995. – С.133.

² Там само.

* На парламентських виборах 2012 р. одесити продемонстрували досить низьку явку. Якщо в Одеській області цей показник не перевищив 50% , то у 133-му окрузі (Київський район) в голосуванні взяли участь – 49,59%; у 134-му окрузі (Малиновський район) – 46%; у 135-му окрузі (Приморський район) – 44,9% (найнижчий показник щодо явки виборців на Одещині), у 136-му окрузі (Суворовський район Одеси) – 46,1%. Така пасивність провокувала зростання протестних настроїв у суспільстві. Відсутність звичної графі – «проти всіх» позначилася на величезній кількості зіпсованих бюлетенів.

Парламентські вибори, які відбулися 29 березня 1998 р., уперше проходили за змішаною виборчою системою, за якої половина народних депутатів обиралася за партійними списками, а інша половина – у одномандатних округах. У боротьбі за депутатські мандати у багатомандатному окрузі взяли участь 30 партій і виборчих блоків. Електоральний потенціал одеської громади становив 600800 виборців (ОВО 133–136). За результатами виборів 4 % бар'єр у регіоні подолали Комуністична партія України (28,23%), Партія Зелених України (10,74%), Виборчий блок Соціалістичної партії України та Селянської партії України «За правду, за народ, за Україну!» (7,39 %), Аграрна партія України (з 2005 р – Народна аграрна партія, згодом – Народна Партія) – 6,2%, Народний Рух України – 4,08%. Результати дещо відрізнялися від загальноукраїнських. Так, КПУ набрала на виборах 24,65%, Народний Рух України – 9,4%, Виборчий блок Соціалістичної партії України та Селянської партії України «За правду, за народ, за Україну!» – 8,55%, Партія Зелених України – 5,4%. Таким чином, виборці Одеської області зробили свій внесок у перемогу четвірки лідерів. Виняток становить тільки Аграрна партія України, яка в Україні набрала 3,68% і до парламенту не пройшла. В Одеській області з 11 ОВО перемогу, незважаючи на повну перевагу за партійними списками лівих партій, здобули безпартійні. Це стосувалося передусім м. Одеси (ОВО №133) (політичні партії лівої орієнтації, які перетнули виборчий бар'єр у 4% – КПУ, СДПУ(о), СПУ-СелПУ – набравши до 25%), але переміг в ОВО – безпартійний В. Шишкін (народний депутат України); ОВО №134 (ліві партії перетнули бар'єр, отримавши до 25%) – переможець в ОВО безпартійний Ю. Кармазін (народний депутат України); ОВО №135 (ліві партії перетнули бар'єр і здобули до 23%, переможець – безпартійний С. Ківалов (ректор Одеської державної юридичної академії); ОВО №136 (ліві партії перетнули бар'єр і набрали 18,2%; переможець – безпартійний Е. Гурвіц (на той момент Одеський міський голова)), а в інших 7 ОВО у області ліві перемогли лише у трьох ОВО (№137, №142 – КПУ, №140 – СПУ)¹.

¹ Вибори 98: Як голосувала Україна. Підсумкова інформація про: 30 партій та виборчих блоків 225 одномандатних округів. – К.: ТОВ «К.І.С.», 1998. – С.ІІІ – 133–143 (всього: 65, 15, 224 с.)

Важливим чинником політичної самоідентифікації одеської громади можна вважати присутність одеситів у виборчих списках політичних партій і виборчих блоків. Це дає змогу, з одного боку, проаналізувати партійну ідентичність міської громади через персональну належність до партій, з іншого, відстежити рівень підтримки на парламентських виборах як партій, так і конкретних персоналій (адже іноді виборець голосує не за політичну партію, а конкретного представника).

Аналіз виборчих списків політичних партій і виборчих блоків упродовж шести парламентських кампаній (1998, 2002, 2006, 2007 (позачергові), 2012, 2014 (позачергові) рр. дають підстави констатувати, що у перших п'ятірках і десятках партій і блоків, які ставали переможцями виборчих перегонів, одеситів практично не було. Незважаючи на те, що у голосуванні одесити віддавали перевагу спочатку лівим силам – КПУ, СПУ, ПСПУ, СДПУ (об'єднана) (1998, 2002 рр.), а згодом – ПАРТІЇ РЕГІОНІВ (2006, 2007, 2012 р.), кандидатів-одеситів у списках, які б мали ознаку «проживає в м. Одесі», було дуже мало. Так, на перших парламентських виборах за змішаною виборчою системою (1998 р.) п'яте місце у списку Народної партії посідав голова Одеської облдержадміністрації Р. Боделан, що багато в чому й забезпечило успіх партії на виборах у регіоні. 17-те місце у списку Комуністичної партії України посідав В. Аніщук, професор Інституту соціальних наук Одеського державного університету ім. І. І. Мечнікова. 20-те місце у списку Виборчого блоку Соціалістичної партії України та Селянської партії України «За правду, за народ, за Україну!» займав О. Костусєв. Натомість партії, які не мали жодних шансів на перемогу, більш активно заносили до списку одеситів. Найбільше представників міської громади було у виборчому списку Всеукраїнської партії жіночих ініціатив (9), Народно-демократичної партії (8), Всеукраїнського об'єднання «Громада» (7). Однак жодного одесита не було у списку Партії «Союз», Республіканської Християнської партії, Партії духовного, економічного і соціального прогресу та Виборчого блоку «Європейський вибір України» (Таблиця 4.1). Такі тенденції спостерігалися і на усіх інших парламентських виборах. Щоправда, кількість кандидатів у народні депутати України від м. Одеси постійно змінювалася, так це й закономірно, адже щоразу змінювалася кількість політичних суб'єктів виборчого процесу.

Таблиця 4.1

**Кандидати у народні депутати України, які проживали
у м. Одесі на парламентських виборах 1998 р.**

№ п/п	Політична партія або блок	Кількість кандидатів у народні депутати (одеситів)	Кількість обраних народних депутатів (одеситів)
1.	Комуністична партія України	4	1
2.	Народний Рух України	5	
3.	Виборчий блок Соціалістичної партії України та Селянської партії України «За правду, за народ, за Україну!» (Соціалістична партія України, Селянська партія України)	4	1
4.	Партія Зелених України	2	0
5.	Народно-демократична партія	8	
6.	Всеукраїнське об'єднання «Громада»	7	
7.	Прогресивна соціалістична партія України	2	
8.	Соціал-демократична партія України	5	
9.	Народна партія (Народна аграрна партія України, Аграрна партія України)	3	
10.	Партія «Реформи і порядок»	4	-
11.	Виборчий блок партій «Трудова Україна» (Громадянський конгресс України, Українська партія справедливості)	5	-
12.	Виборчий блок партій «Національний фронт» (Конгрес українських націоналістів, Українська консервативна республіканська партія, Українська республіканська партія)	4	-
13.	Виборчий блок партій «Партія праці та Ліберальна партія РАЗОМ» (Ліберальна партія України, Партія праці)	4	-
14.	Виборчий блок партій «Вперед, Україно!» (Партія «Християнсько-демократичний союз», Українська християнсько-демократична партія)	6	-

Продовж. табл. 4.1

15.	Християнсько-демократична партія України	1	-
16.	Виборчий блок партій «Блок Демократичних партій – НЕП (народовладдя, економіка, порядок)» (Демократична партія України, Партія економічного відродження)	3	-
17.	Партія національно-економічного розвитку України	1	
18.	Виборчий блок «СЛОН» – Соціально-ліберальне об'єднання	3	
19.	Партія регіонального відродження України	1	-
20.	Всеукраїнська партія трудящих	5	-
21.	Партія «Союз»	0	-
22.	Всеукраїнська партія жіночих ініціатив	9	-
23.	Республіканська Християнська партія	0	-
24.	Українська Національна Асамблея	1	-
25.	Соціал-демократична партія	1	-
26.	Партія захисників Вітчизни	3	-
27.	Партія духовного, економічного і соціального прогресу	0	-
28.	Партія мусульман України	3	-
29.	Виборчий блок «Менше слів»	1	-
30.	Виборчий блок «Європейський вибір України»	0	-
	Усього		

Джерело: Таблиця підготовлена самостійно на основі даних Центральної виборчої комісії: Вибори до Верховної Ради України 1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=1&rejim=0>

Вибори 1998 р. позначилися присутністю парадоксальної ситуації, яка полягала у неспівмірності співвідношення результатів виборів за партійною і мажоритарною системами. В Україні в одномандатних округах у 1998 р. більшість мандатів завоювали непартійні депутати. Тобто, була відсутня закономірність зв'язку

між рейтингом партії-переможниці у регіоні і політичною орієнтацією депутатів-одномандатників¹.

Парламентські вибори 2002 р. відбувалися за змішаною виборчою системою: половина депутатів Верховної Ради України обиралася на пропорційній основі в багатомандатному виборчому окрузі, іншу половину було обрано в одномандатних округах. Прохідний бар'єр для партій і блоків становив 4%. У мажоритарних округах діяла система відносної більшості. Виявами партійної самоідентифікації одеської громади була присутність 122 одеситів у 29 передвиборчих списках політичних партій та блоків із 33 суб'єктів виборчого процесу. Оцінюючи процес занесення представників одеської громади до передвиборчих списків, ми оперували такою формальною ознакою кандидата в народні депутати України, як офіційно задекларований ним факт проживання в м. Одесі. Найбільше представників одеської громади було у виборчих списках Партії Всеукраїнське об'єднання лівих «Справедливість» (13), Комуністичної партії робітників і селян (8), Соціал-демократичної партії України (8). По сім кандидатів було занесено у списки Виборчого блоку політичних партій «Проти всіх», Партії Зелених України, Політичної партії «Всеукраїнське Об'єднання Християн». Жодна з цих партій не здолала 4% виборчий бар'єр.

Таблиця 4.2

Представництво одеситів у виборчих списках партій та блоків на виборах 2002 р.

№ п/п	Партії та виборчі блоки	Кількість кандидатів у народні депутати (одеситів)	Кількість обраних народних депутатів (одеситів)
1.	Виборчий блок політичних партій «Блок Віктора Ющенка»	4	1
2.	Виборчий блок політичних партій «Блок Наталії Вітренко»	4	

¹ Томенко М. Особливості національної виборчої кампанії / М. Томенко // Політичний портрет України. Бюлетень Фонду «Демократичні ініціативи». – 1998. – №21. – С.13.

Продовж. табл. 4.2

3.	Виборчий блок політичних партій «Блок Юлії Тимошенко»	3	
4.	Виборчий блок політичних партій «Демократична партія України – Партія «Демократичний Союз»	5	
5.	Виборчий блок політичних партій «Єдність»	2	
6.	Виборчий блок політичних партій «За єдину Україну!»	5	
7.	Виборчий блок політичних партій «ЗУБР» (За Україну, Білорусію, Росію»)	1	
8.	Виборчий блок політичних партій «Команда Озимого Покоління»	4	
9.	Виборчий блок політичних партій «Народний Рух України»	1	
10.	Виборчий блок політичних партій «Проти всіх»	7	
11.	Виборчий блок політичних партій «Руський блок»	5	
12.	Виборчий блок політичних партій Українська партія та Всеукраїнська партія міжнародного порозуміння «Новий Світ»	1	
13.	Всеукраїнська партія «Нова сила»	2	
14.	Всеукраїнська партія трудящих	3	
15.	«Жінки за майбутнє» Всеукраїнське політичне об'єднання	3	
16.	Комуністична партія робітників і селян	8	
17.	Комуністична партія України	4	

Продовж. табл. 4.2

18.	Комуністична партія України (оновлена)	2	
19.	Народна партія вкладників та соціального захисту	0	
20.	Партія Всеукраїнське об'єднання лівих «Справедливість»	13	
21.	Партія Зелених України	7	
22.	Партія «Нова генерація України»	0	
23.	Партія Реабілітації Народу України	1	
24.	Політична партія «Всеукраїнське Об'єднання Християн»	7	
25.	Політична партія Ліберальна Україна (Ліберальна партія України (оновлена))	2	
26.	Політична партія «Яблуко»	4	
27.	Селянська партія України	0	
28.	Соціал-демократична партія України	8	
29.	Соціал-демократична партія України (об'єднана)	6	1
30.	Соціалістична партія України	1	
31.	Українська морська партія	3	
32.	Українська Національна Асамблея	2	
33.	Українська політична партія «Християнський рух»	0	
	ВСЬОГО	122	2

Джерело: Вибори до Верховної Ради України 2002 р. Списки кандидатів від партій та блоків партій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC0V>

Попри часткове представництво одеситів у виборчих списках політичних партій та виборчих блоків на парламентських виборах 2002 р. представники Одеси мали незначне представництво.

Таблиця 4.3

**Порівняльна таблиця результатів голосування в Україні
і Одесі на парламентських виборах 2002 р.**

№ п/п	Партії, які подолали виборчий бар'єр	Результат по Україні	Партії, які подолали виборчий бар'єр в Одесі	Результат в Одесі
1.	Виборчий блок політичних партій «Блок Віктора Ющенка»	23,57 %	Комуністична партія України	20,58%
2.	Комуністична партія України	19,98%	Соціал-демократична партія України (об'єднана)	10,45%
3.	Виборчий блок політичних партій «За єдину Україну!»	11,77%	Виборчий блок політичних партій «Блок Віктора Ющенка»	9,59%
4.	Виборчий блок політичних партій «Виборчий блок Юлії Тимошенко»	7,26%	Виборчий блок політичних партій «За єдину Україну!»	8,31%
5.	Соціалістична партія України	6,87%	Виборчий блок політичних партій «Блок Наталії Вітренко»	5,72%
6.	Соціал-демократична партія України (об'єднана)	6,27%	Партія Зелених України	5,30%

Джерело: Вибори до Верховної Ради України 2002 р. Підсумки голосування по партіях (виборчих блоках партій) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC0V>

Варто наголосити на тенденціях, які виявилися серед міської громади Одеси під час президентської кампанії 2004 р. Йдеться, насамперед, про первинність підриву традиційної одеської пасивності, аполітичності і неагресивності. Значний сегмент одеського електорату почав цікавитися політикою у період передвиборчої кампанії (менша частина), або вдруге (з періоду 1989–1991рр.). Як наслідок – порівняно високий ступінь залученості у процеси прийняття рішень і пошуку інформації.

Таблиця 4.4

Результати голосування за партії на парламентських виборах

Партії, блоки	Парламентські вибори-2002 (%) – Одеська область	Президентські вибори 2004 (голосування 26.12.) Одеська область	Парламент. вибори-2006 – Одеська область	Парламент. вибори-2007– Одеська область	Загальноукраїнські результати виборів-2007
ПР	Блок «За єдину Україну» 14,35%	В. Янукович 66,56%	47, 51%	52,22%	34,37%
БЮТ	3,2%	-	9,86%	13,72%	30,71%
«Наша Україна» («НУ-НС»)	6,6%	В. Ющенко 27,46%	6,44%	6,49%	14,15%
СПУ	7,5%	О. Мороз 8,5%	6,26%	7,22%	2,86%
КПУ	26%	П. Симоненко 6,7%	3,18%	6,16%	5,39%
Блок Литвина	-	-	3,78 %	5,12 %	3,96%

Джерело: Вибори Президента України 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/wp0011>; Вибори до Верховної Ради України 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC0V>; Вибори до Верховної Ради України 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/vnd_2006/; Позачергові вибори до Верховної Ради України 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/vnd_2007/

Низька явка виборців стала певним віддзеркаленням падіння довіри до усіх політичних сил і підтвердженням аполітичності одеситів. Відсоток одеситів, які взяли участь у голосуванні, був одним з найнижчих в Україні (близько 53%, тобто майже половина виборців не прийшла до виборчих дільниць). Найнижчою була

явка у Київському та Малиновському районах м. Одеси. Майже 3 % громадян висловилися проти усіх суб'єктів виборчого процесу. Одеса, практично, завжди була лідером протестного голосування.

Починаючи з 2004 р. Одеська область залишалася оплотом ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. Показовою у цьому відношенні стала президентська виборча кампанія 2004 р., результати голосування (31.10.2004) якої були сфальсифіковані і призвели до масових протестів, що перетворилися у «помаранчеву революцію» і яку одеська громада не підтримала, а активно і далі голосувала за представника ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. Якщо 31 жовтня 2004 р. за кандидата у Президенти України В. Януковича проголосувало 49,9%, то 21 листопада 2004 р. – 60,25%, а остаточно, уже 26 грудня 2004 р., його підтримало 64,02%¹, тоді як Україна підтримала В. Ющенка. Загалом для одеситів характерне голосування, які не збігалися з голосуванням усієї країни, на їхню позицію у виборі політичних пререференцій суттєво впливали політичні установки локальної еліти.

Таблиця 4.5

**Результати голосування по виборчих округах Одеси
на президентських виборах 1999 р., 2004 р., 2010 р., 2014 р.**

	1999 р. *	2004 р.			2010 р.	2014 р.
		I тур	II тур	III тур		
135	60,91%	50,36%	64,44%	65,17%	74,40%	42,82%
136	64,95%	53,70%	65,71%	65,60%	72,87%	41,19%
137	65,73%	45,29%	57,39%	64,80%	70,28%	46,46%
138	59,47%	50,30%	63,56%	61,29%	73,57%	41,42%
Всього по місту		49,9%	60,25%	64,02%		

Джерело: Центральна виборча комісія. Президентські вибори. Підсумки голосування по регіонах України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp1999/WEBPROC0>; <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/wp0011>; <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011>; <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2014/wp001>

¹ Центральна виборча комісія. Президентські вибори. Підсумки голосування по регіонах України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/wp0011>;

* Номери виборчих округів на президентських виборах 1999 р. були іншими: 133–136, хоча територіально вони відповідали тим, які були на усіх наступних виборах: 135 – 138.

Прихильність одеситів до ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, яка виражалася в її підтримці і голосуванні за неї упродовж кількох виборчих кампаній, можна кваліфікувати як партійну ідентифікацію, яка є свідченням передбачуваності політичної поведінки як виборців, так і самих партій.

На виборах 2006 р. до Верховної Ради України тривідсотковий бар'єр в Одесі подолали 7 політичних сил (Таблиця 4.6) (перше місце серед них посіла ПАРТІЯ РЕГІОНІВ), тоді як по Україні лише 5. Результати голосування одеситів різнилися від загальноукраїнських і за відсотком підтримки (якщо ПАРТІЯ РЕГІОНІВ набрала по Україні – 32,14%, то в Одесі – 42,57%), і за розподілом місць партій-переможниць (це добре показано в Таблиці 4.6). Якщо в загальноукраїнському масштабі друге місце посів Блок Юлії Тимошенко (22,29%), то в Одесі другу сходинку зайняла Соціалістична партія України (10,69%), тоді як по Україні вона набрала лише 5,69%. Відрізнялися від загальноукраїнських результати голосування за Блок «Наша Україна» (13,95%), оскільки лише 7,83% одеситів віддали за нього свої голоси. Це було ще одним свідченням того, що політичні переваги міської громади Одеси не були на боці тодішньої політичної влади, яка уособлювалася у Блоці Юлії Тимошенко та Блоці «Наша Україна».

Таблиця 4.6

**Результати виборів до Верховної Ради України (2006 р.)
в м. Одесі**

Партії, які подолали виборчий бар'єр	ОВО 134	ОВО 135	ОВО 136	ОВО 137	По місту	По Україні
ПАРТІЯ РЕГІОНІВ	49,64%	33,3%	41,14%	46,22%	42,57%	32,14%
Соціалістична партія України	8,16%	17,74%	9,53%	8,43%	10,96%	5,69%
Блок Юлії Тимошенко	6,98%	8,67%	11,07%	7,63%	8,58%	22,29%
Блок «Наша Україна»	5,54%	9,33%	9,23%	7,22%	7,83%	13,95%
Комуністична партія України	5,33%	4,19%	3,31%	4,90%	4,43%	3,66%

Продовж. табл. 4.6.

Народний блок Литвина	4,29%	7,98%	4,88%	7,62%	6,19%	2,44%
Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція»	3,65%	0,94%	2,61%	1,63%	2,20%	2,93%

Джерело: Вибори до Верховної Ради України. Підсумки голосування по регіонах України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/w6p001>

Результати місцевих виборів виявилися більш строкатими, порівняно з парламентськими виборами. За результатами виборів у низці місцевих рад були представлені непарламентські сили. Зокрема, в обласній раді – Партія «Відродження», Партія пенсіонерів України (з центром в Одесі); в Одеській міській раді – Виборчий блок «Не Так!». Крім того, в Одеській обласній раді було утворено фракцію «Наша Одеса», яка об'єднала 5 депутатів із команди мера Одеси Е. Гурвіца, хоча обрані вони були за списком Політичної партії «Народний Союз – Наша Україна»¹. У місцевих радах переважали представники ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, хоча місцеві державні адміністрації очолювали в основному представники Політичної партії «Народний Союз – Наша Україна». Це призводило до інституційного конфлікту, який мав політичне забарвлення. З іншого боку, переважна частина партій, за образним висловленням, мають «рихлий політичний характер», тому вони не зацікавлені в конфронтації між собою. Пояснити таку ситуація можна було тим, що «списки в облрадах мають під собою комерційну підоснову: тут замішаний бізнес»². Крім того, в обласній раді не було жорсткої опозиції між силами, оскільки не «все ще поділено». Важливим був ще один факт – політична

¹ Україна: рік після виборів. Моніторинг регіонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.parlament.org.ua/docs/files/8/1200058184_ans.pdf

² Бойко А. Звіт про проведення регіонального заходу м. Одеси / А. Бойко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://parlament.org.ua/docs/uploads/doc/Odesa.pdf>

коаліція «неприродна за своєю природою через поєднання таких сил, як регіони, комуністи і соціалісти»¹. А з іншого боку, можливо, причина такої «політичної унікальності» полягає у великому рівні «політичної толерантності».

В Одеській міській раді більшість офіційно була відсутня – майже всі депутати після виборів об'єдналися навколо Меморандуму міського голови Е. Гурвіца (йдеться про тимчасовий компроміс політичних сил). В Одесі, окрім ПАРТІЇ РЕГІОНІВ (найбільшої фракції ради, 32 депутати, голова – Г. Форостянов), сильні позиції мали прибічники Е. Гурвіца – фракція блоку «Наша Одеса» (до якої приєдналися депутати від Народного Блоку Литвина, разом 27 депутатів, голова – О. Луначенко). Крім того, у складі Одеської міської ради діяли фракції: Блоку Юлії Тимошенко (голова – В. Крук) – 12 депутатів, Політичної партії «Народний Союз – Наша Україна» (голова – Д. Танцюра) – 10 депутатів, Виборчого блоку «Не Так!» (голова – С. Фабрикант) – 9 депутатів, Виборчий блок Наталії Вітренко «Народна опозиція» (голова – А. Шишовський) – 9 депутатів, СПУ (голова – О. Череп) – 6 депутатів і 15 позафракційних депутатів². Спостерігалися факти виходу депутатів із фракцій рад різних рівнів. Партії-переможниці виборчого процесу виявилися виразниками протилежних політичних поглядів, що стрімко збільшило рівень політизації органів місцевого самоврядування.

Представники елітарних кіл регіону були депутатами Верховної Ради України. Зокрема, одеситами були 13 депутатів від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, 6 – від БЮТ, 1 – від НС–НУ, 1 – від СПУ). На відміну від представників Донеччини, одеського клану у Києві сформовано не було, ймовірно тому, що представники Одеси належали до різних політичних сил. Тому оформлення регіонального лобі в столиці не відбулося³.

¹ Бойко А. Звіт про проведення регіонального заходу м. Одеси/ А. Бойко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://parliament.org.ua/docs/uploads/doc/Odesa.pdf>

² Україна: рік після виборів. Моніторинг регіонів / за заг. ред. І.О. Когута; Лабораторія законодавчих ініціатив. – Київ–Львів: Видавництво «Мс», 2007. – С. 169.

³ Україна: рік після виборів. Моніторинг регіонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.parliament.org.ua/docs/files/8/1200058184_ans.pdf

На електоральні погляди міської громади Одеси частково вплинули нейтральна позиція міського голови Е. Гурвіца (його діяльність асоціювалася з Політичною партією «Народний Союз – Наша Україна»); політичне протистояння навколо встановлення пам'ятника Катерині II; елітне будівництво в центрі Одеси (пов'язане з місцевим лідером ПАРТІЇ РЕГІОНІВ Л. Клімовим); порушення питання щодо території Одеського морського торговельного порту; загострення ситуації навколо провідних ринків – «7-й км», «Малиновський», «Привоз»; земельні аукціони з продажу престижної прибережної зони; недоліки в роботі міського ЖКГ; зона соціальної напруги в мікрорайоні «Чорноморка»; звинувачення підприємцями «помаранчевого мера» у намаганнях знищити дрібний та середній бізнес та ін.¹

«Регіонали», які представляли опозицію, проводили жорстку агітаційну та контрпропагандистську роботу, і це їм дало більше голосів, ніж у 2006 р. (52,63% проти 42,57%). Представники правлячого політичного табору – БЮТ та «НУ–НС» недостатньо використали свої можливості і, як наслідок, у сукупності набрали понад 20% голосів, тобто трохи більше, ніж у 2006 р. За «НУ–НС» проголосувало лише 6,35% одеситів (у 2006 р. – 6,9%)². Тоді як у третьому турі голосування на президентських виборах 2004 р. на користь В. Ющенка висловилося 30% міської громади Одеси³. Не використав своїх тодішніх потенційних можливостей в Одесі і БЮТ.

За підсумками виборів міська громада Одеси показала такий результат на парламентських виборах 2007 р.: ПАРТІЯ РЕГІОНІВ – 52,67%; БЮТ – 15,5%; КПУ – 7,18%; Політична партія «Наша Україна» – 6,34%; Народний Блок Литвина – 4,62%, а партії, що не пройшли, набрали 13,69% голосів одеситів⁴. Частково перемозі цих політичних сил сприяло те, що за потенційно непрохідні політичні партії проголосувало удвічі менше виборців, ніж у 2006 р.

¹ Вибори на Одещині: ретроспективний погляд. Рік 2012-й як рік 2007-й? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rupor.od.ua/article/Vibori-na-Odeschini-retrospektivnij-poglyad--Rik/>

² Там само.

³ Там само.

⁴ Результати виборів в Одесі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://statistika.in.ua/politika/odesa>

Це сприяло, насамперед, покращенню показників КПУ, Народного Блоку Литвина, СПУ, БЮТ, оскільки в Одесі вони перевищили відповідні загальноукраїнські результати. Проте ці результати були надто скромні, порівняно з голосами одеситів, відданих за ПАРТІЮ РЕГІОНІВ (52,67%). Це було свідченням однаковості голосування одеситів за одну партію, незважаючи на значну кількість альтернативних партій.

Шанси потрапити до Верховної Ради України 2007 р. були у 12–13 жителів Одеського регіону і вихідців з нього. Такий прогноз можна зробити на підставі аналізу передвиборчих списків і результатів трьох екзит-полів (соціологічних опитувань), опублікованих відразу після закінчення виборів. Найбільше одеситів – шестеро – представлені в Блоці Юлії Тимошенко. Екзит-поли давали політичній силі від 31,5 до 32,5 %. Це, відповідно, від 159 до 163 місць у парламенті. Таким чином, до Верховної Ради України потрапили депутати попереднього скликання Ю. Крук (№ 77), І. Рибаків (№ 78) та О. Радковський (№ 104). Серед новачків – виходець із Білгорода-Дністровського Р. Зозуля (№ 93), тимчасово непрацюючий одесит В. Крапленко (№ 148) та голова фракції БЮТ в Одеській облраді В. Барвіненко (№ 154). За умови формування демократичної коаліції і переходу частини депутатів в органи виконавчої влади пройти в парламент могли заступник голови фракції БЮТ в Одеській міськраді П. Унгурян (№ 168) і керівник обласного передвиборчого штабу блоку В. Лемза (№ 171). ПАРТІЯ РЕГІОНІВ провела у Верховну Раду України лише трьох одеситів: С. Ківалова (№ 28), О. Костусева (№ 30) і Л. Клімова (№ 38). Ще одна одеситка, яка була у списку партії, І. Вершиніна, до парламенту не потрапила, маючи аж № 232.

У прохідному списку Політичної партії «Народний Союз – Наша Україна» був лише один одесит – голова Партії Захисників Вітчизни Ю. Кармазін (№ 58). При цьому він також значився як мешканець Києва. Член фракції НС–НУ в парламенті минулого скликання О. Козаченко в зазначеному списку займав аж 136-й номер. Від Блоку Володимира Литвина до парламенту пройшов екс-голова Одеської обласної державної адміністрації, керівник фракції «Народна ініціатива» в обласній раді С. Гриневецький –

2-й номер у списку цієї політичної сили. А від Соціалістична партія України экс-голова Одеської обласної державної адміністрації – В. Цушко. Від КПУ у парламент одесити не потрапили. Нагадаємо, у Верховній Раді України V скликання працювало 11 одеситів.

Незважаючи на результати виборів, електоральні симпатії міської громади все ж не можна оцінювати однозначно. Насамперед тому, що за ПАРТІЮ РЕГІОНІВ проголосувало, не більше громадян, ніж у 2006 р. У відсотковому відношенні мало місце зростання на 4%, проте стосовно кількості виборців збільшення не відбулося. Покращення результатів комуністів серед одеситів було ситуативним за рахунок розчарування у «регіоналах» щодо соціального захисту малозабезпечених (відсоток тих, хто проголосував за комуністів, майже вдвічі перевищив показник 2006 р.). СПУ набрала майже на 1 % голосів більше, ніж у 2006 р., – другий показник серед регіонів України після Донецького. Пояснюється це, насамперед, вдало організованою агітаційною роботою, підкріпленою хорошим фінансуванням, а також тим, що проти соціалістів не велася контрпропаганда інших політичних сил. Різниця між кількістю голосів, відданих за партію переможницю і партію, яка посіла друге місце, вимірюється у рази (співвідношення 52,67% до 15,5%), що є свідченням одностайності у виборі електоральної культури громади.

Не спрацювали в Одесі і нові політичні проекти – 2007: Виборчий блок Людмили Супрун – «Український регіональний актив» (УРА) (що віддзеркалило слабкість місцевої організації НДП); «Партії вільних демократів» (незважаючи на постійні публічні заяви її представників та ставку на одеську інтелігенцію і середній клас, яка гучно декларувалася); Виборчий блок політичних партій «КУЧМА» (Конституція – Україна – Честь – Мир – Антифашизм)¹. Одесити знову відмовили у довірі Партії Зелених України, яка виявила нездатність скористатися низкою екологічних проблем регіону. У 1998 р. ПЗУ мала на Одещині понад 15% електоральної підтримки), а в 2007 р. не зібрала навіть і 0,5%².

¹ Вибори на Одещині: ретроспективний погляд. Рік 2012-й як рік 2007-й? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rupor.od.ua/article/Vibori-na-Odeschini-retrospektivnij-poglyad--Rik/>

² Там само.

Особливістю виборчої кампанії–2007 в Одесі була жорстка поляризація поглядів, мобілізація сил протилежних сторін та загострення боротьби між ними. Суттєвим мінусом в організації голосування були недоліки в складанні списків виборців, внаслідок чого значна частина міської громади не змогла здійснити свої волевиявлення. Зокрема, окремі будинки та навіть вулиці не голосували в територіальному виборчому окрузі № 133 (м. Одеса).

Таким чином, можемо констатувати, що розклад впливовості політичних сил на міську громаду, порівняно з парламентськими виборами 2006 р., принципово не змінився. Політичні погляди міського електорату ще більше поляризувалися, що не сприяло згуртуванню громади. Простежувалася тенденція втрати довіри до усіх політичних сил.

Міський голова Одеси Е. Гурвіц після перемоги на виборах у 2006 р. порозумівся з групою впливу народного депутата Л. Климова від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ і спільними зусиллями створили в міській раді лояльну більшість. Але такий формат міської влади не влаштував групу впливу О. Костусєва. Унаслідок кризи конфлікту постраждав не лише авторитет одеського міського голови, але і «регіоналів» загалом¹.

Напередодні президентських виборів 2010 р. впізнаваними, однак не активними як політичні партії в Одесі надалі залишалися ПАРТІЯ РЕГІОНІВ*, ВО «Батьківщина», КПУ, Народна партія, Політична партія «Наша Україна» із 156 політичних партій. Важливо, що ідеологія не була чинником, за допомогою якого визначалася партійна ідентифікація громадян міста. З іншого боку, не була ідеологія й домінантою у виборі кандидатів,

¹ Юг предпочтений не меняет. Как и на последних президентских выборах, большинство жителей южных регионов отдадут свои голоса Виктору Янукович // Деловая столица. – 2009. – 14 декабря [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrudprom.ua/digest/YUg_predpochteniy_ne_menyaet.htm

* «Регіонали» мали 43,5% депутатських місць в органах самоврядування; розгалужену структуру партосередків ПАРТІЇ РЕГІОНІВ; власний медіа-ресурс, який був найбільш потужним у місцевому політичному просторі. (У пошуках третьої сили (аналіз підсумків I туру виборів Президента України 17 січня 2010 року: Одеський регіональний вимір) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://rupor.od.ua/article/U-poshukah-tretoi-sili-\(analiz-pidsumkiv-turu/\)](http://rupor.od.ua/article/U-poshukah-tretoi-sili-(analiz-pidsumkiv-turu/)))

не йшлося про те, хто є більший центрист чи правий у поглядах та програмах. Швидше за все кандидати керувалися прагматизмом, груповими, корпоративними, регіональними чи навіть ситуативними інтересами.

Одеська громада, як і суспільство у цілому, потребували нових політичних сил і нових політиків. І як виклик на потребу прагненні до змін, сподіванні на покращення добробуту та зміцнення стабільності заявили про себе і нові політичні проекти – Політична партія «Народний Фронт» (А. Яценюк) і Політична партія «Сильна Україна» (С. Тігіпко), лідери яких зробили заявку на президентство. З іншого боку, значна частина електорату ПАРТІЇ РЕГІОНІВ – бізнесово-промислові кола, робітники підприємств, пенсіонери, службовці (адмінресурс), проросійськи налаштоване населення, провідні діаспори – болгарська, молдавська, гагаузька і, звичайно ж, Українська православна церква Московського патріархату на чолі з Агафангелом (який у своїх проповідях використовував політичний фактор та відверто агітував за кандидата ПР) підтримували В. Януковича. Його кандидатуру підтримали також обласні організації КПУ, СПУ, ПСПУ, Партії «Родина», більшість громадських об'єднань Одеси: ветеранські, афганські, чорнобильські, національно-культурні, жіночі, молодіжні, а також значна частина профспілок. Однак в Одесі (порівняно з областю, де за ПАРТІЮ РЕГІОНІВ проголосувало 51,2 % виборців, – (майже на 16% більше, ніж загалом по Україні), успіх «регіоналів» був менш переконливим (майже 44%), оскільки частину електорату відібрав представник нового політичного проекту – С. Тігіпко, здобувши друге місце (за нього проголосувало понад 31% виборців міської громади, втричі більше, ніж за Ю. Тимошенко)*. Електорат лідера БЮТ в Одеській міській громаді представляли: інтелігенція, дрібний бізнес, працівники портів, частина службовців і пенсіонерів, домогоспо-

* Результат голосування на виборах Президента у 2010 р. у 1-му турі: В. Янукович – 44,02%; С. Тігіпко – 31,13%; Ю. Тимошенко – 9,45%; А. Яценюк – 3,43%; П. Симоненко – 2,29%; В. Ющенко – 1,45%; В. Литвин – 1,3%; А. Гриценко – 1%; О. Тягнибок – 0,68%. Результат у 2-му турі: В. Янукович – 72,86%; Ю. Тимошенко – 19,27% (Результати виборів в Одесі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://statistika.in.ua/politika/odesa>)

дарки. У другому турі – прихильники національно-спрямованого табору. Бютівців мали підтримку серед релігійних громад – зокрема, протестантських і православних (УПЦ КП), однак відвертої агітації не спостерігалось.

Агітаційну кампанію нової політичної сили – Політичної партії «Фронт Змін» і її кандидата в Президенти – А. Яценюка регіональний актив практично провалив. Виборча кампанія серед одеситів велася досить формально і, як наслідок, – за А. Яценюка проголосувало 3,43 % виборців. Ще гірший результат був і у лідера КПУ П. Симоненка (2,29%). Аналітики такий результат пояснювали відсутність єдності в лавах лівих та зниження їхньої популярності.

Значна частина міської громади висловила недовіру до обох кандидатів – 6,46% громадян, які не підтримали жодного з них. Зросла кількість виборців, які зовсім не прийшли до виборчих дільниць. Загалом результати президентських виборів у міській громаді Одеси ще раз продемонстрували певну аполітичність одеситів і у явці на дільницях, і в самому голосуванні, адже політичний фактор у настроях прагматичних одеситів як завжди не посідав превалюючих позицій. Тим більше, що у місті фактично уже розпочалася підготовка до місцевих виборів. Актуальними і болісними для пересічних одеситів залишалися проблеми зарплат, зростання цін та комунальних платежів, квартирні, земельні, екологічні проблеми тощо.

Парламентська виборча кампанія 2012 р. в Одесі стартувала задовго до її початку і навіть прийняття виборчого закону (листопад 2011 р.). Закулісна боротьба за мажоритарні округи Одеси* розгорнулася ще у серпні 2011 р. На Приморський район претендував народний депутат України С. Ківалов, який використовував у своїх цілях парламентські і партійні важелі, судові адміністрації, а також потенціал Одеської національної юридичної академії. У Київському районі основними претендентами були заступник голови обласної ради О. Гончаренко і лідер Партії «РОДИНА», депутат міської ради І. Марков. Перевага О. Гончаренка визначалася його висуненням від

* Одеса поділена на 4 округи, які збігаються з міськими районами: Київський, Малиновський, Приморський, Суворовський.

ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. В іншому шанси цих суперників приблизно були рівні – у них були розкручені медіаресурси, свої об'єднання громадян, публічна впізнаваність. Хоча міський адмінресурс в особі мера безсумнівно був би на боці І. Маркова. У Малиновському районі зберігалася ймовірність висунення від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ О. Козаченка, колишнього народного депутата України від Політичної партії «Наша Україна», экс-керівника її обласної організації*. На найпроблемніший і найбільший Суворовський район претендував керівник фракції ПАРТІЇ РЕГІОНІВ в Одеській міській раді Г. Труханов**.

* О. Козаченко розраховував на підтримку мера міста О. Костусева та голови районної адміністрації Малиновського району Л. Жаданової, а також на своїх прихильників-інтелігентів з ГО «Інтелектуальний форум Одеси». З іншого боку, як О. Козаченко зміг змусити одеситів забути той факт, що саме у 2004 р., будучи народним депутатом, він застрелив людину?

** Однак сформована в усвідомленнях одеситів подібна розстановка кандидатів у народні депутати у світлі переговорів «регіоналів», «сильноукраїнців» і «народників» могла зазнати принципових змін. По-перше, схему в Одесі міг «зламати» народний депутат України від Блоку Литвина С. Гриневецький. Його шанси на успіх у кожному з міських округів дуже великі. По-друге, дозвіл «сильноукраїнцям» балотуватися в одному з округів Одеси міг дати С. Фабрикант, надіючись на участь у передвибірчій гонці. Платою за входження обласної організації Політичної партії «Сильна Україна» до складу ПР для С. Фабриканта мав стати або пост першого заступника губернатора, або карт-бланш на виборах у Малиновському районі (в такому разі голову райадміністрації Л. Жаданову, як прихильницю О. Козаченка, по-тихому «підуть» із займаної посади). Таким чином, «важковаговика» С. Гриневецький, С. Ківалов і почасти С. Фабрикант відразу перекрили дорогу іншим: Г. Труханову, І. Маркову, О. Гончаренку, О. Козаченку, незважаючи на всю їхню дояльність до правлячої партії. Залишиться 1-й округ на чотирьох – швидше за все, Суворовський. При цьому не сказав ще свого вагомого слова колишній мер Одеси Е. Гурвіц від Політичної партії «Фронт Змін». Саме в Суворовському районі у нього збереглися найбільш міцні позиції: тут він традиційно показував досить високі результати на будь-яких виборах (зокрема, найбільше голосів на його користь було віддано в селищі Котовського і в 2010 р). Е. Гурвіца тут пам'ятають і багаторічні жителі селища, зокрема, на вулиці Марсельної, де він колись орендував квартиру. Крім того, останнім часом рейтинг Е. Гурвіца знову зріс, чого відверто боїться Одеська мерія, ініціюючи все нові судові «розборки» проти його сподвижників – Смоляра, Болдіна та ін. (Кто есть кто в списке возможных претендентов на парламентские мандаты от Одесчины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rupor.od.ua/article/Kto-est-kto-v-spiske-vozmognyh-pre-tendentov-na-p/>)

Таблиця 4.7

**Порівняльна таблиця голосування за політичні партії
на парламентських виборах в Одесі**

	Мова 2001 р.	Вибори 2007 р.	Вибори 2010 р.	Вибори 2012 р.
ПАРТІЯ РЕГІОНІВ		52,67%	44,02%	35,15%
ВО «Батьківщина»		15,5%	9,45%	16,3%
КПУ		7,18%	2,29%	18,31%
ВО «Свобода»		0,26%	0,68%	4,77%
Політична Партія «Наша Україна»		6,34%	1,45%	0,5%
Явка виборців		50,63%	63,83% та 62,41%	44,94%
Проукраїнська позиція	30,41%	21,84%	19,27%	38,52%
Проросійська позиція	64,75%	64,47%	72,86%	53,46%

Джерело: Результати виборів в Одесі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://statistika.in.ua/politika/odesa>

Зі Львова чи з Центру реклама ПР мала вигляд суцільної «соціалки». На Півдні й на Сході партія підказувала громадянам ще одну причину дякувати їй – за «регіональну» російську мову. На біло-блакитних щитах в Одесі: «Російська мова – одеська самобутність. Іншими нам не бути»¹.

Таблиця 4.8

Одеса на парламентських виборах 2012 р.

Явка	ПАРТІЯ РЕГІОНІВ	ВО «Батьківщина»	ПП «УДАР»	КПУ	ВО «Свобода»	Опозиція разом	Влада разом	Непарламентські разом
44,94%	35,15%	16,3%	17,45%	18,31%	4,77%	38,52%	53,46%	8,02%

Джерело: Результати виборів 2012 по найбільших містах України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://statistika.in.ua/vybory2012/rezultati-po-mistah>

¹ Павлюк Л. Електоральні дискурси парламентських змагань-2012: купівля «квитків на війну» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mediakrytyka.info/za-scho-krytykuyut-media/elektoralni-dyskursy-parlamentskykh-zmahan-2012-kupivlya-kvytkiv-na-viynu.html>

На парламентський виборах 2012 р. одесити продемонстрували досить низьку явку. Якщо в Одеській області цей показник не перевищив 50%, то у 133-му окрузі (Київський район Одеси) у голосуванні взяли участь – 49,59%; у 134-му окрузі (Малиновський район) – 46%; у 135-му окрузі (Приморський район) – 44,9% (найнижчий показник щодо явки виборців на Одещині), у 136-му окрузі (Суворовський район) – 46,1%. Така пасивність могла спровокувати зростання протестних настроїв у суспільстві. Відсутність звичної графи – «проти всіх» позначилася на величезній кількості зіпсованих бюлетенів.

У трьох районах міста Одеси сукупний результат опонентів ПАРТІЇ РЕГІОНІВ – Об'єднаної опозиції «Батьківщина», Політичної партії «УДАР» і ВО «Свобода», – разом узятих – дещо перевищував показник регіоналів.

Слід відзначити успіх партій чітко вираженого ідеологічного характеру: КПУ (що передбачалося) і ВО «Свобода» (особливо дивуватися тут нічому – її успіх визначила радикалізація націоналістичних поглядів і розчарування в традиційних партіях правого спектра).

Таблиця 4.9

Результати голосування за партії на парламентських виборах 2012 р. на Одещині

№ п/п	Назва партії (блоку)	Кількість голосів, отриманих в Одеській області	Відсотковий показник серед регіонів України (місце)
1.	ПАРТІЯ РЕГІОНІВ	41,90%	5
2.	КПУ	18,16%	10
3.	ВО «Батьківщина»	15,49%	21
4.	Політична партія «УДАР»	13,76%	17
5.	ВО «Свобода»	3,3%	23
6.	Політична партія Наталії Королевської «Україна – Вперед!»	2,17%	4
7.	Партія Пенсіонерів України	0,82%	7
8.	СПУ	0,72%	7
9.	Радикальна Партія Олега Ляшка	0,59%	20

Продовж. табл. 4.9

10.	ПЗУ	0,5%	2
11.	Політична партія «Наша Україна»	0,49%	21
12.	Політична партія «Зелена Планета»	0,44%	5
13.	Політична партія «Російський блок»	0,43%	4
14.	Політична партія «ЗЕЛЕНІ»	0,32%	5
15.	ВО «Рідна Вітчизна»	0,18%	13
16.	Політична партія Народно-трудовий союз України	0,18%	3
17.	Політична партія «Україна Майбутнього»	0,17%	21
18.	Політична партія «Нова політика»	0,09%	15
19.	Ліберальна партія України	0,08%	12
20.	ВО «Громада»	0,07%	15
21	УНА	0,06%	18

Джерело: Одесская область: итоги парламентских выборов–2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rupor.od.ua/article/Odesskaya-oblast-itogi-parlamentskih-vyborov-201/>

За результатами голосування 2012 р. в Одесі ПАРТІЯ РЕГІОНІВ здобула 35% голосів, КПУ –17%, Політична партія «УДАР» – 17%, ВО «Батьківщина» –16%, ВО «Свобода» – 4,7%. Цікаво, що Одеса – один з винятків, де Політична партія «УДАР» набрала більше, ніж ВО «Батьківщина»¹. ПАРТІЯ РЕГІОНІВ, суттєво випередивши своїх конкурентів, разом з тим втратила більше 10% голосів, порівняно з виборами 2007 р. (на Одещині проголосувало 52,22% виборців, занесених у списки). Проте зазначимо, що її показник у регіоні майже на 12% вищий загальнонаціонального для правлячої партії і в п'ятірку «найрегіональніших» регіонів Одещина партія увійшла. Крім того, слід врахувати і 7 кандидатів, які перемогли від партії у мажоритарних округах області (плюс самовисуванець, підтриманий регіоналами, Д. Жванія). Та й інші 3 новообрані народні депутати – політики центристських, а не

¹ Карта переможців на парламентських виборах 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://statistika.in.ua/vybory2012/peremozhzhtsi>

опозиційних поглядів. За партійним списком ПАРТІЯ РЕГІОНІВ до парламенту від Одещини пройшли колишній член Політичної партії «Сильна Україна» С. Фабрикант (№25) та голова Спілки вірмен України В. Шатворян (№ 67)¹.

В Одесі партія влади, незважаючи на свою перемогу, у жодному з районів не пододала позначку в 40%. Найбільшу підтримку «регіонали» мали в 136-му окрузі (Суворовський район) – 37,91%, найменше в 135-му (Приморський район) – 31,12%. Саме Приморський район, звідки в народні депутати висувався «регіонал» С. Ківалов, відзначився і найнижчою активністю виборців, і найбільшою підтримкою в Одесі Політичної партії «УДАР» та Об'єднаної опозиції «Батьківщина». Непоганий результат для молодого політика показав тут і мажоритарник від ВО «Батьківщина» В. Усов, за якого було віддано чверть голосів виборців².

Потужна виборча кампанія Комуністичної партії України забрала частину електорату. В Одесі, до того ж, авторитет міського керівництва був підірваний торішніми гучними корупційними скандалами. Тільки в мінус О. Костусеву йшла і нестримна пропаганда його діяльності як «народного мера», не підкріплена реальними успіхами в роботі на благо городян³.

На друге місце в Одеському регіоні вийшли комуністи. Це був їхній краший результат після 2002 р. (тоді за КПУ проголосувало 26% виборців Одещини, в 2007 р. – 6,16%), майже триразове зростання популярності за п'ять років, перевищення загальнонаціонального показника на 5%. В Одесі КПУ показала краший результат там, де, як виявилось, найменше довіряють ВО «Батьківщина» – в Київському районі (19,79%). У випадку з КПУ, виборці голосували насамперед за ідею, а не за персоналії. Це показали вибори за мажоритарними округами. Тільки в трьох округах кандидати КПУ вийшли на третє місце за кількістю зібраних голосів. Серед кандидатів у народні депутати були і керівник

¹ Одесская область: итоги парламентских выборов-2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rupor.od.ua/article/Odesskaya-oblast-itogi-parlamentskih-vyborov-201/>

² Одесская область: итоги парламентских выборов-2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rupor.od.ua/article/Odesskaya-oblast-itogi-parlamentskih-vyborov-201/>

³ Там само.

обласних комуністів Є. Царьков, і досвідчений партійний діяч В. Сокерчак, який зайняв четверте місце, поступившись у 137-му окрузі і члену ВО «Свобода» В. Сороці (з розривом у півтора рази!), і члену Політичної партії «УДАР» Ю. Кіріце. У цьому окрузі КПУ показала свій найгірший результат в області (15,31%)¹.

В округах Одещини ВО «Батьківщина», в основному, посіла третє місце (окрім 137-го і 138-го, де вона вийшла на другу позицію)². В Одесі рівень підтримки ВО «Батьківщина» коливався від 15,55% у Київському районі до 17,66% в Приморському³. Щодо кандидатів-мажоритарників, то друге місце представники «Об'єднаної опозиції» здобули лише в двох округах Одеси – 135-му (Приморський район), 136-му (Суворовський район) і 138-му (Ширяєве), причому, в першому випадку з відривом від висуванця ПАРТІЇ РЕГІОНІВ у понад два рази, у другому – більше трьох разів, у третьому – у три рази⁴.

Політична партія «УДАР», яка вийшла на четверту позицію в Одеській області, в процентному відношенні набрала практично стільки ж, як у загальнонаціональному масштабі. Виборці, які віддали перевагу цій партії, голосували за нову політичну силу. «Помаранчевість» і опозиційність при цьому особливого значення не мала. Успіх Політичної партії «УДАР» частково можна пояснити й тим, що регіональним координатором виборчої кампанії був екс-мер Одеси Е. Гурвіц, який знову потрапив у велику політику, будучи обраним за списком Політичної партії «УДАР» (№17)⁵.

Загалом, підсумки виборів засвідчили розкол, протистояння і системну політичну кризу як у країні, так і у місті. Електоральні симпатії жителів міста особливо не змінилися – в їх основі прихильність центристським і лівим поглядам. Слід врахувати, що чимало виборців підтримали Політичну партію «УДАР» як конструктивну опозицію. Кардинальних відмінностей у співвідношенні електораль-

¹ Одесская область: итоги парламентских выборов-2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rupor.od.ua/article/Odesskaya-oblast-itogi-parlamentskih-vyborov-201/>

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

них переваг міської громади Одеси не виявлено. Однак поляризація поглядів, нетерпимість до інакомислення посилювалися.

За підсумками позачергових (2014 р.) виборів Президента більшість голосів здобув П. Порошенко (41,8%), друге місце посів С. Тігіпко (18,6%), третє – Ю. Тимошенко (9,5%), четверте – В. Рабінович (6,2%). У виборчому окрузі з компактним проживанням болгар (округ №144) третє місце за кількістю голосів виборців посів М. Добкін (8,35%).

На парламентських виборах 2014 р. Одеський регіон відзначився неактивністю виборців (явка була найнижчою, порівняно з усіма парламентськими і президентськими виборами в історії незалежної України). Народних депутатів України обирали лише 39,52% виборців. Найбільше голосів здобув Блок Петра Порошенка – 19,63%. БПП лідирував у трьох з чотирьох округів Одеси: 134-му, 135-му, 136-му. Двох кандидатів Блок Петра Порошенка провів у одеські мажоритарні округи (134-й – Г. Чекіта, 136-й – Д. Голубов). За партійним списком Блоку Петра Порошенка пройшли голова обласної державної адміністрації – І. Палиця і голова обласної ради – О. Гончаренко. Наймовірніше, на руку БПП зіграли, насамперед, заклики Президента до миру і єдності. Позитивно були сприйняті результати поїздки П. Порошенка в Одесу 23 жовтня і його виступ в Одеському оперному театрі¹.

На другій позиції опинилася Політична партія «Опозиційний блок»*, яка в Одесі здобула найбільше голосів у 133-му окрузі (Київський район) – 20,1% (жодна партія в округах Одеси стільки голосів не набрала). Політична партія «Опозиційний блок» заявила, що буде представляти у парламенті інтереси Південного

¹ Результати парламентських виборів на одесчине-2014: оцінки, висновки, уроки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rupor.od.ua/article/Rezultaty-parlamentskih-vyborov-na-Odeschine-201/>

* 2012 році за ПР на Одещині проголосувало 41,9% виборців (ї явка була значно вищою). 26 жовтня 2014 р. за Політичну партію «Опозиційний блок» і Політичну партію «Сильна Україна» сумарно проголосувало 29,4%. Різниця чимала, але не кардинальна. Електорат у такому разі неминуче майже весь піде до опозиціонерів. Якщо додати до цих 29% голоси, здобуті комуністами, то вийде вже 38,37% (Див. детальн.: Результати парламентських виборів на одесчине-2014: оцінки, висновки, уроки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rupor.od.ua/article/Rezultaty-parlamentskih-vyborov-na-Odeschine-201/>)

Сходу країни і, зокрема, Одеси. Третє місце у регіоні посіла Політична партія «Сильна Україна» – 11,35% голосів. Політична партія «Народний фронт» набрав 9,76% голосів. КПУ в Одеському регіоні підтримали 8,97% виборців, які взяли участь у голосуванні. Це в двічі менше, ніж в 2012 р. (тоді за комуністів віддали голоси 18,16% громадян). На першому місці за електоральною підтримкою КПУ був 133-й округ (Київський район) – 11,13%. Політична партія «Об'єднання «САМОПОМІЧ» здобула 7,23% голосів. Кращий результат партія здобула в центральній частині Одеси – 135-му окрузі (Приморському районі) – 13,78%¹. Радикальна Партія Олега Ляшка фінішувала з показником 5,41%. Найменше голосів у РПЛ було в 135-му окрузі (2,99%). Успіх РПЛ в регіоні – очевидний (у 2012 р. вона набрала на Одещині всього 0,59% голосів)². Низкий результат мало ВО «Батьківщина» – 4,44%. Ще нижчий у ВО «Свобода» – 2,3% (у 2012 р. – 3,3%). Кращим був їх результат знову (як і в 2012 р.) в 135-му окрузі – 3,12%. Проект Анатолія Гриценка «Громадянська позиція» здобув лише 2,04% голосів. «Правий сектор» набрав 1,4% (найбільше в Приморському районі – 2,86%). Інтернет партія і Партія «5.10» здобули лише, відповідно, 0,79% і 0,45%³. Зазначимо, що результати голосування одеситів у загальноукраїнському окрузі на парламентських виборах 2014 р., як завжди, відрізнялися від загальнонаціональних тенденцій. Постійні шарахання під час вибору політичної стратегії, прагнення залишитися при владі будь-якою ціною, невміння поступитися амбіціями і піти на коаліцію з іншими впливовими силами мали свій закономірний підсумок.

Попри такі результати виборів є підстави стверджувати, що під час парламентських перегонів реальна боротьба точилася не між політичними партіями, а між кандидатами у мажоритарних округах. Лідерами в більшості округів були народні депутати, обрані у тих самих округах від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ у 2012 р., або

¹ Результати парламентських виборів на Одещині-2014: оцінки, висновки, уроки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rupor.od.ua/article/Rezultaty-parlamentskih-vyborov-na-Odeschine-201/>

² Там само.

³ Результати парламентських виборів на одещині-2014: оцінки, висновки, уроки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rupor.od.ua/article/Rezultaty-parlamentskih-vyborov-na-Odeschine-201/>

активні лідери цієї політичної сили. Тому й говорити про докорінну зміну поглядів електорату Одеси та зміни їх політичних преференцій, а можливо, й ідентичності, не було підстав. Таким чином, партійна самоідентифікація одеської громади на парламентських виборах виявлялася через результати голосування у багатомандатному виборчому окрузі, які були реакцією виборців на ідентифікаційні маркери, що декларувалися партіями у передвиборчих програмах та через результати голосування у одномандатних виборчих округах, які були реакцією виборців на партійність кандидатів.

Партійна ідентифікація впливає на установки виборців стосовно кандидатів і питань поточної виборчої кампанії. З іншого боку, на нашу думку, важливим аргументом присутності одеситів у передвиборчих списках як чинник політичної самоідентифікації одеської міської громади є професійний статус або сфера зайнятості кандидатів (Таблиця 4.10).

Таблиця 4.10

Сфера зайнятості кандидатів у народні депутати до Верховної Ради України, що проживають у м. Одесі (1998–2014 рр.)

Сфера зайнятості кандидатів у народні депутати України	1998 Осіб	2002 Осіб	2006 Осіб	2007 Осіб	2012 Осіб	2014 Осіб
Народні депутати України	0	2	3	7	1	8
Державне управління та державна служба, керівники державних підприємств	24	11	29	28	16	18
Приватна сфера (керівник приватного підприємства, приватний підприємець – фізична особа, працівник приватного підприємства)	25	36	62	33	16	19
Науковці	16	11	31	7	3	3
Гуманітарна сфера (освіта, культура, ЗМІ, охорона здоров'я)	13	17	8	4	2	1

Продовж. табл. 4.10

Партійні функціонери	0	1	8	3	1	0
Громадські діячі	15	8	11	3	0	0
Робітники, працівники сфери обслуговування	0	5	1	0	0	0
Пенсіонери	1	11	17	6	4	5
Тимчасово не працює	2	13	14	10	8	13
ВСЬОГО	95	108	183	92	53	67

Джерело: Складено за розрахунками автора за: Списки кандидатів від партій та блоків партій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=1&rejim=0>; Списки кандидатів від партій та блоків партій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC0V>; Виборчі списки кандидатів від партій (блоків) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/w6p001>; Виборчі списки кандидатів від партій (блоків) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2007/w6p001>; Відомості щодо реєстрації виборчих списків кандидатів у депутати [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp400?PT001F01=900>; Відомості щодо реєстрації виборчих списків кандидатів у депутати [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp400?PT001F01=910>

Аналіз даних Таблиці 4.10 дають підстави для певних висновків: по-перше, що передвиборчі списки 1998 р. були винятком, порівняно з усіма іншими виборчими кампаніями, оскільки до них було занесено значну кількість науковців (16 осіб), представників гуманітарної сфери, зокрема освіти, культури, ЗМІ, охорони здоров'я (13 осіб); партійних функціонерів та громадських діячів, насамперед профспілкових (13 осіб). По-друге, у списках усіх виборчих кампаній домінували одесити, залучені до приватної сфери, починаючи від власників і закінчуючи середніми і дрібними підприємцями, а також керівниками різних ланок приватних підприємств (це можна пояснити потребою лобіювати у парламенті свої економічні інтереси), домінування економічних пріоритетів над політичними; по-третє, упродовж усіх виборчих кампаній фіксували суттєве представництво у списках партій і блоків одеситів, які працювали у державних структурах; по-четверте, про аполітичність і ігнорування політичних інтересів засвідчує належність кандидатів до пенсіонерів та тих, хто тимчасово не працює. Особливо вражаючою їх кількість була сумарно представлена на виборах 2007 –

16 осіб і 2014 – 18 осіб. По-п'яте, винятком у виборчих списках усіх кампаній, починаючи з 2002 р., були партійні функціонери і громадські діячі. Проведений аналіз сфери зайнятості кандидатів дав можливість у ідентифікаційному вимірі показати, як одеська громада самоідентифіковувалася у системі приватне – державне, політичне – соціальне.

У мажоритарних округах виборці міста теж не звертали достатньої уваги щодо партійної ідентифікації кандидатів, і у зв'язку з цим спостерігалася неспівмірність співвідношення результатів виборів за партійною і мажоритарною системами. В Одесі в одномандатних округах у 1998 р. усі мандати здобули непартійні депутати – самовисуванці. Тобто була відсутня закономірність зв'язку між рейтингом партії-переможниці у місті і політичною орієнтацією депутатів-одномандатників. Певною мірою ця тенденція зберігалася і на усіх наступних виборах за змішаною виборчою системою (Див. Таблиця 4.11).

Таблиця 4.11

Результати виборів в одномандатних округах міста Одеси

	Переможець ОВО 133/134	Суб'єкт висування	Переможець ОВО 134/135	Суб'єкт висування	Переможець ОВО 135/136	Суб'єкт висування	Переможець ОВО 136/137	Суб'єкт висування
1998	В.Шишкін (18,31%)	Самов.	Ю. Кармазін 40,09%	Самов.	С. Ківалов 25,81%	Самов.	Є. Гурвіц 44,81%	Самов.
2002	О. Козаченко 17,35%	ВБПП «За Єдину Україну»	І. Резнік 12,66%	Самов.	С. Ківалов 39,10%		М. Павлюк 31,33%	Самов.
2012	І. Марков 26,60%	Самов.	С. Гринивецький 32,03%	Народна партія	С. Ківалов 56,79%	ПАРТІЯ РЕГІОНІВ	Г. Труханов 60,91%	ПАРТІЯ РЕГІОНІВ
2014	Є. Матвійчук 24,20%	Самов.	Г. Чекіта 38,34%	ПП Петра Порошенка	С. Ківалов 28,80%	Самов.	Д. Голубов 30,31%	ПП Петра Порошенка

Джерело: Складено за розрахунками автора за: Результати голосування в одномандатних виборчих округах [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=1&rejim=0>; Результати голосування в одномандатних округах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC0V>; Відомості про підрахунок голосів виборців у межах одномандатних виборчих округів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp039?PT001F01=900>; Відомості про підрахунок голосів виборців у межах одномандатних виборчих округів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp039?PT001F01=910>

Починаючи з парламентських виборів 1994 р. активність електорату в Одесі була найнижчою в Україні (близько 53%, тобто майже половина одеситів не приходила до виборчих дільниць). Найнижчою була явка в Київському та Малиновському районах м. Одеси. Майже 3 % громадян висловилися проти усіх суб'єктів виборчого процесу. Одеса, практично, завжди була лідером протестного голосування. Упродовж усіх парламентських і президентських виборчих кампаній у міській громаді спостерігалася тенденція до абсентеїзму, яка найбільше проявилася на парламентських виборах 2014 р., коли народних депутатів обирали лише 39,52% виборців.

Вияви партійної ідентифікації міської громади Одеси чітко простежувалися завдяки результатам голосування у багатомандатному виборчому окрузі на парламентських виборах 1994 р., 1998 р., 2002 р., 2006 р., 2007 р. (позачергових), 2012 р., 2014 р. (позачергових), оскільки це дало можливість: а) прослідкувати участь одеситів у виборчих кампаніях, насамперед їх явку; б) отримані результати за конкретну політичну силу показують певним чином електоральну реакцію виборців на ідентифікаційні маркери, які декларували партії у передвиборчих програмах.

Важливим чинником політичної самоідентифікації одеської громади можна вважати присутність одеситів у виборчих списках політичних партій і виборчих блоків. Це дозволяло, з одного боку, проаналізувати партійну ідентичність міської громади через персональну належність до партій, з іншого – відстежити рівень підтримки на парламентських виборах як партій, так і конкретних персоналій (адже іноді виборець голосував не за політичну партію, а конкретного представника). Аналіз виборчих списків політичних

партій і виборчих блоків упродовж шести парламентських кампаній (1998, 2002, 2006, 2007 (позачергові), 2012, 2014 (позачергові)) дають підстави констатувати, що у перших п'ятірках і десятках партій і блоків, які ставали переможцями виборчих перегонів, одеситів практично не було. Ці тенденції спостерігалися на усіх парламентських виборах. Щоправда, кількість кандидатів у народні депутати України від м. Одеси постійно змінювалася, та це й закономірно, адже щоразу змінювалася кількість політичних суб'єктів виборчого процесу.

Водночас, варто зазначити, що електорат Одеси на всіх виборчих кампаніях підтримував провладні і проросійські політичні сили, спочатку комуністів, пізніше ПАРТІЮ РЕГІОНІВ, погано сприймав опозицію і демонстрував прихильність до третіх («нейтральних») політичних сил (підтримка С. Тігіпка на виборах 2010 р., перемога Політичної партії «УДАР» над ВО «Батьківщина» на виборах 2012 р., низька явка на виборах 2012 р. (більшість одеситів не захотіла віддати голос ані владі, ані опозиції) і рекордно низька явка на виборах 2014 р. Партійна самоідентифікація одеської громади на парламентських виборах виявлялася через: а) результати голосування у багатомандатному виборчому окрузі, що є реакцією виборців на ідентифікаційні маркери, які декларуються партіями у передвиборчих програмах; б) результати голосування в одномандатних виборчих округах, які є реакцією виборців на партійність кандидатів; в) присутність одеситів у передвиборчих списках політичних партій та блоків (як правило, не на прохідних місцях).

Підсумовуючи, зазначаємо, що особливості електоральних преференцій міської громади Одеси упродовж парламентських та президентських виборчих кампаній визначалися низкою об'єктивних та суб'єктивних факторів:

- історичними, духовними та культурними традиціями міста, соціально-економічним становищем, багатонаціональним, демографічним, віковим, релігійним складом населення; рівнем добробуту мешканців; зв'язками з Росією, пограничним розташуванням, впливом «руського мира» тощо.

- авторитетністю місцевої влади, активністю міської громади, вмінням налагодити конструктивні контакти та діалог з громадськістю, ефективно запобігати виникненню зон соціальної напруги;

- недостатньою активністю місцевих осередків політичних партій, їх фракцій та груп у місцевих радах, громадських організацій, виборчих штабів¹;

- обмеженістю традиції партійного життя на місцевому рівні, поняття «партійна організація», «партійна депутатська фракція» здебільшого були віртуальними.

4.2. Вплив місцевих виборчих кампаній на політичні ідентичності міської громади

Специфіка функціонування локальної влади у одеській громаді як відображення базових особливостей її політичних ідентичностей простежується у діяльності інституту міського голови. Перші альтернативні вибори за участі восьми кандидатів (три зняли свої кандидатури перед голосуванням) в умовах незалежності України відбулися на засіданні сесії Одеської міської ради. За результатами голосування жоден кандидат не набрав достатньої кількості голосів. У другий тур вийшли – заступник голови Одеської міської ради Л. Чернега та голова Жовтневої районної ради Е. Гурвіц. Перемогу здобув Л. Чернега (безпартійний), набравши 127 голосів (Е. Гурвіц – 90) і посів посаду міського голови і голови виконавчого комітету міської ради. На усіх виборах міського голови брав участь Е. Гурвіц.

У 1994 р. одесити вперше обирали голову міста прямим голосуванням. Основними кандидатами на посаду мера були голова Комітету приватизації міськради О. Костусев і голова Жовтневої райради Е. Гурвіц, який набрав на 2589 голосів більше і був обраний мером міста. За крісло голови облради змагалися чинний голова облради Р. Боделан (він переміг у першому турі) і представник Президента України в Одеській області В. Ільїн. В Одесі відчувалося різке протистояння з боку керівника обласної адміністрації Р. Боделана.

«Одеське протистояння», або «демократія навпростець». В Одесі вибори мера традиційно викликають найбільший суспільний

¹ У пошуках третьої сили (аналіз підсумків 1-го туру виборів Президента України 17 січня 2010 року: одеський регіональний вимір) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://rupor.od.ua/article/U-poshukah-tretoi-sili-\(analiz-pidsunkiv--turu/](http://rupor.od.ua/article/U-poshukah-tretoi-sili-(analiz-pidsunkiv--turu/)

інтерес і резонанс, якому за напруженням поступаються інші виборчі кампанії – як парламентські, так і президентські. Упродовж останніх десяти років радянської доби беззмінним головою виконкому міської ради був В. Симоненко. З ним, здавалося, відійшла епоха колишньої партійної радянської номенклатури, епоха, люто ненависна демократам першої хвилі і така, яку азартно проклинали у суспільстві. Зі створенням вертикалі виконавчої влади, підпорядкованій Президенту, у Одеській області представником Президента було призначено В. Симоненка.

22 квітня 1992 р. на 10-й сесії Одеської міської ради відбулися вибори голови міськвиконкому і міськради. Вибори вперше були альтернативними і на посаду голови претендувало 8 кандидатів (перед голосуванням 3 зняли свої кандидатури). У першому турі ніхто не набрав більшості. Головним суперником заступника голови Одеської міської ради Л. Чернеги був голова Жовтневої районної ради Е. Гурвіц. За підсумками голосування у другому турі переміг Л. Чернега, здобувши 127 голосів, а Е. Гурвіц набрав лише 90.

Власне, є підстави твердити, що у місті утворилося три центри влади: Одеська міська рада, Одеська обласна рада і обласна державна адміністрація. Взаємовідносини між ними не відзначалися виваженістю і компромісом. Набирала ваги і соціальна напруженість у суспільстві, викликана стрімким зубожінням жителів міста. Це призвело до активності політичних сил різного спрямування.

Сесія Одеської міської ради наділила особливими правами префектуру Жовтневого району і затвердила експеримент у рамках існуючого тоді законодавства. Власне, Е. Гурвіцу дозволили формувати власний бюджет, керувати комунальною нерухомістю, здійснювати функції «базового ядра» у структурі бюджетного законодавства. «Команда» Е. Гурвіца повною мірою скористалася експериментом. З'явилася можливість зібрати позабюджетні фонди і спрямовувати їх на благодійні акції, розпочати (нехай з елементами «показушності») ремонт будівель у історичному центрі Одеси, «підгодувати» бюджетників – учителів і лікарів. Усе це відіграло, можливо, визначальну роль у виборчій кампанії 1994 р.¹ Навіть «завихрення» на кшталт проголошення на території Жовтневого

¹ Розов И. Едуард Гурвиц: «С кем ты связался, Эдик?» / И. Розов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oog.narod.ru/old/13/13_9.html

району вільної економічної зони – це наслідок усе того самого експериментального статусу керованої Е. Гурвіцем префектури.

Крім парламентських, улітку 1994 р. відбулися і міські вибори. 7 червня було створено передвиборчий блок «Выбор Одессы», до складу якого увійшло 13 кандидатів у депутати міської ради. Переважна більшість з них – прихильники Е. Гурвіца. Це були перші прямі вибори голови міської ради і голови обласної ради. Висував свою кандидатуру чинний на той час мер – Л. Чернега. Основними кандидати на посаду мера були голова Комітету приватизації міської ради О. Костусев і голова Жовтневої районної ради міста Одеси Е. Гурвіц. Важливим інформаційним ресурсом, який впливав на позицію у виборчій кампанії одеситів, були телекомпанії «Арт» (представляла інтереси Е. Гурвіца) та «Ікс» (Інтереси О. Костусева). Вперше одесити мали можливість ознайомитися з «інформаційними війнами». Одеський ефір був переповнений компроматом, чорним PR, створенням передач «під свого кандидата». Такі тенденції супроводжувалися під час усіх виборчих кампаній. За результатами голосування Е. Гурвіц набрав на 2589 голосів більше і був обраний мером міста.

За крісло голови обласної ради змагалися тодішній голова обласної ради Р. Боделан (він переміг у першому турі) і представник Президента України в Одеській області В. Ільїн. Одночасно з міськими виборами відбулися вибори Президента України. Підтримку одесити висловили Л. Кучмі.

Е. Гурвіц стартував у місті, де політика мало цікавила більшість населення. Адже «дух дрібної комерції та любові до Одеси, як всесвітнього символу, – ось що відрізняє жителів Південної Пальміри від усього іншого загалу. Прагматизм і романтизм, як єдине ціле, – це Одеса. Провінціалізм і якась «манія величі» («ми – не перші, але й не другі!»). – І це Одеса. Тут суто європейський підхід до влади: ми вас обрали для того, щоб ви зробили те і те, як обіцяли. Якщо «пару копійок» заробите – нічого страшного, аби був результат! До речі, на цьому «посиланні» Європа закінчується і починається суто одеський торговий цинізм»¹.

¹ Розов И. Едуард Гурвиц: «С кем ты связался, Эдик?» / И. Розов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oog.narod.ru/old/13/13_9.html

Новообраний голова міської ради приступив до виконання передвиборчої програми, видавши розпорядження «Про безкоштовний проїзд у загальноміському транспорті», «Про безкоштовне харчування школярів». Поєднання економічних і політичних чинників допомагали розв'язувати проблему харчування пенсіонерів району за рахунок підприємницьких структур, змушуючи їх вкладати гроші у створення безкоштовних їдалень, і створив також власний Фонд, який відігравав, крім своїх прямих функцій (нагодувати і обдарувати), ще й – пропагандистську. Р. Боделан також створив фонд «Відродження регіону». І керівник міста, і керівник області використовували благодійність як інструмент залучення на свій бік певної частини «електорату», насамперед, пенсіонерів і незаможних, які були найбільш дисциплінованими виборцями¹.

Головна інтрига виборів міського голови Одеси 29 березня 1998 р. полягала в тому, що у боротьбі за посаду Одеського міського голови повинні були боротися дві головні дійові особи «одеського протистояння» – голова Одеської обласної державної адміністрації Р. Боделан і чинний мер Е. Гурвіц.

Політична боротьба розгорталася за найбруднішим з усіх можливих сценаріїв. У хід йшли погрози, звинувачення, шантаж і зброя. 15 лютого 1997 р. було скоєно замах на голову Одеської міської виборчої комісії Л. Капелюшного, щоб залякати його і прибрати з займаної посади на час виборів, продемонструвавши при цьому всю серйозність своїх намірів. 27 лютого був викрадений голова Жовтневого райвиконкому міста І. Свобода (місцезнаходження не відомо й досі), а 22 березня викрадений, а згодом убитий начальник управління правового контролю Одеського міськвиконкому С. Варламов (у травні 2005 р. його тіло знайшли з двома кульовими пораненнями, замуrowаного у бетонну стіну приватного гаража). 23 березня було вчинено замах на Е. Гурвіца².

11 серпня 1997 р. розстріляли редактора «Вечерней Одессы» Б. Дерев'янка. Більшість одеситів сприймала його «як своєрідну патологію – він завжди, за будь-якої нагоди виступав проти Е. Гурвіца, і «Вечірка» поступово почала відігравати роль міського

¹ Розов И. Едуард Гурвиц: «С кем ты связался, Эдик?»

² Кровавые выборы мэра в Одессе – 1998 год [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bezpekaVIP.com/region/new-pages-5531f12f9bd8eb7b4b28e74b6a726713>

божевільного, якого – слухають, але всерйоз не сприймають. Це – два. Третє і найголовніше – Б. Дерев'яно і його досить популярна в антигурвіцівському електораті газета повністю заповнили нішу опозиції¹.

Усі газети, усі випуски телевізійних новин містили взаємні звинувачення кандидатів і їхніх прихильників, відпрацьовувалися найбрудніші технології. Зазначимо, що боротьба за посаду мера Одеси збіглася з переділом влади в кримінальних структурах міста. Вбивство В. Кулевара («Карабаса») стало знаковою подією для бандитської спільноти, оскільки він не просто контролював ситуацію, але й був своєрідним «гарантом» життя за «поняттями» усіх кримінальних угруповань Одеси і вміло будував свої взаємини з владою, користуючись не тільки всіма видами зброї, але майстерно володіючи найголовнішим – інформаційним «компромотом»². Про його авторитет свідчить те, що він кілька разів потрапляв до списку найбільш впливових людей Одеси, поруч із Р. Боделаном і Е. Гурвіцем. Боротьба за владу над «кримінальним» спільнотою Одеси загострилася. Не менш жорстокою вона була і між міською і обласною владами.

У місцевих виборах 1998 р. в Одесі взяло участь 464679 виборців (62,26 % від загальної кількості виборців). Недійсними виявилися 16099 бюлетенів. 8 квітня міськвиборчком нарешті-таки оприлюднив офіційні підсумки голосування: обрано 99 з 100 депутатів міськради, а також міського голову (результати голосування були такими: Р. Боделан – 157 135 голосів виборців, Е. Гурвіц – 226 794, В. Кравченко – 16 476, С. Нісілевич – 14 500, В. Дрямов – 6 755 (24 791 виборець не підтримав жодного кандидата). На підставі результатів голосування міська територіальна виборча комісія зареєструвала Е. Гурвіца як обраного на посаду міського голови. За великим рахунком перемогу Е. Гурвіцу приніс Жовтневий район міста (нині входить до Приморського). Кандидати на посаду одеського міського голови В. Кравченко та Р. Боделан, а також низка кандидатів у депутати подали позови до суду.

¹ Кровавые выборы мэра в Одессе – 1998 год.

² Розов И. Едуард Гурвиц: «С кем ты связался, Эдик?» / И. Розов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oog.narod.ru/old/13/13_9.html

«Вотум недовіри» Одеському міському виборчому комітету був оголошений лідерами низки обласних організацій політичних партій. Натомість, майже стільки ж лідерів місцевих парторганізацій їм заперечили: «Вибори пройшли відповідно до вимог закону». Згодом з'явилася заява, яка містила вимоги щодо визнання незаконними виборів в Одесі. У документі зазначалося: «Міська влада, обдуривши надії сотень тисяч людей на чесні і демократичні вибори, організували грубий фарс із заздалегідь визначеними результатами». Міська та дільничні виборчі комісії сформовані в основному з працівників міськвиконкому, райадміністрацій, ЖЕКів і людей, які тією чи іншою мірою залежали від цих структур. Спроби ввести до виборчків представників партій відкидалися під будь-якими надуманими приводами. Невідома також кількість виборчих бюлетенів, які, всупереч протестам, друкувалися в Одесі, а пізніше на дільницях були виявлені ксерокопійовані бюлетені. Більшість дільниць було обладнано в непристосованих приміщеннях. Про таємницю голосування не йшлося – на деяких дільницях урни для голосування виносили на вулицю¹.

Найбільш красномовно проілюстрував на прес-конференції дії міського виборчого комітету член Центрального проводу НРУ В. Цимбалюк, який заявив, що замість висунутих до складу виборчих комісій 52 активістів Руху там працювали інші люди. Подібний підхід продемонструвала міська виборча комісія і щодо кандидата в депутати від Руху Н. Кругликової – її ім'я просто не занесли в список для голосування. Один із засновників НРУ наголосив, що миритися з ігноруванням прав партійців не можна: буде подано позов до суду. Однак відразу ж після прес-конференції лідери НРУ В. Чорновіл і Л. Танюк висловили в ЗМІ захоплені оцінки з приводу підсумків виборів в Одесі. «Перемога Гурвіца – перемога демократії над тоталітарним минулим» – лаконічно і емко висловив свою думку Л. Танюк².

¹ Михайлов В. Законность выборов в Одессе определяют суд и Центризбирком / В. Михайлов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/LAW/zakonnost_vyborov_v_odesse_opredelyat_sud_i_tsentrizbirkom.html

² Михайлов В. Законность выборов в Одессе определяют суд и Центризбирком / В. Михайлов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/LAW/zakonnost_vyborov_v_odesse_opredelyat_sud_i_tsentrizbirkom.html

Іншої думки дотримувався лідер СПУ, спікер парламенту О. Мороз, зазначивши, що в Одесі «потоптаний принцип таємниці голосування, не було створено нормальних умов для волевиявлення громадян. На підставі документів, які надійшли до Верховної Ради України і які аналізують юристи, можна дійти висновку про продуману систему підтасування голосів. Це не вибори, це не демократія, це навіть не автаркія, це – чистої води бандитизм»¹. О. Мороз також висловився за ретельне розслідування судовими органами скарг на дії місцевих організаторів виборів².

Р. Боделан подав в Одеський обласний суд скаргу про визнання недійсними результатів виборів. Звідти вона була спрямована до Верховного Суду України, а згодом – у Кіровоградський обласний суд, який скасував 6 травня рішення Одеської міської територіальної виборчої комісії про затвердження результатів виборів міського голови та обрання на цю посаду Е. Гурвіца, і визнав вибори міського голови 29 березня 1998 р. недійсними³.

Міськвиборчком не взяв до уваги рішення Кіровоградського обласного суду та 8 травня ухвалив рішення, що у всіх справах слід «керуватися рішенням Жовтневого районного суду м. Одеси, яким встановлено, що вибори Одеського міського голови відбулися відповідно до вимог Конституції України та Закону України «Про вибори депутатів місцевих рад ... », і немає підстав для визнання цих виборів недійсними. У свою чергу, Одеська міська рада вирішила провести 28 червня референдум на підтримку результатів голосування 29 березня 1998 р. Ситуація зайшла в глухий кут.

28 травня Президент України Л. Кучма видав Указ «Про заходи щодо забезпечення конституційних прав громадян, а також керівництва процесами життєдіяльності міста Одеси», в якому, зокрема, йшлося, що останнім часом в місті Одеси склалася надзвичайно складна політична, економічна і криміногенна ситуація. Вона характеризується постійним протистоянням і конфронтацією

¹ Михайлов В. Законность выборов в Одессе определяют суд и Центризбирком...

² Там само.

³ Там само.

політичних сил, державних структур та органів самоврядування, які повинні співпрацювати, значним погіршенням матеріального становища людей, вчиненням цілої серії тяжких злочинів на замовлення, притягненням до кримінальної відповідальності ряду посадових осіб, у тому числі заступників голови виконавчого комітету Одеської міської ради».

Тимчасово, на період до обрання міського голови в установленому порядку, Президент України призначив віце-прем'єр-міністра України М. Білоблоцького виконувачем обов'язки міського голови в Одесі. Іншим Указом Президента Р. Боделана було звільнено з посади голови Одеської обласної державної адміністрації. Новим керівником Одеської області був призначений народний депутат України С. Гриневецький.

У липні Кіровоградський апеляційний обласний суд, куди перенесли розгляд позову Р. Боделана, визнав підсумки голосування недійсними і призначив на серпень перевибори, брати участь в яких за тодішнім законодавством Е. Гурвіц не зміг. Замість нього з Р. Боделаном змагався О. Костусев¹. 23 серпня 1998 р. відбулися повторні вибори Одеського міського голови, які пройшли без особливого напруження і на яких переміг Р. Боделан.

Депутат Одеської міської ради Г. Селянин констатував, що з 1998 р. міське самоврядування в Одесі було підмінене особистим самоуправством Боделана. І сьогодні Одеса залишається територією корупції та беззаконня². З іншого боку, відзначалося, що 1998 рік став своєрідним рубежем у новітній історії Одеси. З цього року і аж до подій кінця 2004 р., «помаранчевої революції», влада в місті залишалася стабільною.

У 2005 р. Е. Гурвіц був призначений на посаду мера без виборів – рішенням районної судді С. Ярош. На виборах 2006 р. за Е. Гурвіца проголосували 224 703 тис. виборців, або 56% від

¹ Константинов О. Одесса в 1998-м: кровавые выборы и мэр Боделан / О. Константинов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/newsarchive/odecca-v-1998-m-krovavye-vybory-i-mer-bodelan.html>

² Ар'єв В. Як в Одесі обирали Боделана / В. Ар'єв [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2005/04/11/4387295/view_print/

загальної кількості виборців, що взяли участь у голосуванні. Головною метою для виконавчої влади міста й її депутатського корпусу було розв'язання міських проблем, незалежно від ідеологічних симпатій. Для цього навіть був підписаний 102 депутатами з 120 «Меморандум заради досягнення громадської злагоди та процвітання Одеси» (2006)¹; пілотний проект з отримання статусу міста-регіону (2006), який передбачав одним із пунктів запровадження власної валюти. У Меморандумі йшлося про те, щоб «використовувати Одеську міську раду не як арену політичної боротьби і з'ясування міжпартійних відносин, а винятково для сприяння економічному і соціальному прогресу міста..., депутати міськради і міський голова домовилися об'єднати зусилля для досягнення громадської згоди заради забезпечення гідного рівня життя кожного одесита»². У документі підкреслювалося, що ці багатогранні завдання цілком реалістичні, якщо будуть «об'єднані зусилля для формування ефективної організаційної структури Одеської міськради, її виконкому, а також «сформовані постійні комісії міськради» з урахуванням думок і пропозицій, що надійшли в ході конструктивного діалогу міського голови з депутатами»³. У неминучому конфлікті особистих, корпоративних і суспільних інтересів пріоритет повинен бути наданий інтересам Одеси⁴.

Питання про проведення референдуму з дочасних виборів міського голови у 2007 р. виникало неодноразово. Було навіть проведено ґрунтовне соціологічне дослідження*, метою якого було вивчення ступення довіри і ставлення електорату до чинного мера і способи зміни рівня довіри і відносин; вірогідність

¹ Едуард Гурвіц: «Ми просили одного – надати Одесі статус міста-регіону» // Дзеркало тижня. Україна. – 2006. – 25 серпня.

² Одесский вестник. – 2006. – 18 апреля.

³ Там само.

⁴ Гурвіц ініціює підписання Меморандуму. Новообраний мер Одеси шукає балансу інтересів 17.04.2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/2710-gurvits-initsiyue-pidpisannya-memorandumu.html>

* Дослідження проведено в Одесі упродовж жовтня–листопада 2007 р. шляхом опитування за структурованою анкетною репрезентативного населення Одеси старше 18 років – 700 осіб. Проведено було також глибинне інтерв'ю 50 респондентів.

позитивного сприйняття електоратом проведення референдуму з дочасних перевиборів мера; отримати рейтинг одеських політичних і громадських діячів – кандидатів у міські голови. За результатами опитування 35% не погодилися брати участь у референдумі, оскільки вважали проведення дочасних перевиборів безглуздою тратою народних грошей; 28 % були згодні взяти участь у референдумі і голосувати за проведення дочасних виборів; 14 % – згодні брати участь у референдумі і голосувати проти проведення дочасних перевиборів мера; 13% – не згодні брати участь у референдумі, тому що вважають, що їхній голос нічого не змінить, а 10 % не згодні брати участь у референдумі, оскільки їх повністю влаштовував чинний мер¹. Діапазон відповідей ще раз підтверджує плюралізм поглядів міської громади.

У виборах 2010 р. Е. Гурвіцу протистояв представник партії влади – О. Костусев. Засоби масової інформації працювали масовано, агресивно, змогли переконати значну частину населення Одеси в необхідності зміни влади. Вибори міського голови характеризувалися: масштабним застосуванням адмінресурсу (агітація за провладного кандидата здійснювалася навіть на рівні Прем'єр-міністра України); використанням неофіційних списків виборців без печаток; «каруселями»; переносними скриньками для голосування без контрольних купонів; присутністю членів виборчих комісій у кабінках для голосування разом з виборцями; наявністю бюлетенів у надлишковій кількості до 110% від кількості зареєстрованих виборців на деяких виборчих дільницях. Явка виборців була однією з найнижчих за останні роки (близько 45%). Більше половини потенційних виборців (насамперед, молодь) не з'явилася на вибори, проявивши політичну апатію і одночасно недовіру до всіх кандидатів. Згідно з офіційними даними склад міської ради (з урахуванням мажоритарників) видавався таким: фракція ПАРТІЇ РЕГІОНІВ – 68 депутатів; фракція партії «РОДИНА» – 14, фракція «Фронту Змін» – 11,

¹ Отчет по проекту «Одесса. Осень 2007». Октябрь–ноябрь 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https:// mail.ukr.net/fitach/get/14660583841274487256/1/1report_2_Ч.ppt](https://mail.ukr.net/fitach/get/14660583841274487256/1/1report_2_Ч.ppt)

фракція «Сильної України» – 12, фракція «Батьківщина» – 4, фракція КПУ – 4, фракція «Зелена Одеса» – 3, позафракційні депутати – 3¹. У міській раді утворилася абсолютна більшість з депутатів від ПР, «Сильної України», «РОДИНИ», КПУ. Опозицією новому меру в Одеській міській раді були Політична партія «Фронт Змін» і ВО «Батьківщина». Підсумки виборів засвідчили: значно зросло негативне ставлення виборців до влади як такої, підтвердженням чого стала позиція «Не підтримую жодного з кандидатів на пост мера» 21043 одеситів (6,43%), що взяли участь у голосуванні (крім того, 2,04% бюлетенів були визнані недійсними)².

Підсумки голосування за партійними списками до міської ради у 2010 р. не відобразили істотного посилення електоральних симпатій на користь «регіоналів», порівняно з місцевими виборами 2006 р. На імідж ПР негативно вплинули ситуація на споживчому ринку, підвищення цін на газ, баталії навколо податкового кодексу, мусування теми про збільшення пенсійного віку і т.д. Успішною була виборча кампанія Партії «РОДИНА», що значною мірою пояснювалося популярністю підконтрольного І. Маркову телеканалу «АТВ». З іншого боку, значна кількість голосів, відданих за список партії, продемонструвала посилення проросійських, антинаціоналістичних, федералістських настроїв у поглядах жителів Одеси³.

У листопаді 2010 р. до влади в Одесі прийшли сили, які поставили під загрозу мирне, толерантне життя одеситів. Представники нової влади неодноразово відверто заявляли про свою антидержавну, антиукраїнську позицію. Вони не приховували та навіть пишалися своїми імперськими, чорносотенними переко-

¹ Первая сессия Одесского городского совета: Алексей Костусев принял присягу мэра [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://viknaodessa.od.ua/news/?news=35365>

² В Одессе обнародованы итоги выборов в областной и городской советы по партийным спискам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://viknaodessa.od.ua/news/?news=35283>

³ «Где, укажите нам, отчества отцы, которых мы должны принять за образцы?» (Послесловие об итогах местных выборов в Одессе 31.10.10 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rupor.od.ua/article/Gde-ukagite-nam-Otechstva-otcy-kotoryh-my----->

наннями. І, на жаль, свої слова вони підтверджували справами¹. Найзнаковішим фактом свавілля команди О. Костусева була волонтаристська русифікація українських шкіл Одеси. Рішенням міської ради 78 школам та 120 дошкільним навчальним закладам було надано статус двомовних, тобто таких, де навчання, нібито за побажанням батьків, вестиметься або українською, або російською мовами. Хоча очевидно, що справжньою метою цієї акції була тотальна русифікація української освіти в Одесі².

Вибори Одеського міського голови продемонстрували поляризацію поглядів жителів міста. При цьому О. Костусев, обраний мером голосами лише четвертої частини потенційних виборців Одеси, змушений був почати свою роботу на тлі серйозної недовіри значної частини одеситів. Ситуація в Одесі відображала ситуацію в країні: апробувавши схему дій з урахуванням свого «правлячого положення», ПАРТІЯ РЕГІОНІВ намагалася не лише утримати, але й закріпити свої позиції на парламентських виборах 2012 р. При цьому в умовах погіршення матеріального становища основної частини населення, проведення непопулярних реформ виникала спокуса домагатися перемоги з використанням і недемократичних методів. Однак цей шлях міг призвести до відцентрових процесів та дезінтеграції України, посилення позицій радикальних партій і рухів як правого, так і лівого спрямування³. Український Національний Союз і Союз Анархістів України об'єдналися проти міського голови Одеси О. Костусева, оголосивши про початок збору підписів за його відставку.

Рівень прозорості та відкритості міської ради та міського голови оцінювали як недостатній. Міський голова давав коментарі лише на сесіях міської ради, коментарі чиновники давали лише

¹ Гуцалюк С. Антиукраїнська діяльність сучасної міської Одеської адміністрації / С. Гуцалюк, О. Губський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrainianworldcongress.org/UserFiles/File/Human_CivilRightsCommittee/S_Gutsaljuk.pdf

² Там само.

³ «Где, укажите нам, отчества отцы, которых мы должны принять за образцы?» (Послесловие об итогах местных выборов в Одессе 31.10.10 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rupor.od.ua/article/Gde-ukagite-nam-Otechstva-otcy-kotoryh-my----->

після узгодження з Управлінням інформації. Миська громада та ЗМІ відчували відсутність інформації щодо діяльності міської влади. Відсутньою була й фактична опозиція. Все це призвело до «правління» однієї партії в місті¹.

Протистояння двох основних кандидатів було специфікою і позачергових виборів міського голови 2014 р. Основним конкурентом народного депутата України від Політичної партії «УДАР» Е. Гурвіца (незважаючи на 20 кандидатів на посаду міського голови) був його колега по парламенту экс-регіонал Г. Труханов, який сконцентрував у своїх руках адміністративний ресурс, бюджетні потоки, підтримку політиків і олігархічних кланів, контроль над виборчими комісіями, а також увесь арсенал передвиборчої агітації та потужну політичну рекламу. Одеса претендувала на звання столиці «чорного піару» (зокрема, упродовж 10 днів травня було випущено 7 зразків друкованої продукції, які дискредитували кандидата Е. Гурвіца)². Одесити знову зіткнулися з необхідністю обирати мера з двох лих. Кожен з основних кандидатів уже керував містом (Е. Гурвіц – з 1994 по 1998 рік й з 2005 по 2010 р. , Г. Труханов – з листопада 2013 р. через свого ставленика О. Бриндака). За кожним з них тягнеться шлейф з недоведених корупційних діянь, кожного звинувачують у зв'язках з кримінальним світом і нерозбірливості у підборі команди³. За результатами виборів Г. Труханов набрав майже 43,5% (понад 146 тисяч голосів виборців), Е. Гурвіц – понад 32%, або 107,5 тисяч голосів⁴.

¹ Одеса: результати громадського моніторингу роботи органів місцевого самоврядування, підсумковий звіт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://154.35.172.120/en/news/1454-odessa-rezultaty-gromadskogo-monitorynguroboty-organiv-miscevogo-samovrjaduvannja-pidsumkovyj-zvit>

² Звіт довгострокового спостереження за позачерговими місцевими виборами 25 травня 2014 р. 23 квітня – 19 травня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:25-2014-23-19>

³ Одеські вибори: підкилимні інтриги і війна компроматів. 21.05.1014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/110607>

⁴ На виборах мера Одеси Труханов обійшов Гурвіца майже на 40 тисяч голосів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/vybory-2014/navigorah-mera-odesi-truhaniv-obiyshev-gurvica-mayzhe-na-40-tisyach-golosiv-351692.html>

Аналіз біографій представників міського політикуму Одеси (міських голів, голів обласної ради та голів обласної адміністрації) дає підстави стверджувати, що набуття статусу політика визначається належністю до певних груп, які фігурують у структурі політичної ідентичності міської еліти. У перші роки незалежності України (1991–2005 рр.) керівниками міста й області були представники; а) колишньої комуністичної та радянської номенклатури; б) приватні підприємці, кооператори. У період (2005 – 2015 рр.) при владі були: а) представники великого бізнесу; б) нова державна бюрократія. Незважаючи на вибори та різні особистості на посадах голови міської ради, обласної державної адміністрації, обласної ради, можна констатувати про наявність локальної еліти при владі. Обираючи міського голову, одесити не особливо цікавилися партійною належністю кандидатів чи їхньою «політичною міграцією» від однієї політичної сили до іншої, для громади важливо, що міський голова робить для міста.

Розділ 5.

ПОЛІТИЧНІ АЛЬТЕРНАТИВИ ЯК ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ ГРОМАДИ

*Одеса завжди була і є українським містом, яке
вирізняється культурою і толерантністю.*

Г. Труханов

5.1 Альтернативні політичні проекти в Одесі (XX – початку XXI ст.)

Прикордонне розташування Одеси, ідея «вільного міста» неодноразово провокували «політичні проекти» щодо виокремлення міста в окреме територіальне утворення. Вперше такі територіальні тенденції виявилися в Одесі під час революції 1905–1907 рр. У жовтні 1905 р. визріла ідея створити Південноукраїнську республіку (відомі й інші назви – Чорноморсько-Дунайська або Південна республіка) із центром у Одесі. Йшлося насамперед про привілеї економічного характеру. Новий політичний проект визрів 21 грудня 1917 р. на нараді Ради солдатських депутатів від Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеси (Румчерод), проголосивши Одесу «вільним містом» України. Тут на перше місце вийшли політичні пріоритети. 18 січня 1918 р. була створена Одеська Радянська Республіка зі столицею в Одесі й охоплювала території Херсонської і Бессарабської губерній. 13 березня 1918 р. Одеська Радянська Республіка у зв'язку з окупацією Одеси австро-німецькими військами припинила своє існування¹. Однак з поверненням української влади (1918 р.) міська дума намагалася надати місту окремого статусу: Одеса, як вільна гавань, мала перебувати поза загальнодержавним митним кордоном, утім, лише тимчасово. Так само тимчасовими мали бути спеціальні «одеські гроші»².

¹ Одеська Радянська Республіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://znaimo.com.ua/>

² Гончарук Т. Г. Революційні події 1917–1919 рр. та пропозиції відродження в Одесі «порто-франко» / Т. Гончарук // Революції в Україні у XX–XXI століттях: співзвуччя епох: матеріали V Всеукраїнської наукової конференції. – Одеса, 2009. – С.19–20.

Зазначимо також, що згідно з Законом Центральної Ради «Про адміністративно-територіальний поділ України» від 6 березня 1918 р. земля Одеса була визначена адміністративно-територіальною одиницею найвищого рівня. До землі мало входити місто Одеса з околицею і з територією до Дністровського лиману. 29 квітня 1918 р. гетьман України Павло Скоропадський скасував закон, повернувши старий губернський поділ часів Російської імперії. Отже, на початку ХХ ст. з'являлася ідея вільного міста Одеси, намагаючись відновити традиції. Прикметно, що дотичними до цих ідей було обмежене коло людей і особливо вплинути на свідомість населення міста вони не могли.

Після розпаду Радянського Союзу і проголошення незалежності України про відмінності у ідентичностях одеситів нагадували написи у першій половині 1990-х р.: перші – «СССР – жив!», другі повідомляли: «Одесситы помнят – наша родина Украина!», треті виступали за створення незалежної Новоросії. Цю ідею висували проросійські політичні сили в Україні, користуючись тим, що в регіоні більшість населення у повсякденному спілкуванні використовувала російську мову. Була навіть спроба з боку проросійських сил у першій половині 1991 р. утворити територіальне об'єднання під назвою «Українське Причорномор'я», яке б охоплювало Одеську, Миколаївську і Херсонську області, а також Автономну Республіку Крим. Майже одночасно, у 1993 р., ці політичні сили висунули нову ідею: заявили, що існує окрема національність – «одесити»*. А коли так, то на теренах Одещини слід утворити автономію. Ідею федеративного устрою України з наданням більшої самостійності і широких прав краям та регіонам у березні 1992 р. підтримувало 37% одеситів (у листопаді 1991 р. – 34%)¹. У той же час, кількість тих, хто негативно ставився до цієї ідеї, зменшилася: якщо у листопаді 1991 р. таких було 40%, то у березні 1992 р. – 34%².

* У першій половині 1990-х на головній вулиці міста – Дерибасівській висів транспарант: «Моя національність – одесит». Ймовірно, це було свідченням того, що національно-культурна свідомість і ідентичність мешканців міста була змінена на «місцеву», «локальну», «регіональну».

¹ Юг. – 1992. – 6 мая.

² Там само.

Спроба проголосити відділення Одеської області в самостійний Новоросійський край спостерігалася і під час президентської кампанії 2004 р. Такі заяви робилися від імені територіальної громади, щоправда, про кількість учасників не йшлося. А справжнім їх репрезентантом був міський голова Р. Боделан. З резолюції міської ради Одеси випливало, що «ми вимагаємо оголошення міста Одеса та всієї Одеської області вільною самокерованою територією, на якій діють розпорядження органів місцевого самоврядування (Новоросійський край)», та вважалось за доцільне негайно створити в місті «загони самооборони і самозахисту з робітників, інтелігенції, студентів, забезпечити охорону всіх життєво важливих об'єктів та органів місцевого самоврядування»¹. Міський голова заявляв, що все зробить для того, щоб Одеса могла користуватися всіма демократичними правами, аж до прийняття рішення про її самостійність². Такі заяви державного чиновника спричинили розкол у міській громаді. Переважна частина мешканців міста підтримувала позицію мера (це яскраво продемонструвало голосування за нього як кандидата в Президенти, кількість голосів зростала з кожним новим голосуванням). Незначна частина мешканців міста робила спроби організувати мітинги, різноманітні зібрання з символікою «помаранчевої революції», однак вони були нечисельними і переломити ситуацію не змогли.

Однак з початком агресії на Сході України у 2014 р. знову почали з'являтися ідеї створення так званої «Одеської народної республіки». Засновник «Єдиного Отечества» і очільник Союзу православних громадян України В. Кауров проголосив себе «президентом Одеської народної республіки». Ця ідея не знайшла підтримки серед більшості одеситів і не вплинула на їхню політичну ідентичність.

Проект створення «Одеської народної республіки» «пропонував» і народний депутат України С. Ківалов. У розпал подій на

¹ Одесские сторонники Януковича хотят отделиться от Украины в Новороссию [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/ukraine/events/107883-odesskie-storonniki-yanukovicha-hotyat-otdelitsya-ot-ukrainy-v-novorossiyu>

² Одесса собирает деньги на валерьянку // Зеркало недели. – 2004. – 3 декабря.

Майдані, за два тижні до втечі В. Януковича, у газеті «2000» з'явилася стаття «Настало время готовить Конституцию для Одесчины»^{*} С. Ківалова (газета «2000», № 6 от 7–13 лютого). У ній йшлося про те, що Одещині потрібен був «свій парламент, свій уряд, свій лідер, відповідальний в першу чергу перед жителями Одещини; право вето щодо міжнародних договорів України, дохідних статей держбюджету, видів і ставок загальнодержавних податків і зборів (у частині території та населення Одещини); право на самостійні міжнародні відносини з усіх торговельних і економічних питань. В ідеалі – це конституційна автономія з центром в Одесі і повноваженнями не меншими, ніж у Автономній Республіці Крим, а з ключових питань – більш широкими¹. С. Ківалов звернувся з петицією до Президента України П. Порошенка про необхідність запровадження в Одесі режиму вільної економічної зони «порто-франко». У тексті петиції наголошувалося, що «порто-франко» буде створено відповідно до Конституції і законів України². Голова Одеської обласної державної адміністрації І. Палиця висловлював обурення тим, що С. Ківалов відкрито закликав до децентралізації влади в Одеському регіоні, яка має всі ознаки сепаратизму.

Влітку 2014 р. була виявлена мережа проросійської резидентури, яка нараховувала 50 осіб і завданням якої було захопити владу в Одеському регіоні і створити так звану «Одеську народну республіку». Організатором цієї диверсійно-підривної мережі був громадянина Російської Федерації О. Якименко і співорганізатор –

^{*} На сайті тижневика «2000» зазначену статтю за допомогою пошуку по сайту знайти не можна, а в розділі «Архів» на сайті «2000», де можна ознайомитися зі змістом кожного номера, з якоїсь причини відсутні випуски газети з листопада 2013 року по червень 2014 року. (Див. детальні: <http://www.unian.net/politics/1080632-kivalov-utverjdaet-chto-ego-skandalnaya-statya-ne-separatistskaya-a-patriotichnaya.html>)

¹Сергій Ківалов бачить себе президентом Одеської Народної Республіки. 09.09.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://e-rentier.ru.podilska.info/strichka/3676-sergy-kvalov-bachit-sebe-prezidentom-odeskoyi-narodnoyi-respubliki.html>

²Корупційна хода сепаратиста. Ківалов разграбит до заснування Одесу. 28.09.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukr.media/ukrain/244199>

громадянин України Ю. Трофімов. Організатори планували задіяти 7 бойових груп для диверсій на об'єктах життєзабезпечення в Одеській області, готували терористичні акти щодо чиновників органів влади, іноземних громадян, провокували штучні конфлікти між жителями області¹.

Восени 2014 р. була ще одна спроба створити «Одеську народну республіку». Житель Одеси «Л» на прізвище «Скат» був завербований співробітником генштабу Збройних сил Російської Федерації, який з Москви передавав інструкції та кошти для організації антиукраїнської діяльності. Основним завданням диверсійно-підривної групи було підштовхнути мешканців Одеси до злочинів проти конституційного ладу, спровокувати проголошення ОНР, організувати незаконні збройні формування з-поміж підготовлених найманців. Наприкінці листопада 2014 р. СБУ затримала членів злочинного угруповання, які готували проголошення так званої «Одеської народної республіки»². Отже, ситуація у 2014 р. суттєво змінилася, аполітичні одесити дедалі активніше виявляли свою громадянську позицію і під впливом подій Революції Гідності, окупації Криму та російсько-української війни почала формуватися нова політична ідентичність міської громади Одеси.

Проте заклики щодо створення «Одеської народної республіки» усе ще з'являлися і у 2015 і у 2016 рр. У січні 2016 р. в Одеській області четверо осіб намагалися створити незаконні збройні формування та здійснити державний переворот. Громадянин Росії і житель Ізмаїла у змові з двома особами планували вчинити незаконні дії, які сприяли б створенню «Одеської народної республіки». Згідно з проектом «Одеська народна республіка» мала б охопити територію від південного кордону області до села Коблево, розташованого в Миколаївській області. Приступити до реалізації своїх планів група сепаратистів планувала на травневі свята. Однак – організатори постали перед судом.

¹ В Одесі ліквідована група творців «народної республіки» 10.07.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.liga.net/ua/news/politics/2476328-v_odes_l_kv_dovana_grupa_tvorts_v_narodno_respubl_ki.htm

² Горичвіт С. Кілька слів про задум створення «Одеської народної республіки» / С. Горичвіт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uainfo.org/blognews/459858-klka-slv-pro-zadum-stvorennya-odeskoyi-narodnoyi-respubliki.html>

На початку 2016 р. популярною серед одеситів, з подачі різних політичних сил, стала ідея «вільного міста, вільного від податків». Формально «порто-франко» запропоновано для пожвавлення економіки регіону. Прихильниками цієї ініціативи стали опозиціонер-регіонал, депутат Верховної Ради України, экс-голова Одеської державної адміністрації М. Скорик і С. Ківалов. М. Скорик і В. Рабинович навіть виступили авторами відповідного законопроекту. Підтримали таку ініціативу і депутати міської ради, а представники Морської партії Сергія Ківалова «продавили» питання «про створення депутатської робочої групи з питань «порто-франко» в Одесі і області»¹. У реальності йшлося «про відділення «феодалного наділу», у перспективі, від київських сюзеренів. І від державних законів. І від державних кордонів, мабуть»². Напередодні другої річниці трагедії 2 травня «естетично-містобудівне вбивство Одеси і просепаратистські рухи в останні тижні ... розкручувалися з однаковим прискоренням». Зокрема, у квітні 2016 р. в Одесі перестали транслювати українські канали, у зв'язку з цим місцеві жителі запідозрили можливі провокації з боку Росії на травневі свята³.

Таким чином, спроби упродовж останнього століття утворити на території Одеси державні утворення: чи то «Південноукраїнську республіку», «Новоросію», «Одеську народну республіку», чи інші не знаходили свого втілення, оскільки, по-перше, мешканці Одеси були аполітичними, їх більше турбували питання побуту, підприємництва, а не політичні проекти; по-друге, зазвичай політичні проекти були привнесені ззовні і не мали в місті міцного підґрунтя;

¹ Одесская народная республика под прикрытием «Порто-франко», – одеська журналістка. 17.03.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://patrioty.org.ua/blogs/odessaika-narodnaia-respublyka-pod-prykryem-porto-franko--odeska-zhurnalistka-112088.html>

² Одесская народная республика под прикрытием «Порто-франко», – одеська журналістка. 17.03.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://patrioty.org.ua/blogs/odessaika-narodnaia-respublyka-pod-prykryem-porto-franko--odeska-zhurnalistka-112088.html>

³ Труханов та Ківалов «граються» з Києвом в «народну республіку»? В Одесі нечувана провокація: зникли українські телеканали, – соцмережі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://patrioty.org.ua/other/trukhanov-ta-kivalov-hraiuetsia-z-kyevom-v-narodnu-respubliku-v-odesi-nechuvana-provokatsiia-znykly-ukrainski-telekanaly--sotsmerezhi-116795.html>

по-третє, події кінця 2013–2014 р. стали маркером для формування політичної ідентичності значної частини одеситів і перешкодили поширенню будь-яких сепаратистських ідей, зберігши мир і спокій в Одеському регіоні. Ідеї створення на території міста певних державних утворень жодного разу не були підкріплені політичними прагненнями міської громади, що є свідченням стійкої громадянської ідентичності.

5.2 Феномен «Майдану» як маркер формування політичної ідентичності міської громади Одеси

*С Дюком и друг с другом – Мы в Европу хотим!
 Дай соседу руку – только так победим!
 Украину и Одессу мы не сдадим!
 Посміхніться Дюку – і посміхнеться він сам!
 Він протягне руку – я йому руку дам!
 Діти і онуки, обіцяємо Вам:
 Україна – це Європа! А ми – Євромайдан!
 Гімн Одеського Євромайдану*

Упродовж останніх місяців 2013 р. та упродовж 2014 р. найбільш рейтинговою темою на шпальтах українських і світових видань був і залишається «Майдан». Проаналізувавши частково окремі видання, вважається за доцільне зупинитися дуже коротко на трьох блоках питань, щоб дослідити локальний вимір Майдану одеського. Це: «як ідентифікується Майдан?»; «його характерні риси» і, нарешті, «що таке «Євромайдан»?», «у чому «феномен «Майдану»»? Майдан ідентифікується як суб'єкт «української політики»; як частина «сучасної політичної культури України» (М. Мінаков); як результат «довгоочікуваної зміни генерації в суспільстві» (С. Таран); як «феномен прямої демократії» (В. Горбач); як «виразна ознака глибинної демократичності українського народу (М. Мариневич); як небачений феномен – альтернативної республіки в центрі авторитарної держави (О. Бригинець); як «наша національна форма суспільного діалогу, яка притаманна тільки нашій нації (М. Павлюх).

«Майдан» характеризується чотирма відмінними рисами: 1) «Майдан – середовище творче, сакральне, наша форма демократії й національної свідомості» (М. Павлюх); 2) «Майдан цікавий

своєю єдністю» (С. Рахманін); 3) «Рушійною силою Майдану була й буде молодь – представники нової генерації, яким протинна відсталість, стереотипність мислення влади, що гальмує прогрес» (М. Павлюх); 4) «Мільйони українців вийшли на площі за свою ПІДНІСТЬ (С. Міщенко).

Майдан осені 2013 р. – зими 2014 р. називався Євромайданом. За цей короткий час написано про нього багато. Дозволимо собі зосередитися лише на кількох визначеннях: «Євромайдан – явище незвичайне, що не має аналогів в історії сучасної Європи і всього світу»¹; «Євромайдан є наслідком придушення трьох «стовпів» української держави, починаючи з 1991 року: демократизації, української національної ідентичності та європейської інтеграції» (Т. Кузьо); «Євромайдан – не тільки наша сучасність, це вже наша історія» (М. Павлюх).

Пишучи ці рядки, ще дуже рано говорити про завершення «Майдану», оцінювати його феномен. Однак наші сучасники уже дають ці оцінки. Вони різні за змістом і формою, вони не остаточні, жодним чином не можуть бути і оціночними. Ймовірно, вони є проміжними. Назвемо деякі з них: «Феномен «Майдану» полягає в тому, що він змінює людей на краще прямо на наших очах, очищаючи їх від душевної гнилі, підлості, жадібності, зневіри»². «Феномен «Майдану». «Майдан» – є спонтанною реакцією активної частини української громади на несправедливість, виявом принципового несприйняття свавілля»³. «Феномен «Майдану». Виникнення явища «Майдану», у цій ситуації, є цілком логічною реакцією народу України на неспроможність владних еліт до адекватного реагування на виклики сучасності. Однак «Майдан» – це не просто політична партія чи громадська організація»⁴.

Ймовірно наступна характеристика феномену «Майдану» є певною альтернативою до попередніх, тим більше, коли читаєш увесь текст: «Українці змогли створити Феномен... З погляду

¹ Крук В. Феномен Майдана – мы все стали другими 24.02.14 / В. Крук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.telegraf.in.ua/plots/euromaidan/2014/02/24/blog-fenomen-maydana-my-vse-stali-drugie_10035292.html

² Там само.

³ Красовський О. Щодо поточної ситуації в Україні і феномен Майдану / О. Красовський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.3repub-lic.org.ua/ua/ideas/12296>

⁴ Там само.

соціології це був одухотворений натовп (за Гюставом Лебоном), організоване велелюддя осмислених, внутрішньо мотивованих і персоніфікованих людей, об'єднаних насамперед ідеологічно. Саме тому на «Майдані» панував дух, який засадничо відрізняє «Майдан» від будь-якої революції останніх десятиріч, – це дух усмішки і гіперхристиянської любові до людини поруч»¹. Це теж своєрідне бачення феномену «Майдану».

Поділяємо погляд М. Мариновича стосовно того, що Євромайдан став певним маркером, оскільки заговорив радикально іншою мовою, ніж говорили попередні покоління. В мові цих останніх – суто політична лексика: «здобуття влади», «політична ідеологія», «вибори». Молоде покоління Євромайдану заговорило мовою цінностей: «гідність людини», «повага до іншого», «справедливість», «подолання корупції». Це засвідчило, що молодь стала на крок попереду від нинішніх політиків². Це підтверджують і соціологічні опитування аналітичного центру «Центр Разумкова». Упродовж періоду з 2008 до 2013 рр. громадянська активність українців зроста майже вдвічі. 26,4% українців у 2013 р. відповіли, що якщо їхня діяльність принесе конкретну користь суспільству, то вони будуть діяти. Цей же показник у 2008 р. становив тільки 14,8%. Українці більше не чекали рішень від влади, вони не прагнули виключно збагачення, вони хотіли стати повноправними суб'єктами державної політики. З погляду колишнього радника американського президента з національної безпеки З. Бжезінського, за два десятиліття незалежності в Україні сформувався новий тип мислення, заснований не так на антиросійських настроях, як на усвідомленні власної європейської ідентичності³.

Водночас варто зазначити, що європейська ідентичність, як і українська, в Одесі не були єдиними. Оскільки були й прихильники

¹ Дроздов О. Пам'яті Майдану присвячується / О. Дроздов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.odnako.org/blogs/pamyati-maydanu-prisvyachuetsya/>

² Маринович М. «З журбою радість обнялася» / М. Маринович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page160-2491.html>

³ Бжезінський: Україна безумовно стане частиною Європи, і Росія, ймовірно, піде за нею [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espresso.tv/new/2013/12/11/bzhezinsky_ukrayina_bezumovno_stane_chastynoyu_yevropy_i_rosiya_ymovirno_pide_za_neyu

східного вектора розвитку України, тобто російського. Зокрема, лідер Партії «РОДИНА» І. Марков стверджував: «У нас немає іншого шляху, крім реінтеграції на пострадянському просторі разом з Росією, Казахстаном і Білоруссю. Нехай хтось і декларує європейський вибір – це їхнє право. Але подібна позиція зовсім не означає, що Україна не повинна домовлятися з Європою. Навпаки – звичайно, повинна, але тільки разом з Росією, і тоді наші домовленості з Заходом будуть набагато міцнішими»¹.

Надзвичайно вразив той факт, що 15 вересня 2013 р. у центрі Одеси невідомі розвісили плакати, які агітували проти підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Плакати імітували траурне послання з нагоди смерті. На плакатах чорного кольору написано «Незалежність 1991–2013. Пам'ятаємо, любимо, сумуємо». Також там намальовані прапори України та Євросоюзу, і букетик квітів². Це було свідченням того, що проросійські сили шукали собі підтримку і прихильників, що згодом проявилось в існуванні Антимайдану.

Події осені–зими 2013 р. змусили кожного українця висловити свою громадянську позицію, власне, зробити вибір: Європейський Союз чи Митний союз. Українські громадські діячі, члени ініціативної групи «Першого грудня» В. Брюховецький, М. Попович, Є. Сверстюк, Посол, Голова Представництва ЄС в Україні Я. Томбінський, а також Д. Лубківський в Одесі у межах неформального проекту «Ідея Європи» 15 жовтня 2013 р. на зустрічі зі студентами Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова розповідали про європейський вибір України. Йшлося про різницю між просторами цінностей і «ціни», відповідальність українського суспільства у контексті підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом і про внесок у творення нинішньої і майбутньої Європи³.

Серед основних причин, які змусили вийти українців на Майдан, на наше глибоке переконання, було не знищення «європрії», а

¹ Депутат, не виконуючий своїх обещаний, являється лжецом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.odvestnik.com.ua/issue/621/11672/>

² Протівники євроінтеграції в Одесі «поховали» незалежність України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbnews.com.ua/ua/news/99625/>

³ Члени «Першого грудня» і Посол Європейського Союзу розповідатимуть в Одесі про ідею Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://1-12.org.ua/2013/10/15/2415>

побиття студентів 30 листопада 2013 р. За соціологічними даними фонду демократичних ініціатив імені Ілька Кучеріва 70% мітингувальників вийшли на протести саме через це¹.

За ініціативи активної частини місцевих громад Майдани утворилися у багатьох регіонах України. 22 листопада 2013 р. Одеса приєдналася до протесту проти згортання курсу євроінтеграції, яке оголосило керівництво країни. (Доречно зауважити, що Одеса була базовим регіоном ПАРТІЇ РЕГІОНІВ). На Думській площі розбивали намети активісти Політичної партії «Демократичний Альянс» і в той же день відбулася акція «Одеса: курс – Євро!» на підтримку підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Учасники мітингу були з транспарантами: «Євромайдан Одеса», «Одеса – це Євросоюз», «Свободу Юлії Тимошенко» та ін. Перед учасниками мітингу виступали представники місцевої опозиції, громадські діячі, прості громадяни. Серед них: голова Одеської обласної організації Політичної партії «УДАР» А. Юсов, экс-начальник управління освіти міської ради, директор «Українського дому» Н. Чайчук, український політик С. Гуцалюк, голова обласної партійної організації «Демократичний альянс» О. Чорний. Вони констатували: «Сьогодні ми зібралися, щоб закликати всіх одеситів, які відчувають, що Одеса – це європейське місто, які знають і поважають нашу історію, наші традиції і культуру, які прагнуть до повернення нашої країни та Одеси в європейську сім'ю»². На площі лунали заклики до повалення існуючої влади, згадували экс-мера О. Костусева і экс-губернатора Е. Матвійчука. Одеський мітинг на підтримку євроінтеграційного вектора зовнішньої політики України був третім за чисельністю учасників після Києва та Львова³.

Серед організаторів одеського Євромайдану чільне місце посідали представники опозиційних партій: Політичної партії «УДАР», ВО «Батьківщина», Політичної партії «Демократичний

¹ Шелія М. Феномен високої протестної активності у пострадянській Україні / М. Шелія [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mymedia.org.ua/articles/shmzhii/fenomen_visoko_protestno_aktivnost_u_postradyansk_y_ukra_n.html

² Одеські націоналісти готують нову акцію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uanews.odessa.ua/politics/2013/11/21/19954.html>

³ Євромайдан в Одессе назвали третьим в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reporter.com.ua/news/23a/>

Альянс» та ін. За всі дні протесту вони жодним чином не наголошували на своїй партійній належності. Відсутньою була і партійна символіка – біля пам'ятника Дюку, оскільки з 22 листопада між усіма опозиційними політичними силами за побажаннями одеситів існувала домовленість – виходити на майдан без партійної символіки, насамперед, прапорів. Неодноразово наголошувалося, що «ми, активісти Євромайдану, прислухаємося до думки мешканців міста», з іншого боку, вони виступали «за єдність, цілісність та соборність України». Слушно зазначалося, що «в одеського Майдану немає лідерів, котрі б могли підняти Одесу. Як немає його і в місцевої опозиції, що є двигуном Майдану. Переважно це прибічники экс-мера Гурвіца, які представляють в Одесі Партію «УДАР». У «Батьківщини» два лідери – у міській та в обласній радах, але нуль багнетів»¹.

Формуючи загальний образ одеського Майдану, варто зазначити, що його представники були дуже різними за поглядами і соціальним статусом. Серед них – студенти, письменники, лікарі, бізнесмени, продавці та домогосподарки. Вражає, що, окрім молоді, на Майдан вийшло багато людей середнього віку, далеких від політичних активностей, – тих, хто зазвичай представляє класичну «диванну сотню»².

Не випадковим і надто символічним було місце збору прихильників одеського Євромайдану – пам'ятник Дюку, натомість представники Антимайдану збиралися на Куликовому полі, що не менш було символічним. Євромайдан ідентифікував себе з Європою, а Антимайдан – з Росією.

Ідентифікуючи українську владу, один із активістів одеського Євромайдану А. Юсов констатував, що «Режим Віктора Януковича не прийшов до нас з Монголії, як татаро-монгольська навала, або з Росії, він не прийшов до нас з Америки чи Німеччини. Він, на жаль, не впав до нас з Марсу»³. Натомість, «це наша внутрішня

¹ Дзеркало тижня. – 2013. – 15 лютого.

² Вернер Н. Як це робиться в Одесі. Сепаратисти-«новороси» проти веселих державників. 13.03.14 / Н.Вернер, Ю. Сущенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/104687>

³ В Одесі триває Євромайдан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uanews.odessa.ua/society/2014/01/04/23236.html>

проблема, яку ми повинні перерости, пройти, всі разом, всім громадянським суспільством, у якому місце є всім, хто любить вільну, незалежну Україну»¹.

Голова Одеської обласної організації Політичної партії «УДАР Віталія Кличка» А. Юсов у листопаді 2013 р. частково визначив позицію одеситів: «Наше місто, разом з Києвом та Львовом, найбільш європейське місто України. Одесу заснували і будували європейці як острів європейської цивілізації та культури в Російській імперії. Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС – це лише повернення Одеси до Європи, її культури та цінностей, стандартів та рівня життя»². Звертаючись до одеситів, А. Юсов називав їх одеськими європейцями та європейськими одеситами.

Саме одесити першими відчули силу влади на самому початку майданівського руху. У ніч на 25 листопада 2013 р. міліція розіграла акцію прихильників євроінтеграції в Одесі. Учасники Євромайдану «були готові до штурму і ще до півночі намагалися вивезти все цінне з табору. Наметове містечко було практично згорнуто, і його учасники не чинили опір міліції – сили були нерівними: на 120 міліціонерів і три десятка «братків» залишалося 24 учасники Євромайдану»³. Лідера Політичної партії «Демократичного альянсу» О. Чорного забрали в автозак разом з двома соратниками. Дорогою в РВВС його побили через те, що він спробував знімати все, що відбувалося, на телефон. Міліціонерів дуже розлютило те, що активісти Євромайдану розмовляли українською мовою. Проте активісти не зломилися і закликали всіх одеситів прийти о 18.00 до Дюка і захистити Конституцію України⁴. Опівдні на площі зібралося понад півтисячі одеситів, які виступали за відновлення підготовки до укладення Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом на Вільнюському саміті. Акція проходила за принципом вільного мікрофона – всі бажаючі могли висловитися. Неподалік

¹ В Одесі триває Євромайдан.

² Юсов А. Пушкін ЗА Європу! Одеса – курс Євро! / А. Юсов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/yusov/528dd58d1fdc7/>

³ Учасникам Євромайдана зачитали рішення обладмінсуда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavred.info/politika/v-odesse-miliciya-i-bratki-razognali-evromaydan-opublikovany-video-264251.html>

⁴ Там само.

Дюка встановили близько 10 наметів, які повинні були стояти до Вільнюського саміту – 29 листопада¹.

Депутат міської ради О. Остапенко разом з депутатом облради С. Веселовим 25 листопада 2013 р. провели зустрічі на Євромайдані біля пам'ятника Дюку на Приморському бульварі в форматі громадських приймалень громадян. Першому одеському правителю навіть оповили плечі прапором Євросоюзу. Одеський майдан розгромили, але не розігнали. Люди продовжували збиратися біля Дюка увесь тиждень. Щодня на Приморський бульвар виходило до ста осіб – незважаючи на холод і рішення суду про заборону масових заходів. Правда, наметів більше не ставили і на Майдані не ночували. Час проводили мирно – пригощали один одного чаєм з пирогами, співали пісні і танцювали під ірландську народну музику². Таким чином, незважаючи на заборону суду, побиття й ув'язнення кількох активістів, масові акції на підтримку євроінтеграції тривали, тільки тепер у формі зустрічей з народними депутатами.

Одеський Євромайдан відзначив день народження Юлії Тимошенко. На акцію прийшло близько сотні людей, в основному – молодь. Молоді люди запускали в небо голубів, а голова фракції ВО «Батьківщина» в Одеській обласній раді С. Веселов обдарував жінок квітами. Активісти прийняли рішення залучити до акції на підтримку євроінтеграційного курсу України студентів. Для цього були надруковані листівки з відповідним закликком, які роздавали у вузах³. Одеські студенти долучилися до всеукраїнського страйку за підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Біля головного корпусу Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова вони влаштували українське молодіжне свято. І це, незважаючи на залякування, протидію адміністрації вишів та обстрікування їхньої акції у продажних проросійських мас-медіа. Близько ста студентів вийшли за шанс жити в європейській країні⁴. Гасла, як і у

¹ Участникам Евромайдана зачитали решение облдумсуда.

² Одеський евромайдан продолжает существовать, несмотря на запреты и морозы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://atv.odessa.ua/news/2013/11/30/odesskiy_evromaydan_prodoljajet_suschestvovat_6815.html

³ Одесса поздравила Юлию Тимошенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odessa.net/news/politic/14947/>

⁴ Студенти Одеси теж вийшли на Євромайдан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/news/editorial/read/50058/Studenty_Odesy_tezh_vyjshly_na_Jevromajda

Києві чи Львові: «Україна – це Європа», «Одеса – європейське місто», «Ми – за ЄС», «Слава Україні – Героям слава!».

До акції студентів – «мечниківців» долучилися їхні ровесники з Одеського національного політехнічного університету, Інституту холоду, кріотехнологій та екоенергетики імені проф. В. С. Мартиновського Одеської національної академії харчових технологій, Художнього училища ім. М. Грекова та інших навчальних закладів. Учасники акції охоче робили написи на спеціальній дошці, відповідаючи на запитання: «Чому я хочу в Європу?». Пояснення цілком логічні: «тому, що я за розвиток, а не за застій», «хочу світлого майбутнього нашим дітям», «хочу подорожувати без перешкод», «хочу жити без хабарів», «хочу, щоб диплом, здобутий в українському вузі, котирувався в Євросоюзі» та ін. На мітингу одесити заявили про свою підтримку звернення студентів країни до Президента В. Януковича з вимогою підписати Угоду про асоціацію з ЄС. Завершували маніфестанти акцію традиційно виконанням Державного гімну «Ще не вмерла Україна!».

Провладне видання «Таймер» констатувало, що «студентський «Євромайдан» в Одесі з тріском провалився», бо там було менше десяти студентів, на яких тепер чекає покарання чи навіть виключення з вишів. Самі ж студенти-страйкарі не вважали себе «прогульниками». За їх словами, вони виконували відповідальну громадську роботу, відстоюючи своє право й право українського народу жити у вільній, демократичній європейській державі¹.

Активність учасників одеського Майдану спонукала їх до прийняття «Звернення». Майдан для активістів – «це захист нашого права бути ЛЮДЬМИ!» У ньому чітко простежувалася політична ідентичність євромайданівців, виражена таким чином: «ми боремося», «ми вийшли на Майдан», «ми вимагаємо», «ми хочемо». Ідентифікуючи вимоги до влади, вони вимагали «правову європейську державу», «щоб влада перестала нас топтати і ігнорувати», «щоб права громадян були не порожньою деклара-

¹ Студенти Одеси теж вийшли на Євромайдан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/news/editorial/read/50058/Studenty_Odesy_tezh_vyjshly_na_Jevromajda

цією і влада служила людям»¹. Чіткою була і громадянська позиція протестувальників: «щоб чиновники і силовики не грабували бізнес, щоб здоров'я людей не ставало розмінною монетою для бюрократів», «щоб нас не грабували у ЖЕКах, щоб не зносили наші будинки, щоб не вирубували парки». Намагалися активісти Майдану достукатися і до тих одеситів, які виявляли байдужість, не долучалися до Майдану, адже «Ваше мовчання дає можливість злочинцям, які прийшли до влади, бити ваших дітей і красти їхнє майбутнє – встановлюючи собі золоті унітази»². Тобто, чітко простежується поділ на «Своїх» і «Чужих».

Власне, «Чужими», «Іншими» були ті, хто не був учасником Майдану, а також ті, хто був противником Майдану і застосував різні засоби боротьби проти Євромайдану. На початкових етапах протистояння акції були мирними і проявлялися у різноманітних піар-акціях, флеш-мобах та ін. Наприклад, одеська фотостудія створила еротичний календар для лідерів опозиції в стилі знаменитого календаря, створеного для В. Путіна студентками МДУ. Робота одеських фотографів дістали назву «Євромайдан: ну і що, що не разом?». На сторінках календаря поруч з портретами дівчат були поміщені написи на кшталт: «Я готова змінити владу», «Мені стільки ж, як і країні, і я така ж перспективна», «Ведіть мене до Європи», «Залишила хлопця тому, що його звать Вітя», «Беру Беркут на себе». Календар насичений політико-еротичними одкровеннями і пристрасними зізнаннями на адресу Арсенія, Віталія, Олега, Юрія. Творці календаря пояснювали, що дівчата хочуть висловити свою громадянську позицію з приводу того, що відбувається в країні, і підкреслити, що їхня відсутність на майдані не означає, що вони в стороні. Однак, позиція творців календаря не збігалася з позицією дівчат. Дівчата, фото яких були використані, не знали, що знімаються для політичної агітації. Фотосесія проводилася для одного із взуттєвих магазинів Одеси. Фотоагентство дозволу батьків на використання знімків не отримало. Батьки та модельне агентство подали до суду на фотоагентство. Мати однієї

¹ Майдан – это защита нашего права быть ЛЮДЬМИ! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odessa-daily.com.ua/news/odesskij-komitet-nacionalnogo-soprotivleniya-obracshenie-k-odessitam.html>

² Там само.

з дівчат зазначила, що публікація календаря – «брудна провокація влади»: «Дівчатка знімалися для реклами взуття, і замовлення цієї зйомки було дано модельному агентству. Фрази, опубліковані в календарі – провокація проти лідерів Євромайдану. Влада ще раз показала своє справжнє обличчя»¹.

Однак це були (як ми тепер розуміємо) просто невинні жарти порівняно з тим, що сталося у ніч на 30 листопада, коли «беркутівці» по-звірячому побили і розігнали мирних студентів на майдані Незалежності у Києві. Цей акт вандалізму не можна зрозуміти. Студенти, як і кияни у 1240 р., втікаючи від вандалів, знайшли прихисток у Михайлівському соборі. Власне, церква і священнослужителі усіх конфесій підтримували мирних протестувальників. Побиття студентів не залишило байдужою жодну людину. Мільйон киян та гостей міста вийшли на знак протесту на вулиці Києва. Подібні акції відбулися і у містах та селах України, а також у низці Європейських країн.

Під час зібрання в Одесі після розгрому Майдану в Києві одесити, солідаризуючись з усією Україною, продемонстрували свою українську ідентичність, розгорнули численні плакати, головним серед яких був великий банер із портретом Тараса Шевченка і словами його заповіту: «Поховайте та вставайте, Кайдани порвіте І вражою злою кров'ю Волю окропіте». На інших плакатах були написи: «Азаров, Янукович – нари будуть поруч», «Партія регіонів будує нову руїну», «Хто відповідь за побиття студентів?», ««Беркут» та «тітушки» – лице чинної влади». А дві наймолодші учасниці пікету прийшли з власноруч виготовленим плакатом, на якому, захищаючи своє майбутнє, висловили власну думку про Януковича: «Україну обікрав, на дітей руку підняв, шлях в Європу відібрав»².

Лідери місцевих опозиційних партій А. Маляс (ВО «Свобода»), С. Веселов (ВО «Батьківщина») та А. Юсов (Політична

¹ В Одессе создали эротический календарь в поддержку Евромайдана [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://obozrevatel.com/politics/36042-v-odesse-sozdali-eroticheskij-kalendar-v-podderzhku-evromajdana.htm>

² Горишвіт С. Служіть місцевій громаді, а не злочинній владі. 12.12.13 / С. Горишвіт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chasipodii.net/article/12676/>

партія «УДАР») закликали очільників області не ставати співучасниками злочинів збанкрутілих керівників держави. Замість привітання керівникам і депутатам облради з наступним Днем місцевого самоврядування, виступаючи звинуватили їх у зраді інтересів своїх виборців¹. Всупереч волі громади обласна рада на своїй позачерговій сесії схвалила звернення на підтримку В. Януковича і злочинних дій уряду М. Азарова. Це закономірно, адже керівництво міста і області та переважна більшість депутатів міських, районих і обласної рад були представниками партії влади. Тому вони на кошти платників податків щодня відсилали до Києва сотні проплачених мітингувальників та «тітушок». Свої дії, а також розгром наметового містечка одеського Євромайдану та побиття студентів у столиці вони виправдовували «необхідністю стабільності». І це абсолютно передбачувано, оскільки вони (тобто політики і керівники держави) в Україні не виконують закони, які ж самі ухвалюють для народу. Вони прийшли до влади не для того, щоб служити своїм виборцям, а щоб мати доступ до велетенського державного ресурсу. І сподіватися на те, що вони діятимуть інакше, жодних сподівань не було.

Учасники мітингу на Одеському Євромайдані одностайно схвалили звернення до голови обласної ради М. Тиндюка та депутатів Одеської обласної ради. У ньому чітко сформульовані головні вимоги ідентичні у всій Україні: підтримати домагання громадськості щодо арешту і притягнення до кримінальної відповідальності міністра внутрішніх справ В. Захарченка та всіх причетних до виконання злочинного наказу щодо кривавого розгону учасників Євромайдану; вимагати відставки уряду М. Азарова й В. Януковича з посади Президента за зраду національних інтересів України та віддання злочинного наказу про побиття учасників Євромайдану в м. Києві з подальшим притягненням його до кримінальної відповідальності; проведення одночасних дострокових президентських та парламентських виборів в Україні².

¹ Горицвіт С. Служить місцевій громаді, а не злочинній владі. 12.12.13 / С. Горицвіт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chasipodii.net/article/12676/>

² Там само.

Однак передати звернення громадськості так званим «слугам народу» виявилось досить складно. Двері обласної ради заблокували охоронці, виконуючи наказ нікого не пускати в приміщення. Лише після тривалих перемовин і ретельної перевірки документів міліціонери пропустили трьох керівників обласних організацій опозиційних партій, а перед журналістами двері зачинили. М. Тиндюк на зустріч з євромайданівцями не вийшов, доручивши одному зі своїх заступників прийняти звернення. Учасники пікету обклеїли входні двері своїми плакатами. І хоч серед них було чимало образливих висловів щодо Президента, правоохоронці цьому не перешкождали¹.

Дії одеських євромайданівців завжди відзначалися креативністю. Так, на знак протесту проти побиття студентів у Києві група одеських студентів перекрила Катерининську вулицю на розі з вулицею Єврейською, де міститься обласне управління міліції. Прихильники євроінтеграції, приєднавшись до всеукраїнської акції «Зупини країну», упродовж п'яти хвилин безперервно ходили пішохідним переходом, паралізуючи рух на цій магістралі у центрі міста. Учасники акції протесту тримали плакати з антиурядовими гаслами: «Перезавантаження влади. Час настав», «Свободу політв'язням! Усіх не залякати!»².

Події 30 листопада знайшли відтворення як у протестних акціях, так і в поетичному слові. Четверо друзів-одеситів записали гімн Євромайдану. Ідея належала лікарю-реабілітологу О. Яблонському. Вірші та музика народилися після перегляду відео, на якому «Беркут» розганяв Майдан. Пісню він присвятив усім українцям, незалежно від їхнього ставлення до євроінтеграції³. Цей гімн виконували на багатьох Майданах країни. Іншим креативним заходом був «Мовчазний протест» проти законопроекту з протидії екстремізму (№ 3718 від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ), який провели студенти-активісти Євромайдану 12 грудня на Тешиному мосту.

¹ Горишвіт С. Служить місцевій громаді, а не злочинній владі. 12.12.13/ С. Горишвіт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chasipodii.net/article/12676/>

² Там само.

³ В Одесі музиканти-аматори за ніч написали гімн Євромайдану. 06.12.13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.volyninfo.com/ukraine/244332-v-odesi-muzikanti-amatori-za-nich-napisali-gimn-ievromaydanu.html>

Одесити постійно демонстрували свою солідарність зі столичним Євромайданом, вірячи, що «разом ми переможемо».

Одеська влада робила спроби зібрати сили для організації масових заходів на захист влади. Упродовж перших двох тижнів існування одеського Євромайдану влада змогла лише раз зібрати своїх прихильників – під час проведення позачергової сесії обласної ради, де депутати влаштували «одобрямс». Незважаючи на заяви влади про призупинення євроінтеграції, місцеві її прихильники підняли на контрмайдані російський прапор.

Депутатський корпус Одеської міської ради налічував більшість «регіоналів», однак тільки з третього разу затвердив звернення про підтримку влади. Тривала сесія упродовж п'яти годин, причому, документ не обговорювався і не редагувався в залі. Щоб переконати «неслухняних депутатів», недостатньо було навіть особистої присутності на сесії народного депутата України Г. Труханова (ймовірно, присутність у будівлі мерії «тітушок» сприяла утвердженню документа). Представники громадськості зазначали, що наявність депутатів на сесії не відповідала кількості підписів під документами. Після закінчення сесії громадський діяч Л. Штекель заявив, що депутатів ніхто не уповноважував ухвалювати подібні рішення і міська рада має бути розпущена. Він ініціював збір підписів у Верховну Раду України для призначення в Одесі перевиборів депутатів.

«Інша» Одеса і далі постачала «контрреволюційний» майдан своїми людьми. Поїздка в столицю на мітинг на підтримку влади коштувала до 600 гривень. Щодня з Одеси виїжджало близько 300 осіб. Увечері зі столиці одесити поверталися додому¹. Прихильники Євромайдану намагалися чинити опір і не давати можливості владі відправляти людей до Києва для участі в Антимайдані. За інформацією прес-служби «Євромайдан-Одеса», «регулярно на мітинги Партії регіонів до столиці з Одеси відправлялося кілька автобусів». Так, 13 грудня із Одеси, зі станції «Одеса-Головна», відправилися до Києва три додаткові поїзди зі студентами та викладачами Національного університету

¹ Фактор Євромайдану 8.12.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.0352.ua/news/433862>

«Одеська юридична академія» і Міжнародного гуманітарного університету для участі в провладних мітингах.

При цьому у деяких студентів юридичної академії у відомостях уже стояли позначки, що означали – «не склали іспити». На факультеті адвокатури декан зібрав старост і сказав, щоб усі студенти їхали на «Антимайдан», оплата 300 грн на день, ночівля у філіалі. Таке саме відбувалося на інших факультетах Національного університету «Одеська юридична академія». Керівництво Національного університету «Одеська юридична академія» не заперечувало щодо відправки до Києва студентів і викладачів. «Ми нікому не забороняємо висловлювати свої політичні переконання, ані викладачам, ані студентам. Головне – не на шкоду навчальному процесу»¹.

Активісти одеського Євромайдану на залізничному вокзалі зустрічали пасажирів додаткового поїзда № 534, який привіз людей, які повернулися з Антимайдану. Це було «тепле» привітання від прихильників євроінтеграції.

Здійснювали активісти Євромайдану й інші акції. Зокрема, перешкоджали солдатам виїхати до Києва на придушення протестів і блокували будівлю управління внутрішніх військ на вулиці Промисловій. Вдень блокада продовжилася. У міліції спростовували факти і стверджували, що адмінбудівлю ніхто не блокував, а солдати нікуди не збиралися². На допомогу активістам Євромайдану прийшли і матері, які заявили, що «Ми, матері Одеси, звертаємося до Вас з вимогою – не відправляти солдатів-строковиків з одеських частин до Києва для розгону мітингувальників. Наші діти не повинні бути «м'ясом» на вулиці Грушевського та майдані Незалежності».

«Ми, Матері, закликаємо всіх, хто залишився з влади в місті, не відправляти хлопців! Вони виступили одностайно проти антинародної війни, яку зараз намагаються розв'язати»³. Навіть

¹ З Одеси виїхали три поїзди зі студентами для участі в провладних мітингах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/863342-z-odesi-vijihali-tri-pojizdi-zi-studentami-dlya-uchasti-v-provkladnih-mitingah.html>

² Одеський Євромайдан не пускає солдат в Київ – міліція все отрицає [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

³ Обращение матерей Одессы к одесским властям [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odessa-daily.com.ua/news/evromajdan-odessa-plan-dejstvija-obracshenie-materej-odessy-k-odesskim-vlastyam.html>

у зверненні матерів чітко простежується дихотомія «Ми» – «Вони»: «Панове, у вас теж є діти. І ви хочете для них мирного життя і хороших умов. Ми хочемо того ж самого. Всі ми – люди. Ми повинні розуміти один одного і прислухатися один до одного. Тож не забувайте це – не виконуйте зараз звірчих наказів, що надходять Вам з Києва. Ми маємо право на гідне життя для нас і наших дітей»¹. Люди, які представляють різні політичні та громадські спектри думок, зійшлися в одному: заборона мирних зібрань – антиконституційний шлях у нікуди! Отже, Майдан і Антимайдан – це символи різних життєвих позицій, це дві різні ідентичності.

Мітинг 15 грудня 2013 р., на який прийшло близько 400 чоловік, відбувся за принципом вільного мікрофона, без партійної символіки. Багато присутніх накинули на плечі прапори Європейського Союзу і України. Також активісти «Євромайдан-Одеса» роздавали людям прапорці (маленькі копії) Євросоюзу і України. Багато хто прийшов підтримати Народне віче в Києві з маленькими дітьми. Маніфестанти читали вірші і співали, скандували: «Банду геть!», «Януковича під арешт!». Вони тримали плакати: «Символ майдану – наша Руслана! Це і полум'я, і Жанна д'Арк. Де ваші символи? Хто ваші лідери? У чому ваші цінності, Антимайдан?», «Євросоюз – народу – одеситам!» тощо. Також під час акції люди заспівали гімн одеського Євромайдану, написаний колишніми гравцями КВК. Це – ремейк на пісню «Прогулянка по Одесі» групи «Бастіон» І. Ганькевича. Було знято кліп – співають (а нерідко просто говорять) текст телеведучі, блогери, артисти, журналісти, студенти, режисери, лікарі, шоумени, юристи, архітектори, редактори, школярі, рекламисти, електрики, телеоператори, шахісти, географи, вчителі, домогосподарки... Загалом, пісня звучить російською, але під кінець – українською. Вимоги і бажання співаків – такі самі, як і в інших подібних композиціях. Навіть тим, що мешканці окремого міста завжди ідентифікують себе з усією державою. Одесити теж запевняють: «Дай соседу руку – только так победим! Украину и Одессу мы не сдадим!» А от вже запевнення

¹ Обращение матерей Одессы к одесским властям [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odessa-daily.com.ua/news/evromajdan-odessa-plan-dejstvii-obracshenie-materej-odessy-k-odesskim-vlastyam.html>

українською: «Діти і онуки, обіцяємо вам: Україна – це Європа! Переможе Майдан!». Тож нехай так і буде¹.

Активісти Євромайдану в Одесі на знак солідарності з мітингувальниками в Києві прикрасили «революційними» плакатами головну ялинку на Думській площі. Під час прикрашення люди скандували «Слава Україні – Героям слава!», «Банду на ялинку», «Януковича на ялинку», «Азоров, уходи». А після того, як закінчили чіпляти плакати на каркас ялинки, люди водили навколо неї хороводи і скандували: «Одеса – це Європа», «Україна – це Європа»².

Учасники одеського Євромайдану на 35-й день протестів провели акцію на Потьомкінських сходах – люди вишикувалися в слова «Ми є» і запалили бенгальські вогні, а нижче на шаблях розтягнули 12-метровий прапор України. Акція була організована з метою привернути увагу ЗМІ і показати іншим регіонам країни, що в Одесі люди також збираються на Євромайдан³.

29 грудня 2013 р. на одеському Євромайдані відбувся інцидент з представниками ВО «Свобода». Наступного дня учасники одеського Євромайдану схвалили відкрите звернення до голови Всеукраїнського об'єднання «Свобода» О. Тягнибока⁴. Активісти ВО «Свобода» прийшли на мітинг та, порушуючи всі домовленості, розгорнули п'ять партійних прапорів. Це стало шоком для всієї громади. Частина мітингувальників мала намір силою примусити «свободівців» згорнути партійну символіку. Лише зусиллями організаторів вдалося залагодити конфлікт та уникнути силового протистояння. Важливо, що йшлося про силове протистояння в центрі Одеси між своїми ж – однопдумцями, колегами, українцями.

¹ Хіти Євромайдану: варіанти альтернативного гімну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studway.com.ua/texts/top/308-khity-yevromaidanu-varianty-alternatyvnoho-himnu>

² Одесский Евромайдан нарядил елку карикатурами на власть [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.liga.net/video/politics/946129-odesskiy-evromaydan_naryadil_sebe_podobayushchuyu_elku.htm

³ На одесском Евромайдане создали надпись «Ми є» из бенгальских огней и спели гимн Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://society.lb.ua/position/2013/12/27/250300_odesskom-evromaydane_sdelali.html

⁴ Одесский Евромайдан просит Олега Тягнибока «приборкати» местных свободовцев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://allnews.od.ua/?news=204300>

Інцидент відстежували вітчизняні ЗМІ та представники правоохоронних органів. Одеська громада розцінила витівку місцевих «свободівців» як провокацію, більш того, як наругу над патріотичними почуттями одеситів, як чергову спробу поділу, розколу, ослаблення українців. Поділу, якого так прагнула тодішня влада. А українська громада Одеси ці злодійські зусилля гостро відчувала¹. Цей демарш місцевого ВО «Свобода» був нічим іншим, як дріб'язковою спробою в черговий раз пропіаритися на патріотичних почуттях одеситів – щирих патріотів України. Громада Євромайдану констатувала: «Ми робимо одну спільну справу – ми змінюємо Україну! Ми змінюємо, насамперед, свідомість людей: вчимо їх бути гідними своїх великих предків, жити за законами та правилами, встановленими громадою». Учасники одеського Євромайдану усвідомлювали, що вони є носіями священної місії – місії змінити Україну, і намагалися бути взірцем для своїх співгромадян. Тому шкідливим та небезпечним для одеського Майдану був поділ за партійною належністю. Громадою це розцінювалося як спроба розколу та зрада². Одеська громада Майдану закликала лідера партії приборкати одеське ВО «Свобода», утримати його від шкідливих, провокативних дій та навчити поважати українців Одеси – гідних громадян України. Власне, інцидент спричинила партійна символіка, яка була заборонена з самого початку діяльності Євромайдану. Одеський інцидент не був поодиноким, не одноразово на київських віче теж підіймалася партійна символіка ВО «Свобода».

Доречним буде зазначити про мирний характер зібрань Одеситів на Майдані розважали як могли. Біля пам'ятника Дюку майже щовечора гриміли рок-концерти, вдень – мітинги, пікети, суботники або депутатський прийом! На Євромайдані в Одесі святкували Хануку, Новий рік, Різдво, закликали до відповіді прокуратуру за загибель «Титаніка», проводили флеш-моби, а також показали податковій «останній аргумент» – труси³ (таким

¹ Одесский Евромайдан просит Олега Тягнибока «приборкати»...

² Там само.

³ На одесском Евромайдане в день съедают по три кило сухарей и обыгрывают киевлян в шахматы [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/regions/odessa/na-odesskom-evromaydane-v-den-sedayut-po-tri-kilo-suharey-i-obygruyayut-kiyvlyan-v-shahmaty-488181.html>

чином, активісти одеського Євромайдану висловили протест проти тиску на підприємців з боку Міністерства доходів і зборів. 9 січня 2014 р. вони прикрасили паркан управління внутрішньої безпеки відомства... нижньою білизною)¹. Креативність одеситів не вичерпувалася.

В Одесі відбулася нарада за участю віце-прем'єр-міністра з гуманітарних питань К. Грищенка. Перед початком наради відбувся пікет представників опозиції і активістів одеського Євромайдану. Вони принесли до будівлі плакат з досить красномовною цитатою самого віце-прем'єра щодо євроінтеграції: «Європейська інтеграція – загальнонаціональна ідея, яку підтримує більшість населення України і провідні політичні сили»². Представники одеського Євромайдану звернулися до К. Грищенка зі зверненням, в якому, зокрема, зазначалося, що «Ви, як кадровий дипломат і прибічник європейського курсу розвитку України, ще зовсім нещодавно закликали народ і політиків об'єднатися під одним загальним гаслом «Україна – це Європа»³. У Зверненні йшлося і про сумнозвісні закони від 16 січня 2014 р. Зокрема, зазначалося: «Цей документ не повинен набрати чинності! Зазіхання на права і свободи громадян, порушення засадничих норм Конституції, знищення свободи слова, громадського сектору – це заколот купки можновладців проти держави Україна»⁴. Висловлювалася впевненість, що така узурпація призведе до повалення злочинної влади, тому що вільних і свідомих українців у нашій державі набагато більше, ніж 239 спільників злочину»⁵. Прийняття законів спровокувало в Одесі появу такого сумного

¹ Учасники одеського Євромайдана отдали налоговикам трусy [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://odessa-daily.com.ua/news/uchastniki-odesskogo-evromajdana-otdali-nalogovikam-trusy.html>

² В Одесской областной государственной администрации проходит совещание с участием вице-премьера Константина Грищенко [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://odessa-daily.com.ua/news/v-odesse-oppoziciya-paromnila-vice-premeru-o-evrointegracii.html>

³ Віце-прем'єр-міністру України плану Грищенку К. І. ЗВЕРНЕННЯ [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://odessa-daily.com.ua/news/pismo-odesskogo-evromajdana-gricshenko.html>

⁴ Там само.

⁵ Там само.

жарту: «З метою зміцнення демократії проводиться подальше обмеження прав і свобод. Врешті-решт, демократія стане непорушною... Ні пульсу, ні дихання»¹.

Досить критично проти законів виступили одеські журналісти. У Зверненні представників ЗМІ в Одесі зазначалося: «Ми будемо позбавлені професії, наші читачі, слухачі та глядачі – позбавлені інформації, а країна опиниться у прірві беззаконня і свавілля. З моменту набрання цим законом чинності в країні будуть неможливі ані вільні вибори, ані будь-яка форма реальної участі громадян в управлінні країною. Цей закон у наших умовах – смерть громадянському суспільству»². Журналісти на чолі з Л. Штекелем біля будівлі обласної адміністрації організували акцію протесту проти прийнятого Верховною Радою України Закону про наклеп³. Заступник голови облдержадміністрації запропонував представникам пікету пройти до свого кабінету. Очільник обласної влади, вислухавши думку представників журналістів та громадськості Одеси, прийняв заяву, підписану пікетниками, і пообіцяв передати її до Києва.

На знак протесту проти голосування за Державний бюджет України руками невеликою групою депутатів-регіоналів 19 січня одесити пройшлися центральними вулицями міста, щоб запропонувати всім спосіб боротьби з беззаконням регіоналів: «БОЙКОТ ПР – не купувати товари та послуги фірм, які належать ПР». Одесити і далі організовували креативні заходи.

Київ та Одеса провели незвичайний шаховий матч. Команди міст зіграли по Інтернету консультаційну партію на підтримку Євромайдану. 20 січня, за день до трагічних подій на вулиці Грушевського, на запрошення адвоката В. Сокалюка в його адвокатській конторі відбувся шаховий бліц-турнір, у якому взяли участь активісти одеського Євромайдану. Серед них – чемпіон України з шахів 1996 р., міжнародний гросмейстер М. Голубев, чемпіон Європи, міжнародний гросмейстер Ю. Дроздовський, міжнародні

¹ Віце-прем'єр-міністру України пану Грищенку...

² Протестующих против цензуры одесских журналистов принял зам. губернатора Одессы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://newsme.com.ua/ukraine/2342295/>

³ Там само.

гросмейстери М. Легкий та А. Сумець, майстри ФІДЕ Г. Содоль та І. Юрковський (ведучий телепрограми «Школа чемпіонів»), кандидати у майстри спорту І. Кисельов (журналіст, телеведучий ТРК «Круг»), Ю. Костіна (автор книги «Шахи для малюків»), Д. Костін та П. Макаров, організатор турніру – першорозрядник В. Сокалюк та його колега – адвокат Д. Пономаренко. Судив турнір міжнародний арбітр В. Довженко.

За умовами змагання, у складі кожної з команд було чотири шахісти. Вони мали право вибирати хід у партії спільним рішенням або довіряти право ходу одному з гравців у довільній черговості. Місцем гри в Одесі була визначена вул. Преображенська, 45 (офіс обласної організації ВО «Батьківщина», а Києві – майдан Незалежності¹. В офісі відбулася виставка політичних плакатів, на яких можна було прочитати: «Регіони», за цими правилами грати неможливо!», «А пішаки-то закінчуються, – з сумом подумав чорний король»; «Євромайдан – важка партія, зроби свій хід!», «Ми – Європа. Одеса – місто майстрів та гросмейстерів». Під час турніру відбулося обговорення політичних подій у Києві, ставлення до яких у всіх без винятку учасників було однакове, і його можна висловити так: як і в шахах, так і в державі влада зобов'язана грати зі своїм народом за правилами. А правила ці – Конституція України, в якій зафіксовані основні права та свободи громадян, що зараз часто грубо порушуються владою².

Партія була символічною, але протікала дуже напружено. Спочатку у Києва була перевага, але після тривалої боротьби одесити здобули перемогу. Метою заходу було не досягнення шахових результатів, а наголошення на тому, що майданівці – це не тільки ті, хто перебуває у безпосередньому силовому протистоянні з «Беркутом», як дехто хоче подати. Майданівці – це й інтелектуали, які, аналізуючи складну політичну ситуацію, розуміють, що іншого шляху в Україні, крім європейського, до демократичних цінностей немає.

Одеська філія МО «Остання барикада» та ГО «Інтелектуальний форум» підтримували всеукраїнську акцію до Дня Соборності.

¹ Шахматний матч Київ – Одеса в піддержку Євромайдана! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odessa-daily.com.ua/news/hod-v-evropu.html>

² Сокіл О. Зроби свій хід / О. Сокіл // Чорноморські новини. – 2014. – 25 січня.

Молодь, як завжди, винахідлива та креативна, а отже, щоразу придумувала нові яскраві акції. На Потьомкінських сходах пройшов флеш-моб, у межах якого відбулося єднання синього і жовтого кольорів українського прапора. Жодної політичної чи партійної символіки не було, адже День Соборності – об'єднує всіх українців¹. У День Соборності одесити закликали небайдужих громадян взяти участь у «каструльному» протесті, мотивуючи, що «Наші каструлі буде чутно і тим, кого ув'язнили за щирі переконання, і тим, хто досі не може або боїться вийти на вулицю та боронити свої права»². Організатори акції зазначили: «А взагалі-то, кінцева мета акції – це не грюкати у каструлі, а подолали свій страх. У такий нехитрий та веселий спосіб разом із сусідами це завжди простіше»³.

Натомість, на мітингу на підтримку влади, який пройшов 22 січня перед будівлею обласної адміністрації, вперше активно проявилися місцеві так звані «тітушки» – молоді люди спортивної статури, що відрізнялися агресивністю*. Влада почала використовувати також креативні ходи. Зокрема, 23 січня невідомі вибірково розіслали одеситам СМС про те, що активісти Євромайдану «штурмуватимуть мерію від Дюка в 18.00». Безумовно, ні про який штурм не йшлося.

За прикладом столичних активістів одесити організували свій «Автомайдан». Кілька десятків автомобілів з прапорами Європейського Союзу та України проїхалися центральними дорогами Одеси. 25 січня 2014 р. одеські автомайданівці пікетували маєтки народних депутатів – регіоналів Ю. Крука та С. Ківалова, які 16 січня голосували за пакет скандальних законів.

¹ Жовто-сині Потьомкінські сходи // Чорноморські новини. – 2014. – 18 січня.

² Каструльний протест // Чорноморські новини. – 2014. – 18 січня.

³ Там само.

* Нічого нового в тому, що влада використовує такі загони, немає. Як відомо, під час революції 1904–1905 рр. у Російській імперії були створені подібного роду загони, і називалися вони «чорною сотнею». Спортсменів тоді було мало, а тому у них активно залучали двірників, м'ясників, прикажчиків та інших непролетарських елементів. Закінчилося це дуже сумно для тодішньої влади. Революційні рухи від таких методів боротьби тільки міцніли. А ось «чорносотенці», користуючись заступництвом влади, перейшли до звичайного бандитизму. І тодішня влада отримала ще один головний біль – що робити з виплеканими нею ж «захисниками»? (Владимирський О. І у нас є «тітушки» / О. Владимирський // Чорноморські новини. – 2014. – 23 січня).

23 січня 2014 р. був спалений, разом з ще двома, автомобіль одного з лідерів одеського Євромайдану О. Остапенка. Коментуючи цю подію, він зазначив: «У мирному місті Одесі проти активістів розв'язана війна. Вчорашні наскоки «тітушок» під час проведення мітингу «Ми проти диктатури» біля ОДА, блокування наших автобусів, що везуть медикаменти на Майдан у Київ, і ось тепер спалені машини – все це говорить про те, що лінія фронту вже в Одесі. Влада взяла поганий приклад з Києва, Харкова та інших міст України і першою розв'язала бойові дії в нашому місті»¹. Зазначимо, що ще 21 грудня підпалили машину Є. Буркута, який на своєму 8-місному Fiat возив людей на київський Майдан упродовж усього місяця, позмінно. Сам чергував, потім забирав людей, повертався в Арциз, збирав знову і їхав у Київ². Тоді було перше знищення автомобіля.

Активісти одеського Євромайдану вирішили звернутися до представників місцевої влади – до голови Одеської обласної адміністрації М. Скорика та в. о. мера міста О. Бриндака, вимагаючи від місцевої та регіональної влади Одеси негайних і конкретних дій з ретельного розслідування варварського спалення автомобілів активістів одеського Євромайдану О. Остапенка та А. Степанишина. Вони також вимагали особливо ретельної перевірки опублікованих в Інтернеті повідомлень про ймовірну причетність до організації злочину працівників силових структур.

Протести, які мали в Одесі незмінно мирний характер, набрали ще більшого розмаху після інформації про жертви «Беркута», які загинули 22 січня. Учасники одеського Євромайдану рекомендували одеській владі всіх рівнів витримувати лінію на збереження громадянського миру в Одесі і виключити будь-які силові і репресивні акції щодо активістів Майдану³. Прес-служба одеського Євромайдану поширила заяву, звернену до одеського губер-

¹ В Одессе сожгли автомобиль лидера местного Евромайдана [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/politics/875494-v-odessa-sojgli-avtomobil-lidera-mestnogo-evromaydana.html>

² Активисту, который перевозил людей на Евромайдан, сожгли автомобиль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://censor.net.ua/photo_news/264477/aktivistu_kotoryyi_perevozil_lyudeyi_na_evromaydan_sojgli_avtomobil_fotoreportaj

³ Одесский евромайдан обратился к Бриндаку и Скорика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reporter.com.ua/news/44v447/>

натора М. Скорика, з вимогою не допустити громадянського зіткнення в Одесі. У Зверненні чітко простежуються ідентичність учасників одеського Євромайдану: «Ми, активісти Євромайдану», «мирні громадяни – прихильники євроінтеграції України і змін у суспільстві», «люди, які виступають проти корупції та приниження у всіх гілках влади», «ми проти громадянських зіткнень в Україні». Наголошувалося, що «протест має мирний характер», «ніяких «штурмів» державних установ прихильники Євромайдану в Одесі ніколи не планували і не розглядали»¹. Ідентифікуючи ситуацію в Україні, майданівці зазначали: «Зараз у країні є тільки один конфлікт – це конфлікт влади і народу, а не цивільних людей з цивільними людьми» і наголошували: «Ви отримали наказ розв'язати в Одесі «бійню» між прихильниками ПР і прихильниками Євромайдану». Учасники закликали: «Україна – країна єдина і неподільна. Одеса – мирне місто, яке звикло торгувати, а не воювати! Не піддавайтеся на провокації, які виходять із Києва, від прихильників агонізуючої влади. Перестаньте вести боротьбу з народом Одеси!»².

26 січня 2014 р. одеський Євромайдан зібрав близько 1 тисячі осіб. Мітингувальники були з прапорами Європейського Союзу і Державними прапорами України. Серед тих, хто прийшов на мітинг, було багато подружніх пар з маленькими дітьми. Виступаючі висловили підтримку столичному Майдану і заявили, що Одеса категорично проти розколу країни³. Учасники віча від імені членів територіальних громад Одеської області висловилися за створення Одеської народної ради як представницького органу мешканців Одеської області із захисту Конституції України. Одеська народна рада – це об'єднання депутатів місцевих рад від опозиційних партій (ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», «УДАР Віталія Кличка», ПП «Фронт Змін») та позафракційних, громадських і політичних активістів, які стояли на засадах захисту Конституції України, державного ладу, демократії та виступали проти узурпації влади режимом В. Януковича.

¹ Одесский евромайдан обратился к Брындаку и Скорикау.

² Там само.

³ Євромайдан в Одессе: люди пришли с маленькими детьми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://censor.net.ua/n268150>

Одеська народна рада звернулися до членів територіальних громад Одеської області з ініціативою щодо створення місцевих Народних рад як об'єднань опозиційних до режиму В. Януковича депутатів місцевих рад та активних громадян України, як представницького органу членів територіальних громад, що покликані відновити конституційний лад та правопорядок в Україні¹.

Громадянська активність одеситів вражала: активісти одеського Євромайдану вирішили надати допомогу місту у розчищенні тротуарів від снігу, вважаючи, що комунальні служби Південної Пальміри не повною мірою справляються зі своїми обов'язками. Представники одеських ЗМІ вийшли на повторний мітинг проти Закону про наклеп. Журналісти вимагали, щоб врахували їхню позицію щодо скасування «драконівського» закону, який порушує свободу слова, і донесли її до одеських депутатів і керівництва країни.

Свою громадянську позицію висловили і медичні працівники, які стверджували, що «ми є громадянами нашої країни, і нас також хвилюють ті події, які відбуваються сьогодні в державі», і «нас, як медиків, турбує здоров'я людей – будь-яка ескаляція насильства призводить до болю, страждань, смерті»². Разом з тим, вони своїх співгромадян ідентифікували як таких, які «завжди відрізнялися оптимістичністю, терпимістю, взаєморозумінням і толерантністю, незалежно від національності, релігії, політичних переконань» і закликали усіх співгромадян «бути розсудливими, толерантними у ставленні один до одного». Наголошували на тому, що «найдорожче, що у нас є, – це здоров'я і життя, і ніхто не має права ризикувати ними заради чийось політичних інтересів»³.

У Зверненні освітян зазначалося: «Ми, освітяни, люди мирної професії, ті, хто несе велику апостольську місію і вчить українську націю», «ми не маємо права залишатися осторонь цих подій і робити вигляд байдужих». Ідентифікуючи Одещину, освітяни

¹ На захист Конституції, прав людини і громадянина // Чорноморські новини. – 2014. – 1 лютого.

² Будьмо розсудливими, толерантними. Звернення медиків Одещини // Чорноморські новини. – 2014. – 6 лютого.

³ Будьмо розсудливими, толерантними. Звернення медиків Одещини // Чорноморські новини. – 2014. – 6 лютого.

стверджували, що вона «завжди була, є і має бути краєм спокою та рівноваги, зваженості рішень, краєм доброти та справедливого ставлення до людей». Вони закликали всіх педагогів України, всю українську громаду об'єднатися в єдиному бажанні захистити інтереси майбутнього покоління та зберегти соборність держави¹.

Одеса відзначилася тим, що стала містом, де барикади будував не Майдан, а влада². 28 січня входи до Одеської обласної державної адміністрації перекрили бетонними блоками, а вікна – меблями та дерев'яними щитами на випадок можливого штурму³. Суто одеськи відреагували активісти Євромайдану на нагнітання атмосфери страху керівництвом міста та області, яке залякувало городян розповідями про підготовку штурмів міської ради та обласної державної адміністрації. 13 лютого перед початком сесії міської ради одеські євромайданівці провели акцію «У страху очі великі», влаштувавши, нарешті, так давно очікуваний владою «штурм». Командував цією «військовою» операцією активіст одеського Євромайдану О. Губський, який постав в образі офіцера генштабу Австро-Угорської імперії Отто фон Ефа. Цей образ він обрав виходячи з того, що, на думку українофобів, саме австрійський генштаб у 1914 р. придумав Україну та українську мову, щоб розвалити Російську імперію. Він пояснив, що з огляду на серйозність оборонних заходів, до яких вдається влада, євромайданівці вирішили штурмувати мерію з допомогою «танків та авіації». Літаки і танки, природно, були закуплені на гроші Держдепартаменту США та Пентагону, а замовниками штурму, звичайно ж, виступили Євросоюз і НАТО⁴. Іграшкові танки, літаки і вертольоти змогли, здолавши захисні редути, вийти на «оперативний простір» на сходах мерії. Батарейки «підвели» і не дозволили здійснити задумане. «Бронетехніка та авіація» зупинилися, і «мерія встояла!» Тож міські та обласні начальники могли заспокоїтися, а заодно

¹ Єднаймося в ім'я майбутнього. Звернення освітян Одещини до батьківських громад // Чорноморські новини. – 2014. – 6 лютого.

² Дзеркало тижня. – 2013. – 15 лютого.

³ Входи в Одеску ОДА перекрили бетонними блоками, а вікна – меблями та дерев'яними щитами [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/politics/_vhodi-v-odesku-oda-perekрили-betonnimi-blokami-a-vikna-meblyami-ta-derev-yanimi-538900

⁴ Чорноморські новини. – 2014. – 15 лютого.

дати спокій і всім жителям Одещини¹. Якщо євромайданівці влаштували імітацію штурму іграшковою зброєю, то влада використовувала справжню.

На сесію Одеської міської ради депутат, керівник депутатської фракції «Фронт Змін» О. Остапенко вніс пропозицію назвати «Європейською» площу, у якої просто раніше взагалі не було назви². Його ініціативу також підтримали депутат обласної ради (ВО «Батьківщина») С. Веселов, депутат міської ради від Партії «РОДИНА» Г. Селянин та депутат обласної ради від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ М. Шмушкович³. Депутати міської ради не підтримали цю ініціативу, обґрунтувавши своє рішення тим, що не варто порушувати цілісність Приморського бульвару, який являє собою єдиний архітектурний ансамбль⁴.

Активісти Майдану і далі дивували. 9 лютого 2014 р. відбувся третій марш одеського Євромайдану. Цього разу активісти вирішили назвати свою акцію «Марш западенців». На мітинг зібралося близько 400 людей. Підтримати одеський Євромайдан і приєднатися до майбутнього маршу приїхали громадські працівники з області, а також справжній гуцул з трембітою⁵. Маршем пройшли небайдужі одесити, які переконані, що Одеса – європейське місто. «Влада і провладні ЗМІ називають нас, корінних одеситів, «понаехавшими западенцями». Ну що ж, хай буде так, нехай ми будемо для них «западенцями», як і засновники нашого міста – Рішельє, Ланжерон, де Рибас, де Волан»⁶. Перед початком «Маршу западенців», організатори розгорнули плакат, який свідчив, що Південну Пальміру заснували «панаехавшие западэнцы», а саме –

¹ Чорноморські новини. – 2014. – 15 лютого.

² В Одесі площу біля Дюка пропонують назвати «Європейською» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.unian.ua/society/856323-u-odesi-ploschu-bilya-dyuka-proponuyut-nazvati-evropeyskoyu.html>

³ Там само.

⁴ В Одесі депутати відмовилися присвоїти площі назву «Європейська» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://nahnews.com.ua/v-odesi-deputati-vidmovilisya-prisvo%D1%97ti-ploshhi-nazvu-yevropejska/>

⁵ Одесити назвали себе «западенцями» та «європейцями» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://intvua.com/news/80057-odesiti-nazvali-sebezapadencyami-ta-yevropeycyami-foto.html>

⁶ Марш Євромайдана в Одесі: «Одесса – не Россия! Зэка – геть!» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://censor.net.ua/v270093>

герцог А. Е. де Рішельє, Ланжерон, Х. де Рибас і Ф. де Волан. Одесити, скандуючи «Одна, єдина, велика Україна!», «Ми з вами!», «Одеса, вставай!», «Пшонку – на тушонку!». Перед будівлями головного управління МВС та прокуратури Одеси спалили портрети Захарченка¹.

Учасники маршу схвалили маніфест, у якому зазначалося: «Список «западєнців», які зробили зі шматочка степу над морем квітуче, яскраве, ошатне, багате місто, зашкалює... Це знамениті архітектори – Влодек, Боффо, Бернардацці, Торрічеллі, Коклен. Австрієць Фердинанд Фельнер і німець Герман Гельмер зробили наш Оперний театр таким, яким ми його знаємо й любимо. Це місто стало багатим завдяки «западєнцям» – купцям Анатру, Ралі та Родоконакі. Археолог Бларамберг, письменник Олеша, поет Міцкевич, декабрист Поджіо – це місто «страждало» від навали «западєнців» із моменту свого народження! Одеса – місто «западєнців». Ми підтверджуємо це нашим сьогоднішнім маршем. Ми постійно «прибуваємо» сюди, до Одеси, щоб покращувати й прикрашати це місто, а нас звинувачують у «фашизмі». Але знайте, це ми, западєнці, Одесу не здамо! Ми, активісти Євромайдану. Одеса – западєнське місто. Одеса – це Європа. Слава Україні!»². Ідея проведення акції саме з такою назвою дійсно була надзвичайно вдалою для одеситів.

Щоправда, не «западєнці» стали причиною протистояння членів міської громади Одеси, а політичні погляди і переконання. Водій і пасажирки автобуса на маршруті № 168 дружно «попросили» з транспорту активістку Євромайдану через значок з відповідною символікою на куртці. Коли активістка сідала в автобус, водій зробив їй зауваження з приводу її значка. У відповідь євромайданівка висловила йому протест. Водій попросив її вийти. Коли вона відмовилася, до суперечки приєднались усі пасажирки автобуса. Люди зажадали від неї вибачення. А коли вона відмовилася – виштовхали активістку на вулицю і розповіли, що вони думають і про неї особисто, і про нацистські

¹ Одесити назвали себе «западєнцями» та «європейцями» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intvua.com/news/80057-odesiti-nazvali-sebezapadencyami-ta-yevropeyami-foto.html>

² Сибір В. «Одеса – це Європа» Жителі південного міста показали своїх ушавлєних «западєнців» / В. Сибір // День. – 2014. – 11 лютого.

прояви на Євромайдані¹. На жаль, такі прояви не поодинокі, адже не усі члени міської громади Одеси поділяли євроінтеграційні погляди, частина з них далі залишалася прихильниками корупційної влади. Одеська влада знову заявила про себе, попередивши всі без винятку бізнес-центри і готелі не надавати майданчики для проведення другого Всеукраїнського форуму Євромайданів*. Власники кількох орендованих залів в останній момент відмовили організаторам.

Незважаючи на відмову, 15–16 лютого в Одесі відбувся форум, в якому взяли участь 66 делегатів і 11 спостерігачів. У мітингу, який пройшов після «Маршу регіонів», серед учасників були делегати, гості та спостерігачі другого Всеукраїнського форуму Євромайданів і жителі Одеси, які пройшли колоною центральними вулицями міста з 500-метровим прапором України. Делегатів форуму розмістили у своїх квартирах одесити. На одеських кухнях, в одеських комунальних квартирах тривав Євромайдан. Одеса на ці два дні стала столицею не тільки гумору, не тільки морською столицею, а й столицею Євромайдану цілої України². Делегат від Харкова зазначила, що «якщо Київ – серце України, Львів – душа, то Одеса – це права півкуля мозку, а Харків – ліва»³.

19 лютого 2014 р. близько сотні молодиків із так званих «загонів самооборони», які склалися з активістів організацій «Молодіжна єдність», «Слов'янська єдність» і «Цивільний альянс» (останні дві – ультраправі), напали на євромайданівців, які мітингували перед будівлею обласної державної адміністрації. Міліції вдалося стримати натиск озброєних битами бойовиків, вставши живим щитом між ними і мітингувальниками. Розлючені «тітушки» спрямували свій гнів на співробітників ЗМІ. Один із

¹ Прості українці починають «гоніння» на євромайданівців. 15.02.14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://transkarpatia.net/ukraine/28138-prost-ukrayinc-pochinayut-gonnyu-na-eyvromaydanvcv.html>

* Перший Всеукраїнський форум Євромайданів відбувся в Харкові 11–12 січня.

² В Одесі під час масового мітингу прийнято маніфест «Маршу регіонів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/884906-v-odesi-pid-chas-masovogo-mitingu-priynyato-manifest-marshu-regioniv.html>

³ Там само.

нападників вибив камеру з рук кореспондента «Думської», який вів пряму відеотрансляцію. Журналіст не постраждав. Були побиті кореспонденти «5-го каналу», «Нового», «Нової Одеси» і «Комсомольської правди». Також бойовики знищили мотоцикл з українським прапором, що належав одному з євромайданівців. У цей день постраждав пастор А. Гамбург – настоятель лютеранського храму Апостола Павла, глава української групи «Примирення» та член міжнародної групи «Примирення Церков і народів Європи». Напад відбувся під час мирної демонстрації одеських активістів, які вийшли висловити свій протест проти кривавих подій 18 лютого у Києві. Керівники католицьких, протестантських і православних громад міста висловили рішучий осуд за напад на священнослужителя. На думку служителів, якщо представники влади, що перебували там, не в змозі були запобігти побоїщу, то це означало одне з двох. Або вони бездіяльно потурали бандитським елементам і тим самим самі ставали на бік бандитів, а отже, втрачали свою легітимність. Або не в змозі контролювати сплески бандитизму на вулицях, а отже, повинні розписатися у своїй неспроможності і передати владу тим, хто здатний вгамувати бандитів¹. Духовна рада християн Одеси та Одеської області та група «Примирення» закликали всіх одеситів до посиленої молитви і посту, за повернення миру в Україну і наголосили на тому, що залишатися байдужим сьогодні злочинно. Байдужість – страшний гріх! «Не робіть вигляд, що вас не стосується те, що відбувається. Воно торкнулося вже кожного. Не спить, моліться і тверезо дивіться на ситуацію»².

Не залишився байдужим до кривавих подій у Києві голова Одеської обласної державної адміністрації М. Скорик. 20 лютого він звернувся до одеситів і жителів області: «Одеса абсолютно інше місто, рідне для нас з вами, і ми повинні зробити все, щоб зберегти його таким. «Одеса для одеситів» – це не просто гасло, для нас дуже важливо зберегти наше місто таким, як воно є, зберегти нашу країну, яку зараз, на жаль, рвуть на частини, а

¹ В Одесі від нападу «тітушок» постраждав лютеранський пастор Андрій Гамбург [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://novyny.od.ua/hamburh/#more-1499>

² Чорноморські Новини. – 2014. – 22 лютого.

жертвами стають прості люди. Ці трагічні події не повинні розширитися за межі столиці»¹.

Трагічні події в Києві стали поштовхом до зміни політичних орієнтацій окремих політиків. Депутат Одеської міської ради В. Наумчак написав заяву про вихід з фракції ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, пояснивши, що «в даній ситуації відчуваю себе обдуреним, як і багато з нас, повіривши передвиборним програмним документам про «покращення» та європейську інтеграцію. Ніколи не приховував своїх поглядів і вважаю, що місце України в сім'ї вільних європейських народів, без застережень і зволікань»². 19 січня О. Гончаренко заявив про вихід з ПАРТІЇ РЕГІОНІВ та звільнення з посади першого заступника голови Одеської обласної ради. Під час сесії облради його заяву було задоволено. О. Гончаренко вийшов і з фракції ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. Фракцію «регіоналів» покинули також М. Шмушкович та І. Коврижних³.

Натомість, активіст Євромайдану Р. Чернолуцький написав заяву про вихід зі складу міськвиконкому Одеси. Як голова Одеської міської організації Європейської партії України, яка бере активну участь у мирних протестах, він вважав, що не може і не має морального права залишатися в системі муніципальної вертикалі влади і бути членом виконавчого комітету, і вирішив реалізувати свій досвід як професійний юрист та експерт⁴. Мотивував він свою позицію також неготовністю влади чути вимоги народу і констатував, що повне ігнорування волевиявлення громадян стало причиною того, що мирне протистояння переросло у силове, внаслідок якого загинули невинні люди. Багато активістів почали безслідно зникати, влада почала переслідувати інакодумців⁵. Колишній депутат вирішив присвятити свою подальшу діяльність політичній роботі, спрямованій на євроінтеграцію.

¹ Чорноморські Новини. – 2014. – 22 лютого.

² Влада показала повну неготовність почути народ // Чорноморські Новини. – 2014. – 22 лютого.

³ У цій ситуації залишатися у владі я не можу // Чорноморські Новини. – 2014. – 22 лютого.

⁴ Заява Руслана Чернолуцького про вихід зі складу міськвиконкому Одеси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.epu.in.ua/news_view.php?id=941

⁵ Там само.

Протистояння «Євромайдан – Влада» почало наприкінці лютого переростати в інший формат: «Україна – Росія». З'явився «ворог», який претендував на українську територію, перш за все Крим. Своєрідною відповіддю пропаганді Кремля в Одесі став 10-тисячний мітинг протесту одеситів проти вторгнення в Україну російських військ, що відбувся 2 березня 2014 р. З Приморського бульвару мітингувальники попрямували до Генконсульства Російської Федерації в Одесі, скандуючи: «Крим – Україна!», «Путін, геть!», «Нет – войне!», «Ми проти війни»¹. Своє враження про ці події залишила на Форумі «противная одесситка», написавши: «Щойно повернулася додому з мітингу. Нас було майже 30 тисяч! Ми пройшли від Дюка до російського консульства в Аркадії через усе місто! Нас вітали люди, відчинивши вікна, і у багатьох були українські прапори. Я ніколи не бачила в Одесі такої кількості людей на демонстрації»². Своє враження про одеський мітинг висловив і громадський діяч, одесит С. Дібров, наголосивши, що «питання зараз у існуванні країни в її нинішньому вигляді, в її єдності. Коли загроза стала реальною, навіть не особливо активні одесити зрозуміли, що мовчати вже не можна. Величезна кількість моїх знайомих, яких я знаю як аполітичних, були там (на мітингу 2 березня) і збираються і надалі свою позицію виражати більш активно»³.

Одеський депутат, лідер Партії «Родина» І. Марков закликав жителів Південного Сходу боротися за свої права без насильства: «Я багато років говорив про те, що українській державі не можна ігнорувати ментальні відмінності між Заходом і Південним-сходом країни. Так історично склалося, що ми – різні. Ми говоримо на різних мовах, у нас різні погляди на наше спільне минуле, але у нас одна держава»⁴. Депутат наголосив на тому, що «жителі Півден-

¹ Тищук Є. Одеса не купилася! / Є. Тищук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/4087/>

² Форум Одесса. 02.03.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://translate.google.com.ua/>

³ Вернер Н. Як це робиться в Одесі. Сепаратисти-«новороси» проти веселих державників. 13.03.14 / Н. Вернер, Ю. Суценко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/104687>

⁴ Проросійський політик з Одеси захищає цілісність України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://expres.ua/news/2014/03/02/102779-prorosiysskyu-polityk-odesy-zahyshchaye-cilisnist-ukrayiny>

ного Сходу країни мають право захищати свої традиційні цінності, свою мову, свою історію, своє право бути такими, які ми є. Але сьогодні ми зобов'язані знайти можливість врегулювати ситуацію мирно, без крові. Тому я звертаюся до всіх жителів Південного Сходу – росіян, українців, представників інших національностей – з проханням утриматися від кровопролиття»¹.

Виконувач обов'язки міського голови Одеси О. Бриндак закликав жителів міста продемонструвати єдність перед зовнішньою загрозою. «Ще вчора ми стояли на різних майданах або біля телевізорів сперечалися про політичний устрій нашої країни. Сьогодні доводиться говорити про те, а чи буде та країна, в якій всі ми, хоча і по-різному, планували будувати майбутнє»². Далі він наголосив: «Сьогодні перед країною стоїть зовнішній виклик – загроза її незалежності та територіальної цілісності. Що це для Одеси? Це наше благополуччя: це замовлення для наших підприємств і портів, це наша митниця і 7 км, це наші туристи – все це давно переорієнтовано на український ринок. Але, найголовніше, територіальна цілісність країни – це першооснова безпеки кожного громадянина»³.

У своєму відеозверненні депутат Одеської міськради Д. Співак 10 березня 2014 р. у відповідь самопроголошеному прем'єру Криму С. Аксьонову заявив, що майбутнє Одеси пов'язане лише з Україною: «Ще ніколи і нікому не вдалося поставити наше вільне і європейське місто «на коліна». Нікому і ніколи не вдалося його завоювати. А тим, хто прагне провокаціями, агресією і сепаратистськими закликами розколоти наше місто, ми відповідаємо: «Не дочекається!»⁴.

¹ Проросійський політик з Одеси захищає цілісність України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://expres.ua/news/2014/03/02/102779-prorosiysskyu-polityk-odesy-zahyshchaye-cilismist-ukrayiny>

² В. о. мера Одеси закликає городян продемонструвати єдність перед зовнішньою загрозою. 02.03.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/892013-v-o-mera-odesi-zaklikae-gorodyan-prodemonstruvati-ednist-pered-zovnishnoyu-zagrozoju.html>

³ Там само.

⁴ Депутат Одеської міськради Аксьонову: В Одесі окупаційна пропаганда Кремля не пройде [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espreso.tv/new/2014/03/10/deputat_odeskoyi_miskrady_aksonovu_v_odesi_okupaciynna_propahan_da_kremlya_ne

Культурна та бізнес-еліта Одеси, серед них піаніст О. Ботвінов, письменник і голова єврейської релігійної громади м. Одеси В. Зонис, прес-секретар Асоціації судновласників України О. Федоров, головний редактор журналу «Фонтан» В. Хаїт, звернулися до вихідців з Одеси у всіх країнах світу з наміром пояснити, що відбувається в Україні, і з закликом підтримати зусилля світової цивілізованої спільноти з уникнення кровопролиття і територіального поділу України. У зверненні наголошувалося: «... у нас можуть бути різні погляди і уявлення щодо багатьох процесів, що відбуваються в нашій рідній країні – Україні. Але однозначно і абсолютно точно ми можемо сказати одне: тоталітарно-бандитський режим Януковича «дістав» кожного, перетворив всю країну, в тому числі і Одесу, в своєрідну «зону», де царювали беззаконня, корупція і грабіж»¹. Автори Звернення зазначали, що одеситів «бентежить ситуація, яка склалася внаслідок політики російського президента Путіна щодо України після падіння режиму Януковича і його боягузливої втечі з країни»².

Власний кореспондент телеканалу «Інтер» в Одесі А. Анастасов висловив позицію багатьох журналістів: «Ми – одеські власкори всеукраїнських центральних каналів і декілька одеських каналів – домовилися: припиняємо співпрацювати з росіянами. Не ділитимемося з ними контактами або не передаватимемо наше відео. Я прийняв для себе це рішення не як співробітник «Інтеру», а як журналіст, людина, яка дотримується професійної етики»³.

Попри всю складність ситуації одесити не втрачали почуття гумору – як наслідок, з'явився новий хіт «Одесса звонит Путину», де представники творчої інтелігенції начебто телефонують президенту Росії, представляються і дружньо пропонують по-російськи: «Идите домой, Владимир Владимирович».

Щоб запобігти зіткненню між таборами та провокаціям, разом з міліцією охоронну функцію на себе взяв місцевий «Правий

¹ Одеситы восхищены великим Киевом и его мужественным Майданом. 5.03.14. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://od-news.com/index.php?option=com_content&task=view&id=39934&Itemid

² Там само.

³ Тищук Є. Одеса не купилася! / Є. Тищук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/4087/>

сектор». Його лідер в Одесі – 19-річний поет І. Вишитий. Під його керівництвом було кілька десятків юних бійців, він визнавав себе українським націоналістом, вільно володів і російською, і англійською мовами. Націоналізм, на його погляд, – це коли національні інтереси переважають над особистими, не варто плутати його із шовінізмом. Він стверджував, що «ми за поширення і розвиток російської культури в Україні, коли це не є сепаратизмом і не є заклик до розділення території України»¹. На Півдні справді переважає негативне сприйняття слів «націоналіст» і «бандерівець», але поняття «патріот» тут цілком прийнятне. «Правий сектор» час від часу звинувачували у нападах на людей у різних районах міста. І. Вишитий запевнив: учасники руху діють суто в рамках закону, а дискредитацією займаються «люди, які через свою неадекватність не розуміють, що патріотизм – це відчуття, яке має бути присутнім у кожному з українців»².

У протилежному таборі – у Антимайдані стали спокійнішими заклики до відокремлення так званої «Новоросії» – південно-східних земель України для їхнього подальшого приєднання до РФ. Кілька активістів було запрошено на розмову до СБУ. Серед них – А. Давидченка, якого вважають лідером кількох неформальних організацій: «Молодіжна єдність», «Народна альтернатива» і «Куликове поле». Сам він, хоча його і визнають одним з найактивніших прибічників приєднання до Росії, сепаратистом себе не вважав і відмовився від підняття російського прапора над ОДА³. «Ми не збираємося захоплювати будівлю облادміністрації. Хочемо активізувати людей, щоб наш голос було почуто. Найголовніше, що ми вимагаємо, – це референдум. Ми почали збір підписів – за минулий тиждень зібрали вже близько 50 тисяч. Упродовж наступного тижня плануємо зібрати до 200 тис. у всіх

¹ Вернер Н. Як це робиться в Одесі. Сепаратисти-«новороси» проти веселих державників. 13.03.14 / Н. Вернер, Ю. Сущенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/104687>

² Вернер Н. Як це робиться в Одесі. Сепаратисти-«новороси» проти веселих державників. 13.03.14 / Н. Вернер, Ю. Сущенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/104687>

³ Вернер Н. Як це робиться в Одесі. Сепаратисти-«новороси» проти веселих державників. 13.03.14 / Н. Вернер, Ю. Сущенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/104687>

районах не тільки міста, а й області»¹. До бюлетеня запропоновано внести відразу кілька питань, у тому числі статус російської мови, адміністративно-територіальну реформу, розширення повноважень місцевої влади, питання входження України до Європейського або Митного союзу. 16 березня 2014 р. А. Давидченко організував марш за референдум, на який сподівався зібрати 20–30 тисяч учасників². Згідно з соціологічними опитуваннями за приєднання Одеси до Росії виступило 25% населення міста.

Росія вела інформаційну війну, йшли потоки дезінформації, покликані вселити страх і невпевненість. Одеські активісти провели символічну акцію біля консульства Російської Федерації. Вони обкидали центральний вхід локшиною та кетчупом. Також біля будівлі повісили плакат з написом «Лапша по-путински. Сыты по горло!». Таким чином, активісти хотіли сказати президенту Росії В. Путіну, аби він припинив вішати локшину на вуха³.

Ідея єдиної неподільної України заповонила ЗМІ. Війна відбувалася в інформаційному полі. Більшість місцевих ЗМІ зайняли проукраїнську позицію і розмістили державний прапор на своїх сайтах. Антимайдан попереджав, що вони всі пишуть неправду – читати можна лише кілька блогів та інтернет-видання «Таймер», що відверто залишався на боці проросійських сил⁴. Потужний одеський інформаційний ресурс «Одеський форум» приєднався до всеукраїнського проекту, який спрямований на збереження єдності країни. У шапці «Одеського форуму» у правому кутку з'явився національний прапор з написом «Єдина Країна. Единая Страна».

13 березня 2014 р. у гуманітарному корпусі Одеського національного університету імені І. І. Мечникова пройшла акція на підтримку територіальної цілісності України. У ній взяли участь викладачі різних факультетів університету. Акція пройшла у форматі прес-конференції. Через представників місцевих засобів

¹ Вернер Н. Як це робиться в Одесі...

² Там само.

³ В Одесі консульство Росії закидали кетчупом. 12.03.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.lutsk.ua/v-odesi-konsulstvo-rosiyi-zakidali-ketchupom--foto.html>

⁴ Вернер Н. Як це робиться в Одесі. Сепаратисти-«новороси» проти веселих державників. 13.03.14 / Н. Вернер, Ю. Сушенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/104687>

масової інформації учасники донесли свою позицію до одеситів. Суть позиції – необхідність збереження України як єдиної і неподільної держави¹. У цей же день відбулося засідання комісії з реалізації програми «Збереження і розвиток російської мови в Одесі». Члени одеської групи мали своє бачення з приводу застосування російської мови в Україні. Вони впевнені, що мовну проблему вирішить надання російській мові статусу другої державної. Однак це вимагає внесення змін до Конституції України, що, на жаль, не входить у завдання робочої групи. Тому О. Косьмін запропонував надати російській мові, яка за даними останнього перепису є рідною для 14 мільйонів громадян України, статусу «офіційної мови міжнаціонального спілкування» і закріпити таке положення в новому законі. Подібний офіційний статус російська мова має у низці держав, зокрема, в Казахстані і Киргизії².

Міська влада спільно з міською громадою намагалася робити все необхідне для забезпечення нормальної життєдіяльності Одеси. Жителі міста, студенти, викладачі, актори, політики, юристи та журналісти взяли участь у проекті «За Україну», організованому організацією «Верховенство права». Учасники записали відеозвернення, в яких озвучили своє бачення проблеми і кращого варіанта розвитку подій для Одеси. Так, голова Одеського територіального АМКУ Ю. Кравець зазначив, що у нас немає проблеми з російською мовою, у нас проблема одна – з економікою та діяльністю державних органів. «А Одесу я бачу тільки в Україні, одесити – це українці». Депутат Одеської міської ради Д. Співак наголосив, що ніколи і нікому не вдавалося поставити на коліна вільну, толерантну і волелюбну Одесу. «Це європейське місто. Одеса – за єдину, цілісну і самодостатню Україну». Викладач історії В. Чумак зазначив, що зовсім не важливо, якою мовою ми спілкуємося, важливо, щоб ми розуміли один одного: «І не важливо, на якій

¹ В Одессе прошла акция в поддержку территориальной целостности нашей страны [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poragovorit.com/news/item/10746-v-odesse-proshla-aktsiya-v-podderzhku-territorialnoy-tselostnosti-ukrainy.html>

² Комиссия по русскому языку Одесского горсовета работает над новым законом о языках: проект Фаринон отвергли [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dumskaya.net/news/v-gorsovete-zasedaet-komissiya-po-russkomu-ya-zyk-033585/>

мові будуть оплакувати своїх синів матері України і Росії, якщо ми не зупинимо агресію сусідньої держави. Зараз ми повинні будь-яким способом зберегти мир». Президент Європейської асоціації ділових жінок І. Згурова стверджувала, що Україні та Одесі не потрібні іноземні війська і іноземна допомога: «Ми завжди можемо домовитися і вирішити наші проблеми в своєму будинку. Я закликаю до миру і кажу «ні» війні!». Адвокат В. Семенов упевнений, що «Одеса – це українське місто, і нам не потрібна війна і чужа армія для захисту наших прав». Ректор Академії харчових технологій Б. Єгоров також зазначив, що свою долю Україна і Одеса повинні вирішувати самостійно і тільки мирним шляхом: «Ми повинні бути єдиною і вільною країною, а ніякі зазіхання неприпустимі»¹. Під впливом знакових подій – Революції Гідності та російської агресії на Сході України, які стали маркерами формування нової ідентичності, одеська громада ідентифікувала себе як українська.

Конфлікт ідентичностей проявився в Одесі 2 травня 2014 р. Ці події стали певним маркером геополітичних преференцій городян. Одесити усвідомлювали, що «геополітичні проблеми можуть знищити Одесу. саме тому 2 травня ідеї федералізму не були підтримані»².

Важливо, що у складних умовах міська громада орієнтувалася не лише на локальні еліти, але й на одеську інтелігенцію, найвідоміших і найповажніших людей міста, які шукали спосіб примирення одеситів, намагалися об'єднати різні погляди навколо спільних цінностей, і такою цінністю було, насамперед, благополуччя Одеси, наголошували на тому, що «виною всьому не стільки відмінність у політичних поглядах, скільки відсутність культури»³. Основні ідентифікаційні маркери, які висловлювала інтелігенція міста: «ми налаштовані на співпрацю, на те, щоб

¹ Одесити вирішили підтримати Україну і записали звернення. 12.03.2014 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://fakty.ictv.ua/ua/index/read-news/id/1507581>

² «На імідж Одеси негативно впливають стереотипи» – польський дослідник 25.06.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hromadske.od.ua/?p=3772>

³ Об'єднатися навколо цінностей. Форум одеської інтелігенції // Чорноморські новини. – 2014. – 17 травня.

влада почула голос інтелігенції»; «ми відкриті і готові до співпраці з іншими знаковими фігурами одеської інтелігенції, з політиками»; «ми бачимо найкраще майбутнє Одеси тільки в складі України»; «згуртувати інтелігенцію, а потім і всіх інших жителів міста в розумінні того, що ми всі живемо в Україні, що ми любимо її. Так, вона «хвора», вона бідна. І все ж ми її любимо і хочемо, щоб вона стала кращою...»; «ми дуже багато говоримо про єдність і мовчимо про множинність, про протиріччя, які є»; «Росія повісила на Одесу новий ярлик, кажучи, що це «нова Хатинь». І цей ярлик – пляма на нашому місті»; «Ми перебуваємо у стані системної кризи: економічної, соціальної, особистісної»¹. Власне, це є свідченням формування політичного образу «Ми» міської громади Одеси.

Відомий російський блогер і журналіст І. Варламов (здобув популярність в Україні, в першу чергу, завдяки матеріалам за двома темами: події на Майдані і реалізація різних міських проєктів у Москві), який побував в Одесі 12 березня 2014 р., у Живому журналі залишив коментар про Одесу: «Незважаючи на всі події в Україні останнього часу, незважаючи на те, що показують по телевізору, незважаючи ні на що ... В Одесі все спокійно. Тут, як завжди, дуже хороші кафе і ресторани, дуже гостинні люди, шикарні милі дворики і взагалі – дуже круто. Нікого не слухайте, нічого не бійтеся, приїжджайте до Одеси»².

Мітинги перетворилися у найрейтинговіше дозвілля одеситів. На Потьомкінських сходах уперше в історії міста кілька тисяч мешканців з національною символікою та під гаслами «За Єдину Україну» заспівали Державний гімн України. Водночас подібна кількість людей під російськими та радянськими прапорами на Куликовому полі скандувала «Референдум» і шанувала бійців розформованого спецпідрозділу «Беркут», засуджуючи Майдан³.

¹ Об'єднатися навколо цінностей. Форум одеської інтелігенції...

² Известный российский журналист бандеровцев и фашистов в Одессе не нашел [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odessa-life.od.ua>

³ Вернер Н. Як це робиться в Одесі. Сепаратисти-«новороси» проти веселих державників. 13.03.14 / Н. Вернер, Ю. Сушенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/104687>

20 березня одеські євромайданівці наполягли, щоб силовик прибрати російські прапори біля Будинку профспілок. 21 березня міліція відвідала наметове містечко Антимайдан на Куликовому полі і зажадала зняти прапори РФ. Головні прапори антимайданівці з флагштоків прибрати, але на агітаційних наметах залишили.

Уже після підписання політичної частини Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом 22 березня 2014 р. в Одесі пролунав Гімн ЄС. Ця велична «Ода до радості», в основу якої покладено тему фіналу Дев'ятої симфонії Людвіга ван Бетховена, вже три десятиліття є символом спільності цінностей європейських держав, їх єдності у різноманітті. Тепер до цієї дружньої сім'ї народів приєдналася й Україна.

А з погляду одеситів, які завжди вважали своє місто європейським, нині й Європа стала Одесою. Саме на честь такої події і відбувся у популярній формі флеш-мобу концерт Національного філармонічного симфонічного оркестру в рибному корпусі славнозвісного ринку «Привоз». Артисти прийшли у буденному одязі, розчинилися серед людей і порадували всіх музикою. Керував цим дійством американський диригент, який торік став народним артистом України – Хобарт Ерл. Гімном об'єднаної Європи музиканти висловили також свою солідарність із борцями за єдність України і сказали «ні» російській агресії¹. Ймовірно, цим завершився черговий етап діяльності Євромайдану.

Після трагедії 2 травня 2014 р. було проведено соціологічне дослідження. За результатами якого близько 80% жителів бачать себе в Україні і вважають Одесу українським містом. Близько 90% тотально не вірять жодному представникові влади. Як уживаються між собою проукраїнськість і недовіра?².

Є підстави стверджувати, що після подій 2 травня 2014 р. відбулося певною мірою самовизначення одеситів. «Якщо раніше основною відмінною особливістю Одеси завжди були миролюбність, інтернаціоналізм, аполітичність і споконвічно одеський

¹ Привоз об'єднав Європу з Одесою. 24.03.14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://h.ua/story/401140/>

² Жилияєва С. Зоя Казанжи: Заборонити російські канали замало, якщо ми не створюємо власного якісного продукту. 07.08.2014 / С. Жилияєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/kontekst/2014-08-07/96678>

міський патріотизм, найчастіше, без прив'язки до держави. А ще одесити славилися прагненням домовлятися і умінням прощати. Такий був споконвічно одеський психотип»¹. Однак після 2 травня усе змінилося: «місто стало набагато активнішим політично. ...з'явилися завжди чужа агресія і неприйняття інакомислення. Нестриманість і бажання помсти. Одеса стала більш нетерпимою і менш емоційною, а люди – більш замкнутими і зосередженими. Страху немає, але з'явилася апатія і тривога за своїх близьких. Кудись став зникати знаменитий одеський шарм і неповторна самоіронія. «Чорно-біле розфарбовування» сьогодні домінує над колишнім «різнобарв'ям»².

За рік в Одесі народився новий соціальний прошарок – волонтери – «унікальне співтовариство людей» – щирих, жалісливих, активних. Волонтерський рух в широкому розумінні цього терміна ставав основою зародження нового класу – істинно громадянського суспільства.

Відбулися змістовно-сміслові зміни і у політичному самовизначенні, і власне у політичній ідентичності. Насамперед, у розумінні одеситами патріотизму. Якщо раніше місто було не просто російськомовним, а й тяжіло до російської ментальності, то за останні два роки Одеса стала по-справжньому українською. Як і раніше, російськомовною, але українською. Українська символіка заповнила вулиці і площі.

Підтвердження цьому знаходимо у блогосфері: «У багатьох одеситів традиційно було сильне почуття такої містечкової самодостатності: вони жили масштабом свого міста, порту, речового ринку, сприймали Київ і іншу частину України лише як декоративний придаток до обожнюваної «Перлини біля моря». Реалії війни, а перед цим Майдан, як складний соціально-політичний феномен, який поставив перед Україною питання цивілізаційного вибору – йти в Європу або повертатися в світле минуле підретушованого Совка, – розбудили багатьох одеситів. Вони вперше відчули себе частиною країни, яка стоїть на порозі доле-

¹ Дмитрій Спивак: Одесса. Год спустя. 01. 05.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://m.glavpost.com/post/1may2015/blogs/29545-dmitriy-spivak-odessa-god-spustya.html>

² Там само.

носного рішення. Політично інертна Одеса завирувала словами, думками і справами»¹.

Підтвердили утвердження української політичної ідентичності в Одесі і соціологічні опитування на тему «Сучасна ідентичність одеситів та ставлення мешканців Одеси до актуальних політичних проблем в Україні», згідно з якими 73,3% одеситів вважали себе українцями, 16,6% – росіянами* . Простежувалася тенденція (і значна) збільшення тих, хто усвідомлював себе українцем, передусім за рахунок групи тих, хто вважав себе росіянином (у 1989 р. росіянами називали себе 39,4%, а в 2001 р. – 29% одеситів)². Згідно з результатами опитування вперше відсутній конфлікт між локальною та національною ідентичністю, тобто твердження «я – одесит» і «я – українець» переважно були тотожними. Власне, відбулася позитивна динаміка зростання українськості в Одесі. Завжди інертне місто прокидалося перед обличчям ворога, і величезна кількість городян готова була зі зброєю в руках відстоювати територіальну цілісність України³. У червні 2015 р. 78% опитаних одеситів називали себе українцями за національністю, росіянами назвали себе 19%, порівняно з 23% у серпні 2014 р.⁴.

Підсумовуюючи, зазначимо, що упродовж листопада 2013 р. – березня 2014 р. в центрі Одеси, біля пам'ятника Дюку, відбувався Євромайдан. Це місце стало своєрідним одеським Гайд-парком. Євромайдан Одеси – не однорідне явище. Погоджуємося, що Майдан в Одесі став особистою справою кожного, та аж ніяк не загальною. Хоча можна говорити й про те, що Одеса продемонструвала не кількість, а якість протесту. Люди, які ризикнули подати свій голос – люди, яким є що втрачати. Але це люди, які готові не мовчати. Адже політичні та міські соціальні рухи

¹ Шаланды полные ткемали. Блогер Циля Зингельпхер за Одессу, за Саакашвили и за свет в конце тоннеля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://focus.ua/society/331797/>

² Філіппова О. Одеса визначилася з національністю і готова себе захистити / О. Філіппова // Чорноморські новини. – 2014. – 13 вересня.

³ Там само.

⁴ Соцопитування в Одесі: говорять російською, а почуватися українцями. 24.06.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/06/150623_odesa_polls_vc

використовували місто у як опору для соціальних і політичних інновацій у прагненні створити альтернативний соціальний порядок та інше розуміння права на місто¹.

Майдан неоднозначно сприймався одеситами. Але він був символом кращих українських та одеських традицій, місцем реалізації свободи зібрань і свободи слова. Він продемонстрував стриманість і миролюбність громадян. За час його існування організатори вміло обходили всі гострі кути і конфліктні моменти. Там було ідеологічне протистояння громадян. Але ніколи там не було агресії та насильства.

Таким чином, проблеми сучасної Одеси пов'язані насамперед з пошуком свого місця у нових умовах, з пошуком нової політичної і громадянської ідентичності. Україна прагне реінтегруватися у спільноту європейських країн. Одеса має досвід спілкування «по-європейськи». Євромайдани стали загальноукраїнським феноменом. «Майдани гідності» стали кузнею нової інтегральної української ідентичності. Євромайдан об'єднав у собі етнічне, віросповідне та регіональне розмаїття України. Фактор Євромайдану – це єдине, що нас відділяє від остаточного перетворення з країни, де влада боїться народу, – в країну, де народ боїться влади. Майдан став місцем національної згуртованості і наповнив змістом європейську мрію.

¹ Харви Д. Право на город / Д. Харви // Логос. – 2008. – № 3. – С. 92.

ВИСНОВКИ

Унаслідок проведеного дослідження можемо констатувати, що на політичну ідентичність міської громади Одеси впливала низка чинників, найвпливовішими з яких є:

- історичне минуле Одеси: «греки, скіфи і сармати, слов'яни, хозари і генуезці, татари і турки – усі народи, які обживали цей регіон, намагалися, кожний на свій лад, облагородити її»; (має історичну дату заснування; свій імідж, тобто «бренд міста»; історія Одеси більше схожа на історію окремої держави, ніж на історію міста; Одеса розвивалася як один з найбільших в Європі центрів торгівлі та транспорту, чому сприяв отриманий містом у 1817 р. режим «порто-франко»; Одеса закладалася як порт – так зване «вікно» до Європи, вона формувалася і розвивалася за безпосередньої участі європейських будівельників і архітекторів, фінансистів і комерсантів; одесити настільки люблять своє місто, що дають імена будинкам, і історію міста та його мешканців можна вивчати, читаючи ці написи;

- географічне положення міста (вдале географічне положення, швидко перетворило Одесу з невеликого поселення в торговельний, промисловий і науковий центр європейського значення): пограничне становище; пограничний регіон (Одеса – головне місто суб'єкта євро регіону, співпрацює з прикордонними територіями суміжних держав);

- політика центральної влади: центральні органи влади не втручаються в політичну ситуацію в Одесі (винятком було запровадження прямого президентського правління), опікуючись в основному проблемами соціально-економічного розвитку. Цьому сприяє дистанція від центральної влади, хоча регіон досить часто відвідують перші особи держави. Інтереси регіону в столиці любіюються недостатньо, незважаючи на наявність представників одеської громади у центральних органах влади;

- специфіка функціонування локальних влад та їхня політика: одесити підтримують та розвивають давні традиції міського самоврядування, які були започатковані з отриманням містом самоврядних прав згідно з «Городовим положенням для Одеси» у ХІХ ст.; протистояння міської та обласної влади;

- символічний простір міста, в якому співіснують локальна, регіональна, етнічна, національна, радянська, сучасна і європейська ідентичності; місто володіє «неповторним символічним капіталом, автентичним «Я»;

- соціальна структура: Одеса історично займала провідні місця за темпами розвитку міста, а з 1974 р. є містом з мільйонним населенням; «одеситом залишаються назавжди, незалежно від місця проживання»;

- економічна ситуація визначається сформованим локальним територіально-виробничим комплексом, який включає найбільший морський порт, розвинену промисловість, курортно-рекреаційну зону, транспортну систему;

- політичні орієнтири й позиції місцевих лідерів: симпатизували спочатку комуністам, а потім представникам ПАРТІЇ РЕГІОНІВ; відсутність фактичної опозиції та потужне представництво ПАРТІЇ РЕГІОНІВ у міськраді призвело до фактичного «правління» однієї партії в місті; закритість влади від преси та вкрай скута реакція на заклики громадськості говорить, з одного боку, про небажання влади налагоджувати діалог з одеситами, а з іншого – аполітичність одеситів;

- етнонаціональний склад міської громади (космополітизм міста і його мешканців): поліетнічність Одеси: Одеса – місто майже всіх народів, особливо європейців; Одеса – грецьке місто (греки першими освоїли територію), Одеса – єврейське місто (субкультура міста неможлива без євреїв і їхньої культури), Одеса – українське місто, Одеса – російське місто (участь Російської імперії у розбудові міста); «Одеса не була місцем для виняткового панування будь-якої національності – усі були однаково рівні, однаково вільні, і результатом цієї свободи і цієї рівності та вільної конкуренції сил, що з цього випливало, було нечувано швидке зростання міста, процвітання і збагачення усього Новоросійського краю»;

- релігійне середовище, становище церков: політичні лідери активно намагаються заручитися підтримкою релігійних організацій та використати їхній авторитет для підвищення своєї власної ваги на політичній арені.

Одним із найістотніших чинників впливу на політичну ідентичність міської громади є те, що Одеса – прикордонне, приморське, портове і найбільше місто Півдня України. Чинник

заснування міста навколо порту забезпечив утворення багатонаціональної, мультикультурної, толерантної, відкритої спільноти. Формуванню унікальної культурної особливості сприяла «смуга осілості» єврейського населення, яка додала до місцевого колориту особливості організації простору, політики, мови;

- аналіз топонімів, об'єктів історичної пам'яті, різних інституцій міста показав, що Одеса, на відміну від інших міст і населених пунктів України, майже позбавилася радянських назв вулиць, площ, бульварів та проспектів. Автентичні українські назви існують у невеликій кількості. Більшість назв апелюють до періоду входження міста до Російської імперії, однак акцентуючи при цьому увагу саме на історичних постатях, які зробили значний внесок у розвиток міста та події, пов'язанні з життям міської громади. Ідентичність дозволяє зберегти наступність і є джерелом цілісності та розвитку, визначає поведінку людей;

- осмислення Одеси як батьківщини виступає показником включеності в культурно-історичну спільність міста. Патріотичні почуття, як складові афективного компонента одеської ідентичності, мають двоїстий характер, що виявляється, з одного боку, в причетності до міста через почуття гордості, з іншого боку – через співпереживання, що сприяє формуванню позитивної одеської ідентичності і призводить до конструювання образу майбутнього, а також визначає принципи зведення кордонів культурно-історичної спільності міста;

- способами встановлення причетності до міста були: діяльність на благо міста, осмислення міста як простору самореалізації, наявність стійких соціальних відносин зі «значущими іншими» жителями міста. Спроби і заклики до федералізації, які за двадцятип'ятирічну історію відбувалися декілька разів, однак не змогли зруйнувати українську ідентичність Одеси і одеситів і спростували міф, що Одеса – російське місто. Ідеологія «русского міра» не знайшла благодатного ґрунту в одеській міській громаді;

- суб'єктами політики ідентичності міста Одеси виступають органи державної влади, політичні та громадські рухи й організації, самоврядні територіальні, конфесійні організації, різноманітні медіа, а також впливові фінансові та економічні структури, що забезпечують ресурсами впливовість суспільних акторів. Політичні установки місцевої еліти мали значний вплив на політичні пре-

ференції одеситів; правляча локальна еліта справляла вплив на політичну свідомість громадян засобами зміцнення регіональних цінностей, управлінням електоральною поведінкою мас у рамках загальноприйнятих у міській громаді соціокультурних цінностей і норм. У 1998 р., 2012 р., 2014 р. механізми формування та підтримки ідентичності набували максимальної варіативності, внаслідок чого вони ставали більш складними і неоднозначними, провокуючи виникнення криз, а також зростання протестних настроїв у міській громаді;

- електоральні преференції міської громади Одеси упродовж парламентських та президентських виборчих кампаній визначалися низкою об'єктивних та суб'єктивних факторів: історичними, духовними та культурними традиціями міста; соціально-економічним становищем; багатонаціональним, демографічним, віковим, релігійним складом населення; рівнем добробуту мешканців; зв'язками з Росією; пограничним розташуванням; впливом «руського мира»; авторитетністю місцевої влади; активністю міської громади; вмінням налагоджувати конструктивні контакти та діалог з громадськістю; ефективним запобіганням виникненню зон соціальної напруженості; обмеженістю традиції партійного життя на місцевому рівні (поняття «партійна організація», «партійна депутатська фракція» здебільшого були віртуальними); недостатньою активністю місцевих осередків політичних партій, їх фракцій та груп у місцевих радах, громадських організацій, виборчих штабів; низьким рівнем електоральної активності (у межах 34–53%), що є нижчим, порівняно із середніми показниками в Україні;

- вибори народних депутатів у мажоритарних округах Одеси стали тестом на демократію, що продемонструвало низький рівень політичної культури виборця, його схильність бачити у персоналізованій мажоритарці лише її найпримітивніший варіант – можливість через голову місцевої малоефективної влади розв'язувати побутові проблеми на «законодавчому» рівні;

- незалежно від ідеологічних симпатій, у виконавчій владі й депутатського корпусу головною метою залишалось розв'язання міських проблем. У цьому контексті складові регіонального інтересу мають як духовний (захист місцевих інтересів), так і матеріальний

(економічний) характер, оскільки однією з складових локальної ідентичності може бути боротьба за політичний статус регіону як умова реалізації духовних чи матеріальних потреб місцевої еліти. Беручи активну участь в організації самоуправління містом, одесити активно демонстрували свою міську, локальну чи то регіональну ідентичність. Вирішуючи питання міської громади, які стосувалися різноманітних проблем життя міста, члени міської громади позиціонували себе: «ми – громадяни України», «ми – одесити»;

- співвідношення загальнонаціональної і регіональної ідентичності у одеській міській громаді відзначалося, з одного боку, переважно гармонійним поєднанням завдяки толерантності, а з іншого, розрив між ними створював ґрунт для сепаратистських настроїв, як це відбувалося у 2004 та 2014 рр.;

- соціальні моделі ідентичності міської громади Одеси – територіальна, регіональна, конфесійна, етнічна – набули у сучасному суспільстві політичного характеру. Відзначаємо, що політичні ідентичності міської громади Одеси змінювалися упродовж років незалежності, у період 1991–2001 рр. була нестійка, нестабільна ідентичність з домінуванням локальної, частково радянської; у період 2001–2015 рр. превалювала локальна, європейська, українська громадянська ідентичність. Політична ідентичність частини одеської міської громади почала утверджуватися лише під впливом подій Революції Гідності, окупації Криму, російсько-української війни на Сході України;

- аналіз політичних ідентичностей членів міської громади Одеси дозволяє твердити, що у політичному просторі міста Одеси співіснують локальна (одеська), регіональна, радянська, українська і європейська ідентичності. Європейське гасло «Єдність у різноманітті» може по праву стати девізом Одеси. Одесити демонструють свою єдність усьому світу, їх об'єднують загальнолюдські цінності: дружба, толерантність, взаєморозуміння і злагода. Ціннісною (об'єднавчою) ідеєю для одеситів є відродження Одеси як вільного і процвітаючого європейського міста, сприятливого для самовираження особистості кожної людини.

Для нотаток

Наукове видання

БЕВЗ Тетяна Анатоліївна

**ПОЛІТИЧНІ ІДЕНТИЧНОСТІ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ:
міська громада Одеси**

монографія

Літературний редактор С.І.Носова
Комп'ютерна верстка та макетування Н.В.Гринь

Підписано до друку 12.08.2016 р. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times. Ум. друк арк. 18,13. Обл.-вид. арк. 13,5.
Тираж 300 прим. Зам. № 1343

Видавець Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України; Президія НАН України
01011, м. Київ, Генерала Алмазова (Кутузова), 8
Тел. (044) 285-65-61
www.ipiend.gov.ua, e-mail: office@ipiend.gov.ua

Виготовлювач ПП Лисенко М. М.
16600, м. Ніжин Чернігівської області, вул. Шевченка, 20
Тел.: (04631) 9-09-95; (067) 4412124
E-mail: vidavec.lisenko@gmail.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.